

De federale overheidsdiensten

1. Algemene inleiding

Guy Coppieters en Guy Vanthemsche

Alvorens over te gaan tot de behandeling van de geschiedenis, de archieven en de publicaties van de onderscheidene ministeries / federale overheidsdiensten⁽¹⁾ is het nuttig even de algemene situatie op dit vlak te schetsen.

1.1. Bibliografie

Volgende studies geven een algemeen overzicht van de evolutie van het federale administratieve apparaat. Bijdragen over de werking van de overheidsadministratie met een “opinievormend” karakter, het statuut van het overheidspersoneel en dergelijke werden hier niet opgenomen.

JANNE (H.). *Evolution de l'organisation administrative belge. Notes prises au cours de Monsieur Janne*. Brussel, z.j. (1957).

MOLITOR (A.). *L'administration de la Belgique*. Brussel, 1974.

WITTE (E.). Van vijf naar negenentwintig ministeries, in *Mededelingen van het Verbond der Belgische Nijverheid*, 1970, speciaal nr., p. 133-144.

PEEMANS (F.). Structures et attributions des administrations centrales des ministères en Belgique, 1830-1980. Recherches sur un aspect du système politico-administratif belge, in *Miscellanea archivistica*, 1982, nr. 33, p. 5-48.

GILISSEN (J.). Le caractère collégial des premières formes de gouvernement et d'administration de l'Etat belge (1830-1831), in *RBHC*, 1981, p. 609-639.

GERARD (M.-L.) e.a. L'organisation des départements ministériels, in *Etudes sur la réforme des services administratifs de l'Etat*. Brussel, 1935, p. 25-35.

Het centraal bestuur van de staat, in *Morfologie van het staatsbestuur*. Brussel, 1977, bijlage A, p. 1-240.

STENMANS (A.). *La transformation de la fonction administrative en Belgique*. Brussel, 1999.

THIJS (N.), VAN DE WALLE (S.). Administrative reform movements and commissions in Belgium 1848-2004, in *Public Policy and Administration*, 2005, nr. 4, p. 38-54.

(1) Vanaf 2000 werden de «ministeries» omgedoopt tot «federale overheidsdiensten» (zie hieronder). We probeerden zoveel als mogelijk de term te gebruiken die van kracht was in de periode waarover sprake. Het was echter niet altijd mogelijk om dit onderscheid strikt te handhaven. Daarom werden de beide termen soms samen gehanteerd.

THIJS (N.), VAN DE WALLE (S.). De Ducpétiaux à Copernic. 150 années de réformes administratives en Belgique, in *Administration publique. Revue du Droit public et des Sciences administratives*, 2005, nr. 1, p. 33-50.

YANTE (J.-M.). L'histoire de l'administration en Belgique, in *Jahrbuch für europäische Verwaltungsgeschichte*, 1997, p. 261-280.

YANTE (J.-M.). L'entourage administratif du pouvoir exécutif (XIXe-XXe siècle): le cas de la Belgique, in RAADSCHELDERS (J.C.N.), VAN DER MEER (F.M.), eds. *L'entourage administratif du pouvoir exécutif. Administering the Summit*. Brussel, 1998, p. 77-98.

Om de evolutie van elk afzonderlijk departement te reconstrueren, kan men gebruik maken van:

Almanach de la Cour de Bruxelles sous les dominations autrichienne et française, la monarchie des Pays-Bas et le gouvernement belge de 1725 à 1840, formant l'introduction à l'Almanach Royal officiel de Belgique, publié depuis 1840 en exécution d'un arrêté du Roi. Brussel, z.j., alsook van de *Almanach royal de Belgique*. Brussel, 1840-1939.

Pasinomie. Collection complète des lois, décrets, arrêtés et règlements généraux qui peuvent être invoqués en Belgique. Brussel, 1833-1999.

Tot aan de Tweede Wereldoorlog neemt dit tweede naslagwerk tal van organieke reglementen van ministeries op of verschaft het duidelijke verwijzingen naar het *Belgisch Staatsblad*. Na de Tweede Wereldoorlog blijkt de *Pasinomie* voor dit spuurwerk niet meer geschikt en is men aangewezen op:

Annuaire administratif et judiciaire de Belgique. Administratief en gerechtelijk jaarboek voor België. Brussel, 1864- (dat uiteraard ook kan gebruikt worden voor de vooroorlogse periode).

Guide des ministères. Revue de l'administration belge. Gids der ministeries. Tijdschrift van de Belgische administratie. Brussel, 1951- (ook via <http://gdm.be>: enkel toegankelijk voor abonnees).

Wegwijs in de federale administratie. Guide de l'administration fédérale. Brussel, 2000³, 2 dln. (eerste uitgave in 1995 en tweede in 1997).

Samenstelling ministeriële kabinetten. Composition des cabinets ministériels. Brussel, 1992-2001.

Op initiatief van de FOD Kanselarij van de Eerste minister worden op grote schaal vraag- en antwoordboekjes uitgegeven, zo bijvoorbeeld:

Belgopocket 2009. Brussel, 2009.

Het recentste naslagwerk werd gepubliceerd door Pinakes, een bedrijf opgericht door de Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten en uitgeverij Politeia:

Overheidsrepertorium Vlaanderen en Brussel. Brussel, 2008.

Op de officiële website van de Belgische federale overheid (www.belgium.be) krijgt men een overzicht van de structuur en de functies van de huidige federale overheidsdiensten, ex-ministeries. De informatie die men daar kan vinden, is min of meer vergelijkbaar met deze die in de vermelde *Wegwijs* wordt aangeboden.

Via dit adres vindt men de websites van de diverse federale overheidsdiensten en overheidsinstellingen.

Op het einde van de jaren 1980 heeft het Algemeen Rijksarchief een groot-scheeps project opgezet, dat tot doel heeft de structuur en evolutie van de centrale administratieve departementen in kaart te brengen. Zie hierover:

COPPENS (H.) e.a. *Richtlijnen voor de studie van de Belgische ministeries als archief-vormende instanties*. Brussel, 1992.

Aspects méthodologiques de l'histoire de l'administration belge. XIXe-XXe siècles – Methodologische aspecten van de geschiedenis van de Belgische administratie (19e-20e eeuw). Brussel, 1991.

Resultaat is de publicatie van naslagwerken die telkens een ministerie analyseren. In het eerste deel wordt de evolutie van de administratieve structuur van het departement op gedetailleerde wijze uiteengezet (reeks organogrammen). Tevens worden alle commissies, raden en overheidsinstellingen beschreven die van dat ministerie afhangen. In het tweede deel wordt de evolutie van de bevoegdheden ontleed. De precieze referenties van al deze werken vindt men in de hoofdstukken die deze ministeries behandelen.

1.2. *Historisch overzicht*

We zullen hier slechts de grote lijnen van de geschiedenis van de ministeries / federale overheidsdiensten behandelen. Voor meer details verwijzen we naar de rubrieken die de onderscheidene departementen bespreken.

Tussen 26 en 28 september 1830 was er in Brussel een Voorlopig Bewind ontstaan dat de uitvoerende macht zou uitoefenen tot 24 februari 1831. In feite berustte de uitvoerende macht niet in handen van het Voorlopig Bewind, dat tien leden telde, doch zij hoorde toe aan slechts vier (later vijf) leden die samen het Hoofdbewind vormden. Dit Hoofdbewind werd bijgestaan door vijf “Bewinden” die als het ware de functie van ministers vervulden. Er bestonden resp. “Bewinden” voor binnenlandse zaken, oorlog, financiën, justitie en openbare veiligheid. Het Bewind voor buitenlandse zaken zou later opgericht worden.

Met uitzondering van het Bewind van openbare veiligheid, dat zou opgaan in het Ministerie van Binnenlandse zaken (later justitie), vinden we deze vijf “Bewinden” terug in de vijf eerste ministeries waarmee België van start zou gaan, namelijk binnen- en buitenlandse zaken, justitie, oorlog en financiën, met andere woorden de “basisuitrusting” van een moderne staat.

Dit aantal departementen zou in de loop van de 19^e eeuw slechts zeer geleidelijk worden uitgebreid. Gezien de beperkte interventie van de staat in het maatschappelijke leven, groeide de nood aan nieuwe administratieve structuren eerder langzaam (de zogenaamde minimale staat). De redenen voor de oprichting van een nieuw departement in 1837, namelijk dat van Openbare werken, waren eerder van technische aard: men wenste een administratieve omkadering voor de diensten die zich moesten inlaten met de aanleg en exploitatie van spoorwegen.

Gedurende veertig jaar zou men het met deze zes departementen stellen. Nergens was er sprake van een Eerste minister en er werd al evenmin gewag gemaakt van administratieve structuren die hem ter beschikking zouden staan.

Hoewel deze functie in de praktijk wel degelijk bestond onder de bescheiden benaming “kabinetschef”, zou men moeten wachten tot 1894 voor de eerste officiële vermelding van de titel “Eerste minister”, tot 1918 alvorens zijn kabinet en tot 1940 alvorens zijn eigenlijke “diensten” werden opgericht.

Ten einde haar onderwijspolitiek te realiseren, richtte de liberale regering in 1878 een nieuw departement op, namelijk dat van Openbaar onderwijs. Dit ministerie zou door de katholieke regeringen nadien terug worden afgevoerd om pas in 1907, onder de vorm van het Ministerie van Kunsten en Wetenschappen, op te duiken.

In de jaren 1880 vormden de landbouwcrisis en de sociale agitatie de aanleiding tot het oprichten van ministeries die zich specifiek (respectievelijk) inlieten met het voeren van een landbouwpolitiek (1884: Ministerie van Landbouw, nijverheid en openbare werken, 1899: Ministerie van Landbouw) en het reglementeren van arbeid en industrie (1895: Ministerie van Nijverheid en Arbeid). Ondertussen was er naast het Ministerie van Openbare werken een nieuw “technisch” departement bijgekomen, namelijk het Ministerie van Spoorwegen, Posterijen, Telegraaf en Telefoon. Nadat de Onafhankelijke Congostaat in 1908 een Belgische kolonie was geworden, werd het Ministerie van Koloniën opgericht.

Na de Eerste Wereldoorlog kreeg de staat een ruimere rol toebedeeld. Niet alleen was er de alles omvattende wederopbouw, belangrijker nog waren de gewijzigde maatschappelijke en politieke verhoudingen. De uitbreiding van het stemrecht betekende het begin van de coalitieregeringen. Besturen werd complexer, vergde meer coördinatie.

Omdat de benamingen van de ministeries zich tijdens het interbellum in sommige gevallen frequent wijzigden, zullen we hier niet de wisselende combinaties van bevoegdheden opsommen (zie hiervoor de geschiedenis van de onderscheidene ministeries). We beperken er ons toe te wijzen op het feit dat termen als “economische zaken”, “middenstand”, “volksgezondheid” en “sociale voorzorg” in de titulatuur van de departementen opdoken. Aldus werd de groeiende interventie van de staat in het sociaaleconomische leven door de oprichting van nieuwe administratieve structuren geconsacreerd (vooral in de loop van de jaren 1930). Naast de groeiende staatsinterventie vond in de tweede helft van dat decennium ook een meer rationele benadering van het overheidsapparaat plaats. Toen werd immers de basis gelegd voor de werking van de ministeries gedurende de rest van de 20^e eeuw. In zijn hoedanigheid van Koninklijke Commissaris voor de Administratieve Wederinrichting werkte Louis Camu aan de modernisering van de administratie. Zijn opdracht behelsde het onderzoek naar de bevoegdheid en organisatie van de departementen – inclusief mogelijke hergroeperingen –, de werkmethodes, de materiële uitrusting en het personeelsstatuut. Bovendien werd hij belast met het toezicht op de uitvoering van de hervormingsmaatregelen. Om dit hele moderniseringsproces in goede banen te leiden werd in 1939 de Dienst voor Algemeen Bestuur (DAB) opgericht. Het uitbreken van de oorlog echter gooide roet in het eten.

Na de Tweede Wereldoorlog werd teruggegrepen naar de vooroorlogse toestand. De voormelde bevoegdheden, die in het interbellum slechts kortstondig in zelfstandige administratieve structuren waren gegoten, groeiden na de Tweede Wereldoorlog tot volwaardige departementen uit. Tijdens de tweede helft van

de 20^e eeuw zijn eveneens tal van wijzigingen opgetreden in de ministeriële administratieve structuur. Bepaalde ministeries werden opgericht om het hoofd te bieden aan de specifieke omstandigheden en behoeften van de naoorlogse periode en de reconstructie van het land (bijvoorbeeld Ministerie van Nationale ravitaillering, Ministerie van Nationale wederuitrusting); ze verdwenen eens de normale situatie hersteld was. De onafhankelijkheid van Belgisch Congo leidde tot de verdwijning van het Ministerie van Koloniën, dat een tijd lang omgedoopt werd tot Ministerie voor Afrikaanse zaken. De voorstellen inzake modernisering, geformuleerd aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog, werden geleidelijk en al dan niet volledig doorgevoerd.

In het begin van de jaren 1970 bereikte het aantal ministeries een hoogtepunt. Het Belgische centrale gezag telde toen ongeveer dertig ministeries. Maar nadien is dat aantal weer afgenomen ten gevolge van onder meer de regionalisering en de geringe budgettaire ruimte. De hervorming van de Belgische staat heeft immers een diepgaande invloed uitgeoefend op de administratieve structuren. Het proces werd ingezet in 1969, toen het Ministerie van Nationale opvoeding en cultuur opgesplitst werd in een Ministerie van Nationale opvoeding en Nederlandse cultuur en een Ministerie van Nationale opvoeding en Franse cultuur. De verschillende fasen van de staatshervorming (1970, 1980, 1988, 1993) leidden tot de overheveling van steeds nieuwe bevoegdheden van het nationale (vanaf 1993 “federale”) niveau naar het niveau van gewesten en gemeenschappen en bijgevolg ook tot de oprichting van specifieke regionale en communautaire administratieve structuren. Hierdoor verdwenen sommige ministeriële departementen helemaal van het nationale toneel (bijvoorbeeld opvoeding en cultuur), terwijl andere federaal gebleven ministeries heel wat van hun bevoegdheden getransfereerd zagen naar de nieuwe regionale en communautaire administratieve organen, bijvoorbeeld verkeerswezen, economische zaken, landbouw, enz. (meer bijzonderheden hierover in het hoofdstuk dat de instellingen van gewesten en gemeenschappen behandelt). Tegelijkertijd werden nieuwe ministeries in het leven geroepen, bijvoorbeeld Ambtenarenzaken, ICT, ... Verschillende hadden hun wortels in de Diensten van de Eerste minister.

Vanaf de tweede helft van de jaren 1990 telde België hierdoor nog slechts 12 federale ministeries. Sommige departementen werden bovendien – met enige moeite – gehergroepeerd in grotere entiteiten, bijvoorbeeld volksgezondheid en sociale voorzorg in de nieuwe entiteit Ministerie van Sociale zaken, Volksgezondheid en Milieu in 1995, of openbare werken en transport in het Ministerie van Verkeer en Infrastructuur.

Na het aantreden van de paarsgroene regering-Verhofstadt I in 1999 lanceerde minister van Ambtenarenzaken en Modernisering van de Openbare besturen Luc Van den Bossche het idee om de administratie grondig te hervormen. De kerngedachte van deze hervorming was dat de administratie en de politiek ten dienste van de burger moesten staan. De federale overheid zou op deze wijze een dubbelslag realiseren: enerzijds een betere dienstverlening aan de bevolking en anderzijds een betere werkgever voor de ambtenaren. Vanaf 2000 zette de federale overheid een grootscheepse hervorming van haar administratieve apparaat op het getouw, de zogenaamde “Copernicushervorming”. Theoretisch werd ze ingegeven door een nieuwe visie op overheidsadministratie en -management. De dienstverlening

aan de burger moest centraal staan en optimaal en “gebruiksvriendelijk” worden opgebouwd. Transparantie, efficiëntie, kostenbewustzijn, betere communicatie, enz., werden de sleutelbegrippen. De relaties met de politieke overheden zouden ook herdacht – in principe beter afgelijnd – worden. De ministeries werden daarom omgebouwd tot “Federale Overheidsdiensten / Services publics fédéraux” (FOD / SPF). Elke FOD zou in principe een zelfde opbouw vertonen. De vroegere ministeriële kabinetten zouden sterk in omvang beperkt of zelfs afgeschaft worden. Elk departement zou voortaan bestaan uit een Beleidscel (voorzeten door de minister), een Cel beleidsvoorbereiding en vooral een Directiecomité. De voorzitter van dat comité, de hoogste ambtenaar van het departement, kwam met een tijdelijk mandaat in de plaats van de vroegere secretaris-generaal van het ministerie. Naast enkele algemene ondersteunende directies (begroting, personeel en organisatie, ICT, logistiek), zou elke FOD bestaan uit een aantal operationele directies. Moderne technieken van begroting en controle zouden worden toegepast; de actie van de FOD zou bepaald worden door managementplannen. De administraties zouden ook meer autonomie bekomen, bijvoorbeeld op het vlak van het beheer van de middelen. Ook het personeelsbeleid werd gewijzigd, onder meer door de toepassing van professionele selectiecriteria en wervingsmethoden en door de invoering van tijdelijke mandaten (meer bepaald voor de topfuncties, zoals die van voorzitter van het directiecomité). Het hele loopbaansysteem werd veranderd. Naast de FOD’s werden ten slotte nog een aantal “Programmatorische Overheidsdiensten / Services publics de programmation” opgericht (POD / SPP), waarvan het zeer specifieke activiteitsdomein zich uitstrekt over verschillende FOD’s en dus “transversaal” en “tijdelijk” is.

Uiteindelijk werden er in 2001-2002 in totaal veertien FOD’s opgericht. Vier ervan zijn “horizontale” overheidsdiensten, namelijk de Kanselarij van de Eerste minister; Personeel en organisatie (P&O); Budget en beheerscontrole (B&B); Informatie en communicatietechnologie (Fedict). Ze vervullen een coördinerende rol en ondersteunen de actie van de andere, “verticale” FOD’s, te weten Financiën; Justitie; Binnenlandse zaken; Buitenlandse zaken, Buitenlandse handel en Ontwikkelingssamenwerking; Mobiliteit en Vervoer; Sociale zekerheid; Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal overleg (waso); Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu; Economie, KMO, Middenstand en Energie. Enkel het Ministerie van Defensie behoudt (voorlopig?) zijn oude benaming. In 2008 waren er daarnaast ook vier POD’s, namelijk Wetenschapsbeleid; Maatschappelijke integratie, Armoedebestrijding en Sociale economie; Duurzame ontwikkeling; Consumentenzaken (met welgeteld 1 ambtenaar ...). In 2002 werden ook een POD Activabeheer en een POD Telecommunicatie opgericht, maar eerstgenoemde werd in 2006 opgenomen in de POD Begroting, terwijl de tweede in 2007 werd afgeschaft en ondergebracht in de FOD Economie. De zogenaamde Copernicusvorming liep niet van een leien dakje. Ze ondervond nogal wat politieke en syndicale kritiek, botste op heel wat tegenkating en moeilijkheden (bijvoorbeeld betreffende de topbenoemingen) en werd uiteindelijk niet helemaal toegepast volgens de plannen van de oorspronkelijke initiatiefnemers. Zo zijn de vroegere ministeriële kabinetten anno 2008 bijvoorbeeld nog lang niet verdwenen.

Volgende wetenschappelijke publicaties geven een overzicht van de Copernicushervorming:

VAN HOOLAND (B.). *Nieuw publiek management. Van bestuurskunde tot Copernicus*. Gent, 2003.

WILLEMS (I.) e.a. *Copernicus tussen de regels door. De cultuur en de verwachtingen van het federale overheidspersoneel*. Gent, 2003.

HONDEGHEM (A.), DEPRE (R.), eds. *De Copernicushervorming in perspectief. Veranderingsmanagement in de federale overheid*. Brugge, 2005.

JANVIER (R.) e.a., eds. *Copernicus tussen de regels door*. Gent, 2008.

DAMAR (M.). La réforme de l'administration, in DE CALLATAÿ (E.), ed. *Histoire des finances publiques en Belgique, vol. VI*. Brussel, 2002, p. 309-326.

VRANCKEN (D.). *Les métamorphoses de l'administration*. Brussel, 2006.

De evolutie van de vroeger nationale en later geregionaliseerde of gecommunautariseerde departementen zal in onderstaand hoofdstuk behandeld worden tot aan de vooravond van hun regionalisering of communautarisering. Voor de evolutie daarna wordt de lezer verwezen naar het hoofdstuk over de instellingen van gewesten en gemeenschappen.

1.3. Archieven

Sinds de archiefwet van 24 juni 1955 zijn de ministeries / FOD's en POD's verplicht hun archieven die meer dan honderd jaar oud zijn in het Rijksarchief neer te leggen. Voor de recentere archieven is deze neerlegging facultatief. De departementen staan alleszins onder toezicht van de rijksarchivaris; dit heeft onder andere tot gevolg dat geen documenten mogen worden vernietigd zonder zijn toestemming. De plicht tot neerlegging geldt niet voor de archieven van enkele departementen, namelijk Defensie en Buitenlandse zaken (dat ook het archief van het voormalige Ministerie van Koloniën herbergt). Deze departementen beschikken over eigen archiefdiensten. Zij staan echter ook onder het toezicht van de Algemeen Rijksarchivaris.

Omdat het tot 1955 heeft geduurd alvorens de neerlegging van overheidsarchief wettelijk werd geregeld, zijn heel wat documenten verloren gegaan. Zelfs met de wet aan zijn kant moest de archivaris vaak vaststellen dat archieven onrechtmatig vernietigd werden of gewoon verdwenen. Anderzijds moet verhinderd worden dat ongeordende en ongeschoonde massa's papier in de rijksarchieven worden gedumpt. Door het leggen van contacten met de onderscheidene administraties, de opmaak van selectielijsten en het voeren van een aanwezigheidspolitiek in de instellingen, proberen de archivariissen-inspecteurs van het Algemeen Rijksarchief één en ander in goede banen te leiden.

Volgende interne syllabus geeft een algemene schets van de inspanningen die het Algemeen Rijksarchief op dit vlak levert:

DEPOORTERE (R.). *La Surveillance archivistique ou comment concilier inspection, diplomatie et persuasion*. Brussel, onuitgegeven document, 2007.

Er bestaan inventarissen over sommige van de bewaarde bestanden. De onderzoeker kan ook een beroep doen op (minder gedetailleerde) toegangen in beperkte

oplage. Daarnaast kan hij of zij terugvallen op overdrachtslijsten, geschreven inventarissen, fiches enz. De ontsluitingen die ter beschikking staan kunnen worden opgespoord via de website van het Rijksarchief, <http://arch.arch.be>.

1.4. Publicaties

Begin 2009 heeft men een overzicht van de federale overheidspublicaties via een online catalogus:

www.belgium.be/nl/publicaties.

Wie wil weten welke publicaties de federale overheid uitgaf op het einde van de 20^e eeuw, kan ook gebruik maken van volgend naslagwerk:

[Guide des] Publications officielles – [Gids van de] Overheidspublicaties. Brussel, 1991- (1999: vijfde en voorlopig laatste papieren uitgave).

Hierin wordt per ministerie een vrij gedetailleerd overzicht geboden van wat er werd gepubliceerd. Het werk steunde op de geïnformatiseerde gegevens, bijgehouden door de toenmalige Federale Voorlichtingsdienst (later geïntegreerd in de FOD Kanselarij van de Eerste minister).

Vóór het einde van de jaren 1980 was het terrein van de overheidspublicaties zeer onoverzichtelijk. Uiteraard kon men terecht bij:

Belgische bibliografie. Bibliographie de Belgique. Brussel, 1875- (recente afleveringen enkel online via www.kbr.be).

De nationale bibliografie vermeldt in principe alles wat er in en over België wordt gepubliceerd. Door de wet van 8 april 1965 en het KB van 31 december 1965 werd immers een wettelijk depot van publicaties ingesteld, maar dat betekent niet dat dit werkinstrument aanspraak kan maken op volledigheid, ook niet wat de overheidsuitgaven betreft.

Eigenlijk is men nog het best ingelicht over de overheidspublicaties van voor de Eerste Wereldoorlog. Men vindt ze immers terug bij:

DE WEERDT (D.). *Bibliographie rétrospective des publications officielles de la Belgique 1794-1914*. Brussel, 1963.

Dit werkinstrument kan worden aangevuld met twee oudere overzichten:

Liste des ouvrages en magasin ainsi que des publications pouvant être mises à la disposition des bureaux étrangers par les différents départements ministériels. Brussel, 1905.

Commission royale belge des échanges internationaux. Section littéraire. Liste des documents officiels de la Belgique. Parlement, ministères, provinces, communes, institutions et établissements officiels. Brussel, 1912.

Voor de periode besloten tussen 1914 en het begin van de jaren 1990 blijkt het veel moeilijker een overzicht te krijgen van wat de overheid publiceerde. Een aantal periodieke publicaties kan men wel op het spoor komen via:

VAN HOVE (J.). *Repertorium van de in België verschijnende tijdschriften. Répertoire des périodiques paraissant en Belgique*. Brussel, 1951. Supplementen 1955, 1960, 1964, 1972.

Dit vormt echter geen noemenswaardige aanwinst op de oogst die men uit de raadpleging van de Belgische bibliografie overhoudt.

Meer gedetailleerd doch dan weer beperkt tot een momentopname is:

KEPPENNE (M.G.). *Les publications périodiques éditées par les services centraux des ministères 1954*. Brussel, 1957.

De bibliografie van de statistische uitgaven komt aan bod bij de behandeling van het Nationaal Instituut voor de Statistiek.

Haast elke FOD beschikt over een eigen bibliotheek. Vele overheidspublicaties kunnen daar teruggevonden worden. Volgende publicatie geeft een overzicht van de bestaande informatie- en documentatiecentra van de federale administratie op het einde van de 20^e eeuw:

Gids van de informatie- en documentatiecentra van de federale administratie. Brussel, 1998.

Deze gids somt de bibliotheken van de toenmalige ministeries en van de federale overheidsinstellingen op, met een kort overzicht van alle praktische informatie (openingsuren, toegankelijkheid, omvang en aard van de collecties, enz.). Hij kan nog diensten bewijzen in het begin van de 21e eeuw, hoewel de situatie op dat vlak natuurlijk snel verandert. Gelukkig kan de onderzoeker vandaag een beroep doen op de gemeenschappelijke bibliotheekcatalogus van alle FOD's: <http://bib.belgium.be>. Met één muisklik wordt de inhoud van al die bibliotheken tegelijk doorzocht.

Toch is ook deze zoekmethode niet waterdicht. De verschillende departementen bewaarden hun eigen publicaties niet altijd op systematische wijze. De collecties van de ministeriële bibliotheken kunnen dus lacunes vertonen. Bovendien hebben hun recente online catalogi vaak geen rekening gehouden met de titels van oudere publicaties. Vanaf het begin van de 21^e eeuw bieden de websites van de ministeries / FOD's doorgaans een deel van hun gedrukte bronnen onder digitale vorm aan. Steeds meer documenten worden immers verspreid langs elektronische weg.

Omdat we bezwaarlijk alle publicaties uitgaande van de ministeries, FOD's en POD's kunnen opsommen, is het nuttig een overzicht te geven van de diverse types van publicaties die door deze administraties werden en worden uitgegeven. Aldus krijgt men een idee van wat men op dat vlak mag verwachten.

De verschillende types van overheidsuitgaven nemen niet noodzakelijk de vorm van afzonderlijke publicaties aan. Zij komen soms samen voor, bijvoorbeeld in een tijdschrift dat door het ministerie / de FOD wordt gepubliceerd. In deze tijdschriften treffen we naast andere rubrieken vaak wetenschappelijke en semiwetenschappelijke artikelen, boekbesprekingen en bibliografische bijdragen aan.

Door diverse departementen of door bepaalde van hun diensten worden periodiek "bulletins" gepubliceerd die volledig of gedeeltelijk in beslag worden genomen door wetten, koninklijke en ministeriële besluiten, rondschriften, instructies, enz., eventueel aangevuld met jurisprudentie en een keuze van parlementaire vragen.

Naast deze periodieke uitgaven worden door diverse administraties op regelmatige tijdstippen “codes” of “officieuze coördinaties” van de vigerende wetten, besluiten en richtlijnen gepubliceerd. Deze uitgaven beperken zich doorgaans tot een welbepaald onderwerp, bijvoorbeeld de kieswetgeving, de militiewetgeving, de fiscale wetgeving, de wetgeving met betrekking tot de verschillende takken van het onderwijs, de arbeidsbescherming, enz. Na de Tweede Wereldoorlog nemen publicaties van deze aard frequent de vorm aan van basismappen met periodieke bijwerkingen. Vanaf het begin van de 21^e eeuw vindt men deze teksten vaak terug in databanken die men kan raadplegen via de website van de desbetreffende FOD.

In de publicaties van ministeries / FOD's kan men ook verslagen aantreffen die de activiteit van de administratie in haar geheel of van bepaalde diensten aanbelangen. Soms hebben deze verslagen ook betrekking op adviserende organen die bij bepaalde departementen werden opgericht. Naast verslagen die de werking van de onderscheidene diensten behandelen, worden er ook tal van rapporten gepubliceerd die de toestand schetsen van de maatschappelijke sector waarin het ministerie / de FOD actief is, bijvoorbeeld de economie, de buitenlandse handel, de landbouw, het onderwijs, de arbeidsmarkt, de koloniale economie, enz. Sommige rapporten vormen dan weer het resultaat van bijzondere enquêtes die door of voor het departement werden georganiseerd om een bepaald probleem te onderzoeken. In een aantal gevallen beperkt men zich in de rapporten niet tot het schetsen van de Belgische situatie doch worden ook gegevens verschaft met betrekking tot de toestand in het buitenland. We vermelden ook de studies die door of voor het ministerie of de FOD werden uitgevoerd en die de vorm aannemen van monografieën, bijvoorbeeld met betrekking tot een bepaalde industrietak, een bepaalde landbouwstreek, een bepaalde teelt, enz.

Hoewel de statistiek sinds de Tweede Wereldoorlog in principe gecentraliseerd is in het Nationaal Instituut voor de Statistiek, worden er nog steeds belangrijke reeksen statistische gegevens door de verschillende departementen gepubliceerd, hetzij opgenomen in een tijdschrift, hetzij als zelfstandige publicatie. Met betrekking tot de organisatie en de personeelsbezetting van de federale administraties kan gewezen worden op de publicatie van organogrammen en personeelslijsten. In sommige gevallen worden jaarboeken integraal door dergelijke informatie ingenomen. Sporadisch worden door bepaalde administraties bronnenuitgaven gepubliceerd. Vooral het Ministerie van Buitenlandse zaken was op dit vlak actief. Meestal hebben deze bronnenpublicaties tot doel een bepaalde politiek te verantwoorden.

In de hoofdstukken die de bronnen van de verschillende ministeries, FOD's en POD's behandelen, wordt verwezen naar publicaties die zij in de voorbije 170 jaar produceerden. Het spreekt echter vanzelf dat op dit vlak niet naar volledigheid kon worden gestreefd. Er werd geprobeerd de belangrijkste periodieke uitgaven te vermelden. Al te vulgariserende of al te technische uitgaven bleven doorgaans buiten beschouwing. Niet-periodieke uitgaven werden enkel vermeld als voorbeeld. Zoveel als mogelijk werd geprobeerd om zowel de Nederlands- als de Franstalige titels van publicaties te vermelden. Om plaats te besparen, werden plaats en datum van publicatie niet vermeld voor beide taalversies afzonderlijk: bij federale publicaties zijn deze voor beide landstalen immers dezelfde.

2. De FOD Kanselarij van de Eerste minister en de POD Wetenschapsbeleid

Guy Coppieters en Guy Vanthemsche

2.1. Bibliografie

- CANNEEL (A.). *Le Premier ministre, ses cabinets et ses services administratifs*. Louvain-la-Neuve, 1987.
- COPPIETERS (G.). *Archief van de Federale Overheidsdienst Kanselarij van de Eerste Minister. Archiefselectielijst*. Brussel, 2008 (uitgebreide bibliografie).
- EYSKENS (G.). De functie van de Eerste minister in België in de periode 1945-1975, in *Res Publica*, 1983, p. 522-533.
- LEERMAKERS (L.). Het ambt van Eerste minister in België. Retro- en perspectief, in *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1993, nr. 10, p. 649-658.
- MOLITOR (A.). *L'administration de la Belgique, op. cit.*, p. 193-212.
- PAGNOUL (A.-M.). Note sur les services du Premier ministre en Belgique 1918-1965, in *ABB*, 1979, p. 22-29.
- PLAVSIC (W.S.). *Mijnheer de Eerste minister. Geschiedenis van het ambt sinds 1830. Biografieën van de Eerste ministers van 1944 tot nu*. Tielt, 1989.
- SENELLE (R.). *De Eerste minister en de administratie*. Z.p., z.j. (1958).
- URBAIN (R.). *La fonction et les services du Premier ministre en Belgique*. Brussel, 1958.
- HOFACK (K.). *De achterkant van de Premier. Gesprekken met zeven regeringsleiders*. Leuven, 1995.
- NOPPE (J.). Het parlementaire optreden van de Eerste minister in België en Nederland, in *Res Publica*, 2000, nr. 4, p. 521-546.
- VAN ORSHOVEN (J.). *Centrale politieke structuren en werkwijzen in België*. Brussel, 1981.

2.2. Historisch overzicht

De taak van de Eerste minister in het Belgische politieke leven is zeer belangrijk. Momenteel is hij diegene die de regeringen vormt, de regeringsverklaringen opstelt en waakt over hun uitvoering; hij zit de kabinetsraad voor en verzekert het contact tussen de regering en de koning; hij is de woordvoerder van de regering in het parlement en hij treedt bemiddelend op tussen de partijen en taalgroepen binnen de regering. Deze functie heeft vooral na de Tweede Wereldoorlog heel wat aan gewicht gewonnen. Oorspronkelijk beperkte de taak van de "Eerste minister" (die titel werd voor het eerst officieel gebruikt in de notulen van de Ministerraad van 24 maart 1894) zich tot de formatie van de regering en de zorg voor het regeringsbeleid in zijn geheel. Dit geschiedde echter naast het beheer van een eigen departement.

Ondanks het evidente belang van deze functie heeft men op de grondwetsherziening van 1970 moeten wachten alvorens zij in de grondwet werd ingeschreven, namelijk door het invoeren van een nieuw artikel, namelijk 86bis (nieuwe gecoördineerde grondwet van 1993: artikel 99, tweede lid) dat bepaalt: "De Eerste

minister eventueel uitgezonderd, telt de Ministerraad evenveel Nederlandstalige als Franstalige ministers”. Deze eerste vermelding handelde dan nog in hoofdzaak over de personaliteit en niet zozeer over de inhoud van de functie.

Het heeft echter niet tot 1970 geduurd alvorens de administratie van de Eerste minister werd uitgebouwd, nu “Kanselarij” genoemd. Het KB van 25 november 1918 creëerde het kabinet van de Eerste minister: een politiek/administratief orgaan dat, naast de taken die ook werden waargenomen door andere ministeriële kabinetten, de logistieke steun vormde voor de activiteiten van de regering. De eigenlijke administratie, Diensten van de Eerste minister (DEM) genoemd, kwam er pas aan de vooravond van de Duitse inval door het KB van 16 februari 1940 op initiatief van regeringscommissaris Louis Camu. De DEM zouden de decennia nadien een woelige institutionele geschiedenis kennen. Tijdens de eerste jaren na de oorlog kunnen we zelfs gewag maken een ontmanteling van de vooroorlogse DEM door de creatie van een *Cabinet élargi*. De kentering kwam er met de grondige herschikking van de ministeries bij het aantreden van de roomsblauwe regering o.l.v. Gaston Eyskens op 11 augustus 1949. Eyskens zou de positie van de Eerste minister en zijn administratie aanzienlijk versterken door onder meer de algemene coördinatie van de economische politiek op interdepartementaal vlak op zich te nemen en belangrijke diensten in zijn administratie te integreren. De Dienst Algemeen Bestuur (DAB) enerzijds en het Vast Wervingssecretariaat (VWS) en het Hoog Comité van Toezicht (HCT) anderzijds zouden respectievelijk tot 1984 en tot 1996 deel blijven uitmaken van de DEM.

Het jaar 1953 betekende het einde van het *Cabinet élargi* en finaliseerde het proces van de (re)integratie van de diensten gestart onder Eyskens I in 1949-1950. Tijdens de CVP-regering-Van Houtte en de paarse regering onder leiding van Van Acker (1954-1958) werd de interne werking gerationaliseerd. Ter vervanging van het Secretariaat van de Ministerraad en de Dienst van Economische en Sociale Voorlichting en Coördinatie, richtte het KB van 23 september 1953 een permanente dienst op, de Secretarie van de Ministerraad genoemd. Deze nieuwe dienst kende slechts een kortstondig bestaan want bij KB van 9 december 1954 fuseerde deze dienst al met de Dienst voor Economische Coördinatie tot de Dienst voor Studie en Economische Coördinatie. Ten gevolge van een liberale regeringsdeelname eind 1958 diende de Eerste minister een aantal bevoegdheden te delen met de nieuw in het leven geroepen positie van “Vice-premier”. 1960-1961 was een scharnierjaar waarbij belangrijke hervormingen werden doorgevoerd door de creatie van de Kanselarijdiensten of de oprichting van het zeer invloedrijke Ministerieel Comité voor Economische en Sociale Coördinatie (MCESC). Vervolgens gingen de DEM een periode van relatieve rust tegemoet en zou het organisatiekader niet meer ingrijpend wijzigen. Pas in 1979 onderging dit laatste een belangrijke ingreep die in 1989 al terug ongedaan gemaakt werd door de hergroepering in één enkel bestuur, namelijk de Kanselarij van de Eerste minister. Ook de regionalisering van bevoegdheden vanaf de jaren 1980 zou een sterke impact hebben op de werking en de organisatie van de DEM. De regering-Dehaene I zou bij haar aantreden op 7 maart 1992 de nationale ministeriële comités afschaffen en de bevoegdheid inzake beraadslagingen en beslissingen toewijzen aan de Ministerraad. Onder de regering-Martens V werden de DAB en de Algemene Dienst voor Selectie en Vorming (ADSV) per 1 oktober 1984 overgeheveld naar het Ministerie

van Binnenlandse zaken en Openbaar ambt. Midden jaren 1990 volgden ook het vws en het HCT om er de basis te vormen van het nieuwe Ministerie van Ambtenarenzaken (zie het desbetreffende onderdeel van dit hoofdstuk).

De Copernicushervorming bezegelde ook het lot van de Diensten van de Eerste minister. Het KB van 15 mei 2001 houdende de oprichting van de FOD Kanselarij en Algemene diensten voorzag in de oprichting van de nieuwe FOD Kanselarij en Algemene diensten die de Kanselarij van de Eerste minister, de Diensten van de Vaste Nationale Commissie voor het Cultuurpact (VNCPC) en de Federale Voorlichtingsdienst (FVD) overnam. Een jaar later wijzigde het KB van 4 september 2002 de benaming FOD Kanselarij en Algemene diensten in zijn actuele benaming Kanselarij van de Eerste minister. Ondertussen werd de interne organisatie al meermaals gewijzigd.

Het KB van 16 februari 1940 bracht het Hoog Comité van Toezicht (HCT) bij deze diensten onder. Dit orgaan bestond al sinds 30 oktober 1910, toen het was gecreëerd naar aanleiding van onregelmatigheden begaan ten nadele van het Bestuur der Spoorwegen. Aanvankelijk was zijn bevoegdheid beperkt tot het departement van spoorwegen, posterijen, telegraaf en telefoon. De KB's van 28 december 1921 en 21 november 1932 breidden zijn terrein respectievelijk uit tot alle ministeriele departementen en alle instellingen die door de overheid gesubsidieerd werden. Het HCT had tot taak toezicht uit te oefenen op deze instellingen bij het uitvoeren van werken, het leveren van goederen en diensten, enz. en bij te dragen tot het beslechten van geschillen tussen deze administraties en particulieren die er contractueel mee verbonden waren. Het Hoog Comité van Toezicht, dat in 1995 werd overgeheveld naar het Ministerie van Ambtenarenzaken, werd afgeschaft in 1998 en ondergebracht bij de Centrale Dienst ter Bestrijding van de Corruptie van de Federale Politie.

De Dienst voor Algemeen Bestuur (DAB) werd opgericht door het KB van 30 maart 1939. Alvorens in 1949 bij de Diensten van de Eerste minister te belanden, behoorde deze dienst achtereenvolgens bij het Ministerie van Begroting en het Ministerie van Algemeen bestuur en Pensioenen. Deze administratie liet zich in met tal van organisatorische problemen, met de coördinatie van de politiek met betrekking tot het openbaar ambt, de creatie en de afschaffing van diensten evenals het statuut en de wedden van het overheidspersoneel. Vanaf 1 oktober 1984 behoorde de dienst tot het Ministerie van Ambtenarenzaken, later FOD P&O. In het hoofdstuk over laatstgenoemde instantie zal de lezer ook meer informatie vinden over het Vast Wervingssecretariaat (opgericht door het KB van 20 januari 1939), dat vanaf 1949 tot 1 januari 1995 ressorteerde onder de Diensten van de Eerste minister, vooraleer het werd overgeheveld naar het toenmalige Ministerie van Ambtenarenzaken.

Enkele specifieke instellingen en administratieve diensten vonden in de loop van de jaren eveneens onderdak bij de administratie van de Eerste minister. Dat was het geval voor de Dienst voor de Administratieve Vereenvoudiging (DAV), opgericht in 1998. Hij moet ingewikkelde of overbodige bureaucratische processen identificeren, om ze daarna eenvoudiger te maken of af te schaffen. De DAV rapporteerde vanaf eind 2007 rechtstreeks aan de minister voor Ondernemen en Vereenvoudigen. Verder is er ook het Centrum voor Gelijkheid van Kansen en voor Racismebestrijding, waarvan de voogdijbevoegdheid eveneens

vanaf eind 2007 werd werd toevertrouwd aan de minister van Gelijke kansen. Deze openbare instelling werd opgericht door de wet van 15 februari 1993 en was bedoeld als (permanente) voortzetting van het (tijdelijke) Koninklijk Commissariaat voor het Migrantenbeleid (1989-1993). Het Centrum is belast met de bestrijding van iedere vorm van discriminatie op basis van ras of nationaliteit (alook van iedere vorm van mensenhandel), door middel van studies en onderzoek, door adviezen en aanbevelingen ten aanzien van de overheid en private personen of instanties, en door bijstand te verlenen aan personen die gediscrimineerd worden op racistische gronden. Ook andere Koninklijke Commissariaten ressorteerden vroeger onder het gezag van de Eerste minister, zo bijvoorbeeld het Koninklijk Commissariaat voor het Waterbeleid (1968) en het Koninklijk Commissariaat dat in het begin van de jaren 1980 belast was met het onderzoek van de (toen nog "nationaal" geheten) wetenschappelijke instellingen. Ten slotte stond ook de Federale Voorlichtingsdienst (FVD) onder de voogdij van de Eerste minister (en van de minister van Buitenlandse zaken). Opgericht in 1962, droeg die dienst tot 1994 de benaming Belgisch Instituut voor Voorlichting en Documentatie (INBEL) (zijn rechtsvoorganger was Inforcongo, de informatie- en propagandadienst van het Ministerie van Koloniën). De FVD had als opdracht overheidsinformatie te verspreiden, zowel ten behoeve van de Belgische burger als van het buitenland. Vanaf 2002 werden de taken van deze dienst overgenomen en uitgevoerd door de Directie Externe communicatie van de FOD Kanselarij, die was opgericht in 2001 en het jaar daarop operationeel werd. Over de geschiedenis van deze dienst en over de communicatie door de federale overheid zie:

VAN BOL (J.-M.). D'Inbel au Service Fédéral d'Information (SFI) ou l'histoire de l'organisme d'information de l'État belge, in *Revue générale*, 1998, nr. 11, p. 31-42.

CONINCKX (D.), ed. *Overheidscommunicatie in België. Een overzicht*. Leuven, 2004 (deel 2, p. 135-226, handelt over de verschillende bestuursniveaus waaronder de federale overheid).

Verder ressorteerden ook tal van commissies of raden onder het gezag van de Eerste minister. In de loop van de jaren werden ze nu eens onder dit, dan weer onder een ander ministerie geplaatst. Vele van die commissies verdwenen na verloop van tijd. Wie ze wil traceren, moet de hoger vermelde *Gids der ministeries* doornemen. Eind 2008 hebben volgende instanties onderdak gevonden bij de FOD Kanselarij van de Eerste minister. Enerzijds zijn er commissies die voortvloeien uit de federalisering van de Belgische staat (het Overlegcomité opgericht door de gewone wet van 8 juni 1980 over de hervorming der instellingen; de Samenwerkingscommissie opgericht door de bijzondere wet van 12 januari 1989 met betrekking tot de Brusselse instellingen). Anderzijds heeft men enkele organen die de werking van het federale niveau betreffen (de Commissie voor de Overheidsopdrachten; het Ministerieel Comité voor Inlichting en Veiligheid). Ten slotte zijn er commissies met een heel specifieke opdracht (de Commissie betreffende de erkenning en de bescherming van de titel van beroepsjournalist; de Controlecommissie voor de representativiteit van de vakorganisaties in de overheidssector). Een speciale vermelding moet er zijn voor de Vaste Nationale Cultuurpactcommissie (VNCPC). Deze laatste werd opgericht ten gevolge van de Cultuurpactwet

van 16 juli 1973, ter bescherming van de rechten van de ideologische en filosofische minderheden. De VNCPC, die evenveel Franstalige als Nederlandstalige leden telt, bestaat uit 26 effectieve en 26 plaatsvervangende vertegenwoordigers van alle partijen gekozen door de Gemeenschapsraden, in verhouding tot de getalsterkte van de partijen in die organen. Ze onderzoekt alle klachten die haar worden voorgelegd door al wie zich gediscrimineerd voelt op ideologisch of filosofisch gebied en formuleert daarover adviezen.

Tot 2002 oefende de Kanselarij ook de voogdij uit over de tien federale wetenschappelijke instellingen die nu ressorteren onder de POD Wetenschapsbeleid, en die hieronder worden opgesomd. Dit was ook het geval voor de drie federale biculturele instellingen, namelijk het Paleis voor Schone Kunsten (BOZAR), de Koninklijke Muntchouwborg en het Nationaal Orkest van België. Eind 2007 kwam hierin verandering. De biculturele instellingen ressorteerden voortaan onder de minister van Binnenlandse zaken, maar de Kanselarij bleef wel instaan voor de administratieve en budgettaire opvolging.

Een aantal andere commissies en raden waren tot op het einde van de 20^e en/of de allereerste jaren van de 21^e eeuw een tijd lang ondergebracht bij de administratie van de Eerste minister, maar werden overgeheveld naar andere administratieve geledingen, onder meer ten gevolge van de oprichting van de FOD's en POD's. De Commissie voor de Nationale Vraagstukken inzake Verdediging (CNVV), belast met de politieke coördinatie van de civiele defensie en waarvan de leden afkomstig zijn van de verschillende ministeriële departementen, was al in 2000 aangehecht bij Binnenlandse zaken. De Federale Interministeriële Commissie voor Wetenschapsbeleid (ICWB), de Federale Raad voor Wetenschapsbeleid (FRWB) en de Federale Raad voor Duurzame Ontwikkeling (FRDO) werden resp. overgeheveld naar de nieuwe POD's Wetenschapsbeleid en Duurzame ontwikkeling (zie hieronder). De Commissie voor de Schadeloosstelling van de leden van de Joodse Gemeenschap van België voor hun goederen die werden geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-1945 (voorafgegaan door de Studiecommissie joodse goederen, die grondig onderzoek verrichtte naar deze thematiek, dank zij de medewerking van het SOMA) stopte haar werkzaamheden eind 2007.

De beleidsdomeinen wetenschap en duurzame ontwikkeling maakten een heel aparte institutionele ontwikkeling mee. Geruime tijd ressorteerden ze onder de Diensten van de Eerste minister. Dit verklaart waarom we ze in dit onderdeel vermelden. In het begin van de 21^e eeuw werden ze echter ondergebracht bij een aparte administratieve structuur. Die evolutie kan worden samengevat als volgt. De secretariaatsdiensten van de Nationale Raad voor Wetenschapsbeleid, opgericht in 1959, werden in 1968 omgevormd tot de Diensten voor Programmering van het Wetenschapsbeleid en ingedeeld bij de Diensten van de Eerste minister. In 1994 werden ze omgedoopt tot Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden (DWTC), die instonden voor de gecoördineerde realisatie van wetenschappelijke onderzoeksprogramma's en -acties van de federale overheid. Vanaf 1 mei 1994 werden ze ook bevoegd voor de culturele en onderwijsmateries die federaal gebleven waren. Tevens oefenden ze, in naam van de minister van Wetenschapsbeleid onder wiens gezag ze ressorteerden, de voogdij uit over tien federaal gebleven wetenschappelijke instellingen:

het Algemeen Rijksarchief, de Koninklijke Bibliotheek, het Belgisch Instituut voor Ruimte-Aëronomie, het Koninklijk Meteorologisch Instituut, de Koninklijke Sterrenwacht, het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika, het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen, de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten en het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium. Een gelijkaardige voogdij werd uitgeoefend ten aanzien van de federale biculturele instellingen: het Paleis van Schone Kunsten, het Nationaal Orkest van België en de Koninklijke Muntshouwborg.

Door het KB van 12 december 2002 werd de POD Wetenschapsbeleid opgericht, als zelfstandige opvolger van de vroegere DWTC. Naast de klassieke algemene ondersteunende diensten (personeel, begroting, ICT, communicatie), bestaat hij momenteel uit twaalf algemene directies, namelijk één voor Onderzoek en toepassing, één voor Internationale en interfederale coördinatie en wetenschappelijke indicatoren, en daarnaast telkens één voor elk van de tien federale wetenschappelijke instellingen die we hierboven opsomden (de voogdij over de drie vermelde biculturele instellingen bleef zoals gezegd echter bij de FOD Kanselarij). Het Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (SOMA) behoort niet tot de tien federale wetenschappelijke instellingen, maar ressorteert wel onder de algemene directie Onderzoek en toepassing. De POD Wetenschapsbeleid staat in voor de voorbereiding, uitvoering en evaluatie van de federale acties op het gebied van wetenschappelijk onderzoek (meer specifiek de Belgische bijdrage tot de Europese ruimtevaartprogramma's, het poolonderzoek, enz.). Hij is ook belast met het beheer van het federale kunstpatrimonium en beheert tevens, voor de federale staat, de residuele bevoegdheden op het gebied van onderwijs en audiovisuele materies, die niet onder de gemeenschappen vallen. Onder de POD Wetenschapsbeleid ressorteren ook volgende staatsdiensten met afzonderlijk beheer. Het Poolsecretariaat is belast met de onderzoeksprogramma's in Antarctica. Belnet beheert het gelijknamige Belgische nationale telematicanetwerk voor onderzoek. De Nationale Dienst voor Congressen beheert het Paleis voor Congressen te Brussel en levert allerlei congresdiensten. De Dienst voor Wetenschappelijke en Technische Informatie (DWTI) treedt op als wetenschappelijke informatiebemiddelaar voor overheden, ondernemingen, enz.

Volgende raden en commissies ressorteren onder de POD Wetenschapsbeleid: enerzijds de Federale Interministeriële Commissie voor Wetenschapsbeleid (ICWB), opgericht in 1997 en belast met de voorbereiding en de coördinatie van de regeringsbeslissingen inzake federaal wetenschapsbeleid indien overleg tussen twee of meer ministeriële departementen nodig is; anderzijds de Federale Raad voor Wetenschapsbeleid (FRWB). Zoals gezegd was die opgericht in 1959 onder de benaming Nationale Raad voor Wetenschapsbeleid. Dit adviesorgaan bestaat uit prominente figuren uit de academische en onderzoekswereld. De Interministeriële Conferentie voor Wetenschapsbeleid (IMCWB), van haar kant, is geen administratief orgaan. Ze bestaat uit de ministers van de federale overheid en van de gewesten en gemeenschappen die bevoegd zijn voor wetenschapsbeleid en fungeert als overleginstrument tussen die instanties. Ze zorgt onder meer voor de afsluiting van samenwerkingsakkoorden tussen die gezagsniveaus op het desbetreffende gebied.

2.3. Archieven

Een algemeen en uitgebreid overzicht van de archieven is terug te vinden in:

COPPIETERS (G.). *Archief van de Federale Overheidsdienst Kanselarij van de Eerste Minister. Archiefsselectielijst*. Brussel, 2008.

Omdat het ambt van Eerste minister tot 1918 officieel niet bestond, dient men zich voor de archieven van de Eerste ministers uit de 19e eeuw te wenden tot de privé-archieven van de betrokken politici of tot de archieven van het departement dat zij beheerden. Voor de archieven van het kabinet van de Eerste minister tijdens het interbellum:

VANDEWEYER (L.). *Toegang tot het archief van de Ministerraad tijdens het interbellum (1918-1940)*. Brussel, 1996 (meer bijzonderheden hierover in het hiernavolgende stuk over de Ministerraad).

Onderzoek naar het beleid van de Eerste minister Pierlot in Londen kan gebeuren aan de hand van:

BERNARDO Y GARCIA (L.), DE MECHELEER (L.). *Inventaire des archives des cabinets ministériels du Premier ministre Pierlot à Londres (1940-1944)*. Brussel, 2009.

Wat de jaren na de Tweede Wereldoorlog betreft, bevinden de documenten van het kabinet van de Eerste minister evenals de papieren van het secretariaat van de Ministerraad zich in het Rijksarchief. Dit bestand bevat briefwisseling, dossiers en uittreksels uit de notulen van de Ministerraad. Hiervoor bestaat een inventaris:

PAGNOUL (A.-M.). *Chancellerie du Premier ministre. Inventaire d'archives 1944-1965*. Brussel, 1978.

Verslagen van vergaderingen en documenten van de Nationale Raad voor Wetenschapsbeleid betreffende de periode 1959-1966 bevinden zich in de Bibliotheek van het Algemeen Rijksarchief (onder nr. A4P239). Ook de archieven van enkele Koninklijke Commissariaten bevinden zich in het ARA: het Koninklijk Commissariaat voor de Herstructurering van de Nationale Wetenschappelijke Instellingen (1981-1983) (niet openbaar, er bestaat wel een overdrachtslijst); het Koninklijk Commissariaat voor de Administratieve Hervorming (1936-1940) (raadpleegbaar na bijzondere aanvraag, er bestaat een overdrachtslijst).

Anno 2009 is ook een archiefsselectielijst voor de POD Wetenschapsbeleid in voorbereiding door Glenn Maes.

De archieven van INBEL werden overgemaakt aan het Algemeen Rijksarchief:

COPPIETERS (G.). *Inventaris van het archief van het Belgisch Instituut voor Voorlichting en Documentatie – INBEL en de Federale Voorlichtingsdienst (FVD) 1962-2003 [1945-2003]*. Brussel, 2007.

De rijke thematische fotocollectie vanaf de jaren 1960 van het voormalige INBEL / FVD werd niet overgedragen aan het Algemeen Rijksarchief, maar is te raadplegen in de infoshop van de Federale Overheid (www.belgium.be/infoshop).

2.4. Publicaties

Vanaf 2006 werd een jaarverslag van de Kanselarij gepubliceerd:
Activiteitenverslag. Rapport d'activités 2003-2005-. Brussel, 2006- (online).

Voordien publiceerden de Diensten van de Eerste minister een bulletin:
Info 16-53. De krant van de Diensten van de Eerste minister. Le Journal des Services du Premier Ministre. Brussel, 1997-1998.

Ze brachten ook enkele publicaties uit die betrekking hebben op de werking van de regering en van de administratie als geheel, bijvoorbeeld:

Praktische instructies en circulaires betreffende de werking van de regering. Brussel, 1986.

Handleiding bij de wetgevingstechniek. Brussel, 1982.

Strategische prioritaire acties voor de modernisering van de openbare diensten. Brussel, 1986.

Overzicht van de personeelssterkte in de overheidssector. Brussel, 1969-2001.

Cabinets, organes stratégiques et secrétariats. Kabinetten, beleidsorganen en secretariaten. Brussel, 2004 (tweede uitgave 2006).

Men raadplege ook de website van de Diensten van de Eerste minister: <http://kanselarij.belgium.be>. Voor de Eerste minister zelf bestaat er een aparte website: www.premier.be.

De verschillende diensten, raden en commissies die ressorteren (of ressorteerden) onder het gezag van de Eerste minister produceren (of produceerden) ook specifieke publicaties, waarvan we hier de belangrijkste opsommen:

Koninklijke Commissariaten:

Het waterbeleid in België. Brussel, 1968.

[LIEBAERS (H.)]. *Koninklijk Commissariaat voor de herstructurering van de nationale wetenschappelijke instellingen. Verslagen*. Brussel, 1982-1983, 4 dln.

Door het Koninklijk Commissariaat voor het Migrantenbeleid (naast andere brochures):

Rapport november 1989. Brussel, 1989.

Rapport mei 1990. Voor een harmonische samenleving. Brussel, 1990.

Rapport december 1990. Brussel, 1990.

Samen op weg naar een multi-etnische samenleving. Brussel, 1992.

Tekenen voor gelijkwaardigheid. Eindrapport van het Koninklijk Commissariaat voor het Migrantenbeleid. Brussel, 1993.

Voor de publicaties van het Vast Wervingssecretariaat, dat tussen 1950 en 1995 ressorteerde onder de Diensten van de Eerste minister, zie het hoofdstuk over de FOD P&O.

Centrum voor Gelijkheid van Kansen en voor Racismebestrijding (www.diversiteit.be):

Aanzet. Droit de cité. Brussel, 1995-1999.

Gelijkwaardig. Balans 1993-1999 en perspectieven van het integratiebeleid en van de racismebestrijding. Brussel, 1999.

Jaarverslag 1993-. Rapport annuel 1993-. Brussel, 1994-.

Vanaf 1999 zijn de jaarverslagen online beschikbaar; ze worden later ook opgesplitst in verschillende thematische jaarverslagen (*Jaarverslag Migratie; Jaarverslag Discriminatie / diversiteit; Jaarverslag Mensenhandel*).

Ook een elektronische nieuwsbrief en diverse studies staan online.

Vaste Nationale Cultuurpactcommissie (www.cultuurpact.be):

De cultuurpactwet en haar toepassing. 10 jaar Cultuurpactcommissie. Brussel, 1988.

Jaarverslag 1998-. Brussel, 1999- (online).

Dienst voor Administratieve Vereenvoudiging (DAV) (www.vereevoudiging.be):

DAV-Nieuwsflash. Brussel, 2007- (online).

Jaarverslag 1999-2000-. Brussel, 2001- (online).

De *Vereenvoudigingsgids* en de rapporten van het zogenaamde “Kafka-meldpunt” zijn eveneens online raadpleegbaar.

Commissie voor de Schadeloosstelling van de leden van de Joodse Gemeenschap, voorafgegaan door de Studiecommissie joodse goederen (www.combuysse.fgov.be), vanaf 2002 overgegaan naar de POD Wetenschapsbeleid:

Mededelingen. Brussel, 2003-2007 (online).

Ook het eindrapport van de commissie is op die website te raadplegen.

De voormalige Federale Voorlichtingsdienst (ex-INBEL):

Per definitie bracht de FVD heel wat publicaties uit, onder meer algemene voorstellingen van België, over de koninklijke familie, de staatsstructuur, regeringsverklaringen, enz. (de *Catalogus 1996-1997*. Brussel, 1996 en vorige uitgaven sommen die allemaal op). Ziehier enkele voorbeelden:

Jaarverslag. Rapport annuel. Brussel, 1993-2000.

Feiten. Faits. Brussel, 1984-2001 (wekelijks).

Bevatte de beslissingen van de Ministerraad, informatie over de voorlichtingsactiviteiten van de Belgische overheidsinstellingen.

INBEL stond ook in voor de publicatie van enkele naslagwerken die we vermeldden in het begin van dit hoofdstuk (*Gids van de informatie- en documentatiecentra van de federale administratie. Guide des centres d'information et de documentation des administrations*. Brussel, 1996, 1998²; *Wegwijs in de federale administratie. Guide de l'administration fédérale*. Brussel, 2000³, 2 dln.; [*Gids van de*] *Overheidspublicaties – [Guide des] Publications officielles*. Brussel, 1991-1999).

Vanaf 1995 tot 2003 was de FVD, nadien de Directie Externe communicatie van de FOD Kanselarij, ook belast met het beheer van de officiële portaal-site van de Belgische overheid: www.belgium.be. Die biedt toegang tot alle internetsites van de Belgische FOD's en POD's (en van een reeks openbare instellingen die daarvan afhangen) en bevat ook verschillende databanken, bijvoorbeeld met de verkiezingsuitslagen, de structuur en adressen van instellingen, gekozenen en bepaalde

ambtenaren, algemene informatieve gegevens over België (demografie, geschiedenis, economie, onderwijs, geografie, enz.).

De publicaties van de POD Wetenschapsbeleid en zijn rechtsvoorgangers zijn zowel gevarieerd als gespecialiseerd. De publicaties – te talrijk om hier op te sommen – hebben vaak betrekking op de voorbereiding, de evaluatie en de resultaten van het gefinancierde wetenschappelijke onderzoek, voornamelijk over gezondheidszorg, sociaal beleid, milieu, ruimtevaart, biotechnologie, poolonderzoek, energiepolitiek en -technologie, inkomensverhoudingen, arbeidsmarkt, demografie, derde leeftijd, vrouwen en jongeren, enz. Men vindt ze gemakkelijk terug via de online catalogus van de POD-website (www.belspo.be). Een online databank, FEDRA, bevat informatie over de programma's die gefinancierd zijn door de federale overheid. Een andere databank, INVENT, biedt een permanente inventaris van het wetenschappelijke potentieel van de overheidsinstellingen in België. Een specifieke website, www.research.be, ontwikkeld en beheerd door DWTI, fungeert als portaal voor de toegang tot de Belgische sites met betrekking tot onderzoek, ontwikkeling en innovatie.

Daarnaast geven enkele publicaties een zicht op de werking van de betrokken administraties en instellingen en op het Belgische wetenschapsdomein in het algemeen (we harnemen daarbij ook enkele oudere publicaties omdat ze niet via de online catalogus van belspo.be teruggevonden kunnen worden):

Federaal Wetenschapsbeleid. Voorstelling van het departement. Brussel, 2007.

DWTC: opdrachten en activiteiten. SSTC. Missions et activités. Brussel, 1997.

DWTC [Jaar]verslag 1998-2001. Brussel, 1999-2002.

Federaal Wetenschapsbeleid: jaarverslag 2002. Brussel, 2003.

Overzicht van de uitgaven voor onderzoek en ontwikkeling door de Belgische overheden. Brussel, 1994.

Overzicht van de budgettaire kredieten van de federale overheid voor wetenschapsbeleid en onderzoek en ontwikkeling. Aperçu des crédits budgétaires de l'autorité fédérale pour la politique scientifique et la recherche et développement. Brussel, 1996.

Statistisch overzicht van het wetenschappelijk en technologisch potentieel van België 1963-1971. Aperçu statistique sur le potentiel scientifique et technologique de la Belgique 1963-1971. Brussel, 1975.

Jaarboek wetenschap en technologie. Annuaire science et technologie. Brussel, 1972.

Hierin vindt men een lijst van wetenschappelijke en technologische eenheden in universitair en niet-universitair hoger onderwijs alsook in wetenschappelijke en commerciële instellingen.

Permanente inventaris van het Belgisch wetenschappelijk potentieel. Gegevensbank "statistische informatie". Brussel, 1995, 2 dln.

BELNET-Info: het telematicanetwerk van het wetenschappelijk onderzoek in België.

BELNET-Info. Le réseau télématique de la recherche scientifique en Belgique. Brussel, 1994.

Jaarverslag BELNET. Rapport annuel BELNET 2005-. Brussel, 2006-.

Vademecum wetenschappelijk onderzoek. Brussel, 1991, 2 dln. (losbladig).

Vademecum voor de gebruiker van statistieken en indicatoren inzake wetenschap, technologie en innovatie. Brussel, 1995.

Het onderzoek in de Belgische privébedrijven (1987-1991). La recherche dans les entreprises privées belges (1987-1991). Brussel, 1995.

Space connection. Brussel, 1989-2003.

Science Connection. Brussel 2004- (ook online).

De Nationale (vanaf 1993 Federale) Raad voor Wetenschapsbeleid publiceert tevens een *Jaarverslag*. Brussel, 1960-.

De federale wetenschappelijke en culturele instellingen die ressorteren onder het gezag van de Eerste minister of de POD Wetenschapsbeleid publiceren uiteraard een hele reeks werken (jaarverslagen, catalogi, inventarissen, rapporten) en wetenschappelijke tijdschriften in hun respectieve domeinen. Omwille van hun wetenschappelijk karakter zullen we ze hier niet vermelden.

3. De Ministerraad

Guy Coppieters

3.1. Bibliografie

DE LICHTERVELDE (L.). Le Conseil des Ministres dans le droit public belge, in *Bulletin de la Classe des Lettres et des Sciences morales et politiques de l'Académie royale de Belgique*, 1947, p. 21-44.

ERALY (A.). *Le pouvoir enchaîné. Être ministre en Belgique*. Brussel, 2002.

GANSHOF VAN DER MEERSCH (W.J.). Le Conseil des Ministres au sein du pouvoir exécutif en droit constitutionnel belge, in *Rapports belges au XIe Congrès de l'Académie internationale de Droit comparé*. Brussel, 1985, dl. 2, p. 117-175.

REUCHAMPS (M.). La parité linguistique au sein du Conseil des Ministres, in *Res Publica*, 2007, nr. 4, p. 602-627.

SENELLE (R.). Ministerraad, in *Administratief lexicon*. Brugge, 1957.

SENELLE (R.). *De Ministerraad in België*. Antwerpen, 1983.

URBAIN (R.). *La fonction et les services du Premier ministre en Belgique, op. cit.*, p. 88-102.

VANDEWEYER (L.). De emancipatie van de Ministerraad onder druk van de Tweede Wereldoorlog, in *Res Publica*, 1996, nr. 1, p. 159-180.

VANDEWEYER (L.). De Ministerraad tegenover het staatshoofd. De Grondwetsinterpretatie ten tijde van Leopold III, in *Museum Dynasticum*, 2001, nr. 2, p. 72-89.

VAN ORSHOVEN (J.). Het Ministerieel Comité voor Economische en Sociale Coördinatie, in *Res Publica*, 1972, nr. 3, p. 591-623.

De samenstelling van de opeenvolgende regeringen sinds 1944 is te vinden op de website van de CRISP: www.crisp.be/FR/Documents/documents_gouvernements.html.

3.2. *Historisch overzicht*

Zoals de functie van Eerste minister, werd het bestaan van de Ministerraad of beter gezegd, de bestendigheid ervan, niet in de grondwet vastgelegd. Tot de invoering in 1970 van artikel 86*bis* (vanaf 1993 artikel 99) voorzag de Grondwet slechts in een enkele omstandigheid in de Ministerraad als instelling (bovendien gedurende een korte tijdsspanne), namelijk gedurende het interregnum of de enkele dagen die verlopen tussen de dood van de Koning en de eedaflegging van de opvolger of de regent. Omdat de toestand waarin Leopold III zich vanaf 1940 bevond met overlijden werd gelijkgesteld, oefende de Ministerraad van 28 mei 1940 tot 20 september 1944 het grondwettelijke gezag van de Koning uit. Naar aanleiding van de problemen gerezen rond de ondertekening door de Koning van de wet op de zwangerschapsonderbreking oefende de Ministerraad in 1990 voor zeer korte tijd eveneens die bevoegdheid uit. In theorie bestond de Ministerraad dus enkel in abnormale omstandigheden. In de praktijk vormt de Ministerraad sinds de 19^e eeuw echter een bestendig element van het staatsbestel. Door de grondwetswijziging van 1993 werd het aantal leden van de Ministerraad vastgelegd op hoogstens 15. Diezelfde herziening voerde ook een onverenigbaarheid in tussen de functies van volksvertegenwoordiger of senator en het ambt van minister.

Naast de Ministerraad ontwikkelde zich vanaf het interbellum een bredere overlegstructuur. Sommige van deze "ondergeschikte" overlegorganen werden *ad hoc* gecreëerd tijdens de jaren 1920-1930 als antwoord op tijdelijke problemen. We verwijzen hierbij naar het Schatkistcomité opgericht onder minister Emile Francqui of het Ministerieel Comité voor Economische Coördinatie onder de regering-Spaak in 1938. Pas met het KB van 2 juni 1961 houdende oprichting van het Ministerieel Comité voor Economische en Sociale Coördinatie (MCESC) en van de ministeriële comités die er van afhangen kwam er een duidelijk overlegkader. Het MCESC, gegroeid uit het Ministerieel Comité voor Economische Coördinatie, beschikte in tegenstelling tot zijn voorganger niet enkel over adviesbevoegdheid maar bezat eveneens beslissingsmacht. Het nieuwe comité vaardigde algemene richtlijnen uit voor het door de regering te volgen economisch, financieel en sociaal beleid en coördineerde de uitvoering ervan. Vooral in de loop van de jaren 1970 en 1980 ontpopte het MCESC zich tot een belangrijk orgaan in de politieke besluitvorming. In diezelfde periode ontstonden nog tal van andere ministeriële comités. De regering-Dehaene I schafte bij haar aantreden op 7 maart 1992 de nationale ministeriële comités zonder meer af en wees de bevoegdheid inzake beraadslagingen en beslissingen opnieuw toe aan de Ministerraad.

Naast de uitbouw van het vermelde functionele overlegkader zette zich nadien nog een andere tendens door. Ten gevolge van de regionalisering werd in 1980 een nieuw orgaan in het leven geroepen, meer bepaald het Overlegcomité (aanvankelijk met toevoegsel Regering-Executieven). Dit orgaan diende belangen- en bevoegdheidsconflicten te regelen tussen de nationale regering en de executieven / regeringen van Gemeenschappen en Gewesten. In navolging van de staatshervorming met de wet van 16 juni 1989 besliste het Overlegcomité 15 interministeriële conferenties in het leven te roepen. Deze commissies worden beschouwd als

deelcommissies van het Overlegcomité. Na de afschaffing van de bovenvermelde ministeriële comités werden nog talrijke interministeriële conferenties opgericht.

3.3. *Archieven*

Beslissingen van de Ministerraad worden opgenomen in notificaties. Van de vergaderingen wordt geen proces-verbaal opgemaakt, in de zin dat dit moet worden goedgekeurd op de volgende vergadering. Er wordt een beknopt verslag opgesteld dat wordt ondertekend door de secretaris van de Ministerraad. Het beknopt verslag van de Ministerraad wordt tegenwoordig opgemaakt in vijf exemplaren. Vroeger gebeurde dit in zes exemplaren, respectievelijk bestemd voor het Koninklijk Paleis, de Premier, de secretaris van de Ministerraad (doorgaans de kabinetschef van de Eerste minister), de Belgische goudvoorraad in Fort Knox (Verenigde Staten) tot 1980, de FOD Kanselarij en één reserve-exemplaar, de zogenaamde “Canada”. Het exemplaar bestemd voor de FOD Kanselarij wordt vanaf 1914 jaarlijks ingebonden in leder en bewaard op de FOD Kanselarij. Een kopie ervan op microfilm bevindt zich in het Algemeen Rijksarchief. Het exemplaar bestemd voor de Belgische goudvoorraad in Fort Knox bestond enkel op microfilm. De betrokken ministers krijgen ten slotte enkel de gedeelten die op hun departement betrekking hebben.

Wat de kwaliteit van de informatie betreft, stellen we – zeker voor de recente decennia – een “zakelijke” tendens vast. De notulen of beknopte verslagen van de Ministerraad geven doorgaans niet langer de gevoerde discussies weer maar evolueren steeds meer naar een besluitenlijst. De voornaamste oorzaak hiervan is dat de Ministerraad in de loop van haar bestaan steeds meer een ratificatiemachine geworden is. Levendige interne discussies behoren door de techniciteit van de behandelde dossiers en de zwaar beladen agenda steeds meer tot het verleden. Het zwaartepunt van de discussies heeft zich hierdoor verplaatst naar de interkabinettenwerkgroepen waarvan men sporen zou moeten terugvinden in de archieven van de kabinetten. In deze werkgroepen en andere informele organen worden immers de onderhandelingen ten gronde gevoerd door kabinets- en beleidsmedewerkers en worden de ontwerpteksten bestudeerd en bijgestuurd. Ondanks deze kritische bedenking is dit het archiefbestand bij uitstek voor de geschiedenis van de uitvoerende macht in België sinds de Tweede Wereldoorlog.

Vroeger kon niemand de notulen van de Ministerraad inkijken, hoe oud ze ook waren (met de notulering zelf werd begonnen in 1916). Pas in 1990 werden ze opengesteld voor het onderzoek. Ze zijn op microfilm te raadplegen in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, alsook via de website van het Algemeen Rijksarchief: <http://arch.arch.be> (klikken op “digitale archieven”). De notulen kunnen ook ingezien worden op cd-roms, die gepubliceerd en verkocht worden door het ARA zelf. Weliswaar zijn enkel de notulen van de laatste vijftig jaar consulteerbaar, telkens in schijven van 10 jaar. Dat betekent dat in 2010 de notulen van 1959 nog steeds de laatste zijn die geraadpleegd kunnen worden. Deze belangrijke bronnenreeks wordt ontsloten door volgend werkinstrument:

VERACHTEN (L.), DEVOLDER (K.). *Notulen van de Ministerraad. Procès-verbaux du Conseil des Ministres (1916-1949). I. 5 februari 1916 – 8 mei 1940. II. 10 mei*

1940 – 23 december 1949. *Agenda's en aanwezigheidslijsten. Ordres du jour et listes de présence*. Brussel, 1994, 2 dln. in 4 vol. (cd-rom-uitgave in 2000).

Zoals de titel het duidelijk maakt, worden hierin alle agenda's van de Ministerraad gepubliceerd (jammer genoeg zonder cumulatieve onderwerpenindex). Dit werkinstrument bevat dus uiteraard niet de tekst van de discussies; het signaleert enkel welke onderwerpen tijdens welke zitting van de Ministerraad ter sprake kwamen.

Naast de beknopte verslagen vormen de dossiers inzake de voorbereiding van de Ministerraad een tweede belangrijke reeks. Een dossier van de Ministerraad bevat een inleidende nota, de bestuurlijke acte (wetsontwerp, ontwerp van KB, overheidsopdrachten), alle stukken ter staving van het feit dat alle voorschriften inzake budgettaire en administratieve controle werden afgewerkt, de notificaties, het eventuele perscommuniqué en een aantal bijlagen van uiteenlopende aard die nuttig of belangrijk kunnen zijn ter stoffering van het dossier. Deze dossiers worden opgemaakt in drie exemplaren en verpakt in resp. gele, roze en groene omslagen. Het gele dossier krijgt de premier mee in de Ministerraad; het roze dossier krijgt de secretaris mee in de Ministerraad; het groene dossier gaat niet mee in de vergadering en is bestemd voor de simultaanvertalers en nadien voor de Secretarie. Alle dossiers keren na afloop van de Ministerraad terug naar de Secretarie en worden gearchiveerd voor de legislatuur. De gele blijven *ad infinitum*, maar de roze en de groene dossiers krijgen op het einde van de legislatuur een andere bestemming. Gele omslagen worden thematisch gearchiveerd en geordend volgens rubriek (onderwerp of “dossier-type”) in het archief van de Ministerraad bij de FOD Kanselarij. De roze omslagen werden tot 1979 als “afscheidscadeau” meegegeven aan de scheidende premier. Sindsdien werden ze neergelegd bij het Algemeen Rijksarchief. De groene omslagen werden sinds de regering-Dehaene II neergelegd bij een door de premier aan te wijzen instelling.

Voor de oudste voorbereidende dossiers van de Ministerraad verwijzen we naar de inventaris van:

VANDEWEYER (L.). *Toegang tot het archief van de Ministerraad tijdens het interbellum (1918-1940)*. Brussel, 1996.

Dit archiefbestand, dat *stricto sensu* het kabinet van de Eerste minister als archiefvormer heeft, omvat de basisdossiers betreffende de besluitvorming van de Ministerraad. Om dit bestand te structureren, heeft de archivaris zich hoofdzakelijk gebaseerd op de verdeling van de bevoegdheden van de verschillende ministeries. Sommige dossiers van algemene aard, die door alle ministers samen werden gevolgd, werden afzonderlijk geklasseerd. Volgende materies komen in dit bestand aan bod: dossiers inzake de uitvaardiging van besluiten; de grondwetsherziening na de Eerste Wereldoorlog; verkiezingen; de bijzondere machten; de gevolgen van de Eerste Wereldoorlog; het Hoog Comité van Toezicht; dossiers betreffende justitie; diplomatie, koloniën en landsverdediging; financiën en monetaire zaken; onderwijs, wetenschap en cultuur; verkeerswezen en communicatie; sociaal beleid en volksgezondheid; landbouw en ravitaillering; openbare werken; ondergeschikte besturen en ambtenarenzaken.

Ook voor de periode 1944-1991 werden inmiddels voorbereidende en thematisch geordende dossiers overgedragen aan het Algemeen Rijksarchief. Hiervoor is een handgeschreven overdrachtslijst beschikbaar.

Sinds 1989 zijn de voorbereidende dossiers van de Ministerraad en het Overlegcomité ook beschikbaar onder elektronische vorm in het programma Regedoc. Regedoc evolueerde van een archiefdatabase naar een interactief online werkinstrument. De elektronische archivering van sommige dossiers, die in de beginjaren gebeurde, kan kwaliteitsgebreken vertonen. Regedoc bevat de agenda's van de Ministerraad, de erbij horende dossiers, en hun documenten en de notificaties van de Ministerraad. Deze dossiers worden ter beschikking gesteld van de regeringsleden (3 toegangen per beleidscel) en van de voorzitters van de FOD's (10 toegangen per ministerie of FOD). Regedoc werd eind september 2008 opgevolgd door e-premier.

De laatste jaren werden talrijke archieven van ministeriële comités overgedragen aan het Algemeen Rijksarchief, samen goed voor ongeveer 100 strekkende meter: Ministerieel Comité voor Economische (en Sociale) Coördinatie (MCESC), Ministerieel Comité voor Buitenlands Beleid (MCBB), Ministerieel Comité voor Wetenschapsbeleid (en Onderwijs), Ministerieel Comité voor de Status van de Vrouw, Ministerieel Comité voor Veiligheid, Ministerieel Comité voor Leefmilieu, Ministerieel Comité voor Europese Aangelegenheden (MCEA), Ministerieel Comité voor Mediabeleid, Ministerieel Comité voor Schoolgebouwen. Het gaat hier om thematische dossiers waarvoor handgeschreven overdrachtslijsten beschikbaar zijn. Naast de Ministeriële Comités werd eind 2008 nog circa 40 strekkende meter archiefbescheiden van het Overlegcomité en de Interministeriële conferenties overgedragen.

Archieven van de Ministerraad treffen we ook in overvloed aan in de privéarchieven van vooraanstaande politici en hun kabinetten (zie hiervoor het hoofdstuk over de particuliere archieven).

3.4. Publicaties

De Ministerraad heeft geen eigen publicaties. De perscommuniqués die worden opgesteld na afloop van elke vergadering zijn vanaf 1995 te raadplegen op www.presscenter.org van de Directie Externe communicatie van de FOD Kanselarij van de Eerste minister.

De regeringsverklaringen zijn strikt genomen geen publicatie van de Ministerraad, maar ze drukken wel de politieke voornemens van de nieuwe regeringsploeg uit. Ze worden voorgelezen door de Eerste minister in het Parlement, bij het aantreden van de nieuwe regering en zijn dus terug te vinden in de *Handelingen* van de Kamer van Volksvertegenwoordigers. Zij werden gebundeld in:

Nationale en Vlaamse regeringsverklaringen 1944-1993. Gent, 1993.

4. De FOD Personeel en Organisatie (voorheen het Ministerie van Ambtenarenzaken)

Michaël Amara

4.1. Bibliografie

- Aspects méthodologiques de l'histoire de l'administration belge. Methodologische aspecten van de geschiedenis van de Belgische administratie.* Brussel, 1991.
- MOLITOR (A.). *L'administration de la Belgique. Essai.* Brussel, 1974.
- PIRAUX (A.). Copernic, son imaginaire et ses pratiques, in *Pyramides. Revue du Laboratoire d'Etudes et de Recherche en Administration publique de l'ULB*, 2004, nr. 8, p. 29-52.
- STENMANS (A.). *La transformation de la fonction administrative en Belgique. Administration publique et société.* Brussel, 1999.
- TERRIZZI (R.). *Le Ministère de l'Intérieur (1830-1994). I. Etudes de l'administration centrale et répertoire des commissions et services publics.* Brussel, 1995.
- THIJS (N.), VAN DE WALLE (S.). De Ducpétiaux à Copernic. 150 années de réformes administratives en Belgique, in *Administration publique. Revue de Droit public et des Sciences administratives*, 2005, nr. 1, p. 33-50.
- VAN HOOLAND (B.). *Nieuw publiek management: van bestuurskunde tot Copernicus.* Gent, 2003.

4.2. Historisch overzicht

Op 10 oktober 1936 wordt Louis Camu benoemd tot koninklijk commissaris voor de Administratieve Hervorming. Dit is een belangrijke mijlpaal in de geschiedenis van het Belgische overheidsapparaat. Camu moet voorstellen uitwerken om de werking, de materiële middelen, de interne organisatie en het statuut van de ambtenaren te verbeteren. Hij ligt hiermee aan de basis van hervormingen die de organisatie van het Belgische overheidsapparaat blijvend zullen veranderen. Nadat hij zijn werkzaamheden heeft afgerond, roept de regering twee organisaties in het leven die deze modernisering in goede banen moeten leiden.

De eerste is het *Vast Wervingssecretariaat (vws) – Secrétariat permanent de recrutement (SPR)* dat bij KB van 22 februari 1938 wordt opgericht. Het heeft als taak om het wervings- en selectieproces te rationaliseren en politieke beïnvloeding te voorkomen. Het vws blijkt in de praktijk al snel onmisbaar voor de toepassing van het Statuut van het Rijkspersoneel. Dat statuut is bij KB van 2 oktober 1937 ingevoerd en beoogt de oprichting van een professioneel, bekwaam en apolitek ambtenarenkorps. Het vws is belast met de uitwerking van de wervings- en selectieprocedures en met de organisatie van de taalexamen vastgelegd in de wetten over het gebruik van talen in bestuurszaken. Oorspronkelijk maakt het vws deel uit van de Diensten van de Eerste minister. In 1995 wordt het ondergebracht bij het Ministerie van Ambtenarenzaken en omgevormd tot een staatsdienst met afzonderlijk beheer. Bij wet van 14 december 2000 wordt het omgedoopt tot *SELOR – Selectiebureau van de Federale Overheid* en in 2002 wordt het ondergebracht bij de FOD Personeel en Organisatie.

De tweede organisatie die meteen na de hervorming Camu wordt opgericht, is de *Dienst van Algemeen Bestuur* (DAB) – *Service d'Administration générale* (SAG). De DAB die bij KB van 30 maart 1939 wordt opgericht, moet een aantal problemen aanpakken die te maken hebben met de organisatie van de administratie en het personeel. De dienst moet waken over de uniformering van beheersmethodes, bezoldigingen en administratieve of syndicale statuten. Hij speelt een belangrijke rol bij het coördineren van het beleid op het vlak van ambtenarenzaken. Oorspronkelijk maakt de DAB deel uit van de Diensten van de Eerste minister. Onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog wordt de dienst bij verschillende ministeriële departementen ingedeeld tot hij in 1949 opnieuw een van de Diensten van de Eerste minister wordt. Dit blijft zo tot 1984 wanneer de DAB een onderdeel van het Ministerie van Binnenlandse zaken en Ambtenarenzaken wordt. Bij KB van 19 september 1994 wordt de DAB ten slotte bij het pas opgerichte Ministerie van Ambtenarenzaken ingedeeld.

Intussen heeft de staat een organisatie in het leven geroepen die met de opleiding van het overheidspersoneel is belast. In 1961 komt er een eerste dienst die ambtenarenstagiairs volgt, de *Dienst van de Algemene Stagemeeester* – *Service du Maître général des Stages*. Vanaf 1963 gaat deze dienst op in de *Algemene Directie voor Selectie en Vorming* (ADSV) – *Direction générale de la Sélection et de la Formation* (DGSF). De ADSV valt van 1965 tot 1984 onder de bevoegdheid van de Diensten van de Eerste minister. Het KB van 25 juni 1984 deelt de dienst in bij het Ministerie van Binnenlandse zaken en Ambtenarenzaken, waarna hij vanaf 1 januari 1995 deel uitmaakt van het Ministerie van Ambtenarenzaken. Bij KB van 6 februari 1996 krijgt de ADSV zijn huidige naam: *Opleidingsinstituut van de Federale Overheid* (OFO) – *Institut de Formation de l'Administration fédérale* (IFA). Net zoals SELOR wordt het OFO in 2002 een onderdeel van de FOD Personeel en Organisatie. De taak van het instituut is het organiseren van opleidingen en ontwikkelingsprogramma's voor statutaire of contractuele ambtenaren van alle niveaus.

De afgelopen 30 jaar is de Belgische administratie ingrijpend veranderd. Sinds 1980 gaat de bevoegdheidsoverdracht door de opeenvolgende staathervormingen gepaard met een belangrijke overheveling van diensten en personeel naar de gemeenschappen en gewesten. Op federaal niveau zijn sinds 1985 verschillende moderniseringsplannen doorgevoerd. Die hebben onder meer geleid tot de officiële erkenning van het College van Secretarissen-generaal (1989) dat advies mocht uitbrengen over alle kwesties die verband houden met het personeel en met de werking van de diensten van algemeen bestuur van de staat. Tegelijk wordt de grondslag gelegd voor het *Adviesbureau ABC*, officieel het *Adviesbureau voor Organisatie en Beheer* (1990). Deze organisatie, die de modernisering van het ambtenarenapparaat moest ondersteunen, bestond uit adviseurs van het openbare ambt. Dit korps gespecialiseerde ambtenaren was belast met het formuleren van voorstellen om de organisatie van de diensten te verbeteren en met het uitwerken van tools, methodes en actieprogramma's om de moderniseringsinspanningen te steunen. Het bureau ABC adviseerde onder meer om een onafhankelijk Ministerie van Ambtenarenzaken op te richten. De daadwerkelijke oprichting van deze voorloper van de huidige FOD P&O wordt bij KB van 19 september 1994 geregeld.

De komst van de regering-Verhofstadt I (1999) geeft extra elan aan de hervormingsbeweging. Van bij de start streeft de nieuwe ploeg naar een grondige herzie-

ning van het federale administratieve systeem. Luc Van den Bossche, minister van Ambtenarenzaken en Modernisering van de Openbare besturen, moet die zogenaamde “Copernicushervorming” in goede banen leiden. Dit ambitieuze plan wil de federale administraties autonomer, efficiënter en daadkrachtiger maken. Hiervoor moet de administratieve structuur volledig worden gereorganiseerd, moet er voor hoge ambtenaren een nieuw mandaatsysteem komen, moet het personeelsbeleid worden herdacht en moeten er nieuwe budget- en beheersregels komen.

Na maandenlange onderhandelingen leidt het plan tot de invoering van nieuwe structuren die in de loop van 2001-2002 concreet vorm krijgen. Er komen tien verticale en vier horizontale federale overheidsdiensten (FOD) ter ondersteuning van de verticale structuren (voor meer informatie verwijzen we naar de algemene inleiding over de federale overheidsdiensten). Eén ervan is de opvolger van het Ministerie van Ambtenarenzaken: de FOD Personeel en Organisatie die over de feitelijke toepassing van de Copernicushervorming moet waken.

De FOD Personeel en Organisatie, opgericht bij KB van 11 mei 2001, krijgt als taak de globale strategie van de federale overheid op het vlak van personeel en organisatie van het ambtenarenapparaat uit te stippelen, te plannen en te coördineren. Hij moet ook de directeurs van de personeelsdiensten van alle federale overheidsdiensten bijstaan. Om die taken tot een goed einde te brengen, slurpt de FOD P&O de meeste diensten op die vroeger onder het Ministerie van Ambtenarenzaken vielen, zoals DAB, SELOR en OFO. Die drie organisaties vormen de ruggengraat van de nieuwe FOD. Daarnaast komen er cellen die de procedures voor openbare aanbestedingen moeten optimaliseren en een aantal directies die onder meer instaan voor interne en externe communicatie, kennismanagement en de invoering van een elektronische beheersoplossing voor human resources (EHR).

Naast deze administratieve diensten krijgt de FOD P&O nog enkele organisaties onder zijn hoede. Sommige daarvan zijn ontstaan in het midden van de 19e eeuw, zoals de cel *FOD-overschrijdende raamcontracten* (FOR) / *Contrats-cadres multi SPF* (CMS) die instaat voor het organiseren van groepcontracten. De voorganger van de FOR is het *Federaal Aankoopbureau* (FAB) / *Bureau fédéral d'Achats*. De FOD P&O telt ook verschillende *Raden van beroep* / *Chambres de Recours* waar federale ambtenaren bezwaar kunnen aantekenen tegen disciplinaire beslissingen of tegen evaluaties. De twee oudste raden dateren van eind jaren 1930. Ook het College van het *Hoog Comité van Toezicht* (HCT) / *Comité supérieur de Contrôle* (CSC) is gebonden aan de FOD. Het HCT werd in 1910 opgericht om onregelmatigheden bij de uitvoering van overheidsopdrachten te onderzoeken. De dienst maakt korte tijd deel uit van het Ministerie van Ambtenarenzaken, maar in 1998 wordt het grootste deel van het personeel naar de Gerechtelijke Politie overgeheveld. Alleen het College van het HCT blijft bij de FOD P&O. Het brengt advies uit bij geschillen over overheidsopdrachten.

4.3. Archieven

Slechts enkele van de diensten die deel uitmaken van de huidige FOD P&O, hebben hun archieven aan het Algemeen Rijksarchief toevertrouwd. De FOD P&O bewaart nagenoeg alle archieven van voor 1960 zelf. Het OFO heeft zelfs nog nooit stukken aan het Algemeen Rijksarchief overgemaakt en bewaart slechts enkele

schaarse archiefstukken van voor 2000. Drie diensten maken wel regelmatig hun archieven aan het ARA over. SELOR heeft zijn volledige archief van 1938 tot 1990 overgemaakt. Het secretariaat van de administrateur-generaal van het Federaal Aankoopbureau heeft zijn archieven van 1996 tot 2002 aan het ARA toevertrouwd en het Hoog Comité van Toezicht zijn archieven van 1948 tot 1972. De rest van de archieven van het HCT wordt bewaard door de FOD P&O en door de Centrale Dienst voor de Bestrijding van Corruptie (CDBC) / Office central pour la Répression de la Corruption (OCRC) van de Federale Politie. Het ARA bewaart ten slotte ook een deel van de archieven van het Commissariaat Generaal voor de Administratieve Hervorming (1936-1940). Deze documenten zijn uiterst interessant voor iedereen die belangstelling heeft voor de hervormingen die Louis Camu voor de Tweede Wereldoorlog heeft doorgevoerd.

4.4. *Publicaties*

Sinds 2003 publiceert de FOD P&O een jaarrapport met de krachtlijnen van zijn werking. Hetzelfde geldt voor SELOR dat voor het eerst in 1939 een jaarrapport heeft gepubliceerd. Het OFO publiceert geen jaarverslag, maar in de jaarrapporten van de FOD P&O vindt men interessante informatie over zijn activiteiten.

Wie interesse heeft voor de werking van deze federale diensten kan P&O *Horizon* raadplegen, het maandelijks infoblad dat de FOD P&O tussen 2003 en 2008 heeft gepubliceerd, of kan terecht op het webportaal voor het federale personeel: *Fedweb* (www.fedweb.belgium.be). Er is ook nog het maandblad *Fedra* voor federale ambtenaren dat de FOD P&O sinds 2002 uitgeeft. Op de website van SELOR (www.selor.be) en op de virtuele OFO-campus (<http://campus.foifa.be>) vindt men een schat aan informatie over de werking van deze twee organisaties.

We melden ten slotte nog dat de FOD P&O heel wat statistische hulpmiddelen ter beschikking stelt van het grote publiek, die vooral voor historici bijzonder nuttig kunnen zijn. Zo publiceert de DAB sinds 1969 elk jaar een *Overzicht van de personeelssterkte in de overheidssector – Aperçu des effectifs du secteur public*. Vanaf 2003 zitten deze gegevens over het aantal federale ambtenaren, hun leeftijd, hun opleidingsniveau en hun geografische herkomst in de zogenaamde P-databank die via het internet kan worden geraadpleegd (www.pdata.be). Sinds kort zijn alle statistische gegevens die op papier worden uitgegeven, gedigitaliseerd en online te raadplegen.

5. De FOD Justitie

Karel Velle en Kathleen Devolder

5.1. *Bibliografie*

- AMEZ (F.). Un aspect oublié de la réforme de l'Etat: le régime des cultes, in *Journal des Tribunaux*, 2002, p. 529-537.
- CARPENTIER (C.), MOSER (F.). *De Staatsveiligheid: geschiedenis van een destabilisatie*. Leuven, 1993.

- CHRISTIAENS (J.). *De geboorte van de jeugddelinquent (België, 1830-1930)*. Brussel, 1999.
- CHRISTIAENSEN (S.). *Tussen klassieke en moderne criminele politiek. Leven en beleid van Jules Lejeune*. Leuven, 2004.
- DANTINNE (M.). Maisons de justice, in *Journal des Tribunaux*, 1999, p. 773-780.
- DE BONT (R.). Meten en verzoenen. Louis Vervaeck en de criminele antropologie, 1900-1940, in TOLLEBEEK (J.), VANPAEMEL (G.), WILS (K.), eds. *Degeneratie in België 1860-1940. Een geschiedenis van ideeën en praktijken*. Leuven, 2003, p. 186-225.
- DE CLERCK (S.). *Het bos en de bomen. Justitie hervormen*. Tielt, 1997.
- DELACOLETTE (E.). *Contribution à l'histoire de la protection de l'enfance en Belgique*. Merksplas, 1947, 2 dln.
- DEPREUW (W.). *Landloperij, bedelarij en thuisloosheid: een socio-historische analyse van repressie, bijstand en instellingen*. Antwerpen-Arnhem-Leuven, 1988.
- DE RUYVER (B.). De Dienst voor Strafrechtelijk Beleid, een gemiste kans?, in *Panopticon*, 1993, p. 385-389.
- DE RUYVER (B.). *De strafrechtelijke politiek gevoerd onder de socialistische Ministers van Justitie E. Vandervelde, P. Vermeylen en A. Vranckx*. Antwerpen, 1988.
- DE VALCK (S.). Naar een meer humane, toegankelijke en efficiënte justitie. De uitdaging van de justitiehuisen, in *Panopticon*, 1999, p. 583-591.
- DE VALCK (S.), STORME (I.). Van overheidsreclassering naar psychosociale dienst (Strafinrichtingen) en justitiehuisen (Rechterlijke Organisatie), in BOUVERNE-DE BIE (M.), KLOECK (K.), MEYVIS (W.), ROOSE (R.), VANACKER (J.), eds. *Handboek Forensisch Welzijnswerk*. Gent, 2002, p. 77-113.
- DROSSENS (P.). *Archiefgids betreffende de rechtsvoorgangers van de Vlaamse gemeenschapsinstellingen voor bijzondere jeugdzorg (1912-1965)*. Brussel, 2002.
- DUJARDIN (J.), VANDENBOSSCHE (E.). De regionalisering van de bestuursinstellingen van de erkende erediensten, in *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiek Recht*, 2002, p. 447-453.
- DUPONT-BOUCHAT (M.-S.). *De la prison à l'école. Les pénitenciers pour enfants en Belgique au XIXe siècle (1840-1914)*. Kortrijk, 1996.
- EELLEN (S.). Strafvuiteringsrechtbanken en de externe rechtspositie van gedetineerden. Een kentering binnen het penitentiair beleid, in *UVV Info*, 2007, nr. 1, p. 13-14.
- ELIAERTS (C.). De ondraaglijke lichtheid van het strafbeleid. Een terugblik, in *Panopticon*, 1997, p. 1-8.
- FIJNAUT (C.), ed. *Gestalten uit het verleden. 32 voorgangers in de strafrechtswetenschap, de strafrechtpleging en de criminologie*. Brussel, 1993.
- GILISSEN (J.). De administratieve organisatie van de tijdelijke regering (september 1830-februari 1831), in *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 1984, p. 301-342.
- GOETHALS (J.). *Abnormaal en delinkwent. De geschiedenis en het actueel functioneren van de wet tot bescherming van de maatschappij*. Antwerpen-Arnhem, 1991.

- HEIRBAUT (D.), ROUSSEAU (X.), VELLE (K.), eds. *Politieke en sociale geschiedenis van justitie in België van 1830 tot heden. Histoire politique et sociale de la justice en Belgique de 1830 à nos jours*. Brugge, 2004.
- HUYSE (L.). *75 miljard om wat te doen? De justitiebegrotingen van 1966 tot 1975*. Leuven, 1975.
- HUYSE (L.), VAN OURTRIVE (L.), FIJNAUT (C.), DUPONT (L.), PEETERS (T.). Justitiebeleid in de jaren zeventig, in *Res Publica*, 1979, p. 343-369.
- HUYSE (L.), VERDOODT (A.). Dertig jaar justitiebeleid. Kroniek van een aangekondigde crisis, in *Panopticon*, 1999, p. 3-19.
- JACOBS-COENEN (B.). De sociale dienst van het Bestuur Strafinrichtingen en de strafrechtsbedeling, in *Panopticon*, 1981, p. 198-204.
- Justice et aide sociale. 100 ans d'évolution. Justice en sociale hulpverlening. 100 jaar evolutie. Reflets et perspectives de politiques criminelles, pénitentiaires et sociales (1894-1994) ... een tweede eeuw gaat in*. Brussel, 1994.
- Une justice en crise: premières réponses. Actes de la journée d'études du 16 mai 2002, sur les dysfonctionnements de la justice plus de 5 ans après la marche blanche, organisée en collaboration avec La Libre Belgique et RTL-TVI avec le soutien de la Fondation Bernheim*. Brussel, 2002.
- LAENENS (J.). Justitie aan de beterschap (1964-2000), in *Tijdschrift voor Privaatrecht*, 2001, p. 157-174.
- LAENENS (J.), RAES (S.). *Justitie hervormd*. Antwerpen, 2000.
- LAENENS (J.), STORME (M.). *In de ban van Octopus. Dans l'encre d'Octopus*. Brussel, 2000.
- MAES (E.). Het wettelijk kader. Korte historiek, inhoud en commentaren, in GOETHALS (J.), BOUVERNE-DE BIE (M.), eds. *Voorwaardelijke invrijheidstelling: wetgeving, predictie en begeleiding*. Gent, 2000, p. 3-57.
- MAES (E.). De externe rechtspositie van (veroordeelde) gedetineerden, in *Ad Rem. Tweemaandelijks Tijdschrift van de Orde van Vlaamse Balies*, 2004, p. 12-29.
- MARY (P.). De la justice de proximité aux maisons de justice, in *Revue de Droit pénal et de Criminologie*, 1998, p. 293-303.
- MEYVIS (W.). Cinq ans d'aide sociale aux justiciables en communauté flamande, in MARY (P.), ed. *L'aide sociale aux justiciables. Aspects criminologiques, sociaux et juridiques*. Brussel, 1991, p. 217-244.
- NEYS (A.), PETERS (T.), PIETERS (F.), VANACKER (J.), eds. *Tralies in de weg. Het Belgische gevangeniswezen: historiek, balans en perspectieven*. Leuven, 1994.
- PERRIËNS (R.), PIETERS (F.), PIRON (P.). Missie, visie, doelstellingen en acties van de Nederlandstalige commissies voor voorwaardelijke invrijheidstelling, in *Panopticon*, 2002, p. 250-254.
- PUT (E.). *Het Ministerie van Justitie (1831-1988). Deel I. Organisatiestructuur van de centrale administratie en de adviesorganen. Deel II. Overzicht van de bevoegdheden*. Brussel, 1990 en 1992.
- REYNDERS (D.). Het strafrechtelijk beleidsdoel heiligt het middel: de Dienst voor het Strafrechtelijk Beleid, in *Orde van de Dag. Criminaliteit en Samenleving*, 2002, p. 61-68.
- ROMMEL (G.). *Van Neufchâteau naar Canossa*. Gent, 1998.
- SENAEVE (P.). *Compendium van het jeugdbeschermingsrecht*. Leuven-Amersfoort, 1998.

- In verband met de communautisering van de jeugdbescherming.
- SMETS (J.). Jeugdbescherming tussen Staat en Gemeenschap. Beschouwingen bij de nieuwe bevoegdheidsverdeling, in *Panopticon*, 1989, p. 252-273.
- STORME (M.), ed. *De Hoge Raad voor de Justitie na vier jaar gewogen. Verslagboek van het colloquium van 17 november 2004. Le Conseil supérieur de la Justice, une évaluation après quatre ans. Actes du colloque du 17 novembre 2004*. Brugge-Brussel, 2005.
- TAEYMANS (M.), ed. *Defederalisering van justitie. Staatsconferentie 2002 Vlaamse Juristenvereniging*. Brussel, 2003.
- VAN CAMP (T.), VAN WIN (T.), AERTSEN (I.), DAENINCK (P.), HODIAUMONT (F.), MALEMPRÉ (H.). *Vade-mecum herstelrecht en gevangenis*. Gent, 2004.
- VELGE (H.). *La protection de l'enfance en Belgique. Son passé, son avenir*. Brussel, 1919, 3 dln.
- Vijftig jaar kindbescherming*. Brussel, 1962.
- VRIJENS (A.M.). De commissie voor voorwaardelijke invrijheidstelling, in *Vigiles. Tijdschrift voor Politierecht*, 2001, p. 80-90.
- WILRYCX (F.). Sociale dienst en probatie, in *Panopticon*, 1990, p. 431-450.

Het beleid van de opeenvolgende ministers van Justitie werd uiteraard ook fel becommentarieerd in de juridische vakpers. Voor de inhoudelijke aspecten van bepaalde specifieke bevoegdheden van het departement kan verwezen worden naar:

- VELLE (K.). *Recht en gerecht. Bibliografische inleiding tot het institutioneel onderzoek van de rechterlijke macht (1796-1994)*. Brussel, 1994, 2 dln.

Tal van recente brochures en publicaties van de FOD Justitie, zoals de jaarverslagen, kunnen elektronisch geraadpleegd worden op de website van de FOD Justitie: www.just.fgov.be. Deze website bevat ook informatie over de organisatie van de FOD (organogram, opdrachten van de diverse diensten, managementplan, ...), algemene informatie (gerechtelijke adressen, statistieken en cijfergegevens, enz.), en een aantal rechtsbronnen (wetgevingsindex, gecoördineerde wetgeving, ministeriële omzendbrieven van het Ministerie van Justitie en de gemeenschappelijke omzendbrieven van het College van Procureurs-generaal, rechtspraak (Juridat), en de catalogus van de Centrale bibliotheek). Het Belgisch Staatsblad biedt op de website een aantal databanken aan: het *Staatsblad* zelf, de referentiedatabank rechtspersonen (ondernemingen en vzw's), de databank van teksten gepubliceerd in het Bulletin der aanbestedingen, en de databank van de Belgische wetgeving.

5.2. Historisch overzicht

Op 10 oktober 1830 werd in de schoot van de tijdelijke regering het Comité de justice opgericht, onder leiding van administrateur-generaal A. Gendebien, die op 26 februari 1831 tot de eerste Belgische minister van Justitie werd benoemd. Gendebien was verantwoordelijk voor een relatief bescheiden en technisch departement dat naast studiewerk i.v.m. wetgeving vooral bevoegd was voor burgerlijke stand en huwelijksdispensaties, voor de behandeling van de verzoeken tot

naturalisatie en voor de gerechtelijke organisatie, voor personeelszaken en voor boekhouding (budgetten, tarifiering en vereffening van gerechtskosten e.d.). Tijdens het eerste decennium van de Belgische onafhankelijkheid kreeg het Ministerie van Justitie een reeks nieuwe taken toebedeeld, voornamelijk door de overheveling van bevoegdheden van het Ministerie van Binnenlandse zaken. Van januari 1832 tot augustus 1834 werd de Staatsveiligheid van het Ministerie van Binnenlandse zaken overgeheveld. Na een tijdelijke terugkeer van dit bestuur naar Binnenlandse zaken werd het op 18 april 1840 opnieuw aan het departement Justitie gehecht. De Staatsveiligheid zou sindsdien één van de pijlers van het departement blijven. Eveneens in 1832 werd de minister van Justitie bevoegd voor het gevangeniswezen (KB van 17 januari) en voor de weldadigheidsinstellingen (KB van 30 oktober). Een jaar later werd de dienst van de *Moniteur belge* (toen nog een regeringskrant), tevens belast met de uitgave van de parlementaire drukwerken, naar Justitie overgeheveld (KB van 28 maart). In 1840 werd het departement bevoegd voor erediensten (KB van 4 juni). Met de verschuiving van deze taken lag het bevoegdheidspakket van het departement voor meer dan 150 jaar vast.

De historische bevoegdheden van het Ministerie van Justitie zijn: wetgeving, openbare veiligheid, gevangeniswezen, openbare weldadigheid, jeugdbescherming en erediensten. Een weinig bekende, maar daarom niet minder belangrijke taak van de minister van Justitie is sinds 1830 (sinds het KB van 17 maart 1837 om precies te zijn) de bewaring van het Grote Zegel van de Staat, het aanbrengen op de wetten en verdragen en de bewaring van de originele wetteksten van het koninkrijk.

5.2.1. *Wetgeving*

Het voorbereiden van wetsontwerpen en het onderzoeken van wetsvoorstellen i.v.m. alle rechtsdomeinen (straf- en strafprocesrecht, burgerlijk en handelsrecht, gerechtelijk recht) behoort van oudsher tot de basisbevoegdheid van het Ministerie van Justitie. Vóór de oprichting van de afdeling “wetgeving en gerechtelijke statistiek” (MB van 12 februari 1835) was het Algemeen secretariaat voor wetgeving bevoegd. Het Bestuur van de wetgeving werd sinds de jaren 1840 talloze opdrachten toebedeeld. Tot zijn taken behoorden o.m. alle aspecten van het burgerlijk recht, het notariaat en de gerechtelijke organisatie (gerechtelijke indeling, dienstreglementen van rechtscolleges e.d.), de uitgave van oude wetten en verordeningen en de herziening van belangrijke organieke wetten en van de wetboeken. I.v.m. deze laatste opdracht liet het bestuur zich bijstaan door verschillende adviesorganen, bijvoorbeeld door de commissies belast met de herziening van het Strafwetboek (KB's van 1 mei 1848 en 6 april 1876), van het Wetboek van Burgerlijke Rechtspleging (KB van 23 juli 1866), van het Burgerlijk Wetboek (KB van 15 november 1884) en van het Wetboek van Militaire Rechtspleging (KB van 10 april 1889), door de Commissie voor de hervorming van de burgerlijke rechtsvordering (KB van 5 december 1929), door de bij KB van 3 december 1911 opgerichte Bestendige Raad van Wetgeving, de voorganger van de Afdeling wetgeving van de Raad van State (RB van 23 augustus 1948) of door de Commissie belast met de herziening van de wettelijke en reglementaire bepa-

lingen betreffende de gerechtelijke organisatie (RB van 23 januari 1948). Voor de voorbereiding van het Gerechtelijk Wetboek (wet van 10 oktober 1967) werd een koninklijk commissaris voor de rechterlijke hervorming aangesteld (KB van 17 oktober 1958).

Justitie stond (staat) niet alleen in voor de voorbereiding van de wetgeving, maar ook voor de toepassing in de praktijk van het burgerlijk recht (huwelijksdispensaties, verandering van naam en voornaam, internationale wederzijdse rechtshulp in burgerlijke zaken, enz.) en van het strafrecht (uitleveringen, rogatoire commissies, overbrenging van gevonniste personen, enz.). Tot eind 1995 was het departement verantwoordelijk voor de voorbereiding en afhandeling van naturalisatieaanvragen. Sinds 1 januari 1996 worden naturalisaties verleend door de Kamer van Volksvertegenwoordigers (wet van 13 april 1995).

Ook het Centraal Strafregister (CSR), de centrale gegevensbank van strafrechtelijke veroordelingen, opgericht bij KB van 30 december 1888 ter vervanging van het oude *Répertoire des condamnés*, behoorde aanvankelijk tot het algemeen bestuur bevoegd voor wetgeving. In 1903 werd het CSR overgeheveld naar het 5e algemeen bestuur; vanaf 1924 ressorteerde het onder het Algemeen bestuur van de gevangenen. Ten slotte was het bestuur "wetgeving" in de tweede helft van de 19e eeuw (1846-1903) ook belast met de behandeling van de genadeverzoeken. In 1903 verhuisde deze bevoegdheid naar het 1^e algemeen bestuur, om vanaf 1924 onder het Bestuur van de gevangenen te vallen.

5.2.2. Openbare veiligheid

De openbare veiligheid behoorde eveneens tot een van de voornaamste bevoegdheden van het departement Justitie. Tot 1940 maakte dit takenpakket bijna onafgebroken de hoofdplicht uit van een afzonderlijk onderdeel van het ministerie. De opdracht van de "Staatsveiligheid" is nooit precies vastgelegd, maar de instelling liet zich vooral in met het beschermen van de Staat tegen subversieve activiteiten van allerlei aard. De Staatsveiligheid kende vooral in de tussenoorlogse periode een grote ontwikkeling, meer bepaald met de oprichting van de Dienst der opsporingen en de uitbouw van de diensten van de gerechtelijke identificatie. Deze laatste diensten waren gegroeid uit de Service dactyloscopique die in 1912 bij het Bestuur van de gevangenen was opgericht en in 1925 naar de Openbare veiligheid werd overgeheveld om ten slotte, omstreeks 1950, naar de Algemene diensten van het departement te verhuizen. Onder het Bestuur van de openbare veiligheid ressorteerde verder de School voor Criminologie en Criminalistiek, opgericht bij KB van 19 oktober 1920. Kort vóór en kort na de Tweede Wereldoorlog verhuisde de "Staatsveiligheid" even naar het Ministerie van Landsverdediging. De regering in Londen richtte bij de Besluitwet van 29 juli 1943 een Hoog Commissariaat voor 's Lands Veiligheid op dat de activiteiten van de Staatsveiligheid in het bezette België coördineerde en dat verantwoordelijk was voor de voorbereiding van de ordehandhaving na de bevrijding. De instelling werd bij regentsbesluit van 20 september 1945 opgeheven.

De "Staatsveiligheid" stond in 1940 aan de wieg van het Bestuur van vreemdelingenpolitie en gerechtelijke identificatie (vanaf 1947 Bestuur der vreemdelingenpolitie). Het departement Justitie bleef tot en met 1993 verantwoordelijk voor

het verblijf, de vestiging en de verwijdering van vreemdelingen. Inzake het vreemdelingenbeleid liet de minister zich bijstaan door een permanente Raadgevende commissie voor vreemdelingen (wet van 28 maart 1952). In 1987, ruim zes jaar vóór de overheveling (op 1 januari 1994) van deze bevoegdheid naar het Ministerie van Binnenlandse zaken, werd bij het departement Justitie een Commissariaat-generaal voor de Vluchtelingen en de Staatlozen en een Vaste Beroepscommissie voor de Vluchtelingen opgericht (KB van 11 mei 1987).

5.2.3. *Gevangeniswezen*

Sinds 1832 is de minister van Justitie verantwoordelijk voor de uitvoering van gerechtelijke uitspraken die “vrijheidsberovende straffen” inhouden, met andere woorden voor de oprichting, afschaffing en beheer van strafinrichtingen, naoorlogse interneringskampen (Sint-Kruis, Sint-Gillis, Lokeren e.a.), bedelaarskolonies (zoals de Rijksweldadigheidskolonie Merksplas-Hoogstraten-Wortel-Rekem), voor de classificatie van gedetineerden, voor de organisatie van de gevangenisarbeid en voor de aanwerving en bezoldiging van het gevangenispersoneel. Voor het beheer van de instellingen kon het hoofdbestuur rekenen op de medewerking van de zogenaamde bestuurscommissies die sinds het begin van de eeuw bij elke gevangenis waren opgericht. Het departement Justitie was in verschillende periodes (1847-1888 en na 1899) ook bevoegd voor de gevangenisgebouwen. Met het aantreden van minister Jules Lejeune (1887) werd een reeks penitentiaire hervormingen doorgevoerd (verdere differentiatie in de penitentiaire behandeling, invoering van het systeem van de voorwaardelijke invrijheidstelling (wet van 31 mei 1888), uitbouw van het zogenaamd patronagesysteem (begeleiding van ex-gedetineerden), en dergelijke). De penitentiaire hervorming van vóór 1914 werd na de Eerste Wereldoorlog verder gezet, meer bepaald onder de eerste socialistische minister van Justitie, Émile Vandervelde (november 1918-oktober 1921). Vandervelde riep op 13 juni 1920 een Hoge Raad der Gevangenissen in het leven (heropgericht bij KB van 23 oktober in 1978 als Hoge Raad voor (het) Penitentiair Beleid, vervangen bij KB van 4 april 2003 door de Centrale Toezichtsraad voor het Gevangeniswezen. Die raad moest advies verstrekken over het te volgen penitentiair beleid. In hetzelfde jaar werd de Penitentiair antropologische dienst (PAD) opgericht (KB van 15 oktober 1920). Het KB van 30 mei 1920 voorzag in de oprichting van antropologische laboratoria in de belangrijkste gevangenissen. De penitentiaire antropologie en de criminele sociologie hadden de aandacht gevestigd op de noodzaak van het uitbouwen van een penitentiaire behandeling die is opgevat volgens de individuele fysieke, morele en psychologische kenmerken van de veroordeelden. De individuele behandeling was vooral bedoeld om de reclasering van de gedetineerde te bevorderen.

Om de organisatie van de ateliers van de strafinrichtingen te verbeteren en het “rendement” van de gevangenisarbeid te optimaliseren werd bij KB van 15 februari 1921 bij het centraal bestuur een Centrale arbeidsdienst opgericht. In 1931 werd die omgevormd tot een regie, een gecentraliseerde openbare dienst die aan het hiërarchische gezag van de minister van Justitie onderworpen is, maar toch een zekere administratieve, rekenplichtige en financiële autonomie geniet (wet van 30 april 1931). De Regie kende een periode van aanzienlijke bedrijvigheid

in de naoorlogse periode (1946-1950) toen de heropbouw volop mogelijkheden tot tewerkstelling bood, en ook incivieken ingezet werden in steenkoolmijnen, bij opruimingswerken aan de spoorwegen, bij aanplantingen van bossen, enz. In 2001 werd de Regie van de gevangenisarbeid omgevormd tot een staatsdienst met afzonderlijk beheer (programmawet van 30 december 2001, uitvoeringsbesluiten gepubliceerd in het *Belgisch Staatsblad* van 3 november 2004).

De wetten van 9 april 1930 en 1 juli 1964 “tot bescherming van de maatschappij tegen abnormalen en gewoontemisdadigers” kende aan de minister verregaande bevoegdheden toe i.v.m. de internering van verdachten bij wie een geestelijke stoornis werd vastgesteld of vermoed. Bij de strafinrichtingen werden psychiatrische afdelingen opgericht en adviesorganen (Commissies tot bescherming van de maatschappij) die beslisten over de plaatsing en de vrijlating van deze categorie gevangenen. De werking van deze commissies werd eind 1964 gecoördineerd door de Hoge Commissie tot Bescherming van de Maatschappij (omzendbrief van 10 november 1964). Mede onder invloed van de wet op de bescherming van de maatschappij werden in 1930 de eerste maatschappelijk werkers aangeworven in de gevangnissen. Zij verleenden in de antropologische laboratoria medewerking aan het diagnostische werk en begeleidden de overgang van de gevangenis naar de samenleving. In 1937 werden de maatschappelijk assistenten onttrokken aan de bevoegdheid van de PAD en ondergebracht in een nieuw opgerichte Centrale sociale dienst (later: Penitentiaire sociale dienst, Sociale dienst der strafinrichtingen), die instond voor de organisatie, coördinatie en begeleiding van het werk van de veldwerkers in de verschillende regio's. In de loop der jaren groeide het takenpakket van de maatschappelijk assistenten. Na de invoering van de wet betreffende de opschorting, het uitstel en de probatie (29 juni 1964) werden bovenop het bestaande personeel enkele tientallen probatieassistenten aangesteld, die instonden voor de voorlichting van de rechter en voor de geïndividualiseerde verplichte begeleiding van, toezicht op en verslaggeving over de delinquenten onder probatie. De Sociale dienst (vanaf 1969: Sociale dienst en probatie) werd bij KB van 26 juli 1965 opgewaarderd tot directieniveau.

5.2.4. *Weldadigheid*

Van 1832 tot 1936 was de minister van Justitie bevoegd voor de sector van de openbare onderstand of weldadigheid, en bijgevolg voor de toepassing van de “voorlopers” van de OCMW- en aanverwante wetgeving. Hij oefende op de eerste plaats het administratieve toezicht uit op de lokale instellingen voor armenzorg, zoals de Commissie voor Burgerlijke Godshuizen en de Burelen van Weldadigheid, die in toepassing van de wet van 10 maart 1925 samensmolten tot de Commissies voor Openbare Onderstand (sinds de wet van 8 juli 1976 Openbare Centra voor Maatschappelijk Welzijn). Een KB van 25 mei 1912 riep een Hoge Raad van Weldadigheid in het leven. De (private) instellingen voor geesteszieken vielen eveneens onder toezicht van het ministerie (wetten van 18 juni 1850 en 28 december 1873). In verband met het toezicht op de krankzinnigenzorg liet de minister van Justitie zich bijstaan door een Commission permanente d'inspection et de surveillance générale des établissements d'aliénés (KB van 17 maart 1853, vanaf 1887 Comité central d'inspection des asiles d'aliénés). Een derde en laatste

categorie “weldadigheids”-instellingen die onder de verantwoordelijkheid van het departement Justitie viel, was die van de bedelaarsgestichten (in 1808 door Napoleon opgericht) en de hervormingsscholen bestemd voor minderjarige bedelaars en landlopers die in toepassing van art. 72 sw ter beschikking van de regering waren gesteld, en die op 1 januari 1891 werden omgevormd tot rijksweldadigheidsscholen (KB’s van 7 juli en 31 december 1890). De wet van 27 november 1891 betreffende de beteugeling van de landloperij en bedelarij had belangrijke gevolgen voor de classificatie van de bedelaars en landlopers. De wet voorzag in drie soorten instellingen: de bedelaarsgestichten, de toevluchtshuizen en de weldadigheidsscholen. Tot 1927 was het Algemeen bestuur van de weldadigheid verantwoordelijk voor de opvang van bedelaars en landlopers, nadien het Algemeen bestuur van de strafinrichtingen. De weldadigheidsscholen kwamen in 1913 onder de controle te staan van de Dienst voor de kinderbescherming. Tien jaar later werden ze omgevormd tot rijksopvoedingsgestichten en in uitvoering van de Jeugdbeschermingswet van 8 april 1965 tot rijksgestichten voor observatie en opvoeden onder toezicht. Bij KB van 18 oktober 1921 werd bij het Bestuur van de weldadigheid een dienst ingericht belast met “het toezicht op pedagogisch gebied”, over de gestichten waar “abnormale kinderen en gebrekkigen” door de openbare besturen werden geplaatst. Onder het actieterrein van de “openbare onderstand” vielen ook de “nationale werken” voor oorlogsswezen (wetten van 24 januari en 15 maart 1931).

5.2.5. *Erediensten, giften, legaten en stichtingen*

De opdrachten die de overheid i.v.m. het beheer van de tijdelijke goederen van de erediensten vervult, zijn een rechtstreeks gevolg van het concordaat van 1801. Het takenpakket “erediensten” omvat onder meer de bezoldiging van de kerkelijke bedienaren van de zes erkende erediensten (de katholieke, de protestantse, joodse, anglicaanse, islamitische en orthodoxe erediensten), de territoriale organisatie van de erediensten (onder meer de oprichting van parochiekerken) en de goederen en het statuut van de kerkfabrieken (respectievelijk het besluit van 26 juli 1803 en het decreet van 30 december 1809). Vanaf 1840 werd het toezicht op de erediensten en de weldadigheidsgestichten uitgeoefend door de 1^e afdeling van het departement, na 1846 tot 1884 door het 1^e bestuur. Na de katholieke verkiezingsoverwinning van 1884 was het 1^e algemeen bestuur van het departement bevoegd voor erediensten, giften, legaten en stichtingen. Schenkingen en legaten ten voordele van openbare rechtspersonen (bv. de Staat, de OCMW’s en rechtsvoorgangers) zijn slechts rechtsgeldig na machtiging van de Koning (de minister van Justitie) en ook internationale verenigingen en verenigingen zonder winstoogmerk, en stichtingen mogen slechts na toelating van de overheid giften en legaten (boven een minimumbedrag) in ontvangst nemen (wet van 25 oktober 1919 en wet van 27 juni 1921, gewijzigd door de wet van 2 mei 2002). Het departement staat in voor de erkenning van internationale vzw’s en stichtingen van openbaar nut, en oefent het administratieve toezicht uit op de stichtingen voor studiebeurzen (wet van 19 december 1864 en KB van 7 maart 1865) en op de werkzaamheden van de provinciale studiebeurscommissies. De minister behandelt ook de beroepen aangetekend tegen de beslissingen van deze commissies. Het

regime van de eredienst behoorde tot eind 2001 tot de exclusieve bevoegdheid van het Ministerie van Justitie. Ingevolge de laatste staatshervorming (Lambermont-akkoorden) werd op 1 januari 2002, op het ogenblik van de regionalisering van de Gemeente- en Provinciewet, ook het administratieve toezicht op en de organisatie van de openbare instellingen belast met het beheer van de temporaliën van de erkende erediensten (waaronder de kerkfabrieken) naar de gewesten overgeheveld (bijzondere wet van 13 juli 2001). De niet-confessionele levensbeschouwing, die sinds 21 juni 2002 erkend is, bleef echter een volledig federale materie.

5.2.6. *Jeugdbescherming*

De activiteiten van het departement op het terrein van de jeugdzorg, toen nog “kinderbescherming” geheten (Kinderbeschermingswet van 15 mei 1912) en van de sociale begeleiding van delinquente jongeren, werden in 1913 gebundeld in de Dienst voor kindbescherming (KB van 27 december 1913, later Dienst voor jeugdbescherming). Het toezicht op de rijks weldadigheidsscholen werd van het Algemeen bestuur van de weldadigheid naar de dienst overgeheveld (KB van 23 juli 1912). De inspectie van de kindbescherming werd georganiseerd bij MB van 14 januari 1914 en bij KB van 23 mei 1919. Tot het takenpakket van “de kindbescherming” behoorden: de studie van de wetgeving en de statistiek inzake jeugdzorg, de subsidiëring van private en openbare instellingen, het nemen van maatregelen ter bescherming van de verwaarloosde jeugd. Van de Dienst voor kindbescherming hing verder de Controlecommissie voor bioscoopfilms (Filmkeuringscommissie) af, opgericht bij KB van 10 november 1920. Sinds de derde staatshervorming (1988) is deze taak overgeheveld naar de gemeenschappen en gewesten.

5.2.7. *Na de Eerste Wereldoorlog*

De uitbreiding van de bevoegdheden in het laatste kwart van de 19^e en de eerste decennia van de 20^e eeuw had gevolgen voor het organogram van het departement. Het aantal besturen nam toe van vier in 1893 tot zeven in 1919. Tijdens de Eerste Wereldoorlog omvatte het departement korte tijd een Dienst voor oorlogsschade (KB van 15 augustus 1917) die op 12 oktober 1917 naar het Ministerie van Economische zaken werd overgeheveld. Justitie bleef wel bevoegd voor de organisatie van de hoven en rechtbanken voor oorlogsschade, administratieve rechtscolleges belast met het vaststellen van de oorlogsschade, en erfde van het departement van Economische zaken enkele jaren later de Dienst voor de bescherming der oorlogswezen (KB van 31 maart 1920). Op 21 maart 1917 werd het departement op bevel van de Duitse bezetter gesplitst in een Vlaams en een Waals ministerie. Kort na de Eerste Wereldoorlog kwam de structuur van het departement overeen met de vijf grote takenpakketten: 1°) erediensten, giften, legaten en stichtingen; 2°) gevangeniswezen; 3°) openbare veiligheid; 4°) jeugdbescherming en 5°) wetgeving.

Na 1925 bleef de structuur van het ministerie grotendeels stabiel op enkele details na. De diensten van de openbare veiligheid verhuisden in de jaren 1930 enkele keren van Binnenlandse zaken naar Justitie en omgekeerd, en in 1936 werd het toezicht op de openbare onderstand naar het toen opgerichte Minis-

terie van Volksgezondheid overgeheveld. De gerechtelijke statistiek werd in 1939 overgeheveld naar de Centrale Dienst voor de Statistiek, de voorloper van het Nationaal Instituut voor de Statistiek (KB van 7 augustus 1939). Het toezicht op de private instellingen voor geesteszieken, abnormale kinderen, doofstommen, blinden en gehandicapten “verhuisde” pas na de Tweede Wereldoorlog naar het departement van Volksgezondheid en het Gezin (RB van 10 februari 1948). Blevten wel tot de bevoegdheid van de minister van Justitie behoren: het beheer van de rijksinstellingen voor krankzinnigenzorg (onder meer Geel en Rekem), alsook de vaststelling van de tarieven en de beslechting van geschillen i.v.m. het zogenaamd Gemeen Fonds (*Fonds commun*), een gemeenschappelijk fonds dat door Staat, provincies en gemeenten werd gespijsd en dat het grootste deel van de financiële lasten voor het onderhoud van behoeftige geesteszieken op zich nam. De uitvoering van de beslissingen die genomen werden krachtens de wet tot bescherming van de maatschappij van 9 april 1930 bleven tot de bevoegdheid van het Ministerie van Justitie (en van bij de psychiatrische afdelingen van de strafinrichtingen ingestelde commissies) behoren. Het personeel van deze inrichtingen viel vanaf 1948 onder het Ministerie van Volksgezondheid en het Gezin dat ook verantwoordelijk was voor het onderhoud en de geneeskundige behandeling van de zieken.

5.2.8. *Na de Tweede Wereldoorlog*

Voor de periode na de Tweede Wereldoorlog zijn er tal van ontwikkelingen vermeldenswaard. Op de eerste plaats werden de takenpakketten “internationale wetgeving” en “jeugdbescherming” gevoelig uitgebreid. De oprichting van internationale instellingen en de hoge vlucht die het Europees recht sinds de Tweede Wereldoorlog nam, hadden een weerslag op de activiteiten van het Bestuur wetgeving. Na de Jeugdbeschermingswet van 8 april 1965 werden aan de Dienst voor Jeugdbescherming meer opdrachten toevertrouwd. De bijzondere jeugdbijstand bestond voortaan uit een luik “sociale jeugdbijstand” en een luik “gerechtelijke jeugdbijstand”. Het eerste luik is de dienstverlening die wordt verstrekt op vraag van de ouders of van het kind zelf, of die op zijn minst hun akkoord wegdraagt. In de gerechtelijke jeugdbijstand gaat het om afdwingbare maatregelen die door de jeugdrechter worden genomen en opgelegd. In de sector van de preventieve jeugdzorg werd de centrale Dienst voor jeugdbescherming vanaf 1965 bijgestaan door een Nationale Raad voor Jeugdbescherming en door jeugdbeschermingscomités die in elk arrondissement werden opgericht. Een “dienst der plaatsingen” coördineerde de plaatsing van minderjarigen, hield hun individuele dossiers bij en stond in voor de erkenning van inrichtingen. Administratieve diensten stonden in voor het materiële beheer van de jeugdbeschermingscomités en van de rijksgestichten voor observatie en opvoeding onder toezicht. Met de bijzondere wetten van 8 augustus 1980 en 8 augustus 1988 werd de jeugdbescherming (onder meer de werking van de jeugdbeschermingscomités en van de sociale diensten voor jeugdbescherming), samen met de penitentiare en postpenitentiare hulpverlening (de sector van het forensische of justitiële welzijnswerk, jww), als “persoonsgebonden aangelegenheden” van het federaal departement Justitie naar de deelgebieden overgeheveld. Ook de bij deze sectoren horende adviesor-

ganen, zoals de Nationale Raad voor Jeugdbescherming (wet van 8 april 1965), werden overgeheveld. Een aantal aangelegenheden die ressorteerden, hetzij onder het burgerlijk recht (de aanneming van kinderen, de ouderlijke macht, de voogdij, de ontvoogding, de ontzetting uit de ouderlijke macht en dies meer), hetzij onder het strafrecht (strafbepalingen ten opzichte van meerderjarigen), hetzij onder het gerechtelijk recht (de inrichting van de jeugdrechtbanken en de territoriale bevoegdheid en rechtspleging) bleven nationale materie. In uitvoering van het decreet van de Vlaamse Gemeenschap van 27 juni 1985 besloot de Vlaamse regering op 20 juli 1988 tot oprichting van de Bemiddelingscommissie voor bijzondere jeugdbijstand en van comités voor bijzondere jeugdzorg die op 1 augustus van dat jaar de jeugdbeschermingscomités vervingen en die belast werden met de organisatie van de hulp en bijstand.

De organisatiestructuur van het Bestuur der strafinrichtingen werd na de Tweede Wereldoorlog sterk gewijzigd. Kort na de bevrijding stond de Dienst voor wederopvoeding, reclassering en voogdij (DWRV) in voor de wederopvoeding van de veroordeelden wegens misdaden en wanbedrijven tegen de veiligheid van de Staat. De directeur-generaal van het bestuur liet zich voortaan bijstaan door een studiebureau belast met alle mogelijke vraagstukken van algemene aard, met het bijhouden van de penitentiaire statistieken, met het voorbereiden van publicaties en omzendbrieven, met de herziening van het algemeen reglement van de strafinrichtingen en met de internationale betrekkingen. Het bureau hield ook de notulen bij van de voornaamste adviesorganen van de minister op het vlak van het penitentiaire beleid. Na de hervorming van het bestuur in 1958 (KB van 31 mei) werd het bureau omgevormd tot Dienst studiën en algemene zaken. In het organieke kader van het departement van 4 juli 1947 ressorteerde het Centraal Strafregister onder het Bestuur der strafinrichtingen. Maar enkele jaren later werd het strafregister samen met de dienst bevoegd voor de gerechtelijke identificatie, overgeheveld naar de Algemene diensten van het departement. Een onderdeel van het Bestuur der strafinrichtingen dat na 1946 bijzonder aan belang won, was de Dienst geschillen der gevangenen, bij KB van 31 mei 1958 gereorganiseerd en omgedoopt tot de Dienst van de individuele gevallen. De hoofdtaak van die dienst bestond in het behandelen van verzoeken en voorstellen tot voorlopige invrijheidstelling om bijzondere redenen, het toezien op de overplaatsing van de opgesloten en het waken over de toepassing van de classificatievoorschriften zoals vastgelegd bij omzendbrieven van de minister, en ten slotte het verwerken van de informatie over incidenten waarin gedetineerden individueel of collectief betrokken waren (arbeidsongevallen, (pogingen tot) zelfmoord of ontvluchting). De dienst was ook belast met het opvolgen van de individuele dossiers van bijzondere categorieën gedetineerden: de ter beschikking van de regering gestelde landlopers, recidivisten, souteneurs en minderjarigen, alsook van de geïnterneerde abnormalen en de drugsverslaafde delinquenten. Een tweede belangrijk onderdeel van het bestuur vormde de Dienst genaden en voorwaardelijke invrijheidstellingen, opgericht in mei 1946. De Dienst der genaden (gemeen recht) behandelde de genade- of gratieverzoeken van veroordeelden van gemeen recht en bereidde de individuele of collectieve genadebesluiten voor. De dienst onderzocht in een aantal gevallen ook de voorstellen tot voorlopige invrijheidstelling. Een bijzondere categorie genadeverzoeken, die de Dienst der

genaden (incivieken) te verwerken kreeg, had betrekking op de veroordeelden wegens misdrijven tegen de uitwendige veiligheid van de Staat. Tussen augustus 1946 en einde 1950 werden meer dan 36.000 zaken van incivisme onderzocht of aan een nieuw onderzoek onderworpen.

Het KB van 5 november 1971 voorzag in de oprichting van een Nationaal Instituut voor Criminalistiek (NIC). Dit KB zou echter lange tijd dode letter blijven. Eerst in 1991 werd in het kader van het zogenaamde “Pinksterplan” – het programma inzake ordehandhaving en veiligheid dat de regering op 5 juni 1990 aankondigde in reactie op het verslag van de eerste Bendecommissie – effectief gestart met de uitbouw van het NIC. In 1994 werden de taken van deze federale wetenschappelijke instelling die rechtstreeks onder het gezag van de minister van Justitie valt, uitgebreid tot het domein van de criminologie en wijzigde haar naam in Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie (KB van 29 november 1994). Het NICC, sinds 1997 een staatsdienst met afzonderlijk beheer (wet van 15 december 1997), verricht onderzoek naar criminele fenomenen en de mogelijke aanpak ervan, voert wetenschappelijke deskundigenonderzoeken uit op verzoek van de gerechtelijke overheden, verzekert de wetenschappelijke coördinatie van de laboratoria van de federale politie en werkt mee aan de opleiding van de gerechtelijke actoren. De instelling staat ten slotte ook in voor het beheer van een aantal nationale gegevensbanken, zoals de DNA-gegevensbanken opgericht krachtens de wet van 22 maart 1999 betreffende de identificatieprocedure inzake DNA-analyse in strafzaken (ten uitvoer gebracht door het KB van 4 februari 2002).

Het Bestuur van de criminele informatie BCI, dat begin 1972 werd opgestart en belast werd met de beteugeling van de criminaliteit in het algemeen en met de coördinatie van de strijd tegen de handel in verdovende middelen meer in het bijzonder (KB van 2 juni 1971), werd in 1985 opgeslorpt door het Bestuur wetgeving dat sindsdien Bestuur van burgerlijke en criminele zaken heette (KB van 30 april 1985). Omdat de strijd tegen de zware criminaliteit sinds 1987 tot het takenpakket van de gerechtelijke politie behoorde, werd het BCI op 1 juli 1991 (KB van 1 augustus) opgeheven. De Dienst gerechtelijke identificatie werd op 1 januari 1972 overgeheveld naar het Commissariaat-generaal van de gerechtelijke politie bij de parketten (KB van 15 januari 1973, gewijzigd bij KB van 1 september 1994). De informatisering van gegevens inzake wetgeving en rechtspraak werd in 1979 toevertrouwd aan de Dienst juridische informatie (JUSTEL) die hiermee tegemoet kwam aan de vragen naar juridische informatie van openbare diensten en van particulieren.

De minister van Justitie was in 1974 rechtstreeks verantwoordelijk voor de veiligheid van de Staat op het gebied van kernenergie. De Dienst veiligheid inzake kernenergie, belast met de toepassing van veiligheidsmaatregelen inzake kernenergie (wet van 4 augustus 1955), werd bij KB van 18 oktober 1974 in het departement Justitie ondergebracht. De bevoegdheden inzake nucleaire veiligheid werden na de oprichting van het Federaal Agentschap voor Nucleaire Controle (wet van 15 april 1994), operationeel sinds 1 september 2001, overgeheveld naar deze openbare instelling.

Onder direct gezag van de minister werd bij KB van 30 december 1982 een Raadgevende commissie voor de bescherming van de persoonlijke levenssfeer opgericht, bevoegd voor problemen met betrekking tot de bescherming van de

privacy bij de werking van twee gegevensbanken uit de openbare sector: het rijksregister en de (eigenlijk nooit van de grond gekomen) gegevensbank betreffende de personeelsleden van de overheidssector. Deze Raadgevende commissie was de voorloper van de huidige Commissie voor de bescherming van de persoonlijke levenssfeer – beter gekend als de Privacycommissie – opgericht door de Kamer van Volksvertegenwoordigers bij de wet van 8 december 1992. Deze laatste heeft veel ruimere bevoegdheden. Ze verstrekt adviezen aan (overheids)instanties bevoegd voor gegevensverwerking en verleent machtigingen om persoonsgegevens te verwerken en mee te delen. De Commissie onderzoekt ook klachten en onderhoudt een openbaar register met informatie over aangegeven verwerkingen van persoonsgegevens.

In de loop van het laatste decennium hebben de institutionele ontwikkelingen in de sector justitie elkaar in snel tempo opgevolgd. We beperken ons tot de hoofdlijnen. De informatieverwerking van het ministerie werd in 1985 onder het Bestuur algemene diensten gecentraliseerd bij het Centrum voor informatieverwerking CIV (KB van 28 februari 1985). Het CIV stond onder meer in voor de toepassing van de informatica bij alle administratieve en gerechtelijke diensten.

Sinds de wet van 1 augustus 1985 kunnen slachtoffers van een opzettelijke gewelddaad of hun nabestaanden een aanvraag tot financiële tegemoetkoming van de Staat indienen. Een administratief rechtscollege, de Commissie voor hulp aan slachtoffers van opzettelijke gewelddaden werd belast met het nagaan of een tussenkomst van de overheid terecht is en met het bepalen van het bedrag van de hulp (KB van 18 december 1986, KB van 11 september 1987). In 2004 werd de wet gewijzigd waardoor meer mensen (bijvoorbeeld naaste verwanten van een vermist slachtoffer) aanspraak kunnen maken op financiële steun. Sinds 2005 (programmawet van 27 december 2004) kunnen ook zogenaamde “occasionele redders” die een ernstig nadeel hebben geleden, zich tot de Commissie wenden. Recent werd het huishoudelijke reglement van de Commissie voor financiële hulp aan slachtoffers van opzettelijke gewelddaden en aan de occasionele redders vernieuwd (KB van 17 januari 2007).

Enkele jaren na de regionalisering van de jeugdbescherming werd bij KB van 9 oktober 1991 een Nationale commissie voor de hervorming van de wetgeving inzake jeugdbescherming in het leven geroepen. In 1992 werd de School voor Criminalistiek en Criminologie, opgericht in 1920, geïntegreerd in het Nationaal Instituut voor Criminalistiek (KB van 9 november 1992). De politiehervorming bracht hier in 2001 verandering in. Binnen de federale politie werd één Nationale Rechercheschool opgericht waarnaar het personeel van de School voor Criminalistiek en Criminologie werd overgeheveld (KB van 30 maart 2001). Nog in 1992 werd bij de buitendiensten van het Bestuur strafinrichtingen een Dienst maatschappelijk werk strafrechtstoepassing (DMWS) in het leven geroepen (KB van 20 oktober 1992), als opvolger van de “sociale dienst van het gevangeniswezen”. Zowel bij de adviesverlening tijdens de strafuitvoering als bij de vrijstelling speelde deze dienst een cruciale rol.

In 1993 werd in het departement Justitie een belangrijke organisatorische hervorming doorgevoerd (KB van 20 december 1993). Het uitgebreide takenpakket van het Bestuur van burgerlijke en criminele zaken, o.m. bevoegd voor de wetgeving, werd gesplitst. Het Bestuur erendiensten, giften, legaten en stichtingen

en de diensten van het Bestuur burgerlijke en criminele zaken, belast met burgerlijke zaken, smolten samen tot een nieuw Bestuur burgerlijke zaken en erediens- ten (vanaf 1995: Bestuur van de burgerlijke wetgeving en erediens- ten). Op hetzelfde ogenblik werd een Bestuur strafzaken en criminele zaken (vanaf 1995: Bestuur strafwetgeving en rechten van de mens) en een Bestuur veiligheid van de Staat opgericht. De materiële ondersteuning van de diensten van de rechterlijke orde, alsook het beheer van het personeel van de magistratuur, van de griffies, van de parketten, van de gerechtelijke politie, van het NICC en van de buitendiensten van de Staatsveiligheid werden in 1995 ondergebracht in een Bestuur rechterlijke orde dat naast het Bestuur algemene diensten werd opgericht. Drie jaar later veranderde de naamgeving van de besturen in directoraten-generaal (MB van 30 december 1997). Het Bestuur rechterlijke orde werd omgedoopt tot het Directoraat-generaal rechterlijke organisatie, waar o.a. ook de dienst van het Centraal Strafrechtregister, grondig hervormd bij wet van 8 augustus 1997, onderdak vond.

In 1994 werd onder het directe gezag van de minister van Justitie een Dienst voor het strafrechtelijk beleid (DSB) opgericht (KB van 14 januari), geleid door een adviseur-generaal. Zijn opdracht bestaat erin om de minister te informeren over de evolutie van de criminaliteit en om voorstellen te formuleren inzake het strafrechtelijk beleid. De dienst verstrekt adviezen voor een efficiënter opsporings- en vervolgingsbeleid en voor een betere coördinatie van het preventief, het repressief en het penitentiair beleid. De DSB heeft ten slotte ook als taak de werkzaamheden van de verschillende actoren binnen de veiligheidsketen (politie, openbaar ministerie, zetelende magistratuur, justitiehuisen en penitentiaire instellingen) op elkaar af te stemmen.

5.2.9. *Recente ontwikkelingen*

In 1996 joeg de affaire-Dutroux een schokgolf door België. In een spoedreactie op de dramatische gebeurtenissen keurde de ministerraad op 30 augustus 1996 een reeks maatregelen goed die tot doel hadden de efficiëntie en effectiviteit van justitie te verbeteren, de humane aanpak te optimaliseren en de toegankelijkheid te verhogen. Eén daarvan was de oprichting van een justitiehuis in elk gerechtelijk arrondissement, dat een trefpunt moest worden voor alle diensten van het arrondissement die binnen en rond justitie werken. De justitiehuisen werden belast met juridische eerstelijnsbijstand en eerstelijns hulp, slachtofferonthaal, burgerlijke en strafrechtelijke opdrachten (sociaal onderzoek, toezicht en begeleiding) en bemiddeling in strafzaken. Recent (1 september 2007) werd dit takenpakket uitgebreid met de opvolging van het elektronisch toezicht. Het eerste justitiehuis opende zijn deuren in Kortrijk op 19 november 1997. Het 55 pagina's tellende wettelijk kader van de justitiehuisen – twee wetten, vier koninklijke en evenveel ministeriële besluiten – trad op 1 juli 1999 in werking. Eind 2002 beschikten alle 27 arrondissementen over een justitiehuis. De Dienst justitiehuisen, ingericht bij KB van 13 juni 1999, werd ondergebracht in het Directoraat-generaal rechterlijke organisatie.

Een belangrijke hervorming die een onmiddellijk gevolg was van de zaak-Dutroux, was de aanpassing van de wetgeving inzake de voorwaardelijke invrij-

heidstelling (de zogenaamde wet-Lejeune van 31 mei 1888). Ingevolge de wetten van 5 en 18 maart 1998 (inwerkingtreding op 1 maart 1999) werd de voorwaardelijke invrijheidstelling niet langer toegekend door de minister van Justitie, maar door een commissie (per hof van beroep), samengesteld uit een werkend rechter van de rechtbank van eerste aanleg (de voorzitter van de commissie) en twee assessoren: één deskundige op het vlak van strafuitvoering en één expert op het vlak van de sociale reïntegratie. De commissies voor de voorwaardelijke invrijheidstelling beslisten volstrekt autonoom over de al dan niet toekenning van de voorwaardelijke invrijheidstelling van gedetineerden, rekening houdend met de belangen van de veroordeelde, de slachtoffers (of hun nabestaanden) en de samenleving. Na de beoordeling van de evolutie van de proeftijd van de voorwaardelijke in vrijheid gestelde konden zij tot de herziening van de voorwaarden of tot herroeping van de voorwaardelijke invrijheidstelling besluiten.

Recent onderging de wetgeving inzake de voorwaardelijke invrijheidstelling een nieuwe, ingrijpende hervorming. De wet van 5 maart 1998 werd opgeheven bij wet van 17 mei 2006 betreffende de externe rechtspositie van de veroordeelden tot een vrijheidsstraf en de aan het slachtoffer toegekende rechten in het raam van de strafuitvoeringsmodaliteiten. De wet van 18 maart 1998 werd opgeheven bij wet van 17 mei 2006 houdende oprichting van strafuitvoeringsrechtbanken (zie het hoofdstuk over de rechterlijke macht). Met deze twee nieuwe wetten werden de strafuitvoeringsmodaliteiten, voorheen geregeld door een kluwen van (vaak oude) ministeriële besluiten en omzendbrieven, voor de eerste maal wettelijk gedefinieerd, en kwam er een strikte verdeling van de bevoegdheden van de uitvoerende en de rechterlijke macht inzake strafuitvoering. Het nemen van beslissingen die de aard van de strafuitvoering substantieel kunnen veranderen (beperkte detentie, elektronisch toezicht, voorwaardelijke invrijheidstelling, voorlopige invrijheidstelling met het oog op verwijdering van het grondgebied of overlevering) behoren voortaan tot de bevoegdheid van de rechterlijke macht, meer bepaald van de strafuitvoeringsrechtbank. Maatregelen die slechts het gevangenisregime van de gedetineerde, maar niet de straf zelf wijzigen (uitgaansvergunningen, penitentiaire verloven, onderbrekingen van de strafuitvoeringen) blijven tot de bevoegdheden van de minister van Justitie behoren. Op 1 februari 2007 namen de strafuitvoeringsrechtbanken de bevoegdheid inzake voorwaardelijke invrijheidstelling van de commissies voor de voorwaardelijke invrijheidstelling over.

Het departement Justitie onderging in de nasleep van de Dutroux-affaire een grondige herstructurering. Vooral het Bestuur strafinrichtingen werd ingrijpend hervormd. Het werd omgedoopt tot het Directoraat-generaal strafinrichtingen (MB van 30 december 1997) met een uitgesproken tweeledige structuur. Met uitzondering van de Staf directeur-generaal (de vroegere Dienst studiën en algemene zaken), de inspectiediensten en de regionale directeurs die rechtstreeks onder de directeur-generaal ressorteerden, werden alle diensten gegroepeerd in twee directies: Maatregelen (maatregelen ten aanzien van de gedetineerde) enerzijds en Middelen (logistieke middelen) anderzijds. De Dienst maatschappelijk werk strafrechtstoepassing (DMWS) werd met ingang van 1 januari 1998 gesplitst. De ambtenaren belast met externe parajustitiële opdrachten (probatie, sociaal onderzoek en begeleiding) werden gegroepeerd in de Dienst sociaal werk – vanaf 1 juli 1999: de Dienst justitiehuisen – die overgeheveld werd naar het Directo-

raat-generaal rechterlijke organisatie. De “interne” maatschappelijk assistenten maakten voortaan deel uit van de Psychosociale dienst (PSD) die eind 1997 opgericht was ter vervanging van de Penitentiaire antropologische dienst (PAD). Nieuw in het organogram van het Directoraat-generaal strafinrichtingen was de Dienst SIDS, belast met het beheer van de gelijknamige gegevensbank (*Système Informatique de Détention – Detentie Informatica Systeem*) met beschrijvingen van de gedetineerden en hun detentiesituatie (opsluitingsfiche). De diensten Individuele gevallen en Gratie en voorwaardelijke invrijheidstellingen die in de periode 1992-1999 gefuseerd waren tot de DIGG (Dienst individuele gevallen en gratie), werden na de invoering van de nieuwe wetgeving inzake voorwaardelijke invrijheidstelling terug opgesplitst in twee aparte diensten: Individuele gevallen enerzijds en Genade anderzijds.

De spectaculaire ontsnapping van Marc Dutroux in april 1998 werkte als katalysator voor ingrijpende hervormingen bij politie en gerecht. De ontsnapping van België's meest verguisde crimineel vormde de directe aanleiding voor het sluiten van het Octopusakkoord van 24 mei 1998, een politiek akkoord waarin acht partijen besloten tot een diepgaande hervorming van de Belgische politie en justitie. Het akkoord voorzag o.a. in de samensmelting van politie en rijkswacht in een eenheidspolitie en in de oprichting van een Hoge Raad voor de Justitie, een onafhankelijke instelling ingeschreven in artikel 151 van de Grondwet, samengesteld uit 22 magistraten en uit evenveel externe leden (verkozen met twee derde meerderheid door de Senaat). Met de oprichting van de Hoge Raad voor de Justitie probeerde de (grond)wetgever het herstel van het vertrouwen in de justitie en de verbetering van de werking van het gerecht op tweevoudige wijze aan te pakken: enerzijds door de instelling van een geobjectiveerd systeem van toegang tot en bevordering binnen de magistratuur, anderzijds door de invoering van een externe controle op de werking van de rechterlijke orde. Binnen de Hoge Raad dragen benoemings- en aanwijzingscolleges (de Nederlandstalige, de Franstalige, of de verenigde commissie wanneer het een te begeven ambt betreft waarvoor de kennis van de twee landstalen vereist is) kandidaten voor een benoeming of een aanwijzing (d.w.z. een tijdelijke aanstelling in een mandaat, bijvoorbeeld een korpschef) aan de minister voor. Zij kwamen in de plaats van het Wervingscollege der magistraten dat bij wet van 18 juli 1991 was ingesteld en zonder twijfel een belangrijke pioniersrol had vervuld. De Hoge Raad voor de Justitie ontpopte zich tijdens de voorbije jaren tot een gezaghebbend adviesorgaan. Andere belangrijke nieuwe actoren in het beleidsveld justitie zijn het College van Procureurs-generaal, opgericht bij wet van 4 maart 1997, en de Raad van de Procureurs des Konings, geïnstalleerd in 1999 na de wet van 22 december 1998 betreffende de verticale integratie van het openbaar ministerie, het federaal parket en de Raad van Procureurs des Konings (zie het hoofdstuk over de rechterlijke macht).

In 2002 werd het Ministerie van Justitie in het kader van de modernisering van het openbaar ambt, de zogenaamde Copernicushervorming, omgevormd tot de Federale Overheidsdienst Justitie, formeel opgericht bij KB van 23 mei 2001. De FOD kreeg de volgende opdrachten mee: 1°) de voorbereiding en het beheer van wetgeving met inbegrip van de internationale betrekkingen, de eredienssten en de rechten van de mens, 2°) de rechterlijke organisatie (d.w.z. de ondersteuning en begeleiding van het gerechtelijke apparaat, de justitiehuisen, het strafregister en

de criminalistiek), 3°) de uitvoering van straffen en het beheer van de strafinrichtingen, 4°) de veiligheid van de Staat; 5°) het strafrechtelijke beleid. De bevoegdheden i.v.m. het auteursrecht werden overgeheveld naar de FOD Economie, KMO en Middenstand, Energie. De secretaris-generaal werd als hoofd van de administratie vervangen door de voorzitter van het directiecomité, met een mandaat van zes jaar. Het organogram van de FOD Justitie omvatte naast de stafdiensten (de zogenaamde horizontale diensten), de diensten van het *Belgisch Staatsblad* en de diensten van de voorzitter, drie directoraten-generaal: het Directoraat-generaal wetgeving, fundamentele rechten en vrijheden (een fusie van de diensten van het vroegere Directoraat-generaal burgerlijke wetgeving en erediensdiensten en van het Directoraat-generaal strafwetgeving en rechten van de mens), het Directoraat-generaal rechterlijke organisatie en het Directoraat-generaal uitvoering straffen en maatregelen. Vooral in de schoot van het Directoraat-generaal wetgeving werden sinds 2002 tal van nieuwe diensten opgericht. Vermelden we o.a. de Dienst internationale adoptie (operationeel sinds 1 september 2005), de Dienst voogdij voor niet-begeleide minderjarige vreemdelingen (KB van 22 december 2003), de Dienst internationaal humanitair recht (KB van 17 september 2005) en de Federale wapendienst (opgericht krachtens artikel 36 van de wapenwet van 8 juni 2006). Het Directoraat-generaal uitvoering straffen en maatregelen voerde in 2006 een herstructurering én een naamswijziging door: het werd het Directoraat-generaal penitentiaire inrichtingen, ook bekend als DGEPI (Etablissements pénitentiaires – Penitentiaire inrichtingen). Op 1 januari 2007 ten slotte trad binnen de FOD Justitie een vierde directoraat-generaal in werking, het Directoraat-generaal justitiehuizen.

5.3. Archieven

Het Algemeen Rijksarchief bewaart de archieven van de onderdelen van het departement Justitie. De archieven van de buitendiensten worden door de Rijksarchieven in de provinciën bewaard. De problematiek van het bewaren van dit bronnenmateriaal wordt behandeld in:

ROUSSEAU (X.). Un patrimoine en péril? Réflexions sur les sources pour l'histoire de la justice en Belgique (XIXe-XXe s.), in *ABB*, 1993, p. 65-115.

5.3.1. Centrale diensten

Voor een exhaustief overzicht van de neerleggingen van de centrale diensten van het Ministerie van Justitie in het Algemeen Rijksarchief:

DEPOORTERE (R.). *Etat de l'ouverture à la recherche. VIII. Département I. Conseil d'Etat. Ministère de la Justice. Etablissements pénitentiaires des arrondissements de Bruxelles et de Nivelles*. Brussel, 2000. Een update van dit werk is in voorbereiding.

Eén van de eerste archiefbestanden die het ministerie aan het Rijksarchief overdroeg, omvatte de benoemingsdossiers van magistraten en griffiers bij de hoven en rechtbanken en deze van de ministeriële officieren (deurwaarders, notarissen) voor de jaren 1830-1900 (met uitlopers tot 1914), samengesteld door

het Algemeen secretariaat. Het bestand (in totaal ca. 44 meter archief) wordt ontsloten door:

BOUMANS (R.). *Ministerie van Justitie. Algemeen secretariaat. 2e afdeling. Ministère de la Justice. Secrétariat général. 2e section.* Brussel, 1960.

Het betreft administratieve dossiers aangelegd n.a.v. een vacant gekomen betrekking. Zij bevatten afschriften van besluiten betreffende het openvallen van de betrekking, overlijdensberichten, sollicitatiebrieven, lijsten van kandidaten, adviezen van de (eerste) voorzitters en van de procureurs(-generaal), kopieën van benoemingsbesluiten en dies meer. In enkele gevallen treft men in het bestand ook heuse tuchtdossiers aan die een vaak verrassend licht kunnen werpen op de interne werking van het gerechtelijk apparaat. Nogal wat dossiers ontbreken en de oorspronkelijke doorlopende nummering werd teniet gedaan toen zij werden geordend volgens een geografisch criterium. De agenda's en chronologische repertoria werden door het Algemeen secretariaat niet overgemaakt en berusten nog bij de administratie. In 1986 volgde een tweede overdracht van een reeks chronologisch geordende benoemingsdossiers (tot ca. 1950). Dit archiefbestand bevat echter lacunes en is niet toegankelijk (het alfabetisch repertorium bleef in de administratie). Recent (oktober 2007) werden ook de dossiers van magistraten, notarissen, gerechtsdeurwaarders en rechters in handelszaken, ontslagen, gepensioneerd of overleden in de jaren 1953-1980, naar het ARA overgebracht (42 meter). In tegenstelling tot de dossiers van vóór 1953 zijn ze alfabetisch geordend. Ze zijn ontsloten door een (onuitgegeven) overdrachtslijst.

Er berusten in het Rijksarchief ook individuele dossiers van hoofdgriffiers, griffiers-hoofd van dienst, hoofdsecretarissen en secretarissen-hoofd van dienst, neergelegd in 2001. De Dienst personeel rechterlijke orde (afdeling ROII) droeg tegelijkertijd algemene dossiers van de rechtbanken en hoven inzake personeelszaken (1899-1983), ramingen van de jaarlijkse personeelsbegrotingen (1950-1980) en registers van de loopbanen en de wedden van het personeel van de griffies en de parketten (1908-1955) over. Het bestand wordt ontsloten door:

DEPOORTERE (R.), SAOUDI (N.), WILLE (I.). *Inventaire des archives du ministère de la Justice. Direction générale de l'organisation judiciaire. Service du personnel des greffes et parquets. Versement 2001.* Brussel, 2001.

Enkele archiefbescheiden betreffende de werking van de adviesorganen belast met de voorbereiding van de herziening van de verschillende wetboeken (periode 1832-1886) werden in 1982 toegankelijk gemaakt door:

DE STOBBELEIR (D.). *Inventaire de papiers relatifs à des révisions de législations particulières.* Brussel, 1996.

Het Bestuur wetgeving droeg in september 1969 een aantal dossiers over betreffende sociale en politieke kwesties in de 19e eeuw, voornamelijk in Wallonië:

Ministerie van Justitie. Bestuur van Wetgeving. Ministère de la Justice. Administration de la Législation. Brussel, 1992.

In 2003 droeg het Directoraat-generaal burgerlijke wetgeving en erediens ten een 600-tal L- en DPR-dossiers (dossiers inzake wetgeving [*législation*] en proces-

recht [*droit de procédure*]) betreffende de periode 1850-1990 over. Deze worden ontsloten door een onuitgegeven overdrachtslijst. Eveneens in 2003 legde de Dienst legalisaties van het Directoraat-generaal algemene diensten de originele versie van de herziene Belgische Grondwet (1893) en de originele versies van Belgische wetten (1830-1970), van koninklijke benoemingsbesluiten van Belgische ministers (1831-1975), en van koninklijke en ministeriële besluiten betreffende het departement Justitie (1831-1973) in het Rijksarchief neer (gedetailleerde, onuitgegeven overdrachtslijst door R. Depoortere en N. Saoudi).

Het archief van het Bestuur van de openbare veiligheid, dat overgedragen werd eind jaren 1960, wordt ontsloten door:

VERVAECK (S.). *Inventaire des archives du Ministère de la Justice. Administration de la Sûreté publique (Police des étrangers). Dossiers généraux (Régime français-1914)*. Brussel, 1968.

Eind 2003 droeg de Dienst vreemdelingen van de FOD Binnenlandse zaken het vervolg van deze dossiers over:

PLISNIER (F.), avec la collaboration de CAESTECKER (F.). *Inventaire des archives du Ministère de la Justice. Administration de la Sûreté publique (Police des étrangers). Dossiers généraux: deuxième versement 1930-1960 [1814-1986]*. Brussel, 2008.

De individuele dossiers van de Dienst vreemdelingenpolitie die in het Rijksarchief bewaard worden – het betreft meer dan 2 miljoen dossiers, geopend in de periode 1835-1943 – zijn ontsloten door een alfabetisch repertorium op steekkaarten. Zij vormen een unieke bron voor zowel genealogisch, biografisch als migratieonderzoek. F. Caestecker en F. Strubbe schetsen in een zoekwijzer de historische achtergrond van deze dossiers, hun opmaak, bewaring en informatie-waarde, en geven een aantal concrete zoekstrategieën:

CAESTECKER (F.), STRUBBE (F.). *De individuele vreemdelingendossiers afkomstig van de Openbare Veiligheid (Vreemdelingenpolitie) (1835-1943)*. Brussel, 2008.

De archiefbestanden i.v.m. naturalisatie, naamsverandering en emigratie, gevormd door het departement Justitie, worden ontsloten door middel van een beknopte archiefgids:

VERVAECK (S.). *Gids voor sociale geschiedenis. Bronnen voor de studie van immigratie en emigratie. Hedendaagse tijden. Deel I. Archiefbronnen bewaard in het Algemeen Rijksarchief*. Brussel, 1996.

I.v.m. naturalisaties bewaart het ARA twee reeksen dossiers, waarvan slechts de eerste (4888 nummers betreffende de jaren 1840-1902) door middel van een alfabetisch steekkaartsysteem ontsloten is. De tweede reeks heeft betrekking op de jaren 1935-1981. In een naturalisatiedossier treft men de volgende bescheiden aan: het verzoekschrift van de aanvrager, gericht aan de minister van Justitie, bescheiden betreffende het administratief onderzoek verricht door het parket, alsook het advies van het parket, aanbevelingsbrieven, het rapport van de besprekingen door de bevoegde kamercommissies en dergelijke. De dossiers betreffende de behandeling van de aanvragen tot naamsverandering werden eveneens in twee

keer overgedragen. De eerste 2190 dossiers betreffende de periode 1831-1941, zijn ontsloten door eigentijdse toegangen (alfabetische klappers). Voor de dossiers nrs. 2191-4960 en volgende (vanaf de jaren 1960 wijzigt de nummering van de dossiers) m.b.t. de jaren 1938-1971, is een gedetailleerde (maar onuitgegeven) overdrachtslijst beschikbaar (2003). I.v.m. de aanvragen van behoeftigen om op kosten van de overheid te emigreren (periode 1845-1869) zijn slechts een beperkt aantal bescheiden bewaard gebleven. Volledigheidshalve vermelden we nog de individuele dossiers inzake “vaderlandskeuze” (1893-1910), afwezigheidsverklaringen (1901-1914) en nationaliteitsverlies (1935-1952).

Van het Bestuur van de erediensden, giften, legaten en stichtingen ontving het ARA verschillende overdrachten, waarvan slechts een deel ontsloten is door:

VERVAECK (S.). *Ministerie van Justitie. Bestuur Erediensten, giften, legaten en stichtingen. Erediensten. Inventaris van de wedden van de clerus en overzicht van de kerken*. Brussel, 1979.

Het betreft voornamelijk bescheiden die betrekking hebben op de enquête over de wedden van de clerus en over de staat van de kerken die in de jaren 1842-1843 werd gehouden. Het bestand bevat retroacta die tot het begin van de eeuw teruggaan. Van de reeksen “giften en legaten” (machtigingen tot aanvaarding van giften en legaten aan weldadigheidsinstellingen, kerkfabrieken, religieuze stichtingen, enz.), “vervreemding van kerkelijke goederen” (machtigingen tot verkoop) en “verwervingen” (ca. 1831-1967), overgedragen in 1974 en in 1992, zijn slechts zeer beknopte overdrachtslijsten voorhanden.

In 1941 werd archief overgedragen betreffende de studiebeursstichtingen en de activiteiten van de provinciale commissies van de studiebeurzen (1818-1946). Een voorlopige inventaris uit 1953 werd bewerkt door:

DE STOBBELEIR (D.). *Ministère de la Justice. Inventaire d'archives concernant notamment les fondations de bourses d'études*. Brussel, 1983.

Volgend op een systematische inspectieronde door R. Depoortere, droeg de Dienst erediensden, giften, legaten en stichtingen in 2001 70 meter archief over, waaronder het vervolg op de dossiers “giften en legaten” (1964-1970), “vervreemdingen” (1967-1993) en “verwervingen” (1958-1974). We vermelden ook de primitieve dossiers van de studiebeursstichtingen beheerd door de provinciale commissies (1633-1984), de dossiers inzake de oprichting en de opvolging van de stichtingen van de prijzen voor het onderwijs (1738-1973), enz. Voor een volledig overzicht:

DEPOORTERE (R.), SAOUDI (N.). *Inventaire des archives du ministère de la Justice. Direction générale de la Législation civile et des Cultes. Archives des services des Cultes, Dons, Legs et Fondations. Versement 2001*. Brussel, 2002.

In 2005 werden een 4500-tal dossiers inzake het beheer van de gebouwen van de door de Staat erkende erediensden (1820-2002) in het Rijksarchief neergelegd. Deze dossiers worden ontsloten door twee gedetailleerde (maar onuitgegeven) overdrachtslijsten (2005).

In 1938 droeg het departement archieven over gevormd door de diensten en besturen bevoegd voor de openbare weldadigheid en het gevangeniswezen (periode ca. 1830-jaren 1920). Dit archiefbestand wordt ontsloten door een handschriftelijke inventaris:

DE BOCK-DOEHAERD (R.). *Ministère de la Justice. Administration de la bienfaisance et des prisons (1944)*. Brussel, 1988.

De onderzoeker treft er informatie aan over het beheer en de werking van bedelaarsgestichten, rijksweldadigheidskolonies, krankzinnigeninstellingen, burgerlijke godshuizen en over de bouw en het onderhoud van gevangnissen. Het ARA bewaart verder plattegronden van celgevangnissen, waarvan een eerste reeks door een inventaris toegankelijk is, een tweede via handgeschreven fiches:

Ministère de la Justice. Prisons cellulaires. Plans. I^e partie (19e siècle). Inventaire. Brussel, 1989.

Ook van een reeks foto's van gevangnissen bestaat slechts een lijst in handschrift.

In 2001 droeg het Directoraat-generaal strafinrichtingen archieven over van de Dienst studiën en algemene zaken, van de Staf directeur-generaal, van het Secretariaat van de directeur-generaal, van de Personeelsdienst en van de Dienst genade (vnl. bestaande uit gratiedossiers van personen veroordeeld wegens collaboratie, 1944-1950).

DEPOORTERE (R.), SAOUDI (N.), WILLE (I.). *Inventaires des archives du ministère de la Justice. Direction générale des établissements pénitentiaires. Service Etudes et Affaires générales, secrétariat du directeur général et service du personnel pénitentiaire. Versement 2001*. Brussel, 2001.

DEPOORTERE (R.), SAOUDI (N.), WILLE (I.). *Inventaires des archives du ministère de la Justice. Direction générale des établissements pénitentiaires. Service des grâces. Versement 2001*. Brussel, 2001.

Vermelden we ook nog twee belangrijke oorlogsarchieven van organen ressorterend onder het Ministerie van Justitie: het archief van de Commissie van onderzoek over de inbreuken op de regelen van het volkenrecht en van de oorlogswetten bedreven door de overweldigers, opgericht door het MB van 7 augustus 1914, opnieuw opgericht bij KB van 15 februari 1919, en het archief van de Belgische middendienst voor krijgsgevangenen, opgericht bij KB van 1 december 1917, belast met het verlenen van morele en materiële hulp aan krijgsgevangenen en geïnterneerden, en met het verlenen van inlichtingen aan families van de krijgsgevangenen.

VANNERUS (J.), revu, complété et introduit par TALLIER (P.-A.). *Inventaire des archives de la Commission d'enquête sur la violation des règles du droit des gens, des lois et des coutumes de la guerre (1914-1926)*. Brussel, 2001.

VANDEN BOSCH (H.). *Inventaris van het archief van de Belgische Middendienst voor de Krijgsgevangenen (Office central belge pour les Prisonniers de Guerre), 1914-1925*. Brussel, 2009.

Merken we ten slotte nog op dat ook archiefbestanden gevormd buiten het departement Justitie nuttige informatiebronnen kunnen zijn voor de geschiedenis van het ministerie. Verwijzen we bijvoorbeeld naar het archief van het Algemeen secretariaat van het Ministerie van Financiën (geïnteriseerd door M. Vroom) dat enkele tientallen dossiers bevat betreffende de werking, de bevoegdheden en de adviesorganen van het Ministerie van Justitie, en naar de archieven van de ministers van Justitie Jules Lejeune en Ludovic Moyersoen (zie het hoofdstuk over persoons- en familiearchieven).

5.3.2. Buitendiensten

De archieven van de buitendiensten van het Ministerie van Justitie worden aan de rijksarchieven in de provincies overgedragen. In de jaren 1970 werd naar schatting 380 strekkende meter archief ontsloten van de gevangenis te Aalst, Gent, Hemiksem, Ieper, Kortrijk, Mechelen, Turnhout, Veurne en Vilvoorde:

COLE (A.), DE WITTE (A.), MUYLLE (H.), VERSCHAEREN (J.). *Inventarissen van gevangenisarchieven*. Brussel, 1981.

In 1996 werd onder impuls van Karel Velle een intensieve acquisitie- en inventarisatieoperatie van penitentiaire en gerechtelijke archieven gestart. Onder zijn leiding werd in de periode 1996-2001 ongeveer twee strekkende kilometer gevangenisarchief verworven en ontsloten. Voor een bibliografisch overzicht van de uitgegeven inventarissen van archieven van penitentiaire inrichtingen en andere organen (administratieve commissies en commissies tot bescherming van de maatschappij), zie:

ROTHIER (I.). *De gevangenisgids. Archiefgids betreffende de archieven van de Vlaamse penitentiaire inrichtingen*. Brussel, 2001.

Deze gids geeft een overzicht van het Belgisch penitentiair landschap, beschrijft de aanwezige archieven en de verschillende bronnentypen, en biedt een aantal concrete zoekstrategieën. Voor de onderzoeksmogelijkheden van de penitentiaire archieven, zie ook:

VELLE (K.). Instellingen, normen en procedures met betrekking tot crimineel wangedrag van jongeren in België, in de periode 1795-1950: bronnen en mogelijkheden voor verder onderzoek, in LIS (C.), SOLY (H.), eds. *Tussen dader en slachtoffer. Jongeren en criminaliteit in historisch perspectief*. Brussel, 2001, p. 253-276.

Totnogtoe werden voor Brussel en Wallonië minder gevangenisarchieven overgedragen:

HANSOTTE (G.), CONRADT (P.). *Inventaire des archives du greffe de la prison de Liège*. Brussel, 1999.

NGUYEN (V.D.), HONNORÉ (L.). *Inventaire des archives de la prison de Mons (1791-1987)*. Brussel, 2009.

SIZAIRE (M.-A.), complété par VAN LEEUW (C.). *Administration provinciale du Luxembourg. Série: prisons et détenus (1831-1932)*. Brussel, 1988.

TALLIER (P.-A.). *Service des prisons. Bureau allemand de la prison de Saint-Gilles [Kommandantür Brüssel / Polizeistelle Brüssel] (1914-1918)*. Brussel, 1998.

UYISENGA (C.). *Inventaire des archives de la prison de Verviers*. Brussel, 1999.
 VAN HAEGENDOREN (M.). *Prisons de Bruxelles: registres d'écrou 1692-1847*.
 Brussel, 1988.

Momenteel loopt in het kader van de Interuniversitaire Attractiepool (IUAP) "Justice and Society. The Sociopolitical History of Justice Administration in Belgium (1795-2005)" – een onderzoeksnetwerk waaraan diverse Belgische en Europese universiteiten, alsook twee federale wetenschappelijke instellingen (waaronder het Rijksarchief) participeren – een prospectie-, acquisitie- en ontsluitingscampagne van penitentiaire archieven en van archieven van de gerechtelijke politie bij de parketten in Brussel en Wallonië.

Uit de penitentiaire archieven zijn de volgende reeksen bescheiden het meest waardevol voor de sociale geschiedenis: de rollen van de verschillende afdelingen van de gevangenis (strafhuis, arresthuis, justitiehuis, huis van bewaring, enz.), de opsluitingsdossiers, de registers van de morele boekhouding en de dossiers van de antropologische laboratoria voor de eerste helft van de 20^e eeuw (bewaard voor de strafinrichtingen Antwerpen, Merksplas, Leuven hulpgevangenis en Leuven centraal, Luik, Sint-Gillis en Vorst). De antropologische dossiers bevatten naast identificatiegegevens van de veroordeelde en informatie over zijn sociale achtergrond en strafrechtelijk verleden, ook informatie over de fysieke en mentale toestand van de gedetineerde. De aanwezigheid van uitvoerige antropometrische, medische en psychiatrische rapporteringen en van fotomateriaal maken deze dossiers tot bijzonder waardevolle bronnen voor de familiekunde en voor de historische criminologie.

5.4. *Publicaties*

Het Ministerie van Justitie gaf sinds 1830 honderden drukwerken uit (of liet die uitgeven): uittreksels uit de parlementaire handelingen en bescheiden (interessant voor de debatten over de budgetten van het ministerie), wetten (verzamelingen), wetsontwerpen, organieke besluiten en reglementen van onderdelen of van buitendiensten van het departement, verslagen van adviesorganen, statistieken, periodieke publicaties, bibliotheekcatalogi, beleidsnota's, informatiebrochures voor de rechtsonderhorige over de meest diverse onderwerpen (over huurwetgeving, naturalisatie en burgerlijke stand tot slachtofferhulp), enz. Onderhavige lijst is bijgevolg niet exhaustief maar moet de onderzoeker in staat stellen zich een idee te vormen van de diversiteit en de aard van de publicaties die door of in opdracht van het departement werden gedrukt en uitgegeven.

Sinds een aantal jaren is het mogelijk om publicaties van het departement elektronisch te raadplegen op de site van de FOD Justitie: www.just.fgov.be.

Activiteitenverslag Directoraat-generaal Penitentiaire Inrichtingen FOD Justitie.
 Brussel, 2007.

Administration de la justice civile et criminelle de la Belgique. Résumé statistique.
 Brussel, 1852-1898.

Belgisch Staatsblad. Moniteur Belge. Brussel, 1845-.

De gedrukte versie van het *Belgisch Staatsblad* werd met ingang van 1 januari 2003 afgeschaft en vervangen door een elektronische versie die via het internet raadpleegbaar is (www.ejustice.just.fgov.be/cgi/welcome.pl).

BRUTSAERT (M.), WILDERIANE (P.). *Alternatieve gerechtelijke maatregelen (KB 12 augustus 1994)*. Brussel, 1997.

Bulletin officiel des lois et arrêtés royaux de la Belgique. Brussel, 1831-1845.

Officieel publicatiekanaal van de Belgische wetten en besluiten.

Bulletin de l'Office de la Protection de l'Enfance. Brussel, 1912-1923.

Bulletin de l'Administration des prisons. Bulletin van het Bestuur der gevangenen. Brussel, 1947-.

Tafels voor de periode 1947-1971, 1972-1976 en 1972-1981; wordt in 1956: *Bulletin de l'Administration pénitentiaire. Bulletin van het Bestuur der strafinrichtingen*; wordt gesplitst in 1976: *Bulletin de l'Administration pénitentiaire* en *Bulletin van het Bestuur strafinrichtingen*.

Commissie voor Hulp aan de Slachtoffers van Opzettelijke Gewelddaden. Werkingsverslag. Brussel, 1992-2001.

Commissie voor financiële hulp aan slachtoffers van opzettelijke gewelddaden en aan de occasionele redders. Verslag over de werkzaamheden (2002-2004). Brussel, 2005.

Commission de la révision de la législation organique des dépôts de mendicité. Rapport à M. le Ministre. Brussel, 1853.

Compte de l'Administration de la justice civile en Belgique. 1832-1843. Brussel, 1837-1845, 3 dln.

Compte de l'Administration de la justice criminelle en Belgique. 1831-1843. Brussel, 1835-1849, 4 dln.

Conférence des observations des cours, des tribunaux et du barreau du royaume, sur le projet d'organisation judiciaire, présenté par le Ministre de la Justice à la Chambre des Représentants dans la séance du 20 septembre 1831. Brussel, 1831.

DUCPETIAUX (E.). *Statistique des prisons de la Belgique. 1851-1860*. Brussel, 1864 (uit *Rapport décennal sur la situation du Royaume*).

DUCPETIAUX (E.). *Institutions de bienfaisance de la Belgique. Résumé statistique*. Brussel, 1852 (uit *Rapport décennal sur la situation du Royaume*).

DUCPETIAUX (E.), GUISLAIN (J.), BOUQUELLE (J.-B.). *Rapport de la commission chargée par le ministre de la justice de proposer un plan pour l'amélioration de la condition des aliénés en Belgique et la réforme des établissements qui leur sont consacrés. Enquête sur l'état actuel des maisons d'aliénés, avec plans et pièces à l'appui*. Brussel, 1842.

Financiële hulp aan slachtoffers van opzettelijke gewelddaden. Brussel, 1997.

Fondations de bourses d'étude établies en Belgique. Brussel, 1885-1897, 9 dln.

Hulp van de Staat aan de slachtoffers van opzettelijke gewelddaden. Brussel, 1997. *Jaarverslag FOD Justitie*. Brussel, 2004-.

Loi sur l'organisation judiciaire. Brussel, 1869.

Lois du 27 novembre 1891 sur l'assistance publique et sur l'assistance médicale gratuite. Documents législatifs. Brussel, 1893.

Ministère de la Justice. Arrêté organique de l'administration centrale et règlements d'ordre intérieur. Brussel, 1846.

- Ministère de la Justice. Commission d'enquête sur les violations des règles du droit des gens, des lois et des coutumes de la guerre. Rapports et documents d'enquête. Premier volume, tome I. Rapports sur les attentats commis par les troupes allemandes pendant l'invasion et l'occupation de la Belgique.* Brussel, 1922.
- Ministère de la Justice. Rapports sur les mesures législatives, judiciaires, administratives et politiques prises par les Allemands pendant l'occupation. Rapport d'ensemble et conclusions. Quatrième volume.* Brussel-Luik, 1923.
- Oriëntatienota strafbeleid en gevangenisbeleid.* Brussel, 1996.
- Recueil des circulaires, instructions et autres actes émanés du Ministère de la Justice ou relatifs à ce département. Verzameling van omzendbrieven, dienstvoorschriften en andere bescheiden door het Ministerie van Justitie uitgegeven of dit departement betreffende. 1795-1973.* Brussel, 1849-1984 (3 reeksen).
- Recueil des lois, décrets, arrêtés, règlements et circulaires concernant les établissements de bienfaisance.* Brussel, 1871-1881, 3 dln.
- Recueil des lois et arrêtés sur les pensions civiles et ecclésiastiques et des statuts organiques des caisses des veuves et orphelins de l'ordre judiciaire, du Ministère de la justice et des établissements de bienfaisance.* Brussel, 1899.
- Règlement général des prisons (Ministère de la Justice).* Brussel, 1905.
- Règlement général des prisons. Organisation du travail pénitentiaire (Ministère de la Justice).* Brussel, 1936.
- Règlement général pour les maisons de sûreté et d'arrêt (Ministère de la Justice).* Brussel, 1855.
- Règlement sur le travail des détenus dans les prisons secondaires du royaume (Ministère de la Justice).* Brussel, 1869.
- De rijksinrichtingen [voor de misdadige en onaangepaste jeugd]. Observatie. Opvoeding.* Brussel, z.j. (na 1960).
- Statistique judiciaire de la Belgique. Gerechtelijke statistiek van België.* Brussel, 1900-1943.
- Statistique criminelle de la Belgique. Criminele statistiek van België.* Brussel, 1944-1967.
- Ministerie van Justitie. Structuur en bevoegdheden.* Brussel, 1997.
- Recueil des lois et arrêtés de Belgique. Verzameling wetten en besluiten.* Brussel, 1845-.
- VAN REEPINGHEN (C.). *Rapport sur la réforme judiciaire. Verslag over de gerechtelijke hervorming.* Brussel, 1964.
- DEMAEGT (C.), SERLET (R.). *30 jaar probatie. Evaluatie en perspectieven.* Brussel, 1994.
- Strategisch plan van een nationaal slachtofferbeleid. Fundamenten voor een Belgisch handvest van het slachtoffer van een strafrechtelijk misdrijf.* Brussel, 1996.
- Het ministerie beschikt over een uitstekende bibliotheek die ook voor particulieren toegankelijk is (openingsuren, toegangsvoorwaarden en zoekrobot: www.just.fgov.be). Van de "oude" bibliotheek zijn trouwens enkele gedrukte catalogi verschenen:
- Catalogue de la bibliothèque de l'administration centrale du Ministère de la Justice.* Brussel, 1850-1868. Supplement 1876.

6. De FOD Binnenlandse zaken, met inbegrip van de Federale politie en haar voorgangers

Patricia Van den Eeckhout, Griet Maréchal en Sébastien Soyez

6.1. Bibliografie

6.1.1. Departement Binnenlandse zaken

- Bevoegdheden en organisatie van het Ministerie van Binnenlandse zaken.* Brussel, 1995.
- Het Vast Secretariaat voor Preventiebeleid. Voorstellingsbrochure.* Brussel, 1995.
- Ministère de l'Intérieur. Organisation et attributions.* Brussel, 1979.
- Répertoire des actes du Ministère de l'Intérieur et de la Fonction publique / Répertoire van de handelingen van het Ministerie van Binnenlandse zaken en Openbaar ambt.* Brussel, 1976-1993.
- Vademecum van het Ministerie van Binnenlandse zaken.* Brussel, 1991-1996.
- ANTOINE (F.). *Rapport de synthèse sur la mission de surveillance effectuée au Service public fédéral Intérieur de juin 2003 à mars 2007.* Brussel, 2008.
- ANTOINE (F.), TALLIER (P.-A.). *Liste provisoire des fonds d'archives du Ministère de l'Intérieur versés aux Archives générales du Royaume et état de l'ouverture à la recherche.* Brussel, intern werkdocument van het ARA, 2008.
- CHAPEL (Y.). Le destin du Ministère de l'Intérieur en Belgique, in *Revue administrative*, 1982, p. 71-75.
- MARECHAL (G.). Het Ministerie van Binnenlandse zaken. Bevoegdheden: 1831-1940, in *Album Carlos Wyffels.* Brussel, 1987, p. 312-323.
- MARECHAL (G.). Uitslagen van wetgevende verkiezingen. Bronnen en publicaties van Binnenlandse zaken: 1894-1988, in *Bibliotheek- en Archiefgids*, 1992, p. 34-42.
- MARECHAL (G.). *De algemene directie van de algemene rijkspolitie. Selectielijst met bijhorend studiedossier.* Brussel, 1999.
- NEUMANN (C.). Geschiedkundige inleiding. De Dienst der verwoeste gewesten en zijn historisch kader, in NOTEBAERT (A.) e.a. *Inventaire des archives de l'Office des régions dévastées – Inventaris van het archief van de Dienst der verwoeste gewesten.* Brussel, 1986, p. 37-55.
- RUYS (B.). *De Vaste Commissie voor Taaltoezicht: een studie over de controle op de toepassing van de Belgische taalwetgeving.* Brugge, 1980.
- SOYEZ (S.). *Service public fédéral Intérieur. Direction générale de la Sécurité civile: Tableau de tri des archives 2007.* Brussel, 2008.
- SOYEZ (S.). *Service public fédéral Intérieur. Direction générale de la Sécurité et de la Prévention: Tableau de tri des archives 2008.* Brussel, 2008.
- TERRIZZI (R.). *Le Ministère de l'Intérieur (1830-1994). I. Etude de l'administration centrale et répertoires des commissions et services publics.* Brussel, 1995.
- VAN HASSEL (H.). De structurele evolutie van het Ministerie van Binnenlandse zaken (1831-1900), in *Colloquium: Aspecten van de Belgische administratie in de 19e eeuw.* Brussel, 1978, p. 1-25.

6.1.2. Federale politie

BOURDOUX (G.), DE VALKENEER (C.). *La réforme des services de police*. Brussel, 2001.

JACQUEMIN (M.). *Archives de la Police fédérale: Tableau de tri*. Brussel, 2008.
Les services de police en Belgique. Rapport au Ministère de l'Intérieur (TC Team Consult). Brussel, 1987.

SOENS (V.). *De politiehervorming bij de lokale politie in historisch perspectief*. Brussel, 2007.

VAN OTRIVE (L.), CARTUYVELS (Y.), PONSAERS (P.). *Les polices en Belgique. Histoire socio-politique du système policier de 1794 à nos jours*. Brussel, 1991.

6.2. Historisch overzicht

6.2.1. Departement Binnenlandse zaken

Het Ministerie van Binnenlandse zaken hoorde bij de vijf ministeries waarmee het onafhankelijke België van start ging. Het liet zich in met de meest diverse aspecten van het beleid. Omdat de verschillende divisies tot en met de jaren 1840 geen namen droegen, houden we het bij een opsomming van de belangrijkste aangelegenheden waarvoor deze administratie oorspronkelijk bevoegd was, namelijk: de provinciale en gemeentelijke organisatie, gevangeniswezen, openbare veiligheid, weldadigheid, godsdienst, onderwijs, wetenschappen, kunsten, letteren, volksgezondheid, handel, landbouw, industrie, openbare werken, mijnwezen, bruggen en wegen, spoorwegen, militie, burgerwacht, enz. Het departement bevatte met andere woorden het embryo van tal van later tot stand gekomen ministeries.

In de jaren 1831-1840 kende het ministerie al enkele aderlatingen. Het Ministerie van Justitie kreeg de bevoegdheid inzake gevangeniswezen, openbare veiligheid, weldadigheid en godsdienst toegewezen. Bij de creatie van het Ministerie van Openbare werken verhuisden het beheer van de wegen, de spoorwegen, het mijnwezen en het postwezen voorgoed van departement. Het beleid inzake militie, burgerwacht, onderwijs, letteren, wetenschappen en kunsten kwam na een kort intermezzo op Openbare werken weer bij Binnenlandse zaken terecht.

Volgens het KB van 21 november 1846 was het Ministerie van Binnenlandse zaken als volgt georganiseerd:

- Division des affaires provinciales et communales
- Division de la garde civique et de la milice
- Division de l'instruction publique
- Division des lettres, sciences et arts
- Division du service sanitaire et de l'hygiène publique
- Division de l'agriculture
- Division de l'industrie

In 1851 werd aan de divisie bevoegd voor de openbare gezondheid ook het beheer der gemeentewegen toevertrouwd. Vanaf 1871 gaf men aan de administratie van de militie en de burgerwacht de bevoegdheid inzake statistiek. Bij de creatie van het Ministerie van Openbaar onderwijs op 19 juni 1878 werd het beheer van het onderwijs aan Binnenlandse zaken onttrokken. Op 16 juni 1884

werd dit nieuwe ministerie door de katholieke regering terug afgevoerd om te worden vervangen door een Ministerie van Binnenlandse zaken en Openbaar onderwijs. Op 16 juni 1884 kreeg het departement van Landbouw, Nijverheid en Openbare werken, naast landbouw en industrie ook het beheer van kunsten, wetenschappen en letteren toegewezen. Op 26 augustus 1888 werd deze administratie terug in de structuur van Binnenlandse zaken opgenomen. In hetzelfde jaar werd dan wel de administratie van de openbare gezondheid en gemeentewegen aan het Ministerie van Landbouw, Nijverheid en Openbare werken afgestaan. Het KB van 18 juni 1895 bracht de administratie van de kunsten weer bij Landbouw en Openbare werken onder.

Het KB van 24 maart 1896 wijzigde slechts weinig aan de structuur van de overblijvende diensten :

- Administration des affaires provinciales et communales
- Administration des affaires électorales et statistique générale
- Administration de la garde civique et milice
- Administration de l'enseignement supérieur et moyen, des sciences et lettres
- Administration de l'enseignement primaire

Door de oprichting op 2 mei 1907 van het Ministerie van Wetenschappen en Kunsten werd de bevoegdheid inzake de twee laatst vermelde administraties aan Binnenlandse zaken onttrokken. Van 30 oktober 1908 tot 5 augustus 1910 werden Binnenlandse zaken en Landbouw in een ministerie verenigd. Het beheer van de gezondheidsdienst bleef na deze fusie bij Binnenlandse zaken achter.

Om de gevolgen van de Eerste Wereldoorlog op te vangen, werden enkele nieuwe initiatieven genomen. In 1918 werd het Centraal Bureau voor de Terugkeer opgericht en belast met het in goede banen leiden van de repatriëring van Belgen uit het buitenland. Nog in 1918 volgde het Hoog Commissariaat van de Regering, dat werd belast met de liquidatie van de "oorlogswerken". Op 9 april 1919 werd de Dienst van de verwoeste gewesten opgericht in de schoot van het Ministerie van Binnenlandse zaken met het oog op het uitvoeren van de adoptiewet van 8 april 1919. De dienst had eveneens als opdracht het toezicht op de plichten van de minister van Binnenlandse zaken ten opzichte van de verwoeste gewesten en hun bevolking. Vanaf 20 november 1920 werd de dienst bij het Ministerie van Economische zaken aangehecht en bij KB van 19 augustus 1926 opgeheven.

Vanaf 16 december 1921 kreeg het departement de naam Binnenlandse zaken en volksgezondheid. De bevoegdheid inzake volksgezondheid zou hieruit verdwijnen toen deze materie vanaf 17 december 1932 het voorwerp van een afzonderlijk ministerie ging vormen. Tussen 1932 en de Tweede Wereldoorlog werden Binnenlandse zaken en Volksgezondheid afwisselend verenigd en gescheiden. Na de Tweede Wereldoorlog behoorde het terrein van de volksgezondheid voorgoed tot een apart ministerie.

Na het verdwijnen van de bevoegdheid over volksgezondheid omvatte het ministerie in 1932 slechts twee besturen: het Bestuur van provincie- en gemeentezaken en verkiezingszaken en het Bestuur van de militie. Dit betekende echter niet dat bevoegdheden waren afgenomen. Statistiek won aan belang en een meer rationele organisatie drong zich op. Dit kwam tot uiting in de oprichting van een Centrale Dienst voor de Statistiek (KB van 2 december 1932). Het KB van

5 januari 1940 hevelde de bevoegdheid inzake statistiek over naar het Ministerie van Economische zaken.

Voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog werden nog twee bevoegdheden aan het ministerie toevertrouwd: het waken over de toepassing van de wet van 28 juni 1932 op het gebruik der talen in bestuurszaken en het instaan voor de veiligheid en de bescherming van de burgerbevolking. In het raam van de eerste bevoegdheid werd een Permanente commissie opgericht, die na de oorlog werd gereorganiseerd, terwijl tijdens de oorlog een Commissie voor Taaltoezicht het licht zag. De wet van 2 augustus 1963 tot vastlegging van de taalgrens creëerde een verbeterde opvolger van de commissie van 1932: de Vaste Commissie voor Taaltoezicht, met een nieuw statuut en een gewijzigde werking. Om de tweede bevoegdheid, die voor de veiligheid en de bescherming van de burgerbevolking te stofferen, kwam het Commissariaat-generaal voor de Passieve Luchtbescherming, in 1935 opgericht bij het Ministerie van Landsverdediging, in 1936 bij Binnenlandse zaken. Van 1939 tot 1943 behoorde het terug bij Landsverdediging, maar in 1943 kwam het Commissariaat opnieuw bij Binnenlandse zaken. Het werd in 1947 geliquideerd. In 1944-1945 was een Hoog Commissariaat voor de Bescherming van de Burgerbevolking opgericht in de schoot van het Ministerie van Binnenlandse zaken. Het was belast met de promotie en de coördinatie van de diensten die de bevolking moesten bijstaan en beschermen tegen de luchtaanvallen. De taak burgerbescherming bleef bij Binnenlandse zaken en werd een volwaardige administratie in 1958 (wet van 29 maart 1958 en KB van 19 april 1958).

In 1951 voorzag het organogram vier besturen:

- algemene diensten, Raad van State, taalgeschillen en gemeentepensioenen
- provincie- en gemeentezaken
- provincie- en gemeentefinanciën
- verkiezingszaken, algemene rijkspolitie, militie en burgerlijke veiligheid

Het organogram werd steeds complexer. In 1955 had men een afzonderlijk bestuur voor de intercommunale verenigingen en gemeentebedrijven en een voor de burgerbescherming. Vanaf 1964 waren er behalve het Secretariaat-generaal en de algemene diensten, volgende geledingen:

- een Algemene directie van de nationale zaken waartoe onder meer de algemene rijkspolitie, verkiezingszaken, bevolkingsregisters en militaire begraafplaatsen, militie en militievergoedingen behoorden
- een Algemene directie van de voogdij over regionale en lokale besturen
- een Algemene directie van de bescherming van de burgerbevolking
- de Vaste Commissie voor Taaltoezicht

In 1971 waren dit behalve het Secretariaat-generaal en algemene diensten:

- een Algemene directie van de nationale zaken
- een Algemene directie van de regionale en lokale instellingen
- een Algemene directie van het financiële beleid van de regionale en lokale instellingen
- een Bestuursdirectie van het personeel van de regionale en lokale instellingen
- een Bestuursdirectie van de openbare bedrijven

- een Algemene directie van de civiele bescherming
- de Vaste Commissie voor Taaltoezicht

In 1977 werd de Directie van de algemene rijkspolitie, die een onderdeel was van de Algemene directie van de civiele bescherming, een afzonderlijke Bestuursdirectie van de algemene rijkspolitie.

De wetten tot hervorming van de instellingen (8 en 9 augustus 1980) en de besluiten om personeel naar de gemeenschappen over te hevelen (1981), hadden ingrijpende gevolgen voor het ministerie. Alle bevoegdheden die betrekking hadden op de uitoefening van het administratief toezicht, behoorden voortaan aan de gemeenschappen en gewesten. De directies van de regionale en lokale instellingen, van hun financieel beleid en personeel alsook van de openbare bedrijven, verdwenen dan ook. Enkel over de negen Duitstalige gemeenten behield het departement het administratief toezicht. Wat aan bevoegdheden ten overstaan van de ondergeschikte besturen restte, werd samengevoegd tot een Bestuursdirectie van de provinciale en lokale instellingen. Behalve het Secretariaat-generaal en de Bestuursdirectie van de algemene diensten telde het ministerie nog de Algemene directie van de wetgeving en van de nationale instellingen, de Algemene directie van de civiele bescherming, de Bestuursdirectie van de algemene rijkspolitie en de Bestuursdirectie van de diensten van de Vaste Commissie voor Taaltoezicht.

Met ingang van 1 oktober 1984 was er een Ministerie van Binnenlandse zaken en van het openbaar ambt (KB van 25 juni 1984). Dit bracht een nieuwe directie mee, de Algemene directie voor selectie en vorming. Een andere eenheid, het Coördinatie- en Crisiscentrum van de Regering / Centre gouvernemental de Coördination et de Crise (CGCCR), werd opgericht in de schoot van het departement Binnenlandse zaken door het KB van 18 april 1988. De wet van 18 juli 1991 demilitariseerde de Rijkswacht. Voortaan was het vooral de minister van Binnenlandse zaken die het korps beheerde (zie hieronder), dat toch ook gedeeltelijk beheerd werd door het Ministerie van Justitie (in het kader van zijn opdrachten inzake gerechtelijke politie). Een volgende belangrijke wijziging was de overheveling met ingang van 1 januari 1994 van de bevoegdheid van de geïmmigreerde bevolking. Dit bracht de overdracht mee van de Dienst vreemdelingenzaken, van het Commissariaat-generaal voor de Vluchtelingen en de Staatlozen en van de Vaste Beroepscommissie voor Vluchtelingen naar het Ministerie van Binnenlandse zaken en ambtenarenzaken. Bij KB van 7 mei 1992 was de term openbaar ambt immers vervangen door ambtenarenzaken. De bevoegdheden die tot Ambtenarenzaken behoorden, werden ondergebracht in een Dienst van algemeen bestuur en in de Algemene directie voor selectie en vorming. In 1995 werd dan een afzonderlijk Ministerie van Ambtenarenzaken opgericht (KB van 6 oktober 1994 (zie het desbetreffende hoofdstuk in dit boek). De opschorting van de militaire dienstplicht in 1994, liet eveneens sporen na. Ingevolge initiatieven op het vlak van het veiligheidsbeleid namen de opdrachten van de rijkspolitie sterk toe. Ze werd dan ook een Algemene directie van de rijkspolitie (KB van 22 april 1991). Die hervormde administratie werd ook belast met de goede toepassing van de wet op de private beveiligings- en bewakingsfirma's (wet van 10 april 1990). Ze is ook verantwoordelijk voor de organisatie van het beroep van privé-detective (wet van

19 juli 1991). Het begin van de jaren 1990 werd ook gekenmerkt door een grotere coördinatie van het beheer van de politie op nationaal niveau en door de stimulering van de bevoegde autoriteiten op lokaal niveau. Bij KB van 12 maart 1993 werd een Vast Secretariaat voor Preventiebeleid opgericht. De toevoeging van een staatssecretaris voor de Veiligheid aan de minister van Binnenlandse zaken illustreert de toegenomen aandacht voor de veiligheid. Eind 1995 was de structuur van het ministerie dan ook als volgt:

- het Secretariaat-generaal waartoe het Vast Secretariaat voor Preventiebeleid behoort
- de Algemene directie van de wetgeving en van de nationale instellingen (met onder meer de Dienst van het rijksregister en bevolking)
- de Algemene directie van de civiele bescherming
- de Algemene directie van de algemene rijkspolitie
- de Algemene directie van de dienst vreemdelingenzaken
- het Commissariaat-generaal voor de Vluchtelingen en de Staatlozen
- de Vaste Beroepscommissie voor Vluchtelingen
- de Bestuursdirectie van de diensten van de Vaste Commissie voor Taaltoezicht

Het Lambermontakkoord van 2001 heeft tot enkele belangrijke veranderingen geleid. Zo werden de gemeente- en de provinciewet naar de gewesten overgeheveld (net als de wetgeving m.b.t. de lokale verkiezingen).

Kort na de hervorming van de federale administratie van 2002 (het Copernicusplan) werden alle afdelingen van het Ministerie van Binnenlandse zaken ondergebracht in de Federale Overheidsdienst (FOD) Binnenlandse Zaken. Eind 2008 ziet de hoofdstructuur van de FOD Binnenlandse zaken er als volgt uit (die situatie is zo goed als ongewijzigd sinds 2003):

- De coördinatie- en ondersteuningsdiensten van de Voorzitter van het Directiecomité: Coördinatiecel van de Voorzitter (Juridische dienst, Sociale dienst, Logistieke diensten, Internationale cel, Centrale cel voor informatie en communicatie), Stafdienst personeel en organisatie, Stafdienst begroting en beheerscontrole, Stafdienst informatie- en communicatietechnologie
- Algemene directie civiele veiligheid
- Algemene directie instellingen en bevolking
- Algemene directie veiligheid en preventie
- Algemene directie crisiscentrum
- Algemene directie vreemdelingenzaken
- Commissariaat-Generaal voor de Vluchtelingen en de Staatlozen
- Raad voor Vreemdelingenbetwistingen
- Federaal Kenniscentrum voor de Civiele Veiligheid (een Belgische staatsdienst die afzonderlijk wordt beheerd)

Vijftien jaar na de oprichting wordt het Coördinatie- en Crisiscentrum van de Regering een algemene directie die volledig onder de FOD Binnenlandse zaken valt (het centrum viel tussen 1988 en 2003 onder de Algemene directie civiele veiligheid). We wijzen er nog op dat de Vaste Commissie voor Taaltoezicht bij de Algemene directie instellingen en bevolking en het Vast Secretariaat voor Preven-

tiebeleid bij de Algemene directie veiligheid en preventie werd ondergebracht (sinds 2006 heet de afdeling “Directie lokale integrale veiligheid”).

Verder willen we hier nog aan toevoegen dat de provinciegouverneurs in hun hoedanigheid van commissarissen van de federale regering de opdracht hebben om de federale reglementering uit te voeren en toe te passen, vooral dan met betrekking tot de civiele veiligheid en de noodplannen, de politionele veiligheid en de openbare orde, de voogdij over de lokale politie, de wapenwetgeving, de brandweerdiensten en de behandeling van dossiers m.b.t. rampen.

6.2.2. *Federale politie*

Sinds het Octopusakkoord betreffende de hervorming van de politiediensten, en de omzetting van dat akkoord in de wet van 7 december 1998, is de politie op federaal en lokaal niveau geïntegreerd en gestructureerd. De vroegere Rijkswacht, de gemeentepolitie en de gerechtelijke politie (bij de parketten) bestaan niet meer. Hoewel de twee organisatieniveaus nauw met elkaar verbonden zijn, werken ze toch autonoom en hangen ze van verschillende gezagsdragers af. De administratieve politieopdrachten worden uitgevoerd door de burgemeesters, de provinciegouverneurs (vooral via de lokale politie) en de minister van Binnenlandse zaken (vooral via de federale politie), terwijl de gerechtelijke opdrachten (van de lokale en van de federale politie) onder de verantwoordelijkheid van de procureurs des Konings, het federale parket, het college van de procureurs-generaal en uiteindelijk van de minister van Justitie vallen.

De federale politie bestaat sinds 1 januari 2001. Zij staat in voor gespecialiseerde politiefuncties, voor de supralokale opdrachten en voor de ondersteuning van de lokale politie. Zij voert operationele activiteiten (vooral dan de verkeerspolitie, de scheepvaartpolitie en de gerechtelijke politie) en administratieve diensten uit (zoals onder meer human resources en het beheer van de materiële middelen).

De lokale politie voert de basisopdrachten uit: het werk in de wijken, het onthaal, de interventies, de politionele begeleiding van slachtoffers, het lokale spuurwerk en de handhaving van de openbare orde.

Raadpleeg het hoofdstuk “Ministerie van Landsverdediging” voor meer informatie over de vroegere Rijkswacht. Voor meer informatie over de vroegere gerechtelijke politie kan men terecht bij het hoofdstuk over de FOD Justitie en over de huidige lokale politie (de vroegere gemeentepolitie) bij dat over de gemeenten en provincies.

De federale politie is in 2007 als volgt georganiseerd:

- Commissariaat-generaal
- Algemene directie bestuurlijke politie
- Algemene directie gerechtelijke politie
- Algemene directie ondersteuning en beheer

6.3. *Archieven*

6.3.1. *Departement Binnenlandse zaken*

Al de hierna vermelde archieven berusten op het Algemeen Rijksarchief (<http://arch.arch.be>). De archieven die in principe raadpleegbaar zijn beschikken

over een toegang of een inventaris, zoals hieronder aangegeven (tenzij expliciet anders vermeld).

RECHTSVOORGANGERS

Wat betreft de archieven van de rechtsvoorgangers van het Ministerie van Binnenlandse zaken, vermelden we die van het “Commissariat de l’Intérieur” (1813-1818):

ANTOINE (F.). *Inventaire des archives du Commissariat général de l’Intérieur (1813-1818)*. Brussel, 2006.

DIRECTIE EN ALGEMENE DIENSTEN – DIRECTIERAAD EN ALGEMEEN SECRETARIAAT

Een volledig overzicht van de koninklijke besluiten afkomstig van de afdeling Provinciale aangelegenheden, burgerwacht en militie van het departement Binnenlandse zaken is beschikbaar:

MARECHAL (G.). *Ministerie van Binnenlandse zaken. Overzicht van de koninklijke besluiten neergelegd door het Ministerie van Binnenlandse zaken. (Provincie- en gemeentezaken, burgerwacht en militie, benoemingen)*. Brussel, 2003 (Toegangen in beperkte oplage).

Een storting betreffende de koninklijke besluiten van de periode 1956-1989 werd verricht eind 2003. Binnenkort wordt er een gedetailleerde inventaris van opgemaakt.

DEPOORTERE (R.). *Inventaire des archives du Ministère de l’Intérieur. Première série (ancien fonds)*. Brussel, 1995 (Toegangen in beperkte oplage).

Dit bestand bevat onder andere 19e-eeuwse dossiers aangaande burgerwacht, militie, openbare veiligheid. Men treft er informatie aan in verband met de financiële situatie van provincies en gemeenten evenals dossiers uit de jaren 1930 van de Centrale Dienst voor Statistiek. De dossiers van de Administratie van de provinciale en lokale instellingen (1830-1918) zijn uit de oorspronkelijke overdrachtslijst overgeheveld. Voor de recentere periode (1919-1970), zijn de toegangen op de series (administratief toezicht op) gemeentegoederen en gemeentepersoneel in voorbereiding. Van deze administratie bevinden zich nog heel wat bescheiden op het Algemeen Rijksarchief, maar ze zijn ongeklasseerd.

Het Algemeen secretariaat van het ministerie heeft in 1993 archieven gestort over de periode 1938-1956:

MARECHAL (G.). *Ministerie van Binnenlandse zaken. Neerlegging 1993. Algemeen Secretariaat (ca. 1938-1956)*. Brussel, 1995 (Toegangen in beperkte oplage).

Dit fonds bevat enkele interessante dossiers betreffende allerlei onderwerpen: een algemeen dossier «epuratie» uit de periode 1945-1956, een over de voorbereiding van de passieve luchtbescherming rond 1943-1944 en ten slotte een dossier met algemene nota’s van de Directieraad (1938-1953).

Betreffende het personeel van het ministerie werd tot nog toe slechts één fonds geïnventariseerd:

MARECHAL (G.). *Ministerie van Binnenlandse zaken. Neerlegging 1993. Personeel (ca. 1912-1974)*. Brussel, 1995 (Toegangen in beperkte oplage).

Dit fonds bevat onder meer interessante informatie over het personeelsbeheer tijdens de Londense periode tussen 1941 en 1945 maar ook over het kader van het algemene personeel in de jaren 1928-1961 en ten slotte dossiers betreffende beroep op of adviezen van de Raad van State inzake statuut en kader van het personeel (1945-1974).

DIENST PROTOCOL, EER EN VOORRANG

De Dienst protocol (of Dienst eer en voorrangsbewijzen) legde meerdere malen neer:

MARECHAL (G.). *Ministerie van Binnenlandse zaken. Neerlegging 1994. Dienst protocol, eer en voorrang*. Brussel, 1995 (Toegangen in beperkte oplage).

MARECHAL (G.). *Ministerie van Binnenlandse zaken. Neerlegging 1993. Dienst protocol, eer en voorrang (1815-1987)*. Brussel, 1998 (Toegangen in beperkte oplage).

In de eerste neerlegging gaat het vooral om vereremerkten. De tweede bevat dossiers betreffende het organiseren van nationale feesten en plechtigheden en het waken over de protocollaire regels.

Gelegenheidsuitspraken naar aanleiding van koninklijke huwelijken, geboorten, overlijdens, eerste steenleggingen, enz. vindt men in:

PAGNOUL (A.-M.). *Adresses aux rois et procès-verbaux d'événements officiels marquants (1834-1921)*. Brussel, 1989 (Toegangen in beperkte oplage).

DIENST VERKIEZINGSZAKEN

De stukken met betrekking tot de verkiezingen afkomstig van het Beheer van provincie- en gemeentezaken en van het Beheer van de verkiezingszaken en de militia worden ontsloten door de inventaris van:

PAGNOUL (A.-M.). *Ministère de l'Intérieur. Affaires électorales (1830-1919). Inventaire*. Brussel, 1972 (herziene en aangevulde uitgave door VLEESCHOUWERS (C.), BOURMANNE (C.) in 2000).

In deze inventaris treft men wetgeving, instructies, statistieken, rapporten, klachten, kiezerslijsten, enz. aan, kortom alles wat met de theoretische en praktische aspecten van de verkiezingen te maken heeft, maar niet de uitslagen zelf. Een aanvulling vindt men in:

MARECHAL (G.). *Ministerie van Binnenlandse zaken. Neerlegging 1993. Verkiezingszaken (ca. 1834-1967)*. Brussel, 1995 (Toegangen in beperkte oplage).

Ook van verkiezingszaken berust nog niet geklasseerd archief op het Algemeen Rijksarchief. De Directie van de verkiezingen en van de bevolking op het Ministerie van Binnenlandse zaken beheert een serie "dossiers verkiezingsuitslagen". Inzake de verkiezingen van 1949:

DE BOCK-DOEHAERD (R.). *Inventaire des procès-verbaux de dépouillement des élections législatives de juin 1949*. Brussel, 1994.

Een laatste storting betreft de archieven van het nationaal register voor de periode 1950-2000 (dienst die nu afhangt van de Algemene directie instellingen en bevolking). Het bestand wordt binnenkort geïnventariseerd.

DIENST WETGEVING

Enkele archiefdocumenten betreffende het Comité voor Wetgeving van het departement werden gestort in 2005. Het betreft processen-verbaal van vergaderingen voor de periode 1885-1908. Die documenten zijn raadpleegbaar onder voorwaarden. In 2003 werden twee bestanden gestort. Ze betreffen wetgevende documenten over de geldinzamelingen voor tombola's en over de kansspelen. Ze zijn nog niet geïnventariseerd.

MILITIE, GEWETENSBEZWAARDEN

In 2003 werden verschillende stortingen verricht, voornamelijk over de gewetensbezwaarden tijdens de periode 1950-1990. Men vindt er algemene informatie over het statuut en de organisatie alsook individuele dossiers. Een klein deel heeft betrekking op de organisatie van de dienstplicht. Dit bestand is nog niet geïnventariseerd.

CIVIELE BESCHERMING – VEILIGHEIDS- EN PREVENTIEBELEID – CRISISCENTRUM

Archiefreksen afkomstig van de vroegere administratie van de Civiele Bescherming (de huidige Algemene Directie van de Civiele Veiligheid) en van de Algemene Rijkspolitie (de huidige Algemene directie Veiligheid en Preventie) – onder meer betreffende het Vast Secretariaat voor Preventiebeleid – maakten het voorwerp uit van stortingen tussen het einde van de jaren 1990 en 2004. Eerst en vooral zijn bescheiden neergelegd van diverse gewestelijke Diensten voor de passieve luchtbescherming, die actief waren kort voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog. In 2003 worden individuele fiches van de Commissariaat-generaal van de Luchtbescherming (“PAP”) neergelegd door de Algemene Directie Civiele veiligheid betreffende de periode 1940-1945. Aan de toegang wordt gewerkt. Het archief van het Hoofdbestuur van de passieve luchtbescherming blijkt echter volledig spoorloos. Een deel van die archieven is toegankelijk dankzij volgend werk:

MARECHAL (G.). (...). *Civiele Bescherming (ca. 1973-1984)*. Brussel, 1995 (Toegangen in beperkte oplage).

Een omvangrijke massa archieven afkomstig van de AD Civiele veiligheid maakt momenteel het voorwerp uit van een schiftingsoperatie die in de komende jaren zal uitmonden in een storting. Het gaat over vergoedingsdossiers voor oorlogsschade (beide wereldoorlogen), zowel voor publieke als private bezittingen, alsook betreffende Belgisch Congo. Die storting heeft ook betrekking op de vergoedingsdossiers voor rampen (wet van 12 juli 1976). Voor meer informatie

over de AD Civiele veiligheid (voorheen Civiele bescherming) en over de Algemene directie Veiligheid en Preventie (voorheen Algemene Rijkspolitie), zie:

SOYEZ (S.). *Service public fédéral Intérieur. Direction générale de la Sécurité civile: Tableau de tri des archives 2007*. Brussel, 2008.

SOYEZ (S.). *Service public fédéral Intérieur. Direction générale de la Sécurité et de la Prévention: Tableau de tri des archives 2008*. Brussel, 2008.

Die publicaties bevatten een historisch overzicht, een beschrijving van de evolutie van structuur en bevoegdheden (met inbegrip van de verschillende commissies die ervan afhingen), alsook een systematische beschrijving van de archiefreeksen (onder meer zij die op termijn gestort zullen worden in het Algemeen Rijksarchief). De archiefselectielijsten van de andere onderdelen van de FOD Binnenlandse zaken zullen binnenkort gepubliceerd worden. In 2009 zijn de AD Instellingen en bevolking en het Crisiscentrum aan de beurt zijn.

PROVINCIALE EN GEMEENTELIJKE AANGELEGENHEDEN

Van de bescheiden betreffende de bevoegdheid provincie- en gemeentefinanciën zijn volgende neerleggingen geïnventariseerd:

MARECHAL (G.). *Ministerie van Binnenlandse zaken. Neerlegging 1993. Provincie- en gemeentefinanciën (ca. 1912-1965)*. Brussel, 1995 (Toegangen in beperkte oplage).

MARECHAL (G.). *Ministerie van Binnenlandse zaken. Provincie- en gemeentefinanciën [1995]*. Brussel, 1996 (Toegangen in beperkte oplage).

Het eerste bestand bevat vooral bescheiden inzake commissies en fondsen, zoals het Fonds der Gemeenten, het Fonds der Provinciën en het Gemeentefonds voor Openbare Onderstand. In de tweede neerlegging vinden we onder meer dossiers gevormd ten tijde van het Algemeen Commissariaat voor de Provincie- en Gemeentefinanciën, opgericht bij besluit van 30 november 1940 en opgeheven bij besluitwet van 5 mei 1944, maar ook dossiers die een ruimer gebied bestrijken.

Toegankelijk maar niet raadpleegbaar omwille van de bescherming van de persoonlijke levenssfeer is de serie “provincie- en gemeentezaken” (periode 1945-1960). Ze bevat immers de namen van personen van wie een epuratiedossier is opgemaakt.

De archieven betreffende het beheer en de organisatie van de directie voor lokale zaken (centraal dossier) tussen 1950 en 2002, betreffende de benoeming van de burgemeesters in de periode 1914-1975 alsook betreffende het gemeenten en het provinciefonds (1900-1980) werden nog niet geïnventariseerd.

De archieven betreffende de octrooien (1828-1856) werden onlangs wel geïnventariseerd:

DEVOLDER (K.). *Inventaris van het archief van het Ministerie van Binnenlandse zaken. Octrooien (1828-1856)*. Brussel, 2006.

Verder waren er neerleggingen van bescheiden met betrekking tot de fusies van gemeenten in de 19e en 20e eeuw, die aangevuld werden met stortingen in 2003 en 2004. Die archieven werden onlangs geïnventariseerd en betreffen niet

alleen de grote fusieoperatie van 1977 maar ook de meeste gemeentelijke grenswijzigingen sinds 1830. Zie:

SOYEZ (S.). *Inventaire des archives du Ministère de l'Intérieur. Administration des Affaires provinciales et communales: Fonds « Fusion des communes »*. Brussel, 2008.

DIENST VREEMDELINGENZAKEN EN VOORGANGERS

Archief van de Vreemdelingenpolitie werd neergelegd toen deze bevoegdheid nog tot het Ministerie van Justitie behoorde. De algemene dossiers zijn toegankelijk door:

VERVAECK (S.). *Inventaire des archives du Ministère de la Justice. Administration de la Sûreté publique (Police des étrangers). Dossiers généraux (Régime français-1914). (Met Nederlands voorbericht)*. Brussel, 1968.

Het leeuwendeel van het bestand wordt ingenomen door dossiers afkomstig van de vreemdelingenpolitie. Men treft er wetgeving en instructies aan evenals dossiers betreffende migranten, politieke vluchtelingen, bedelaars, nomaden, landlopers, uitwijzingen, enz. De inventaris bevat tevens dossiers met betrekking tot rellen, stakingen, de Frans-Duitse oorlog en de Commune. Een tweede inventaris zag inmiddels het licht:

PLISNIER (F.). *Inventaire des archives du Ministère de la Justice. Administration de la Sûreté publique (Police des étrangers). Dossiers généraux: deuxième versement 1930-1960 [1814-1986]*. Brussel, 2008.

Op het belang van dit archief gaat volgend werk uitgebreid in:

VERVAECK (S.). *Gids voor sociale geschiedenis. Bronnen voor de studie van immigratie en emigratie. Hedendaagse tijden. Deel I. Archiefbronnen bewaard in het Algemeen Rijksarchief*. Brussel, 1996, p. 12-25.

Naast deze algemene dossiers beschikt het Rijksarchief over een reeks persoonlijke dossiers die per vreemdeling werden opgesteld, namelijk de nrs. 69 tot 500.000 en een tweede serie tot het nr. 999.999. Niet alle dossiers zijn evenwel bewaard. Er zijn alfabetische steekkaarten van de eerste serie en van de tweede serie tot de naam Kab. Deze steekkaarten zijn vrij raadpleegbaar op microfilm. Een overzicht vindt men in:

BOON (B.), DEPOORTERE (R.). *Ministère de la Justice. Service de la Police des étrangers. Inventaire des microfilms du fichier des dossiers individuels*. Brussel, 1997.

Van de overige steekkaarten bestaan microfiches. De dossiers die honderd jaar geleden geopend zijn, zijn vrij raadpleegbaar. In 1998 zijn dit de dossiers met een nummer lager dan 641.699, nummer dat jaarlijks aangepast wordt. Jongere dossiers kunnen worden ingezien met toelating van de Algemeen Rijksarchivaris. Over deze individuele dossiers en de toegangen zie VERVAECK (S.). *Gids voor sociale geschiedenis, op. cit.*, p. 25-31. Naast inlichtingen over de activiteiten van de betrokkenen bevatten sommige van deze dossiers “bezwarende documenten” zoals brochures, vlugschriften en dagbladen die haast onvindbaar zijn geworden.

Het is duidelijk dat men hier zowel voor de sociale geschiedenis als voor de geschiedenis van de arbeidersbeweging zijn gading kan vinden.

ONDERWIJS

Van alle onderwijsarchieven geproduceerd door het Ministerie van Binnenlandse zaken beschikt momenteel twee derden over een inventaris.

Voor de bewaarscholen en het lager en normaalonderwijs (1846-1912), zie:

VLEESCHOUWERS (C.), POLART (M.-T.). *Ministère de l'Intérieur. Enseignements gardien, primaire et normal: registres*. Brussel, 1994.

Men vindt er voornamelijk informatie over de begrotingen en de uitgaven alsook enkele jaarlijkse rapporten van de provinciale inspecteurs.

Voor de schoolkolonies tijdens de Eerste Wereldoorlog, zie:

AMARA (M.). *Inventaire des archives du Ministère de l'Intérieur au Havre relatives aux Colonies scolaires belges en France et en Suisse 1914-1919*. Brussel, 2008.

COMMISSIES

Het archief van de commissie belast met de uitvoering van de wet van 1 mei 1842 (wet op de vergoeding voor de schade geleden ten gevolge van de krijgsverrichtingen bij de Belgische Omwenteling) heeft als toegang:

COSEMANS (A.). *Exécution de la loi du 1er mai 1842*. Brussel, 1988 (Toegangen in beperkte oplage).

Dit bestand laat toe zich een idee te vormen van de omvang van de schade en van het wetgevende werk inzake de vergoeding gedurende de eerste 12 jaar van het onafhankelijke België.

Een neerlegging van beperkte omvang van de Vaste Commissie voor Taaltoezicht is toegankelijk door:

MARECHAL (G.). (...). *Vaste Commissie voor Taaltoezicht (ca. 1933-1961)*. Brussel, 1995 (Toegangen in beperkte oplage).

Van de Vaste Commissie voor Taaltoezicht worden de jaarverslagen gepubliceerd door het Parlement. In zijn hoger vermelde studie gaat Bob Ruys gedetailleerd op deze jaarverslagen in.

De archieven van de Nationale Erkentelijksheidscommissie (1945-1955) bevinden zich in het ARA maar werden nog niet geïnventariseerd.

DIENST DER VERWOESTE GEWESTEN

NOTEBAERT (A.) NEUMANN (C.), VANDEN EYNDE (W.). *Inventaire des archives de l'Office des Régions dévastées – Inventaris van het archief van de Dienst der Verwoeste Gewesten*. Brussel, 1986-1995, 8 dln.

Voor de index met de namen van gemeenten, architecten, ondernemers en eigenaars, moet men het eerste deel van de inventaris uit 1986 raadplegen; de beschrijving van de archieven zelf bevindt zich in de zeven overige delen.

ARCHIEVEN BEWAARD DOOR DE FOD ZELF

De archieven die zich in het Ministerie van Binnenlandse zaken zelf bevinden, worden er in de onderscheiden directies bewaard. Zij vallen onder toepassing van art. 11 van de wet van 11 april 1994 betreffende de openbaarheid van bestuur. In principe zijn al de bestuursdocumenten openbaar, behalve als er een uitzonderingsgrond vervat in art. 6 van de wet kan worden ingeroepen om de inzage te weigeren. De directiehoofden beoordelen de aanvragen. De Algemene directie veiligheid en preventie (voormalige Algemene rijkspolitie) wijst erop dat materies zoals de handhaving van de openbare orde, internationaal terrorisme en nucleaire veiligheid bij voorbaat uitgesloten zijn. Dossiers van de Algemene directie van de dienst vreemdelingenzaken, die zich nog op de dienst bevinden, zijn van raadpleging uitgesloten. Over informatie rond de raadpleging van de archieven en de ervaringen van archivariissen met de archieven op het departement zelf, zie:

MARECHAL (G.). Het Ministerie van Binnenlandse zaken, in *Inspecties en selectie.*

Handelingen van de studiedag gehouden te Brussel op 20 mei 1997. Brussel, 1998, p. 15-23.

ANTOINE (F.). *Rapport de synthèse sur la mission de surveillance effectuée au Service public fédéral Intérieur de juin 2003 à mars 2007.* Brussel, 2008.

6.3.2. Federale politie

Sinds 1 januari 2001 bewaart de federale politie niet alleen de eigen archieven, maar ook archieven die ze van haar rechtsvoorgangers heeft geërfd, zoals de Rijkswacht, de gerechtelijke politie, het Centraal Onderzoeksbureau, de scheepvaartpolitie, de luchtvaartpolitie, de spoorwegpolitie en ook de Algemene Politie Steundienst. Ze bewaart nog altijd een aantal zeer oude archieven, die teruggaan tot in de 19^e eeuw, met name de stamboekregisters van vroegere rijkswachters, reglementen van het leger of de Rijkswacht (1937-1992). Uit het begin van de 20^e eeuw bewaart de federale politie ook de processen-verbaal van de vergaderingen van de Raad van Bestuur van de School voor Criminologie en Criminalistiek. In het kader van de follow-up van georganiseerde diefstallen en kunst-diefstallen bevat het archief trouwens een aantal processen-verbaal van gestolen kunst die teruggaan tot 1934. Wat de internationale samenwerking betreft, bewaart de federale politie sinds 1946 ook de dossiers van de algemene vergaderingen van “Interpol”. Bepaalde andere specifieke dossiers, met een gevoelige inhoud of over markante feiten, worden bewaard tot het onderzoek is afgerond (zoals dat van de Bende van Nijvel bijvoorbeeld). Die kunnen dus niet meteen worden geraadpleegd (verjaringsstermijn).

Het onderzoeks- en documentatiecentrum van de federale politie (een erfenis van de vroegere Rijkswacht) bewaart ook permanente nota's over het beheer van dit korps die teruggaan tot 1864, nota's van de Rijkswacht (1918-1984), protocolakkoorden, dossiers over de administratieve loopbaan van officieren en ander personeel (vanaf het begin van de jaren 1970).

Dit centrum bewaart ook talloze publicaties over het thema “politie”, zoals de *Revue de la Gendarmerie – Tijdschrift van de Rijkswacht* (sinds 1961), infobladen van de Rijkswacht (sinds 1964) en het *Journal des Unités* (sinds 1957).

Raadpleeg de volgende werken voor meer informatie over de federale politie na 2001 en over de archieven die ze produceert (en die ze van haar rechtsvoorgangers in bewaring heeft):

JACQUEMIN (M.). *Archives de la Police fédérale: tableau de tri 2008*. Brussel, 2008.

Raadpleeg de volgende inventaris voor de gerechtelijke politie (zie het hoofdstuk over de FOD Justitie in dit werk):

DEPOORTERE (R.). *Inventaire des archives du Commissariat général de la police judiciaire. Dossiers du service de la Documentation. Versement 2000*. Brussel 2001.

Dit instrument geeft toegang tot allerlei informatie over de geschiedenis en de organisatie van de gerechtelijke politie (syntheserapporten, technische verslagen, werknota's, processen-verbaal van vergaderingen, statistieken en omzendbrieven van ministers en gerechtelijke overheden), maar ook tot algemene documenten, zoals conferentieverslagen, artikelen uit tijdschriften over de politie en criminologie en krantenknipsels.

6.4. Publicaties

Bulletin administratif du Ministère de l'Intérieur. Brussel, 1830-1884.

Bulletin du Ministère de l'Intérieur et de l'Instruction publique. Brussel, 1884-1907.

Bulletin du Ministère de l'Intérieur et de l'Agriculture. Brussel, 1908-1910.

Bulletin du Ministère de l'Intérieur. Brussel, 1911-1921.

Bulletin du Ministère de l'Intérieur et de l'Hygiène. Bulletin van het Ministerie van Binnenlandse zaken en Volksgezondheid. Brussel, 1922-1931.

Bulletin du Ministère de l'Intérieur. Bulletin van het Ministerie van Binnenlandse zaken. Brussel, 1932-1960.

Publiceert de wetten, besluiten en onderrichtingen. Vanaf 1960 werd deze taak gedeeltelijk overgenomen door de hierna volgende publicatie. Deze beperkt zich echter niet uitsluitend tot instructies uitgaande van het Ministerie van Binnenlandse zaken:

UGA moniteur. Wetten, besluiten en onderrichtingen van belang voor de gemeentelijke administratie. Moniteur UGA. Lois, arrêtés et instructions qui intéressent les administrations communales. Kortrijk, 1952-.

Nuttig om weten is dat in de bibliotheek van de Algemene inspectie van de informatie, als vervolg op het *Bulletin* een serie *Rondzendbrieven en aanschrijvingen / Circulaires et dépêches*, voor de periode 1960-1983 te raadplegen is. De stukken zijn geordend per bestuur. Vanaf 1972 wordt bovendien een *Repertorium van de handelingen van het Ministerie van Binnenlandse zaken* opgemaakt. Het bevat de wetten en besluiten verschenen in het *Belgisch Staatsblad*, al dan niet in het *Staatsblad* verschenen omzendbrieven, allerhande stukken en tabellen. Deze laatste zijn chronologische en systematische overzichten. Verder zijn er dossiers die rond belangrijke wetten worden gevormd en die bestaan uit ingebonden offi-

ciële bescheiden. De band rond de wet op de Rijkswacht van 1991 bevat bijvoorbeeld de wetsontwerpen, de parlementaire bescheiden en de uiteindelijke wet.

Bulletin de l'administration du service de santé et de l'hygiène. Brussel, 1893-1935.

Publiceert wetten, besluiten en onderrichtingen evenals verslagen van de Hogere Gezondheidsraad en de Provinciale Medische Commissies. Wordt vervolgd door het *Bulletin van het Ministerie van Volksgezondheid. Tableau général du commerce de la Belgique avec les pays étrangers pendant les années 1831-1840.* Brussel, 1836-1842. Wordt vervolgd door *Tableau général du commerce avec les pays étrangers* (een publicatie van het Ministerie van Financiën).

Rapports triennaux sur la situation de l'instruction primaire en Belgique présentés aux Chambres législatives par le ministre de l'Intérieur 1843-1927/1929. Brussel, 1847-1931.

Rapports triennaux sur l'état de l'enseignement moyen en Belgique présentés aux Chambres législatives par le ministre de l'Intérieur 1852/1854-1909/1911. Brussel, 1853-1913.

Rapports triennaux sur la situation de l'enseignement supérieur donné aux frais de l'État présentés aux Chambres législatives par le ministre de l'Intérieur 1849/1852-1922/1924. Brussel, 1853-1929.

Sinds 1907 hoort het onderwijs bij het Ministerie van Wetenschappen en Kunsten zodat deze rapporten niet meer door de minister van Binnenlandse zaken worden voorgedragen.

Rapports des Commissions Médicales Provinciales sur leurs travaux. Brussel, 1859-1914.

Élections législatives. Résultats des élections du Wetgevende verkiezingen. Uitslagen der verkiezingen van Brussel, 1920-.

Verstrekt gegevens op arrondissementeel, provinciaal en landelijk vlak. Vermeldt onder meer het aantal toe te kennen zetels, het aantal geldige stemmen, het aantal stemmen per partij, het aantal lijststemmen, het aantal stemmen per kandidaat en de verdeling van de zetels. Verschaft ook gegevens met betrekking tot de verkiezing van de provinciale en gecoöpteerde senatoren. Voor de jaren 1892-1914 kan men de verkiezingsuitslagen, tot op het niveau van de arrondissementen, terugvinden in het *Bulletin* van het Ministerie van Binnenlandse zaken. Vanaf de verkiezingen van 1961 tot en met 1981 verschenen de verkiezingsuitslagen in afzonderlijke verkiezingsbrochures, type gestencilde lijsten. Vanaf 1985 zijn het volwaardige publicaties. Het Ministerie van Binnenlandse zaken publiceerde wetboeken met betrekking tot de verkiezingen, de dienstplicht, de gemeentecomptabiliteit, enz. Het gaf eveneens wetboeken uit die de administratieve basiswetten verzamelen. Momenteel nemen privé-firma's het publiceren op zich.

Enkele voorbeelden van niet-periodieke uitgaven:

Statistiques comparatives des octrois communaux de Belgique pendant les années 1828, 1829, 1835 et 1836. Brussel, 1839.

Rapport décennal présenté aux Chambres législatives, le 28 janvier 1842, par le ministre de l'Intérieur sur l'état de l'instruction primaire en Belgique 1830-1840.

Précédé d'un exposé de la législation antérieure à 1830 et suivi du texte des lois, arrêtés et circulaires de 1814 à 1840. Brussel, 1842.

Rapport présenté aux Chambres législatives le 1er mars 1843 par le ministre de l'Intérieur sur l'état de l'instruction moyenne en Belgique. Précédé d'un exposé de la législation antérieure à 1830 et suivi du texte des lois, arrêtés et circulaires de 1815 à 1842. Brussel, 1843.

Rapports sur l'état de l'instruction moyenne en Belgique, présentés aux Chambres législatives par le ministre de l'Intérieur 1842-1848. Brussel, 1843-1849.

Rapport présenté aux Chambres législatives le 30 avril 1842 par le ministre de l'Intérieur sur l'état de l'enseignement supérieur en Belgique. Brussel, 1842.

Rapport présenté aux Chambres législatives le 6 avril 1843 par le ministre de l'Intérieur sur l'état de l'instruction supérieure en Belgique. Brussel, 1844, 2 dln.

Enquête sur la condition des classes ouvrières et sur le travail des enfants. Brussel, 1846-1848, 3 dln.

Enquête sur les conditions de travail des femmes et des enfants dans les manufactures. Rapport présenté aux Chambres législatives par le ministre de l'Intérieur. Brussel, 1860.

Documents relatifs au travail des enfants et des femmes dans les manufactures, les mines, etc. État de la question en Belgique et à l'étranger. Brussel, 1871-1874, 2 dln.

Nouveaux documents relatifs au travail des femmes et des enfants dans les manufactures, les mines etc. État de la question en Belgique et à l'étranger. Brussel, 1874.

Enquête sur les habitations ouvrières. Brussel, 1886-1888, 2 dln.

Situation financière des communes en 1865 et en 1875. Brussel, 1883.

Voor de statistische publicaties gerealiseerd door de voorlopers van het NIS en de Centrale Commissie voor Statistiek verwijzen we naar het deel met betrekking tot de uitgaven van het NIS.

De FOD Binnenlandse zaken beschikt sinds 2008 over een Federaal Kenniscentrum voor de civiele veiligheid die onder meer de organisatie van een documentatiecentrum beoogt, alsook de verspreiding van informatie over dat onderwerp (zie www.civieleveiligheid.be).

Zeer veel studierapporten, boeken en brochures worden uitgegeven in opdracht van de Algemene directie van de algemene rijkspolitie (huidige Algemene directie veiligheid en preventie). Dit geldt ook voor twee tijdschriften die in beide landstalen worden uitgegeven, namelijk :

Politeia: Belgisch Politievakblad. Politeia: revue professionnelle belge des services de police. Brussel, 1991-.

Vigiles, tijdschrift voor politierecht. Vigiles, revue du droit de police. Brussel, 1995-.

De AD veiligheid en preventie beschikt over een site (www.vigilis.be) die is toegespitst op de private veiligheid (privébewakingsfirma's, privédetectieven, enz.). Ook de andere diensten geven geregeld voorlichtingsbrochures uit. In uitvoering van de wetgeving op de openbaarheid van bestuur zijn meerdere diensten gestart met de publicatie van activiteitsverslagen. Dergelijke publica-

ties bevatten nuttige gegevens voor het historisch onderzoek. We citeren meer bepaald (als papieren uitgaven):

Activiteitenverslag van het jaar 1994 betreffende de werking van de Algemene Rijkspolitie. Brussel, 1995-2000.

Jaarverslag van de Commissaris-generaal voor de Vluchtelingen en de Staatlozen, werkingsjaar 1988-. Brussel, 1989- (online op www.cgvs.be).

Jaarverslag 1994 en 1995-. Brussel, 1996- (Commissie voor de Toegang tot Bestuursdocumenten).

Sinds de Copernicushervorming geven alle onderdelen van de FOD een jaarverslag uit in papieren vorm (en meestal ook elektronisch). De recente afleveringen zijn beschikbaar op de algemene site van het departement (www.ibz.fgov.be, rubriek contact/publicaties). Deze publicaties zijn eveneens terug te vinden in de respectieve bibliotheken en documentatiecentra waarover de directies beschikken. Voor de inhoud, de openinguren en de verantwoordelijken, zie dezelfde website. Eind 2008 vindt men daar informatie over de structuur en de opdrachten van het ministerie, informatie over de verkiezingswetgeving en -procedures, alsook een overzicht van de publicaties van het departement. Ook het Vast Secretariaat voor het Preventiebeleid is toegankelijk via het internet: zie hiervoor de website www.vps.fgov.be.

Sinds de hervorming van 2001 brengt de federale politie een jaarrapport uit. Dit rapport is op papier en als elektronisch bestand beschikbaar. Op de website van de federale politie staat ook informatie over de organisatie en haar bevoegdheden. De site geeft toegang tot talloze publicaties: jaarverslagen, activiteitenverslagen en informatiebrochures per directie (algemene raden, informaticacriminaliteit). Sinds 2004 is er ook *InfoRevue*, een interne publicatie die het politienieuws samenvat. Voor historische informatie beschikt de federale politie over een museum en onderzoekscentrum (Historische dienst van de geïntegreerde politie) die de bezoeker toegang verleent tot archiefdocumenten en collectiestukken die te maken hebben met de geschiedenis van de vroegere Rijkswacht, maar ook met andere politiekorpsen, zoals de gerechtelijke politie, de vroegere gemeentepolitie of de burgerwacht. Alle praktische informatie, van activiteitenverslagen over magazines tot informatiebrochures, is in elektronische versie terug te vinden op de algemene website van de federale politie www.polfed-fedpol.be.

6.5. Bronnenpublicaties

De officiële verkiezingsuitslagen sinds 1848 zijn consulteerbaar via de site van de FOD Binnenlandse zaken: die database (met verschillende bevragsmogelijkheden) werd opgesteld met medewerking van de vakgroep Politicologie van de VUB: www.ibzdgip.fgov.be/result/nl/main.html (een project gefinancierd door het federaal wetenschapsbeleid).

Zie ook de verwerkte bronnenuitgaven die de verkiezingsresultaten tot onderwerp hebben:

MOYNE (M.). *Résultats des élections belges entre 1847 et 1914.* Brussel, 1970.

SIMON-RORIVE (M.). *Résultats des élections législatives (Chambre des Représentants et Sénat) en Wallonie de 1848 à 1893.* Leuven, 1978.

- DE SMET (R.E.), EVALENKO (R.), FRAEYS (W.). *Atlas des élections belges 1914-1954*. Brussel, 1958.
- DEWACHTER (W.). *Politieke kaart van België. Atlas van de parlementsverkiezingen van 31 maart 1968*. Antwerpen-Utrecht, 1969.
- KESTELOOT (C.), MARES (A.), MARISSAL (C.). *Gemeenteraadsverkiezingen 1890-1970. Databestand*. Brussel, 1996.

De resultaten van de wetgevende, gemeentelijke, provinciale en Europese verkiezingen worden ook gepubliceerd in *Courrier hebdomadaire du CRISP*.

Voor volgende bronnenpublicatie werden ook de archieven van de vreemdelingenpolitie aangesproken:

- WOUTERS (H.). *Documenten betreffende de geschiedenis van de arbeidersbeweging (1831-1880)*. Leuven-Parijs, 1964-1971, 7 dln.

7. De FOD Buitenlandse zaken⁽¹⁾

Vincent Dujardin

7.1. Bibliografie

- COOLSAET (R.). *België en zijn buitenlandse politiek, 1830-2000*. Leuven, 2001.
- COOLSAET (R.). Belgium, in HOCKING (B.), SPENCE (D.), eds. *Foreign Ministries in the European Union. Integrating Diplomats*. New York, 2005, p. 60-74.
- COOLSAET (R.), SOETENDORP (B.). Belgium and the Netherlands, in MANNERS (I.), WHITMAN (R.G.), eds. *The Foreign Policies of European Union Member States*. Manchester-New York, 2000, p. 128-143.
- CRAENEN (G.). België en het buitenland. De nieuwe regeling van de buitenlandse betrekkingen, in ALEN (A.), SUETENS (L.P.), eds. *Het federale België na de vierde staatsvorming*. Brugge, 1993, p. 59-105.
- DELCORDE (R.). *Les mots de la diplomatie*. Parijs, 2005.
- DELSEMME (N.), CARCAN-CHANEL (N.). *Agents diplomatiques belges et étrangers aux XIXe et XXe siècle*. Brussel, 1968.
- DELSEMME (N.). *Contributions à l'histoire du corps diplomatique belge*. Brussel, onuitgegeven licentiaatsverhandeling ULB, 1966.
- DE RAEYMAEKER (O.). *België's internationale beleid 1919-1934*. Brussel, 1945.
- DEVELTERE (P.). *De Belgische ontwikkelingssamenwerking*. Leuven, 2005.
- DE VOS (L.), ROOMS (E.). *Het Belgisch buitenlands beleid. Geschiedenis en actoren*. Leuven, 2006.
- DOUVERE (F.). *Organisatie van het Ministerie van Buitenlandse zaken, Buitenlandse handel en Ontwikkelingssamenwerking (1945-heden)*. Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling UG, 2000.

(1) Oprechte dank aan de archiefdienst van de FOD Buitenlandse zaken, in het bijzonder aan directrice Françoise Peemans en documentalisten Didier Amaury en Pierre Dandoy, die zo goed waren me de nodige informatie te verstrekken. Ook het artikel van Patricia Van den Eeckhout uit de vorige uitgave van deze publicatie vormde een dankbare informatiebron.

- DUMOULIN (M.), HANOTTE (J.). La Belgique et l'étranger 1830-1962. Bibliographie des travaux parus entre 1919 et 1985, in DUMOULIN (M.), STOLS (E.), eds. *La Belgique et l'étranger aux XIXe et XXe siècles*. Louvain-la-Neuve, 1987, p. 245-323.
- Deze bibliografie herneemt niet alleen de werken verschenen tussen 1969 en 1985, maar ook de publicaties betreffende archiefvondsten (voor de voorgaande periode, zie VAN HOUTTE (J.A.). *Un quart de siècle de recherche historique en Belgique, 1944-1968*. Leuven-Parijs, 1970).
- DUMOULIN (M.). Vingt ans d'historiographie des relations internationales de la Belgique (1964-1984), in *Relations internationales*, 1985, p. 169-182.
- DUMOULIN (M.). Historiens étrangers et historiographie de l'expansion belge aux XIXe et XXe siècles, in *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 1985, nr. 4, p. 685-699.
- HOEFNAGELS (M.). *Secundaire analyse van de Belgische diplomatieke dienst*. Brussel, 1974.
- INGELAERE (F.). De nieuwe wetgeving inzake de internationale betrekkingen van de gemeenschappen en de gewesten, in *Tijdschrift voor Bestuurswetenschappen en Publiekrecht*, 1993, p. 807-820.
- MOLITOR (A.). *Rapport à Monsieur le Ministre des Relations extérieures sur le déséquilibre linguistique au sein de la carrière diplomatique et sur les remèdes à y apporter*. Z.p., 1984.
- NAVEAU (C.). *Le rôle du secrétaire général au sein du ministère belge des Affaires étrangères depuis 1830*. Louvain-la-Neuve, onuitgegeven licentiaatsverhandeling UCL, 1991.
- PEEMANS (Y.). *L'organisation du ministère des Affaires étrangères de 1830 à 1914*. Brussel, onuitgegeven licentiaatsverhandeling ULB, 1978-1979.
- PEEREMAN (D.). *Wie wird man Diplomat oder Kanzleibeamter? Eine vergleichende Untersuchung zwischen der Laufbahn des Auswärtigen Dienstes und der Kanzleilaufbahn in Belgien und ihren Entsprechungen in den Niederlanden und der Bundesrepublik Deutschland*. Z.p., onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1988-1989.
- PROVOOST (G.). De Belgische diplomatie: een Vlaamse verworvenheid?, in *De Brug*, januari-maart 1969, p. 19-43.
- ROOSENS (C.). De aanwerving van diplomaten in België. Van een besloten naar een toegankelijke carrière, 1830-1980, in VAN KEMSEKE (P.), ed. *Diplomatieke cultuur*. Leuven, 2000, p. 205-222.
- ROOSENS (C.). *Agents diplomatiques et consulaires belges. Conditions de recrutement (1831-1982)*. Louvain-la-Neuve, onuitgegeven licentiaatsverhandeling UCL, 1983.
- ROOSENS (C.), DELCORDE (R.). *La carrière diplomatique en Belgique. Guide du candidat au concours*. Louvain-la-Neuve, 2008.
- SCHVARTZ (C.). *La diplomatie belge aux Etats-Unis, 1830-1914. Profil des postes et des agents*. Louvain-la-Neuve, onuitgegeven licentiaatsverhandeling UCL, 1990.
- SOQUETTE (D.). *L'organisation centrale du ministère des Affaires étrangères belge de 1914 à nos jours*. Louvain-la-Neuve, onuitgegeven licentiaatsverhandeling UCL, 1999.

- STANDAERT (F.). *Is het beroep van diplomaat nog actueel?* Brussel, 1976.
- VAN BELLINGHEN (J.-P.). De organisatie van de Belgische diplomatie, in *Liber Amicorum Omer de Raeymaker*. Leuven, 1978, p. 689-702.
- VAN BOGAERT (E.). Het taalevenwicht in de Belgische diplomatie, in *Liber Amicorum August De Schrijver*. Gent, 1969, p. 681-690.
- VAN DEN BOSCH (J.). La représentation extérieure de la Belgique, in *Res Publica*, 1961, nr. 2, p. 142-151.
- VAN DEN BOSSCHE (K.). *De organisatie van het Ministerie van Buitenlandse zaken tijdens het interbellum*. Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling UG, 2000.
- VANLANGENHOVE (F.). *L'élaboration de la politique étrangère de la Belgique entre les deux guerres mondiales*. Brussel, 1979.
- WILLEQUET (J.). Le Ministère belge des affaires étrangères : ses buts et ses moyens, in *Opinion publique et politique extérieure, t. I. 1870-1915*. Milaan-Rome, 1981, p. 157-167.
- WILLEQUET (J.). The Ministry of Foreign Affairs, in *The Times Survey of Foreign Ministries of the World*. Londen, 1982, p. 76-94.
- Betreffende de interne geschiedenis van het ministerie zal dit werk bij voorrang gelezen worden.
- WILLEQUET (J.). Un facteur d'expansion commerciale: le système consulaire sous Léopold Ier, in *L'expansion belge sous Léopold Ier (1831-1865). Recueil d'études. De Belgische expansie onder Leopold I (1831-1865). Verzameling studies*. Brussel, 1965, p. 34-62.
- 175 jaar Belgische diplomatie, bezoekersbrochure. 175 ans de Diplomatie belge, livret à l'usage du visiteur*. Brussel, 2005.
- Dit is de catalogus bij de tentoonstelling "175 jaar Belgische diplomatie".

7.2. Historisch overzicht

Het [Belgische] Ministerie van Buitenlandse zaken werd bij regentsbesluit van 25 februari 1831 opgericht ter vervanging van het *Comité diplomatique*, dat op 18 november 1830 door de grondleggers van de Belgische staat was ingesteld onder leiding van Sylvain Van de Weyer, lid van het Voorlopig Bewind. Het ministerie, bevoegd voor Buitenlandse handel, Politieke aangelegenheden en Consulaten, moest in de eerste plaats de internationale erkenning van België als jonge onafhankelijke staat proberen te verkrijgen. Het regentsbesluit van 5 maart 1831 richtte het Beheer van het Zeewezen in en bracht de dienst onder bij het Ministerie van Buitenlandse zaken, tot in januari 1837 het Ministerie van Openbare werken werd opgericht.

Op 1 maart 1831 werd Jean-Baptiste Nothomb de eerste secretaris-generaal van het ministerie. Dit was geen politiek mandaat, maar een bestuursfunctie, waarvan de bevoegdheden waren vastgelegd bij regentsbesluit van 9 april 1831. Men duidt die functie trouwens soms aan als "ministre administratif permanent" (vast minister van bestuur), verwijzend naar de rol die de secretaris-generaal speelde in een tijd waarin de koning nog zwaar doorwoog op de bepaling van de buitenlandse politiek. De secretaris-generaal was de hoogste ambtenaar van het departement: hij stond rechtstreeks onder de minister en stond ook boven de latere "directeurs-generaal". Secretarissen-generaal namen binnen het departe-

ment herhaaldelijk een sleutelpositie in. Zo was er baron Lambermont, secretaris-generaal van 1859 tot zijn dood in 1905, en Fernand Vanlangenhove, secretaris-generaal tussen 1929 en 1946. De ambtstermijn van een secretaris-generaal duurt ook langer dan die van zijn minister. Sinds het aantreden van Leopold I tot 2009 zijn er 65 ministers van Buitenlandse zaken benoemd tegenover 19 secretarissen-generaal. Dit weerhield er de ministers echter niet van om hun eigen kabinet samen te stellen. De kabinetten zijn met het toenemende belang van de politieke partijen in de jaren 1970 steeds groter geworden; hierdoor kan een zekere kloof met de administratie ontstaan.

Op grond van het KB van 13 januari 1837 versmolt het Ministerie van Buitenlandse zaken met dat van Binnenlandse zaken, een situatie die drie jaar duurde, tot het KB van 18 april 1840 werd afgekondigd. Datzelfde besluit bracht het Beheer van het Zeewezen tijdelijk weer onder de bevoegdheid van Buitenlandse zaken. Het ministerie bleef zich verder ontwikkelen. Naast het kabinet van de minister en het secretariaat-generaal omvatte het in 1837 ook de volgende afdelingen: een eerste was die van de diensten Politieke en Diplomatieke aangelegenheden en Vertrouwelijke informatie (“Renseignements de nature confidentielle”), een tweede die voor Buitenlandse handel en Handelsverdragen en een derde afdeling met de diensten Boekhouding, Financiën, Wetgeving en Consulaten. Bij KB van 18 april 1840 werden die afdelingen omgedoopt tot “directies”, met “directie P” voor het politieke luik, “directie B” voor de handelsaangelegenheden (onderverdeeld in een dienst voor buitenlandse handel en consulaire handelsactiviteiten en een voor binnenlandse handel), en tot slot “directie” voor de Kanselarij (“Chancellerie”) (legalisatie van documenten, financiën, juridische zaken).

In vergelijking met de dienst Politieke Aangelegenheden onderging de consulaire dienst veel meer veranderingen. In 1837 nog een bescheiden dienst in de derde afdeling, nam de “directie-generaal van Handel en Consulaten” in 1912 binnen het departement een echte sleutelpositie in. Bij KB van 30 juli 1845 werd de derde afdeling van het Ministerie van Binnenlandse zaken overgeheveld naar de vierde directie van het departement Buitenlandse zaken, namelijk die van Buitenlandse Handel. Het KB van 21 november 1846 tekende een nieuwe structuur uit voor het algemene bestuur van het departement, met naast het kabinet van de minister en het secretariaat-generaal ook de directies Politieke aangelegenheden, Buitenlandse handel en Consulaten, Binnenlandse handel, de dienst Boekhouding en Kanselarij (bij KB van 31 december 1855 omgevormd tot directie), alsook de belangrijke directie Zeewezen, een bevoegdheid die het KB van 28 mei 1872 definitief naar het Ministerie van Openbare werken overhevelde. Intussen was de directie voor Buitenlandse handel en Consulaten bij KB van 30 april 1860 samengevoegd met die voor Binnenlandse handel tot de directie Handel en Consulaten, onderverdeeld in de diensten Buitenlandse handel en Consulaten, die in 1868 werden omgedoopt tot Binnenlandse handel en Buitenlandse Handel en Consulaten. Verder deelde het KB van 27 november 1866 de directie Boekhouding en Kanselarij op in een directie Boekhouding en een dienst Kanselarij (vanaf 1872 eveneens directie).

Het KB van 15 december 1875 riep de directie Archieven en de directie van de Orden en de Adel in het leven, allebei diensten genoemd, hoewel ze onder

de bevoegdheid van het secretariaat-generaal vielen. Het KB van 17 april 1880 behield het aantal directies, maar voegde er een aantal nieuwe diensten aan toe.

Met het KB van 9 november 1895 verscheen het eerste organiek besluit dat zowel in het Frans als in het Nederlands was opgesteld. Ook dit besluit behield hetzelfde aantal directies. Het KB van 20 november 1896 bracht daar verandering in. De dienst Orden en Adel verloor zijn statuut als directie en werd bij de directie Politieke aangelegenheden ondergebracht. Verder stelde het besluit een nieuwe directie in, namelijk die van Juridische zaken en Protocol (de latere "directie A"). In het totaal waren er naast het kabinet van de minister en het secretariaat-generaal dus zes directies, namelijk de directies Politieke aangelegenheden, Juridische zaken en Protocol, Handel en Consulaten, Boekhouding, Kanselarij en de directie Archieven, Vertalingen en Bibliotheek. Het KB van 30 december 1905 plaatste de laatste onder de bevoegdheid van het secretariaat-generaal en doopte de directies om tot directies-generaal. Het KB van 14 januari 1910 schafte de directie Boekhouding af en bracht die dienst onder bij de directie Kanselarij.

Aanvankelijk bestond het Belgische diplomatieke corps grotendeels uit aristocraten, leden van de gegoede burgerklasse en zelfs officieren. Van de 169 Belgen die tussen 1831 en 1850 voor een diplomatieke carrière kozen, waren er 120 van adel. In 1905 viel het aantal diplomaten met adellijke titel terug tot 60 %. Pas na 1945 begon hun aandeel sterk af te nemen; in de jaren 1970 vertegenwoordigden ze nog ongeveer 10 % van de Belgische diplomatie. Tot na de Eerste Wereldoorlog ontvingen diplomaten in ons land slechts een zeer kleine bezoldiging. Ze stelden zich tevreden met de eer de koning en het land te dienen en spraken vaak hun eigen vermogen aan. Dat het aantal diplomaten tot de Eerste Wereldoorlog beperkt bleef, wijst erop dat buitenlandse politiek voor de Belgische regering lange tijd geen prioriteit vormde. De aanstelling van diplomatiek personeel, waarvoor een simpele aanbevelingsbrief vaak had volstaan, werd bij KB van 10 oktober 1841 gereguleerd. Vanaf 1857 werden toelatingsexamens georganiseerd, aanvankelijk uitsluitend in het Frans. Vanaf 1901 was een zekere basiskennis van het Nederlands vereist; pas na 1937 konden Nederlandstalige kandidaten de examens in het Nederlands afleggen.

Kort na de Eerste Wereldoorlog nam het aantal diplomaten in ons land toe. De oprichting van een "Volkenbondbureau", ondergebracht bij Directie P, weerspiegelt het toenemende multilateralisme in de diplomatie, dat vooral na de volgende wereldoorlog sterk aan belang zou winnen. De Belgische legaties in Parijs, Washington, Londen, Rome en Vaticaanstad werden verheven tot ambassade, een opwaardering die in 1938, in het kader van de gevoerde neutraliteitspolitiek, ook het gezantschap in Berlijn te beurt viel. Er volgden nog een hele reeks koninklijke besluiten die het organogram van het ministerie zouden bijsturen. Het vermelden waard is bijvoorbeeld het KB van 27 december 1920 dat de directies-generaal Politieke aangelegenheden en Buitenlandse handel liet samengaan (P+B), zo nauw leken de politieke en economische activiteiten met elkaar verweven. Niet veel later, bij KB van 28 december 1925, kwam men echter op die beslissing terug en werd de fusie ongedaan gemaakt. De nieuwe directie was voor de directeur-generaal een te zware belasting gebleken. Dat de Belgische diplomatieke agenten in het buitenland op commercieel-economisch gebied een

steeds grotere verantwoordelijkheid verwierven, blijkt uit de toevoeging in 1934 van “Buitenlandse handel” aan de benaming van het departement.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog, onder minister van Buitenlandse zaken Paul-Henri Spaak, koos België voor een heel ander buitenlands beleid. De neutraliteitspolitiek werd verlaten en de diplomatie opteerde voortaan voor een grotere interdependentie. Het lidmaatschap van ons land na 1945 bij nieuwgevormde internationale organisaties, zoals de Verenigde Naties, de EGKS en de Europese Economische Gemeenschap, zorgde voor de nodige verschuivingen in het organogram van het ministerie. Zo werden na 1950 binnen de derde directie diensten ingericht die volledig gewijd waren aan het Verdrag van Brussel, de Raad van Europa of het Noord-Atlantisch Verdrag. Het KB van 14 januari 1954 richtte de diensten Europese Defensiegemeenschap en Europese Politieke Gemeenschap in. De traditionele bilaterale relaties maakten geleidelijk plaats voor een thematische, multilaterale diplomatie (nucleaire en milieuzaken, bewapeningscontrole, mensenrechten, enz.). Intussen waren de diplomatieke en consulaire carrière bij regentsbesluit van 16 oktober 1946 samengevoegd. Datzelfde jaar werd voor Buitenlandse Handel (“directie B”) een afzonderlijk ministerie ingericht. In 1961 werd het departement voor Ontwikkelingssamenwerking opgericht als opvolger van het Ministerie van Koloniën. Door het KB van 30 mei 1961 werd de minister van Buitenlandse zaken ook bevoegd voor de dossiers aangaande Ruanda-Urundi. In de daaropvolgende periode werd ook het aantal ministeriële kabinetten uitgebreid (Buitenlandse zaken, Buitenlandse handel, Europese zaken, Ontwikkelingssamenwerking, enz.).

Van december 1981 tot juni 1989, droeg Leo Tindemans de titel van minister van “Buitenlandse betrekkingen”. Men trachtte ook alle met het buitenland gerelateerde activiteiten onder eenzelfde noemer te brengen. Zo werd bij KB van 25 maart 1982 een “Ministerieel Comité voor Buitenlandse Economische Betrekkingen” opgericht, dat de buitenlandse economische activiteiten van de verschillende departementen op elkaar moest afstemmen. Tindemans’ opvolger, Mark Eyskens, droeg opnieuw de titel van minister van “Buitenlandse zaken”.

Intussen was binnen het diplomatieke korps een vervlaamsing ingezet. Met de wet van 6 april 1962 probeerde minister voor Buitenlandse zaken Hendrik Fayat meer taalevenwicht in de diplomatie te brengen, die met maar 15,36 % Nederlandstaligen in 1951 nog altijd een Franstalig bastion was. De zowat vijftig Nederlandstalige diplomaten die met dat doel voor ogen aangeworven werden, zouden de geschiedenis ingaan als de “Fayat-boys”. Midden jaren 1970 waren er meer Nederlands- dan Franstalige diplomaten; sinds 1982 schommelt het aandeel Nederlandstaligen tussen 51 en 56 %. Het aantal adellijke diplomaten begon te dalen en druppelsgewijs traden ook meer vrouwen toe. Het duurde tot september 1973 voor de eerste vrouwelijke ambassadeur benoemd werd, namelijk Edmonde Dever, die de titel buitengewoon en gevolmachtigd ambassadeur droeg. Pas bij KB van 13 april 1973 werd de uitsluiting van gehuwde vrouwen afgeschaft.

Naast de vele interne ontwikkelingen ondervond het departement ook invloed van de institutionele verschuivingen in ons land. De gefedereerde entiteiten konden voortaan immers ook internationale verdragen afsluiten; in 2001 kregen de gewesten de bevoegdheden inzake Buitenlandse handel toegewezen.

Bij KB van 8 september 1997 werd het organogram opnieuw aangepast. Naast het kabinet van de minister en het secretariaat-generaal onderscheidde men voortaan volgende directies-generaal: Algemeen bestuur, Buitenlandse economische en Bilaterale betrekkingen, Consulaire zaken, Juridische zaken en, tot slot, de directie-generaal voor Multilaterale politieke betrekkingen en Thematische aangelegenheden.

Bij KB van 3 juni 1999 werd de directie-generaal voor Ontwikkelingssamenwerking opgericht (zie verder) en werden zowel de bevoegdheden als de werking van het algemene bestuur, de diplomatieke en consulaire diensten opnieuw vastgesteld. Het KB van 8 maart 2002 doopte het ministerie om tot Federale Overheidsdienst (FOD) van Buitenlandse zaken, Buitenlandse handel en Ontwikkelingssamenwerking. De secretaris-generaal die, zoals reeds eerder vermeld, binnen het departement vaak een belangrijke rol speelde, kreeg de titel “voorzitter van het directiecomité”. De nieuwe benaming was al vastgesteld bij KB van 7 november 2000 “houdende de oprichting en samenstelling van de organen die gemeenschappelijk zijn aan iedere federale overheidsdienst”. In het buitenland mocht de voorzitter van het directiecomité zichzelf wel blijven voorstellen als secretaris-generaal.

Het KB van 13 oktober 2003 zorgde voor verdere aanpassingen, die echter niet helemaal met de realiteit overeenkomen. De verschillende diensten van de centrale administratie kregen nieuwe benamingen, zonder dat daar een specifiek KB aan voorafging. Naast het secretariaat-generaal maakten nu ook de volgende directies-generaal deel uit van de beleidsstructuur: Algemeen bestuur, Bilaterale betrekkingen en Internationale economische aangelegenheden, Consulaire zaken en Juridische zaken. Naast de directies-generaal Europese zaken en coördinatie (E), Multilaterale zaken en Mondialisering (M), Bilaterale zaken (B), Consulaire zaken (C), Juridische zaken (J) en Ontwikkelingssamenwerking (O) kreeg het departement ook een aantal “stafdirecties” (Informatie- en communicatietechnologie, Begroting en Beheerscontrole en Personeel en Organisatie), die onder de bevoegdheid van de voorzitter van het directiecomité zouden vallen. België is vandaag vertegenwoordigd in een 140-tal landen; in sommige gevallen strekt de bevoegdheid van een diplomaat zich uit over verschillende landen.

Binnen de structuur van het departement Buitenlandse zaken maakte de administratie van de ontwikkelingssamenwerking volgende evolutie mee. Na de onafhankelijkheid van de Belgische koloniale gebieden in Afrika, werd de Dienst voor ontwikkelingssamenwerking (DOS) opgericht door het KB van 15 januari 1962 betreffende de organisatie van de samenwerking met de ontwikkelingslanden. Door het KB van 14 april 1971 werd deze dienst omgevormd tot het Algemeen bestuur voor ontwikkelingssamenwerking (ABOS). De benaming van het ministerie werd in 1971 met de term “ontwikkelingssamenwerking” uitgebreid. Mede als gevolg van het verslag uitgebracht door de Bijzondere commissie belast met de opvolging van de problemen van het ABOS in juli 1997, werden de administratieve structuren en de opdracht van ontwikkelingssamenwerking grondig hervormd. Vanaf 1999 werd deze opdracht niet langer uitgevoerd door het ABOS, dat werd opgeheven, maar wel door zijn rechtsopvolgers. De ontwikkeling van het beleid werd voortaan gescheiden van de concrete uitvoering op het terrein. Het eerste luik, dat onder meer de conceptuele aspecten en de evaluatie van de

projecten behelst, behoort tot de bevoegdheid van de directie-generaal Internationale samenwerking (DGIS) die op 1 juli 1999 in de schoot van het Ministerie van Buitenlandse zaken werd opgericht. Vanaf 2003 werd deze dienst omgedoopt tot directie-generaal voor Ontwikkelingssamenwerking (DGOS) (www.dgcd.be). De uitvoering van de projecten ter plaatse wordt toevertrouwd aan de Belgische Technische Coöperatie (BTC), een NV van publiek recht met sociaal oogmerk, die werd opgericht ingevolge de wet van 21 december 1998 (zie de parastatalen die afhangen van Buitenlandse zaken). De wet van 25 mei 1999 tekende het kader (doelstellingen, criteria en prioriteiten) van de Belgische ontwikkelingssamenwerking uit. Vermits DGOS projecten (mede)financiert zonder ze zelf uit te voeren (dat gebeurt door de BTC en door private NGO's), maar er toch de politieke verantwoordelijkheid voor draagt, zijn de elementen controle en doorlichting (van de uitvoering) zeer belangrijk. De Dienst opvolging en evaluatie werd gereorganiseerd in 2003 en 2006 en ressorteert onmiddellijk onder de directeur-generaal voor Ontwikkelingssamenwerking. Die dienst werkt ook nauw samen met de externe Dienst bijzondere evaluatie van de ontwikkelingssamenwerking, opgericht in 2003. Die heeft als opdracht alle ontwikkelingsinitiatieven van de federale overheid te evalueren.

7.3. *Archieven*

7.3.1. *Kort historisch overzicht van de archiefdienst*

In 1863 gaf minister van Buitenlandse zaken Rogier de eerste aanzet tot de oprichting van een (toen nog bescheiden) archiefdienst binnen het ministerie. In 1868 werd het "Bureau der Archieven" ondergebracht bij het secretariaat-generaal, naast de bureaus Ridderorden en Adel en Registratie en Expeditie. In 1873 werd het bureau omgedoopt tot de dienst (en in 1875 tot de directie) Archieven, Vertalingen en Bibliotheek, die deel bleef uitmaken van het secretariaat-generaal.

Vanaf 1875, onder leiding van Emile Banning, latere raadsman van koning Leopold II, begon de dienst uit te breiden. Er werd een verzameling van 900 ingebonden en geïnventariseerde volumes aangelegd, bekleed met het wapen van het koninkrijk. Die volumes bevatten de oorspronkelijke handschriften van de algemene, politieke briefwisseling met de gezantschappen en consulaten (1830-1910), documenten over het Verdrag van Londen, de uitvoering van het Hollands-Belgische vredesverdrag, de vluchtelingenproblematiek, de oorlog van 1870, Afrika, enz. Men wou immers in de eerste plaats alle bestaande documenten uit de jaren 1830-1860 samenbrengen. Belgische diplomaten in het buitenland en ministers werden daarom verzocht archiefstukken uit die periode aan het ministerie over te maken. Elk volume wordt voorafgegaan door een chronologisch overzicht, telkens met datum, de namen van de verzender en de ontvanger, alsook een korte inhoud van het telegram of verslag. Terwijl documenten over de buitenlandse handel tot 1914 verwaarloosd werden, zijn er na 1920 hele fondsen aan gewijd.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd het volledige archief door de Duitsers in beslag genomen. De bezetter gebruikte het om propaganda te voeren en vooral ook om de neutraliteit van België in de belle-époquejaren te betwisten. Hoewel het archief na afloop van het conflict weer in Belgisch bezit kwam, waren talloze (vooral persoonlijke) documenten in 1918 vernietigd. Om een herhaling van de

feiten te voorkomen, werd vanaf 12 mei 1940, bij het aanbreken van de Tweede Wereldoorlog, 100 ton archiefmateriaal per boot naar Groot-Brittannië overgebracht, waar het bewaard werd in het Caernarvon Castle in Wales, op initiatief van de Belgische ambassadeur in Londen, Cartier de Marchienne. Na de oorlog werden de documenten opnieuw in het archief van het ministerie in België ondergebracht. Toch wisten de Duitsers een reeks private archieven in beslag te nemen die in sommige gevallen rechtstreeks verband hielden met de Belgische buitenlandse politiek, zoals de dossiers van minister van Buitenlandse zaken Paul Van Zeeland (1935-1936 en 1949-1954), waarvan in 2001 in Rusland nog een (marginaal) deel werd teruggevonden. Het KB van 12 december 1957 stelde het Ministerie van Buitenlandse zaken en Buitenlandse handel, alsook dat van Koloniën en Defensie vrij van de verplichting om alle archieven bij het Algemeen Rijksarchief onder te brengen. De archieven van het Ministerie van Buitenlandse zaken zijn immers een belangrijk hulpmiddel in het buitenlands beleid en moeten dus altijd snel beschikbaar zijn.

Na de onafhankelijkheid van Congo, toen het Ministerie van Koloniën werd opgedoekt, ondertekenden de minister van Afrikaanse zaken en de toenmalige Algemeen Rijksarchivaris op 26 augustus 1960 een overeenkomst, waarbij het uit Congo afkomstig administratief archief als een "speciaal fonds" werd beschouwd. Deze archieven werden eigendom van het Ministerie van Afrikaanse zaken of van diens rechtsopvolger. Voor de archieven van meer dan 100 jaar oud werd overeengekomen dat zij eigendom van het Rijksarchief werden en dat zij vrij raadpleegbaar waren.

7.3.2. *Inhoud en toegankelijkheid van de algemene collecties van de FOD Buitenlandse zaken*

Het archief dat de FOD Buitenlandse zaken in bewaring houdt, bestaat uit twee onderdelen: het diplomatiek archief en het Afrika-archief. Het eerste neemt 2300 strekkende meter in beslag en 475 strekkende meter in het voorarchiveringslokaal, en telt verder ook 6540 microfilms. Sinds 1997 werden verschillende dossiers gedigitaliseerd. Het Afrika-archief, met inbegrip van de archieven van het Duitse bestuur in Ruanda-Urundi (tussen 1889 en 1917), neemt 9600 strekkende meter in beslag.

Het diplomatieke archief bestaat uit een politiek archief (genummerd vanaf het getal 10.000) en een handelspolitiek archief (genummerd vanaf het getal 2000). De collectie "Politieke briefwisseling / algemene reeksen" behandelt bijvoorbeeld de Belgische diplomatieke en consulaire briefwisseling vanaf 1830, die chronologisch en volgens land is geordend. Voor de periode tot 1934 wordt de politieke briefwisseling doorgaans in ingebonden delen bewaard; voor de periodes 1832-1890 en 1900-1910 is de briefwisseling met de consulaten in specifieke ingebonden delen opgenomen.

Het archief is samengesteld uit: algemene dossiers over de binnenlandse politiek en de economische situatie per land (dossiers aangelegd door de diensten van het departement waarvan de taken geografisch bepaald zijn); specifieke dossiers over bilaterale en multilaterale betrekkingen waarin België een rol heeft gespeeld of nog steeds speelt (officiële bezoeken, protocollaire dossiers, de proble-

matiek van politieke vluchtelingen, oorlogen, belangrijke conferenties, grensgeschillen, een aantal incidenten, enz.); dossiers die na de Tweede Wereldoorlog zijn aangelegd naar aanleiding van het groeiende aantal Europese, westerse en internationale organisaties en de diversificatie hiervan, alsook dossiers over deze organisaties en de rol die België hierin heeft gespeeld en nog steeds speelt, bv. inzake economische integratie (Benelux, OEEC, Marshallhulp, ...); dossiers met betrekking tot de ontwikkeling van de binnen- en buitenlandse handel van ons land (statistieken, handelsverdragen, behartiging van de Belgische economische belangen in het buitenland, Belgische emigratie, kolonisatie, Belgische leningen en vestigingen in het buitenland, enz.). Daarnaast omvat het archief ook documenten met betrekking tot verkeer (binnen- en zeescheepvaart, luchtvaart, ...); een hele reeks dossiers over verschillende Belgische naamloze vennootschappen (hoofdzakelijk uit de 19^e en het begin van de 20^e eeuw); persdossiers met thematisch gerangschikte krantenknipsels uit de periode van 1890 tot 1950.

De consulaire verslagen bieden belangrijke informatie over de Belgische commercieel-economische belangen in het buitenland. Het merendeel van de documenten over de periode 1855-1914 is opgenomen in de publicatie *Recueil consulaire belge contenant les rapports commerciaux des agents belges à l'étranger publié en exécution de l'Arrêté royal du 13 novembre 1855*. Zie hierover ook:

KURGAN-VAN HENTENRYK (G.). Belgian consular reports, in *Business History*, 1981, p. 268-270.

Voor de microfilms wordt een onderscheid gemaakt tussen:

- microfilms “P” en “B”, documenten met resp. een politieke of handelspolitieke inslag die op film zijn gezet met de bedoeling ze te bewaren (als reservekopie van de papieren versie of bij vernietiging hiervan). De inhoud van deze op microfilm vastgelegde documenten wordt afzonderlijk geïnventariseerd en opgenomen in het algemene, volgens naam en onderwerp gerangschikte steekkaartensysteem.

- microfilms “Quai d’Orsay”: een op microfilm gezette selectie van documenten die zijn ondergebracht bij het Franse Ministerie van Buitenlandse zaken, hoofdzakelijk stukken uit de politieke briefwisseling van het Quai d’Orsay met betrekking tot de kolonisatie in het algemeen en het Belgische kolonisatiebeleid in het bijzonder.

- microfilms “Adel”: op microfilm overgezette documenten uit de 19^e eeuw die toebehoren aan de dienst Adel van het departement.

Het Afrika-archief wordt besproken in het hoofdstuk over het vroegere Ministerie van Koloniën.

De inventarissen van de archiefbestanden bewaard in het ministerie zijn niet raadpleegbaar door het publiek. Onderstaande informatie is dus grotendeels geput uit de website van de FOD Buitenlandse zaken:

www.diplomatie.be/fr/archives/archivesdetail.asp?TEXTID=1923

Men kan ook de volgende werken raadplegen:

Commission européenne. Guide des archives des ministères des affaires étrangères des Etats membres et des institutions de l'Union européenne. Gids voor de archieven van de Ministeries van buitenlandse zaken van de lidstaten en van de instellingen van de Europese Unie. Luxemburg, 1996, p. 17-21.

Geupdate versie: www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/Belgique.pdf. Enkel de Franse en Engelse versie zijn beschikbaar.

- PEEMANS (F.). Les conditions de consultation des archives conservées dans le cadre du ministère des Affaires étrangères, in *Pour une nouvelle loi belge sur les archives*. Brussel, 1985, dl. 4, p. 15-17.
- PEEMANS (F.). Les archives du ministère des Affaires étrangères et de l'ancien ministère des Colonies, in TALLIER (P.-A.), BOIJEN (R.), eds. *La Belgique et la Première Guerre mondiale. État des sources – État de la recherche*. Brussel, 2002, p. 69-75.
- THOMAS (D.H.). Belgium. Le service des archives du Ministère des affaires étrangères, in *The New Guide to the Diplomatic Archives of Western Europe*. Pennsylvania, 1975, p. 20-42.
- THOMAS (D.H.). History of the diplomatic archives of Belgium, in *The American Archivist*, 1952, p. 291-302.
- WILLEQUET (J.). Les archives du Ministère des affaires étrangères, in *Archives, Bibliothèques et Musées de Belgique*, 1951, nr. 1, p. 3-13.
- WILLEQUET (J.). Coup d'œil sur les archives du Ministère des Affaires étrangères sous l'angle de la politique intérieure, in *Cahiers du Centre interuniversitaire d'Histoire contemporaine*, 1957, p. 23 – 25.
- GROSBOIS (T.). L'accessibilité des archives historiques concernant la seconde guerre et l'immédiat après-guerre en Belgique, in *European Review for History*, 2001, nr. 2, p. 253-258.
- VANDEWOUDE (E.), VANRIE (A.). *Guide des sources de l'histoire d'Afrique du Nord, d'Asie et d'Océanie, conservées en Belgique*. Brussel, 1972, p. 145-220.
- BAERTEN (J.), LIAGRE (L.). *Guide des sources de l'histoire d'Amérique latine*. Brussel, 1967, p. 41-106.
- Sources pouvant servir à l'histoire des rapports italo-belges au XIXe siècle, in *Risorgimento*, 1958, p. 41-50, p. 123-127; 1961, p. 34-38.
- LEBLICQ-DECHAMP (E.). *Guide des sources de l'histoire des États-Unis et des relations belgo-américaines conservées en Belgique: 1776-1914*. Brussel, 1976, p. 95-131.
- HERREBOUT (E.). *Quellen zur Geschichte der deutsch-belgischen Beziehungen in den belgischen Staatsarchiven (...) 1830-1962*. Brussel, 2008.

Over de Europese integratie zal men letten op de raadgevingen verstrekt in:

- DUMOULIN (M.). *La construction européenne en Belgique (1945-1957). Aperçu des sources*. Louvain-la-Neuve, 1988, p. 73-74.
- DUMOULIN (M.). La Belgique et la construction européenne: un essai de bilan historiographique, in DUMOULIN (M.) e.a. *La Belgique, les petits États et la construction européenne*. Brussel, 2004, p. 15-37.

De verschillende privéfondsen die het Ministerie van Buitenlandse zaken bewaart, kunnen onder bepaalde voorwaarden geraadpleegd worden. Het ministerieel besluit van 27 juli 1981 legde de minimale inzagetermijn vast op 30 jaar, al is voor stukken van 30 tot 50 jaar oud de voorafgaande goedkeuring van de diplomatieke commissie nodig. Onderzoekers die het archief willen raadplegen,

moeten vooraf contact opnemen met de directie Archieven (zie adressenlijst achteraan dit boek).

7.3.3. *Privéfonds*

Naast de algemene collecties die in de FOD Buitenlandse zaken worden bewaard en die de belangrijkste bron van informatie vormen, bestaan er ook privéfondsen van ministers van Buitenlandse zaken, secretarissen-generaal, kabinetsleden, diplomaten of ambtenaren van het ministerie. Dergelijke fondsen worden bij de FOD zelf of elders bewaard (zie hieronder).

Privéfondsen van ministers van Buitenlandse zaken die worden bewaard in het archief van de FOD worden aangeduid met BZ.

Naast de naam van de minister in kwestie vermelden we ook telkens de begin- en einddatum van zijn ambtstermijn, alsook de bewaarplaats. Tenzij anders vermeld, kunnen de fondsen geraadpleegd worden.

Sylvain van de Weyer (18.11.1830 – 27.03.1831), ARA en BZ; Joseph Lebeau (27.03.1831 – 21.07.1831 en 18.04.1841 – 5.08.1841), ARA; Albert Goblet (d'Alviella) (17.09.1832 – 27.08.1833 en 16.04.1843 – 30.07.1845), ARA en BZ; Barthélémy de Theux de Meylandt (13.12.1836 – 18.04.1841), ARA, BZ en FUNDP; Camille de Briey (05.08.1841 – 16.04.1843), ARA; Henri de Brouckère (31.10.1852 – 30.03.1855), ARA; Charles Rogier (26.10.1861 – 03.01.1868), ARA en MRA; Jules Joseph d'Anethan (02.07.1870 – 07.12.1871), ARA en BZ; Jules Malou (interim 23.08.1872 – 25.03.1873), ARA; Walthère Hubert Frère-Orban (19.06.1878 – 16.06.1884), ULB en BZ; Joseph de Riquet de Caraman Chimay (26.10.1884 – 29.03.1892), BZ; Eugène Beyens (18.01.1916 – 04.08.1917), ARA en BZ; Charles de Broqueville (04.08.1917 – 01.01.1918), ARA; Paul Hymans (01.01.1918 – 28.08.1920; 11.03.1924 – 13.05.1925; 22.11.1927 – 12.06.1934 en 20.11.1934 – 19.03.1935), ULB; Emile Vandervelde (17.06.1925 – 22.11.1927), IEV; Paul Van Zeeland (25.03.1935 – 26.05.1936; 11.08.1949 – 12.04.1954), UCL-GEHEC, raadpleging na toestemming; Paul-Henri Spaak (13.06.1936 – 21.01.1939; 03.09.1939 – 27.06.1949; 23.04.1954 – 13.05.1957 en 25.04.1961 – 19.03.1966), Stichting Paul-Henri Spaak en AML (digitale copie in verschillende universiteiten); Hubert Pierlot (18.04.1939 – 03.09.1939), ARA, raadpleegbaar wat betreft de storting van 1962, niet raadpleegbaar wat betreft de storting van 2005; Victor Larock (13.05.1957 – 26.06.1958), IEV, niet raadpleegbaar; Pierre Wigny (26.06.1958 – 25.04.1961), gedeeltelijk ARA, niet raadpleegbaar (tot nieuwe beslissing van de bewaargevers) en BZ; Pierre Harmel (19.03.1966 – 26.01.1973), ARA, storting van 1974, 1977, 1981 en 1995 raadpleegbaar, storting van 2004 niet raadpleegbaar; Charles-Ferdinand Nothomb (18.05.1980 – 17.12.1981), GEHEC-UCL, niet raadpleegbaar; Leo Tindemans (17.12.1981 – 19.06.1989), KADOC, niet raadpleegbaar; Mark Eyskens (19.06.1989 – 07.03.1992), KADOC, raadpleegbaar mits toelating van de bewaargever; Frank Vandembroucke (10.10.1994 – 23.06.1995), AMSAB-ISG, raadpleegbaar mits toestemming van de Algemeen Rijksarchivaris.

Privéfondsen van staatssecretarissen :

Didier Donfut (2007: staatssecretaris voor Europese zaken), ARA, niet raadpleegbaar; Anne-Marie Lizin (1988-1992: staatssecretaris voor Europa 1992), ARA, niet raadpleegbaar.

Privéfondsen van secretarissen-generaal van het ministerie:

Jean-Baptiste Nothomb (01.03.1831 – 13.01.1837), ARA en BZ; François-Auguste Lambermont (30.04.1860 – 20.05.1905), BZ; Léo van der Elst (20.05.1905 – 17.08.1917), ARA; Pierre Orts (17.08.1917 – 31.12.1919), ARA; Fernand Vanlangenhove (21.03.1929 – 23.07.1946), ARA en SOMA; Hervé de Gruben (01.10.1947 – 10.04.1953), SOMA.

Privéfondsen van diplomaten, ambtenaren of leden van het ministeriële kabinet:

Antoine Beyens, BZ; Louis Borremans, BZ; Léon Capelle, BZ; Cloquet, BZ; Louis Cogels, BZ; Auguste d'Anethan, ARA, raadpleegbaar mits toestemming van de Algemeen Rijksarchivaris; Albert en Jean de Bassompierre, BZ; Désiré De Behr, ARA; Emile De Borchgrave, ARA; Roger De Borchgrave, ARA; Emile de Cartier de Marchienne, ARA; Odilon de Craecker, ARA; Charles De Groote, ARA, raadpleegbaar mits toestemming van de Algemeen Rijksarchivaris; Herman Dehennin, ARA, raadpleegbaar [partim] en niet raadpleegbaar tot 2035 (storting van 2004); André de Kerchove, BZ; Jacques Delvaux, SOMA; Fernand de Ryckman de Betz, ARA, raadpleegbaar mits toestemming van de Algemeen Rijksarchivaris; Hubert Dolez, ARA; Albert Dubois, ARA; Bernard Daniel du Bus de Gisignies, ARA; Charles d'Ursel, ARA, raadpleegbaar mits toestemming van de Algemeen Rijksarchivaris; Léon d'Ursel, ARA (idem); Joseph d'Ursel et d'Hoboken, ARA (idem); Jules Greindl, ARA en BZ; Roger Helman de Grimberghe, ARA; Marcel-Henri Jaspar, ARA en SOMA; Jolly, BZ; Paul Lavalleye, BZ; Lejeune de Schirvel, BZ; Jules Le Jeune de Munsbach, ARA; Léon Litwinski, ARA; André Motte, SOMA; Adrien Nieuwenhuys, BZ; Paul Noterdaeme, BZ; Robert Rothschild, BZ; Constant Schuermans, BZ; Robert Silvercruys, BZ en Georgetown University, Lauinger Library; André de Staercke, BZ en ULB; Strauch, BZ; Surllet de Chokier, BZ; Marcel Swinnen, BZ; Robert Van de Kerchove d'Hallebast, ARA; Jean Van den Bosch, SOMA; Josephus Van der Meulen, BZ; Jacques Willequet, BZ; Alex Xhrouet, BZ.

Het mag niet verbazen dat er in het archief van andere ministeries ook documenten terug te vinden zijn die verband houden met het Ministerie van Buitenlandse zaken en het algemene buitenlandse beleid van ons land. In die zin zijn vooral de hoofdstukken over de federale deelgebieden, het Ministerie van Defensie en van Koloniën en de twee wereldoorlogen aangewezen. Hetzelfde geldt voor het hoofdstuk over de FOD Kanselarij van de Eerste minister en de Ministerraad, wetende dat de Eerste minister sinds de Tweede Wereldoorlog een steeds belangrijkere rol is gaan spelen in de Belgische buitenlandse politiek. In het hoofdstuk over het staatshoofd, zullen vooral de passages over de eerste vorsten van belang zijn voor ons onderwerp, aangezien de latere Belgische staatshoofden op dat gebied een minder belangrijke plaats zijn gaan innemen, in die mate dat Albert II in het buitenlandse beleid vandaag een zeer beperkte rol speelt. Het archief van de Belgische ambassade bij de Heilige Stoel komt aan bod in het hoofdstuk over de katholieke Kerk. Belangrijk om te weten is ook dat alle archiefstukken met betrekking tot Congo uit de periode voor 1885 zijn opgenomen in het diplomatieke archief en dus niet in het Afrika-archief.

7.3.4. *Buitenlandse archieven die een band hebben met de Belgische buitenlandse politiek*

Naast de rapporten van de Belgische diplomaten op post in het buitenland, werpt ook de visie van de buitenlandse diplomaten in Brussel een licht op de buitenlandse politiek van België. Verschillende studies geven een overzicht van het archiefmateriaal dat men in het buitenland kan vinden. Zie onder meer:

COPPEJANS-DESMEDT (H.). *Les archives de l'Etat en Pologne avec un relevé de documents relatifs à l'histoire de la Belgique conservés aux Archives centrales de l'Etat de Varsovie précédé d'un aperçu historique*. Brussel, 1978.

DEMOULIN (R.). La correspondance des consuls anglais en Belgique, pendant la révolution de 1830, in *Bulletin de la Commission royale d'Histoire*, 1934, p. 417-534.

DEMOULIN (R.). Rapport sur une mission dans les archives anglaises, in *Bulletin de la Commission royale d'Histoire*, 1956, p. LXIII-LXIX.

DEMOULIN (R.). Rapport sur une mission d'information en Angleterre relative aux documents de la Wilhelmstrasse, in *Bulletin de la Commission royale d'Histoire*, 1957, p. XLI-XLIII.

HEMMERIJCKX (R.). Le Public Record Office de Londres, dans *Bulletin du Centre de Recherches et d'Études historiques de la Seconde Guerre mondiale*, 1989, nr. 19, p. 41-42.

JANSSENS (G.). Spaanse archieven en bibliotheken belangrijk voor de geschiedenis van België en de Spaanse Nederlanden (xvie-xxe eeuw), in *Bibliotheekkunde: verhandelingen aansluitend bij Bibliotheek- en Archiefgids*, 1990, p. 291-310.

NAZET (J.). Première enquête sur les sources relatives à la Belgique et la Bulgarie dans les archives des deux pays, in *Miscellanea archivistica*, 1982, nr. 32, p. 45-58.

Records of the Department of State Relating to International Affairs of Belgium 1910-1929. Washington, 1967.

Records of the Department of State Relating to Belgium and Other States, 1910-1929. Washington, 1967.

RUWET (J.). *Les archives et bibliothèques de Vienne et l'histoire de Belgique*. Brussel, 1956.

STENGERS (A.), STENGERS (J.). Rapport sur une mission dans les archives anglaises, in *Bulletin de la Commission royale d'Histoire*, 1954, p. CXXXIX-CLXXXIV; 1956, p. LXXII-LXXX.

VAN NIEUWENHUYSEN (A.). *Relevé d'archives roumaines relatives à l'histoire de la Belgique précédé d'un aperçu historique*. Brussel, 1973.

VERHELST (J.). Het archiefwezen in Hongarije en de archieven over de Hongaars-Belgische betrekkingen, in *Miscellanea archivistica*, 1977, nr. 17, p. 51-62.

WILLEQUET (J.). Les dossiers «Belgique» de la Wilhelmstrasse 1900-1914. Impression générale, in *Archives, Bibliothèques et Musées de Belgique*, 1961, p. 3-22.

HERREBOUT (E.). *Quellen zur Geschichte Belgiens im politischen Archiv des Auswärtigen Amtes in Berlin: Praktikumsbericht und Inventar*. Brussel, 2008.

7.4. Publicaties

REPERTORIA

Agents diplomatiques et consulaires. Brussel, 1890-1927.

Almanach Royal officiel de Belgique: annuaire du personnel des institutions publiques de Belgique. Brussel, 1840-1939.

Postes diplomatiques et consulats belges à l'étranger. Diplomatieke en consulaire posten van België in het buitenland. Brussel, 1856-1914.

Annuaire diplomatique et consulaire. Diplomatiek en consulaire jaarboek. Brussel, 1901-1991 (werd niet elk jaar gepubliceerd. Voor de zeven eerste jaren, spreekt van «manuel» en niet van «annuaire»).

Annuaire du Ministère des Affaires étrangères, du Commerce extérieur et de la Coopération au développement. Gids van het Ministerie van de Buitenlandse zaken, Buitenlandse handel en Ontwikkelingssamenwerking. Brussel, 1971-.

Consulats étrangers en Belgique et au Congo. Brussel, 1957.

Consulats étrangers en Belgique. Buitenlandse consulaten in België. Brussel, 1970-2001.

Corps diplomatique accrédité à Brussel. Brussel, 1938, 1950-1955, 1959, 1964/1966.

Corps diplomatique à Bruxelles. Diplomatiek corps in Brussel. Brussel, 1969, 1970, 2000, 2002, 2003 (na deze datum is dit werk ook raadpleegbaar via intranet).

Recueil consulaire publié en exécution de l'Arrêté royal du 13 novembre 1855. Brussel, 1856-1907, 138 dln. (het eerste deel betreft de jaren 1839-1855).

PERIODIEKE PUBLICATIES EN TEKSTENVERZAMELINGEN

AE. Revue du Ministère des Affaires étrangères, du Commerce extérieur et de la Coopération au développement. BZ. Tijdschrift van het Ministerie van Buitenlandse zaken, Buitenlandse handel en Ontwikkelingssamenwerking. Brussel, 1974-1980.

Lettre de Belgique. Brief uit België. Brussel, 1958-.

Textes et documents. Teksten en documenten. Brussel, 1952-1988; 1990-.

De redevoeringen van de ministers van Buitenlandse zaken sinds 2000 zijn raadpleegbaar op: www.diplomatie.be/fr/press/speech.asp.

Van het Algemeen bestuur voor ontwikkelingssamenwerking (ABOS) en zijn opvolgers DGIS en DGOS kunnen volgende publicaties worden gesignaleerd:

Inlichtingsbulletin van de ontwikkelingssamenwerking. Bulletin d'information de la coopération au développement. Brussel, 1964-1969.

Ontwikkelingssamenwerking. Coopération au développement. Brussel, 1970-1974.

Dimensie 3. Het blad dat streeft naar een verbreding van de informatie over ontwikkelingssamenwerking. Dimension 3. La revue qui vise l'élargissement de l'information sur la coopération au développement. Brussel, 1975- (online vanaf 2002-).

Verliest zijn ondertitel in 1984. Neemt vulgariserende studies en verslagen in verband met ontwikkelingssamenwerking op.

IN-COM. Nieuwsbrief voor internationale communicatie en samenwerking. Brussel, 1990-1998. Voortgezet door:

DGIS-Info. Brussel, 1999-2002 (online vanaf 2001-). Voortgezet door:

DGOS-Info. Brussel, 2003- (ook online).

Activiteitenverslag. Rapport d'activités. Brussel, 1987- (achtereenvolgens van ABOS, DGIS en DGOS) (online vanaf 2002-).

Aanvankelijk uitgegeven onder de titel *Jaarverslag. Rapport annuel.*

De evaluatierapporten van de Dienst opvolging en evaluatie staan online op www.dgcd.be; de verslagen van de Bijzondere Dienst evaluatie van de ontwikkelingssamenwerking zijn te vinden op de website www.diplomatie.be/nl/FOD/dbe/default.asp.

Het ABOS publiceerde verder een hele reeks brochures. Zijn opvolger DGOS zet die traditie verder. De recentste daarvan zijn te lezen op de hoger vermelde website (www.dgcd.be). Sommige daarvan stellen een ontwikkelingsland voor, of belichten de aanwezigheid van de Belgen in een van die landen (zie bijvoorbeeld de reeks *De Belgen in ... / Les Belges au ...*, 1976 en volgende jaren, later *De Belgische ontwikkelingssamenwerking in ...*: per land). Andere zetten de beleidslijnen en strategieën uiteen. Nog andere behandelen een aspect van de ontwikkelingsproblematiek in het algemeen of van het Belgische ontwikkelingsbeleid in het bijzonder. Enkele voorbeelden:

België en de ontwikkelingssamenwerking: activiteitenbalans 1962-1970. La Belgique et la coopération au développement 1962-1970. Brussel, 1972.

Onze ontwikkelingssamenwerking. Notre coopération au développement. Brussel, 1979.

België en de ontwikkelingssamenwerking. La Belgique et la coopération au développement. Brussel, 1987.

De vrouw in de Belgische ontwikkelingssamenwerking: activiteitenverslag 1981-1985. La femme dans la coopération belge au développement. Rapport d'activité 1981-1985. Brussel, 1985.

Het Fonds voor Ontwikkelingssamenwerking en de financiële samenwerking. Le Fonds de la Coopération au Développement et la coopération financière. Brussel, 1986.

Het Overlevingsfonds van de Derde Wereld. Le Fonds de Survie pour le Tiers Monde. Brussel, 1986.

Dit Fonds werd opgericht in 1983 en hervormd door de wet van 1999; het verenigt DGOS, de BTC, de Nationale Loterij, de Belgische NGO's en (buitenlandse) lokale overheden en organisaties. Het heeft tot doel de voedselzekerheid in Zwart-Afrika te bevorderen, niet door het verstrekken van voedselhulp, maar wel door het stimuleren van structurele initiatieven om de voedselproblematiek aan te pakken.

De historische ontwikkeling van het ABOS. Brussel, 1993.

Het gezicht van de Belgische internationale samenwerking. Brussel, 1999.

De politieke beleidsverantwoordelijken vertolkten hun visies in:

EYSKENS (M.). *Een aarde, twee werelden: beschouwingen over het Belgisch ontwikkelingsbeleid. Une planète livrée à deux mondes. Réflexions sur la politique belge de coopération au développement.* Brussel, 1980.

GEENS (A.). *Open dialoog rond het ontwikkelingsbeleid. Dialogue ouvert à propos de la politique au développement.* Brussel, z.j.

- GEENS (A.). *Twee jaar ontwikkelingsbeleid in open dialoog. Dialogue ouvert à propos de la politique de coopération, deux ans après.* Brussel, 1990.
- Oui, il y a encore de l'espoir. Un aperçu de l'actuelle coopération au développement. Ja, er is nog hoop. Een actuele kijk op ontwikkelingssamenwerking.* Brussel, 1993.
- Kleur bekennen. Beleidsplan voor de Belgische internationale samenwerking. Annoncer la couleur. Plan de politique pour une coopération internationale.* Brussel, 1998.
- MOREELS (R.). *Beleidsplan voor internationale samenwerking.* Brussel, 1999.

Verschillende publicaties bieden cijfermateriaal aan :

- Statistisch informatieblad. Cahiers statistiques.* Brussel, 1973-.
- Evolution budgétaire de l'aide publique belge au développement 1969-1977.* Brussel, 1977.
- Ventilation géographique des dépenses AGCD.* Brussel, 1987.
- Verdeling van de ODA per financieringsorganisme en van de ABOS-hulp per samenwerkingsvorm. Répartition de l'APD par organisme de financement et de l'aide AGCD par forme de coopération.* Brussel, 1991-.
- Concentration de l'aide publique au développement accordée par la Belgique. Etude statistique.* Brussel, 1991.
- Behandelt de periode 1970-1989.
- Financiële stromen van België naar de ontwikkelingslanden. Flux financiers de la Belgique vers les pays en voie de développement.* Brussel, 1990-.
- De Belgische ontwikkelingssamenwerking in cijfers 1997-2001.* Brussel, 2001.
- Overzicht van de bijdragen van DGOS aan de internationale organisaties. Période 2000-2002.* Brussel, 2003-.
- Moreel verslag over het Fonds voor Ontwikkelingssamenwerking. Rapport moral sur le Fonds de la Coopération au Développement 1983-1992.* Z.p., z.j.
- Overlevingsfonds Derde Wereld. Verslag aan het Parlement. Fonds de Survie pour le Tiers Monde. Rapport au Parlement 1992-.* Z.p., z.j.
- Ten behoeve van de OESO brengt de Belgische ontwikkelingsadministratie verslag uit over haar actie :
- Memorandum de la Belgique présenté au Comité d'Aide au Développement. Examen de l'aide.* Brussel, 1974-.
- De laatste jaren wordt dit verslag door de OESO gepubliceerd onder de titel :
- OCDE. Comité d'Aide au Développement. Série des examens en matière de coopération pour le développement. Belgique 1990-.* Parijs, 1993-.

7.5. Bronnenpublicaties

Tal van documenten uit het archief van het Ministerie van Buitenlandse zaken werden gepubliceerd. Zie onder meer :

- BALACE (F.). *La guerre de sécession et la Belgique. Documents d'archives américaines 1861-1865.* Leuven-Parijs, 1969.
- Documents diplomatiques relatifs à la révision des traités de 1839.* Brussel, 1929.

Documents diplomatiques relatifs aux réparations (du 26 décembre 1922 au 27 août 1923). Brussel, 1923.

Belgique. La relation officielle des événements de 1939-1940 publiée par le Ministère des Affaires étrangères de Belgique. Londen, z.j.

LAURENT (H.). Les débuts de la mission de Hugh Swinton Legare, chargé d'affaires des Etats-Unis à Bruxelles, in *BCRH*, 1937, p. 33-75.

Le livre gris belge. Correspondance diplomatique du Ministère des Affaires étrangères du Royaume de Belgique, relative à la guerre de 1914, 24 juillet-29 août. Bern, 1914.

PERELMANS (S.). Introduction aux relations diplomatiques entre la Belgique et les Etats-Unis (septembre 1830 – janvier 1832). Un témoignage américain sur la révolution belge de 1830, in *BCRH*, 1949, p. 189-226.

De publicaties van A. De Ridder, voormalig directeur-generaal van het departement zijn des te belangrijker daar ze soms stukken bevatten die vandaag verdwenen zijn: *La crise de la neutralité belge de 1848. Le dossier diplomatique*. Brussel, 1928, 2 dln.; *La Belgique et la Prusse en conflit, 1834-1838*. Brussel-Parijs, 1919; *Histoire diplomatique du traité de 1839 (19 avril 1839)*. Brussel-Parijs, 1920; *Les projets d'union douanière franco-belge et les puissances européennes (1836-1843)*. Brussel, 1932; *Le mariage du roi Léopold II d'après des documents inédits*. Brussel, 1925; La Belgique et le prince de Metternich. Instructions du chancelier de l'Empire aux diplomates autrichiens accrédités à Bruxelles, in *BCRH*, 1932, p. 49-100; Les débuts de la légation d'Autriche à Bruxelles. Lettres au comte de Dietrichstein 1833-1834, in *BCRH*, 1928, p. 173-412.

Tijdens het interbellum, alsook in een recenter verleden, werden «Belgische diplomatieke stukken» gepubliceerd, een onmisbare bron voor de studie van de betrokken periodes, namelijk:

DE VISSCHER (C.), VANLANGENHOVE (F.), eds. *Documents diplomatiques belges 1920-1940: La politique de sécurité extérieure*. Brussel, 1964-1966, 5 dln.

Belgische diplomatieke stukken 1941-1960. Van onafhankelijkheid tot onderlinge afhankelijkheid. Brussel, 1998-2001, met daarin volgende delen:

Deel I: GOTOVITCH (J.) e.a., eds. *De Belgische regering in Londen 1941-1944*. Brussel, 1998.

Deel II: DE VOS (L.) e.a., eds. *Defensie: 1941-1960*. Brussel, 1998.

Deel III: DE PAUW (F.) e.a., eds. *Benelux*. Brussel, 2001.

Deel IV: KURGAN-VAN HENTENRYK (G.) e.a., eds. *Europa: economische aspecten*. Brussel, 2001.

Deel V: PEEMANS (F.) e.a., eds. *Europa: politieke integratie*. Brussel, 2009.

Deel VI: DE VISSCHER (P.), LEJEUNE (Y.) e.a., eds. *Het statuut van Duitsland*. Brussel, 2009.

Deel VII: DE VISSCHER (P.), LEJEUNE (Y.), eds. *Conflicten en crisissen*. Brussel, 2004.

Deel VIII: VANDERLINDEN (J.), ed. *Overzeese gebieden*. Brussel, 2004.

Hoger spraken we over de aanwending, door de Duitse bezetter, van de archieven van het ministerie tijdens de Eerste Wereldoorlog. Dit gaf onder meer aanleiding tot tendentieuze bronnenpublicaties:

Documents diplomatiques 1905-1914. Lettres adressées par les ministres et chargés d'affaires de Belgique à Berlin, Londres et Paris au ministre des affaires étrangères à Bruxelles. Berlijn, 1915.

SCHWERTFEGER (B.). *Zur europäischer Politik, 1897-1914; unveröffentlichte Dokumente in amtlichen Auftrage.* Berlijn, 1919, 5 dln.

SCHWERTFEGER (B.). *Amtliche Aktenstücke zur Geschichte der europäischer Politik 1885-1914. Die belgischen Dokumente zur Vorgeschichte des Weltkrieges.* Berlijn, 1924, 8 dln.

Meer punctuele publicaties zijn onder meer:

BOELAERTS (A.). *Les archives secrètes de l'ambassade de la Belgique à Londres au sujet des événements de mai-octobre 1940.* Z.p., z.j.

DE TROYER (I.). *Repertorium van de door België gesloten verdragen. Répertoire des traités conclus par la Belgique, vol. 1. 1830-1940.* Brussel, 1973; *vol. 2. 1941-1986.* Wommelgem, 1988.

De diplomatieke documenten die gepubliceerd worden in het buitenland bevatten vaak informatie over België. Dit zijn de belangrijkste reeksen:

DUITSLAND

Die Große Politik der europäischen Kabinette, 1871-1914. Berlijn, 1922-1927, 40 dln. (Franse uitgave: *La politique extérieure de l'Allemagne 1870-1914. Documents officiels.* Parijs, 1927-1939).

Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch 1914. Berlijn, 1927, 4 dln.

Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918-1945. Frankfurt, 1950-1995, 73 dln.

Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland. Adenauer und die Hohen Kommissare. 1949-1952. München, 1989-1990, 2 dln.

Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland. München, 1994-.

VERENIGDE STATEN

Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. Washington, 1861-.

Deze werken, gepubliceerd door het *State Department*, zijn online raadpleegbaar op de site van de Universiteit van Wisconsin (<http://digicoll.library.wisc.edu/FRUS>) voor de jaren 1861 tot 1960. Wat betreft de periode na 1960, staan de volumes online op de site van het *Department of State* (www.state.gov/r/palho/frus).

FRANKRIJK

Recueil de documents relatifs aux origines de la guerre de 1870. Parijs, 1910-1932, 29 dln.

Documents diplomatiques français relatifs aux origines de la guerre de 1914. Parijs, 1929-1959.

Documents diplomatiques français, 1914-1919. Parijs, 1999-, 4 dln.

Idem, 1920-1932. Parijs, 1997-, 7 dln.

Idem, 1932-1939. Parijs, 1963-1986, 32 dln.

Idem, 1939-1944. Parijs, 2002-, 3 dln.

Idem, 1944-1954. Parijs, 1996-, 9 dln.
Idem, depuis 1954. Parijs, 1987-, 32 dln.

ITALIË

Documenti diplomatici italiani, 1861-. Rome, 1952-.

NEDERLAND

Bescheiden betreffende de buitenlandse politiek van Nederland, 1848-1919. Den Haag, 1957-.
Documenten betreffende de buitenlandse politiek van Nederland, 1919-1945. Den Haag, 1976-.

VERENIGD KONINKRIJK

Documents on British Foreign Policy 1919-1939. Londen, 1946-1978, 62 dln.
Documents on British Policy Overseas. Londen, 1984- (*Series I, 1945-1950; Series II, 1950-1960; Series III, 1960- onwards*).
British and Foreign State Papers, 1812-1968. Londen, 1841-1977, 170 dln.

8. Het Ministerie van Defensie en de krijgsmacht⁽¹⁾

Joost Vaesen

8.1. Bibliografie

Er bestaan voorlopig weinig wetenschappelijke werken die een goed overzicht bieden van dit departement, van het Belgisch militair beleid en van de krijgsmacht. Onderstaande publicaties bieden een introductie (zie ook verder de werken uitgegeven door het Centrum voor Militaire Geschiedenis van het Koninklijk Legermuseum):

REYCHLER (L.), ed. *Een onvoltooid beleid: buitenlandse en defensiepolitiek van 1830 tot 2015.* Kapellen, 1993.
 WANTY (E.). *Le milieu militaire belge de 1831 à 1914.* Brussel, 1957.
 WANTY (E.). *Le milieu militaire belge de 1914 à nos jours.* Brussel, 1989, 2 dln.
 DE RYCKEL (A.). *Historique de l'établissement militaire de la Belgique.* Gent, 1907, 2 dln.
 GUILLAUME (H.). *Histoire militaire et état militaire*, in VAN BEMMEL (E.), ed. *Patria belgica.* Brussel, 1873, vol. II, p. 673-730.
 Centrum voor Historische Documentatie van de Krijgsmacht. *Geschiedenis van het Belgisch Leger van 1830 tot heden.* Brussel, 1982 en 1988, 2 dln.

Zie ook volgende werkinstrumenten:

Bibliographie d'histoire militaire belge des origines au 1er août 1914. Brussel, 1979.

(1) Met dank aan de medewerkers van het Koninklijk Legermuseum, het Centrum voor Historische Documentatie van de Krijgsmacht en het departement Imago en PR van Defensie voor hun inbreng.

- LEFEVRE (P.), LORETTE (J.), eds. *La Belgique et la Première Guerre mondiale. Bibliographie. België en de Eerste Wereldoorlog. Bibliografie.* Brussel, 1987.
- TALLIER (P.-A.), SOUPART (S.). *La Belgique et la Première Guerre mondiale. Bibliographie. Tome 2 – België en de Eerste Wereldoorlog. Bibliografie. Deel 2.* Brussel, 2001.
- TALLIER (P.-A.), BOIJEN (R.), eds. *La Belgique et la Première Guerre mondiale. Etat des sources – Etat de la recherche. België en de Eerste Wereldoorlog. Bronnen – Stand van het onderzoek.* Brussel, 2002.

8.2. Historisch overzicht

Bij de organisatie en de werking van de Belgische krijgsmacht zijn verschillende actoren betrokken. Dit polycentrische karakter van de besluitvorming is in meerdere opzichten van belang. Volgens de Grondwet is de koning de opperbevelhebber van het leger; hij zweert de onafhankelijkheid en de integriteit van het territorium te verzekeren. Tot aan de Tweede Wereldoorlog beschouwden de Belgische koningen deze bevoegdheid als een essentieel prerogatief en slaagden ze er ook in hun macht en invloed te laten gelden op het militair beleid. De gebeurtenissen tijdens het strijdverloop in 1940 en de naoorlogse Koningskwesie brachten daarin verandering. Een tweede belangrijke actor is uiteraard de verantwoordelijke minister. De functie van minister van Oorlog werd tot 1912 vaak uitgeoefend door een officier (omschreven als “technicus”). In het interbellum werden nog acht officieren op deze post benoemd, onder meer in periodes met heikle politiek-militaire debatten. Na de Tweede Wereldoorlog bleef het aantal officieren in deze functie beperkt tot twee personen. De aanstelling van officieren op deze post roept vragen op met betrekking tot de verhouding tot het Staatshoofd en tot (de andere leden van) de regering. Bovendien is er de relatie met het Parlement en niet in het minst de interactie met buitenlandse machten (cfr. de samenwerking met andere landen, zowel bilateraal als multilateraal).

Kijken we naar het departement zelf, dan valt een organisatorische evolutie op. Het Ministerie van Oorlog is één van de vijf ministeriële departementen die het licht zagen bij het ontstaan van de Belgische Staat. Het vloeide voort uit het *Comité de la Guerre* (ressortend onder het Voorlopig Bewind), dat op 5 oktober 1830 was opgericht. Het hoofd van de dienst kreeg de titel *Commissaire général de la Guerre*. Vanaf februari 1831 werd de titel van minister van Oorlog gedragen, hoewel gedurende bepaalde jaren ook andere titels voorkwamen, zoals minister-directeur. Geconfronteerd met de prangende oorlogssituatie zocht men naar een administratief evenwicht voor het departement Oorlog. Een eerste belangrijke organisatorische stabiliteit werd gerealiseerd op 26 januari 1831. Toen werd binnen het Commissariaat-generaal van Oorlog ook het zogenaamde *Dépôt de la Guerre (et de Topographie)* opgericht (zie verder), met als dringende opdracht de ontwikkeling en realisatie van kaarten voor “krijgsverrichtingen”.

Zowel de opdeling van het departement (opgesplitst in zogenaamde “divisies”) als de verdere interne organisatie van elk onderdeel (opgesplitst in zogenaamde “bureaus”) kreeg in de loop der jaren diverse invullingen. Het oorspronkelijke organisatieschema van het departement zag er als volgt uit:

- 1^e divisie: algemeen secretariaat. De bureaus van deze divisie hielden zich bezig met het neerleggen van wetten en arresten, het personeel van het ministerie, vertalingen en verzendingen, boekhouding, interne uitgaven, enz.
- 2^e divisie: personeel. De bureaus van deze divisie hielden zich bezig met het personeel van de verschillende legeronderdelen, de bewegingen van de troepen, het militair gerecht, pensioenen, het militiestelsel, de archieven, enz.
- 3^e divisie: artillerie en genie. De bureaus van deze divisie hadden een eerder technische oriëntatie en hielden zich bezig met het materiaal van en constructie voor de eenheden en hieraan gerelateerde activiteiten (o.a. boekhouding).
- 4e divisie: administratie. Deze dienst hield zich bezig met alle noden van het leger en dus ook met de bevoorrading ervan. Dit omvatte kleding en uitrusting, levensmiddelen, transport, ziekenhuizen en medische dienst en een eigen boekhouding.

Zie hierover:

WINDELS-ROSART (F.). Le Ministère de la Guerre, 1830-1850. Histoire administrative et budgétaire, in *Revue belge d'Histoire militaire*, 1970, nr. 6, p. 440-465.

WINDELS-ROSART (F.). Le Dépôt de la Guerre, in *Revue belge d'Histoire militaire*, 1970, p. 607-618.

Het aantal divisies, de opsplitsing in bureaus en de taken van elk onderdeel varieerden, soms zelfs (in lichte vorm) van jaar tot jaar. Verschillende hervormingen zorgden voor een meer ingrijpende reorganisatie. Belangrijk is dat er vanaf het begin onduidelijkheid bestond over enerzijds de administratieve en anderzijds de commandogerelateerde (puur militaire) functies van (onderdelen van) het departement Oorlog. Dat betekende niet alleen een vervlechting van verschillende functies, maar ook een benoeming van zowel militairen als burgers binnen de divisies van het departement. Zo stond een burger aan het hoofd van de hoger genoemde 1^e divisie, dat als algemeen secretariaat functioneerde. Deze secretaris-generaal oefende onder meer een controle uit op de verschillende militaire besturen en functioneerde als een tussenpersoon naar de minister toe. Verschillende hervormingen zorgden voor belangrijke aanpassingen. Dat was onder meer het geval in 1848 toen de functie van het secretariaat-generaal werd overgenomen door een *Generale Staf / Etat-major général*. Daardoor nam een officier de leiding over. Aanpassingen en reorganisaties volgden elkaar met regelmaat op. Met het KB van 12 januari 1874 werd bijvoorbeeld de Generale Staf vervangen door een 1e directie, waaraan echter eveneens de bevoegdheden van een Generale Staf werden toevertrouwd. Met het KB van 10 februari 1899 werden de divisies dan weer omgedoopt tot Algemene besturen / Directions générales en werden nieuwe diensten opgericht (zoals de *Direction générale du Cabinet du Ministre et du Secrétariat*).

De poging om een onderscheid te maken tussen militaire en administratieve functies stond (opnieuw) prominent op de agenda in 1912 toen Charles de Broqueville een aantal hervormingen voorstelde. De minister van Oorlog wilde onder meer een aantal burgerlijke functionarissen, onder zijn gezag, aanstellen met als opdracht de (directe) controle van het wetgevende werk en het gebruik van de kredieten. Bovendien zouden gespecialiseerde administratieve adjuncten

worden aangesteld. Het opzet was het toekennen van een puur militaire functie aan de militairen en het onderbrengen van activiteiten omtrent wetgeving, budget en administratie bij hetzij burgers hetzij militairen die daarvoor een specifieke opleiding hadden gevolgd. Ten slotte, maar niet in het minst, werd de oprichting voorzien van een aantal (adviesverstreckende) instellingen van hogere orde. De *Conseil du Ministère de la Guerre* had als doelstelling een “harmonie” te bewerkstelligen inzake de uitvoering van de maatregelen en de cohesie van de acties van het departement te verzekeren; de *Conseil supérieur de la Défense nationale* (onder het voorzitterschap van de Koning en het vice-voorzitterschap van de minister van Oorlog) had als opdracht aan het hoofd van het departement advies uit te brengen inzake kwesties van algemene orde.

Vrij snel na de Eerste Wereldoorlog werd opnieuw een aanpassing doorgevoerd. In 1920 werd het departement niet enkel omgedoopt tot Ministerie van Landsverdediging, er kwam ook een nieuwe organisatiestructuur. Naast een legerstaf bestond deze uit verschillende algemene besturen, gericht op personeel, werving, bewapening en materiaal, landkaarten, militaire gebouwen, de geneeskundige dienst en de bevoorrading. In de loop van de jaren 1920 volgden verdere aanpassingen, met name in 1925 (KB van 11 december 1925), onder meer met militaire en burgerlijke algemene besturen en in 1927 (KB van 7 februari 1927), met de oprichting van zogenaamde “hogere besturen”.

Hoewel verschillende interne aanpassingen nadien nog werden doorgevoerd, kwam de volgende ingrijpende reorganisatie er pas na de Tweede Wereldoorlog. Met het KB van 9 april 1954 werden voor het Ministerie van Landsverdediging vier componenten uitgewerkt:

1. Administratief en technisch secretariaat
2. Comité der stafhoofden / Comité des chefs d'état-major
3. Diensten eigen aan de verschillende krijgsmachten (o.a. Generale Staf).
4. Diensttakken voor de drie krijgsmachten (bevoorrading, militaire bouwwerken, financiële dienst, burgerlijk algemeen bestuur, algemene inspecties, commissies).

Deze opdeling werd amper 5 jaar later aangepast (met het KB van 14 januari 1959). Het hoofdbestuur omvatte toen nog drie verschillende componenten, namelijk het Comité der stafhoofden; de Generale Staf van de drie krijgsmachten (Landmacht, Luchtmacht en Zeemacht); de algemene besturen (personeel, budget en burgerlijk algemeen bestuur).

Met het KB van 3 december 1963 werd nog een centraal secretariaat als component van het hoofdbestuur toegevoegd en kregen de algemene besturen een nieuwe benaming. Het KB bepaalde dat het Ministerie van Landsverdediging bestond uit het kabinet van de minister, het Administratief en technisch secretariaat en het Hoofdbestuur (administratie, personeel, financiën) (met het KB van 30 januari 1973 werd de oude benaming Burgerlijk algemeen bestuur opnieuw ingevoerd). Het KB van 27 maart 1974 voerde een volgende aanpassing door. Het ministerie werd opgesplitst in vier onderdelen: het kabinet van de minister; het Administratief en technisch secretariaat; het Burgerlijk algemeen bestuur; de Generale Staf.

In 2000-2002 werd het federale overheidsapparaat met de zogenaamde Copernicushervorming aangepast. De voormalige ministeries werden omgevormd tot “federale overheidsdiensten” of FOD’s. Voor het Ministerie van Landsverdediging werd (vooral nog) een bijzondere piste gevolgd, aangezien de omvorming tot FOD (nog) niet werd doorgevoerd. Momenteel wordt ook vaak gebruik gemaakt van de term “Defensie – la Défense”. De interne structuur werd wel grondig gereorganiseerd. De vier strijdkrachten (Landmacht, Luchtmacht, Marine, Medische Dienst), elk met hun eigen diensten (o.a. staven), gingen op in een nieuwe eenheidsstructuur. De voormalige strijdkrachten werden daarbij ondergebracht in zogenaamde componenten. Het doel van de reorganisatie was onder meer het afschaffen van tussenliggende commandoniveaus, de opheffing van overlappingsen door de verschillende staven van de strijdkrachten en de reductie van personeel in staffuncties. De hoogste autoriteit (sorterend onder de minister van Landsverdediging) is de Chef Defensie (Chief of Defence, afgekort CHOD), bijgestaan door een vice-chef Defensie. Binnen het departement werden 12 gespecialiseerde diensten opgericht (“algemene directies” genoemd): budget en financiën; *human resources*; imago en PR; algemene inspectie; *material resources*; strategie; interne audit; inlichtingen en veiligheid; juridische steun en bemiddeling; operaties en training; vorming; gezondheid, milieu en welzijn.

Op de website www.mil.be treft men informatie aan over het Ministerie van Landsverdediging, de componenten en de operaties en activiteiten. Daarnaast worden een aantal publicaties opgenomen, waaronder artikelen uit het tijdschrift *Vox*, resultaten van studies omtrent het Belgisch leger en persberichten.

Over de organisatie van het Ministerie van Landsverdediging verschenen onder meer:

WERNER (V.). *Le ministre et le Ministère de la Défense nationale*. Brussel, 1964.

VAN DER MENSBRUGGHE (R.). *Le Ministère de la Défense nationale au sein de l'exécutif*. Leuven, 1975.

Wat men weten moet over de nationale landsverdediging. Brussel, 1976.

Ministerie van Landsverdediging, in *Wegwijs in de federale administratie. I. De federale ministeries*. Brussel, 1997, p. 145-172.

8.3. Archieven

8.3.1. *Het archief van de krijgsmacht: de verschillende bewaarplaatsen*

Zie vooreerst volgende algemene overzichten:

SERVAIS (A.). *La reconstitution des archives militaires belges de 1919 à 1939*. Brussel, 1978.

LEFEVRE (P). Les archives du Ministère de la Défense nationale, in *ABB*, 1988, p. 15-17.

Het archief van het Belgisch leger is sterk versnipperd en dit op verschillende manieren. Zo zijn er enerzijds verschillende “producenten” binnen de krijgsmacht. Er kan een onderscheid gemaakt worden tussen het Ministerie van Oorlog / Landsverdediging / Defensie, de militaire eenheden, de organisaties en instellingen die verbonden zijn aan de krijgsmacht, enz. Anderzijds zijn er de verschillende bewaarplaatsen voor de documenten die door de uiteenlo-

pende producenten werden voortgebracht. Om deze versnippering te duiden, is het nodig om het stappenplan te overlopen dat (momenteel) gehanteerd wordt inzake de bewaring, de overdracht en de opruiming van archieven van Defensie. In de eerste plaats blijven de stukken voor een bepaalde tijd bij de producerende organismen zelf. Vaak gaat het om een periode van 3 tot 10 jaar. Daarna vindt een overdracht plaats naar een tussenstation. In deze tijdelijke bewaarplaatsen worden de stukken, afhankelijk van hun aard, bewaard voor een periode van 5 tot 120 jaar. Daarbij waren er tot voor kort vier mogelijke locaties, waarbij elke bewaarplaats specifieke documenten verzamelt:

1. Het *Centrum voor Historische Documentatie van de Krijgsmacht* / *Centre de Documentation historique des Forces armées* (CHD / CDH). Het is gelegen in het Kwartier Koning Elisabeth te Evere en ressorteert onder de Algemene Dienst inlichtingen en veiligheid.
2. De *Centrale Dienst van het Stamboek*, ook gelegen in het Kwartier Koning Elisabeth in Evere. Deze dienst verzamelt de dossiers van het personeel op het einde van hun militaire dienst. Hij is bevoegd voor de persoonlijke dossiers van militairen en burgers in dienst van de krijgsmacht. Voor de dossiers van officieren, geboren vanaf 1900, is eveneens het CHD bevoegd. Voor de lagere rangen gaat het om personen geboren vanaf 1890 (voor de beginperiode, zie hieronder onder de rubriek Koninklijk Legermuseum).
3. Het *Centraal Archief te Lier* verzamelde documenten omtrent de rekrutering, de selectie, de taalwetten in het leger, stukken omtrent de aankoopdossiers, enz.
4. Het *Centraal Archiefdepot te Zutendaal* bewaart de registers van de burgerlijke stand van de eenheden die buiten het grondgebied gestationeerd zijn. Recent werden de archieven van Lier naar Zutendaal overgebracht.

De uiteindelijke en definitieve halte van een archiefstuk is dubbel. Ofwel worden de stukken overgemaakt aan het Koninklijk Legermuseum (zie verder), ofwel worden ze vernietigd. In dit laatste geval verkeren bijvoorbeeld de stukken waarbij enkel gedurende een bepaalde periode de bewaring wettelijk verplicht is (zoals de aankoopdossiers).

Voor onderzoekers betekent dit dat het gros van de documenten met betrekking tot de krijgsmacht in twee instellingen wordt bewaard: het Koninklijk Legermuseum enerzijds en het Centrum voor Historische Documentatie van de Krijgsmacht anderzijds. Daarbij is (momenteel) de volgende grove tijdsopdeling van kracht (zie ook verder): het Koninklijk Legermuseum bewaart de stukken van de periode vóór september 1939; het Centrum voor Historische Documentatie van de Krijgsmacht bewaart de stukken omtrent de periode na september 1939.

Belangrijk om op te merken is dat de medische dienst een eigen archief met historische stukken bewaart. Deze dossiers beslaan op zijn minst de periode vanaf de Eerste Wereldoorlog en lopen tot de Korea-oorlog en de operaties in Congo. Het gaat om hospitaaldossiers, medische dossiers, fiches van het medisch onderzoek van de miliciens, fiches van het Rode Kruis (1940-1945), lijsten van artsen tijdens de Wereldoorlogen, enz.

Een aparte bewaarplaats is er eveneens voor de stukken van het voormalige Krijgsauditoraat, waarvan verschillende reeksen aan het Algemeen Rijksarchief werden overgemaakt. Zie:

DEPOORTERE (R.). Les archives de la juridiction militaire en Belgique depuis 1795: tri et conservation d'une précieuse source d'histoire sociale et politique, in *ABB*, 2000, nrs. 1-4, p. 27-63.

Verschillende andere organisaties hebben eveneens een nauwe band met Defensie. Zo is er het Instituut voor Veteranen – Nationaal Instituut voor Oorlogsinvaliden, Oud-strijders en Oorlogsslachtoffers (IV-N1000). Deze parastatale moet instaan voor de materiële en morele belangen van de oorlogsslachtoffers. Het archief van deze organisatie (zie het hoofdstuk over de parastatalen van de FOD Volksgezondheid) werd ontsloten met de volgende inventaris:

NEFORS (P.). *Inventaris van het archief van de Dienst voor de Oorlogsslachtoffers / Inventaire des archives du Service des Victimes de la Guerre*. Brussel, 1997.

Onder de voogdij van het Ministerie van Landsverdediging valt eveneens het Nationaal Geografisch Instituut (vroeger Militair Geografisch Instituut). Deze parastatale beschikt over een documentatiecentrum, gericht op allerhande geografische informatie, met een fototheek, een cartotheek en een bibliotheek (zie ook het hoofdstuk over kaarten en plans).

8.3.2. *Het Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis (vaak benoemd als "Koninklijk Legermuseum" – KLM)*

Het Legermuseum kwam tot stand naar aanleiding van de Wereldtentoonstelling in Brussel in 1910, toen een reeks van objecten de militaire geschiedenis van de natie in de verf moest zetten. Na de Eerste Wereldoorlog ging de collectie crescendo en in 1923 verhuisde de instelling naar haar huidige locatie in het tentoonstellingspaleis van het Jubelpark in Brussel. Sinds 1976 fungeert het Koninklijk Legermuseum als een nationale (nu federale) wetenschappelijke instelling (ressortterend onder Defensie) met als opdracht het opzoeken, verwerven, bewaren en ter beschikking stellen van documenten en objecten omtrent de militaire geschiedenis. Het Koninklijk Legermuseum heeft een website (www.klm-mra.be) en publiceert een informatieblad:

Vizier. Driemaandelijks infoblad van het Koninklijk Legermuseum. Cibles. Trimestriel du Musée royal de l'Armée. Brussel, 1998-.

De instelling stond ook achter de publicatie van het *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis – Revue belge d'Histoire militaire*, waarin artikelen (zij het van uiteenlopende aard) omtrent allerhande aspecten van de krijgsmacht en het militair beleid aan bod kwamen. Na het stopzetten van de publicatie van het tijdschrift in 1996 werd in 2001 een nieuwe reeks gestart (die echter slechts sporadisch verschijnt) onder de naam *Belgische Bijdragen tot de Militaire Geschiedenis – Cahiers belges d'Histoire militaire*. In 2007 verscheen bovendien het eerste nummer van een nieuwe reeks, gericht op de collecties van het Koninklijk Legermuseum en meer in het bijzonder op het militair erfgoed en de museologie: *Bulletin van het Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis*

– *Bijdragen tot de studie van het militaire erfgoed / Bulletin du Musée royal de l'Armée et d'Histoire militaire / Contributions à l'étude du patrimoine militaire.*

Het Koninklijk Legermuseum beschikt over een uitgebreide en gespecialiseerde bibliotheek, met ca. 300.000 volumes. De werken worden ontsloten via een fichesysteem en via een centrale databank. Daarbij werd eveneens een interessante collectie van kranten(artikels) en tijdschriften aangelegd. De tijdschriften en bulletins hebben een sterk verschillende achtergrond: militaire publicaties, bulletins van soldaten en krijgsgevangenen, frontblaadjes en sluiiperspublicaties. De focus van de collectie ligt wel op conflictperiodes. Concreet betekent dit vier specifieke thema's: de Franse Revolutie en de Napoleontische periode, de periode van de Verenigde Nederlanden en de Belgische Revolutie, de Eerste Wereldoorlog, de Tweede Wereldoorlog. Zie:

NAUWELAERTS (W.). *Repertorium van de nieuwsbladen bewaard in het Koninklijk Legermuseum.* Brussel, 1982.

Daarnaast bestaat er een bijzonder rijke collectie aan beeldmateriaal. In de eerste plaats worden in deze bewaarplaats vele Belgische en buitenlandse plannen en kaarten verzameld, waarvan sommige teruggaan tot de periode van het Spaans en Oostenrijks bestuur. Een bijzondere deelcollectie bestaat uit de zogenaamde operatiekaarten uit de beide wereldoorlogen. Een ander onderdeel van de collectie bestaat uit tienduizenden prenten en foto's, eveneens vooral uit de beide wereldoorlogen. De samenstelling is bijzonder divers: pamfletten, kaarten, affiches, postzegels, enz. over thema's zoals de militaire operaties, het leven aan en achter het front, de militairen en militaire eenheden, de bezetting, de vluchtelingen, enz. Het strikt militaire karakter werd doorbroken door beelden van steden, dorpen en landschappen, industrie en landbouw, enz., waarvan een belangrijk deel door het Belgisch leger tijdens de Eerste Wereldoorlog werd aangelegd. Bovendien werd eveneens beeldmateriaal omtrent het buitenland, waaronder de grootmachten en de buurlanden, tijdens beide conflicten verzameld. Zie ook:

BOIJEN (R.). *Inventaris van het fonds prentbriefkaarten, 1914-1918. Oorlogsoorden en getroffen streken, steden en gemeenten.* Brussel, 1989.

Het Koninklijk Legermuseum beschikt eveneens over een bijzonder rijk en varieerd archief, dat verspreid is over ongeveer 80 fondsen. Deze worden gedeeltelijk ontsloten aan de hand van voorlopige, niet gepubliceerde inventarissen of gepubliceerde inventarissen (bijna vier vijfdelen). Het saldo heeft betrekking op geklasseerde (maar niet geïnventariseerde) dan wel niet geklasseerde fondsen. Een overzicht van deze fondsen en de gepubliceerde dan wel voorlopige inventarissen werd samengebracht in:

BOIJEN (R.), PARIDAENS (M.-A.). *Overzicht der archieffondsen van het Koninklijk Legermuseum. Lijst der beschikbare inventarissen.* Brussel, 1980.

Dit werk omvat eveneens een analytische lijst waardoor per deelperiode en per specifiek thema de verschillende fondsen worden weergegeven. Uit deze inventaris blijkt het belang en de waarde van de bewaarde stukken. Het Koninklijk Legermuseum herbergt documenten gaande van de Spaanse periode tot de jaren na de Tweede Wereldoorlog, waarbij tegelijk de aard van de stukken zeer verscheiden

is: officiële documenten, administratieve stukken, private geschriften, kranten en tijdschriften (voorkomend in een aantal specifieke fondsen), enz. Daarnaast worden een aantal fondsen in aparte centra – maar binnen de koepel van het Koninklijk Legermuseum – bewaard. Het gaat om de zogenaamde technische archieven, met betrekking tot het landmateriaal, de luchtmacht en de marine.

In het archief van de hedendaagse periode kunnen we grofweg volgende rubrieken onderscheiden: militair beleid en operaties, personeel en persoonlijke papieren, materiaal en militaire gebouwen, ondersteunende diensten en andere aspecten.

8.3.2.1. Militair beleid en operaties

Het Legermuseum herbergt uiteraard omvangrijke en gevarieerde stukken die te maken hebben met de militaire operaties in België zelf, maar ook in het buitenland. Onder deze laatste noemer sorteren de zogenaamde expeditiekorpsen, de Belgische vrijwilligers, de kolonisatiepogingen in verschillende landen en de militaire missies. Zie:

BOIJEN (R.). *Inventaris van het fonds “Belgische militaire aanwezigheid in het buitenland” 1826-1955*. Brussel, 1979.

Dit fonds omvat correspondentie, rapporten, persknipsels, namenlijsten en privépapieren inzake de Belgische aanwezigheid in 23 landen of conflictgebieden. Zie voor de aanwending van sommige van deze documenten:

DUCHESNE (A.). *Le Musée royal de l’Armée et d’Histoire militaire au point de vue de la documentation historique coloniale*. Brussel, 1958, p. 287-316.

LORETTE (J.). Sources pouvant servir à l’histoire des rapports italo-belges au XIXe siècle. La documentation relative au Risorgimento conservée au Musée royal de l’Armée et d’Histoire militaire à Bruxelles, in *Risorgimento*, 1966, p. 79-94.

STEVENS (F.E.). Een goudmijn voor genealogen en geschiedschrijvers. De dienstverbintenissen bij de pauselijke troepen (1860-1870), in *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis*, 1973, p. 53-78.

Daarnaast zijn ook de fondsen omtrent de “Franse periode” en de “Hollandse periode” uiteraard van tel. Het fonds “België en het buitenland” omspannt een heel brede periode: 1830-1940. Het levert informatie over de Belgische krijgsmacht en uiteraard over buitenlandse legers (o.a. via de diplomatieke missies), maar ook over Belgische officieren in het buitenland. Er werden eveneens kopieën gemaakt van de rapporten van de Britse militaire attachés in Brussel voor de periode 1890-1940.

Omtrent het onafhankelijke België en het eigen Belgisch territorium in de periode vóór de Eerste Wereldoorlog zijn er in de eerste plaats een aantal fondsen die samenhangen met een (dreigende) oorlogssituatie of een specifiek conflict, zoals:

BOIJEN (R.). *België in de periode 1830-1839*. Brussel, 1979.

Dit bestand bevat correspondentie en rapporten met betrekking tot de militaire situatie in de beginperiode van de Belgische Staat, de tiendaagse veldtocht, het beleg van Antwerpen, de Franse interventie, enz.

PARIDAENS (M.-A.). *Inventaire du fonds d'archives «Risquons-tout, 1848»*. Brussel, 1981. Bestaat voornamelijk uit briefwisseling en rapporten.

PARIDAENS (M.-A.). *Inventaire du fonds d'archives "1870-1871"*. Brussel, 1979.

Betreft correspondentie, instructies en rapporten in verband met de Belgische mobilisatie, de militaire operaties, het interneren van oorlogvoerenden en de problemen aangaande de Belgische neutraliteit.

Stukken over de operaties en gebeurtenissen van de Belgische marine zijn te vinden in:

BOIJEN (R.). *Inventaris van het archieffonds "Belgische Marine", 1809-1945/1946*. Brussel, 1987.

Het Legermuseum huisvest eveneens verschillende fondsen met betrekking tot de beide wereldoorlogen. Zo is er een (oorspronkelijk overgedragen) uitgebreid en rijk archief omtrent de Eerste Wereldoorlog, dat werd geklasseerd aan de hand van drie componenten. Het eerste deel werd gecatalogeerd onder de noemer "Personalia" en omvat de persoonlijke papieren van zowel militairen als burgers. Het gaat onder meer over dagboeken en correspondentie, waardoor het dagelijks leven tijdens het conflict bestudeerd kan worden. Zie:

BOIJEN (R.). *Inventaris van het archieffonds "1914-1918 – I". – Personalia*. Brussel, 1982.

De tweede component van dit archief is gericht op diverse aspecten als de taalkwestie, de bevoorrading, de ontspanning van de militairen, relaties met het buitenland, pers, propaganda, enz.:

BOIJEN (R.). *Inventaris van het archieffonds "1914-1918 – II"*. Brussel, 1984.

Het derde deel van dit archief heeft betrekking op de militaire operaties zelf, zowel van het Belgisch leger zelf als van de tegenstander. Daarnaast zijn er stukken over de Duitse bezetting van België en over het Belgisch bezettingsleger in Duitsland.

Een nog niet geïnventariseerde collectie documenten heeft betrekking op de dossiers van tienduizenden militairen die in krijgsgevangenschap in Duitsland vertoefden of geïnterneerd werden in Nederland of Zwitserland.

Het archief van de 1^e Legerdivisie omvat de zogenaamde "dagelijkse overzichten" van de eenheid, waarbij de orders (op verschillende niveaus), verslagen, inlichtingenrapporten en overzichten van de gebeurtenissen werden opgenomen. Het fonds omvat eveneens een aantal egodocumenten, zoals dagboeken:

BOIJEN (R.), VANDEWEYER (L.). *(Voorlopige) Inventaris van het archieffonds "1^e Legerdivisie (1914-1919)"*. Brussel, 2005.

Verdere informatie omtrent de Eerste Wereldoorlog is te vinden in de stukken, die in 2001 door het Centrum voor Historische Documentatie van de Krijgsmacht (CHD) werden overgemaakt aan het Koninklijk Legermuseum. Behalve het sterk gefragmenteerd karakter van de bronnen worden deze fondsen gekenmerkt door een summier inventaris (vaak werd enkel gebruik gemaakt van overdrachtslijsten). In elk geval omvatten deze stukken de dagelijkse rapporten (activiteitsverslagen) van bepaalde legereenheden tijdens de Eerste Wereldoorlog, maar

ook documenten van het Algemeen Hoofdkwartier en een aantal vooroorlogse stukken van de Generale Staf en documenten van de inspectie- en ondersteunende diensten tijdens het conflict. Een bijzonder onderdeel heeft betrekking op de categorie “Algemene documentatie / Documentation générale”. Daarin werden persdossiers en allerhande documentatie uit de Eerste Wereldoorlog en het interbellum omtrent een brede waaier van thema’s verzameld: militair beleid, oorlogsvoorbereiding, herbewapening, oorlogstoerisme, subversieve propaganda, enz.

Voor het interbellum bieden deze ex-CHD stukken ook een zicht op het Belgisch militair beleid in het algemeen en dit aan de hand van rapporten, interne nota’s en briefwisseling. Sommige onderdelen hebben eveneens betrekking op de buitenlandse politiek en binnenlandse aangelegenheden. Bovendien werden stukken van het kabinet van het Ministerie van Landsverdediging bewaard. Een laatste reeks heeft te maken met het Belgisch bezettingsleger in Duitsland (1918-1929). Onderdelen van tijdschriftreeksen werden opgenomen in de bibliotheek van het Legermuseum.

Analoge thema’s uit beide periodes (de Eerste Wereldoorlog en het interbellum) komen eveneens aan bod in het zogenaamd Russisch archief (ook “Moskou-archief” genaamd). Het gaat om stukken van de Belgische krijgsmacht die in 1940 eerst door het Duitse leger en in een later stadium door het Rode Leger in beslag werden genomen en uiteindelijk in Moskou terecht kwamen. In 2002 werden deze stukken overgebracht naar het Koninklijk Legermuseum. De documenten in hun huidige vorm, verzameld in bijna 6000 dozen – met telkens verschillende dossiers per doos –, zijn bijzonder divers van aard en tegelijk sterk fragmentair van karakter. De relevantie van dit archieffonds staat buiten kijf, temeer daar er tot nog toe voor bepaalde onderwerpen maar bitter weinig onuitgegeven documenten bewaard werden. Het gaat niet alleen om officiële documenten en administratieve stukken, maar in sommige gevallen ook om briefwisseling en private documenten. Daarnaast zijn er in sommige dossiers kaarten, schema’s en foto’s aanwezig. Het gaat om een caleidoscoop aan thema’s, zoals het bezettingsleger in Duitsland, de oorlogsvoorbereiding, de bewapening, de werking van de eenheden, de mobilisatie van het Belgisch leger, enz. Een eerste ontsluiting, via een voorlopige inventaris van de dossiers, heeft ondertussen plaats gevonden en is consulteerbaar op papier en in elektronische vorm in de leeszaal.

Ondanks de hoger genoemde werkverdeling tussen het KLM en het CHD, bewaart het eerste eveneens een aantal fondsen (zij het beperkt in omvang) die betrekking hebben op de Tweede Wereldoorlog (abstractie gemaakt van de gegevens die hieromtrent in het Russisch archief te vinden zijn). Het gaat dan om stukken van de Belgische piloten in Groot-Brittannië, documenten omtrent de bezetting of stukken van specifieke eenheden. Er worden eveneens een aantal rapporten van de inlichtingendienst bewaard, net zoals een aantal documenten van Duitse oorsprong (waaronder van de *Auslandsorganisation* van de NSDAP in België).

8.3.2.2. Personeel en persoonlijke papieren

Een belangrijk onderdeel van het ambtelijke archief van het Legermuseum heeft een biografische achtergrond. Het gaat voornamelijk om stamboeken en

persoonlijke dossiers van officieren, die dienden tussen 1830 en 1930. Zie hiervoor:

BOIJEN (R.). *Inventaris van het archieffonds "Officierendossiers 1-5000"*. Brussel, 1985-1987, 5 dln.

Na 1990 werden de dossiers van officieren die zich in het Rijksarchief bevonden opnieuw toegevoegd aan de verzameling van het Koninklijk Legermuseum. Wat betreft de dossiers van onderofficieren en soldaten werd een catalogus opgestart.

Een ander, niet-geïntariseerd, fonds omvat informatie over het personeel en de rekrutering van het Ministerie van Oorlog / Landsverdediging in de periode 1840-1947. Het gaat om dossiers omtrent benoemingen en bevorderingen in het leger (inclusief de reserve), maar ook om manifestaties en feestelijkheden.

Daarnaast worden ook documenten van collectieve actoren, zoals specifieke eenheden en verenigingen, bewaard waaronder:

PARIDAENS (M.-A.). *Inventaire du Fonds d'archives «Union des Fraternelles de l'Armée de campagne 1914-1918»*. Brussel, 1984.

Verschillende van deze fondsen zijn enkel oppervlakkig of zelfs niet geklasseerd en zijn alleszins sterk lacunair ...

Het Koninklijk Legermuseum huisvest eveneens een twintigtal fondsen met persoonlijke papieren van vooraanstaande militairen of privépersonen. De inhoud van deze fondsen is zeer gevarieerd in verschillende opzichten. In de eerste plaats beslaan ze een breed diachronisch perspectief, gaande van (indien we ons beperken tot de hedendaagse periode) de Franse Tijd tot de onmiddellijke naoorlogse periode. Daarnaast is er de inhoud van de fondsen, die sterk varieert, afhankelijk van de functies en de beroepsactiviteiten die door de betrokkenen werden uitgeoefend. Het kan gaan om militaire operaties of verzetsactiviteiten, de werking van de krijgsmacht en/of onderdelen ervan in vredesperiodes, maar ook aspecten zoals het intellectuele leven, het militair onderwijs of de politieke situatie in binnen- en buitenland. De aard van de stukken is dan ook zeer verscheiden: notitieboekjes, agenda's, briefwisseling, rapporten, krantenknipsels, studies, biografische gegevens, enz. komen voor.

8.3.2.3. Materiaal en militaire gebouwen

Inzake aankoop, uitrusting en bewapening van het leger tijdens de 19e eeuw zijn de twee volgende archieffondsen van belang:

PARIDAENS (M.-A.). *Inventaire du fonds d'archives «Habillement, équipement et harnachement»*. Brussel, 1987.

Dit archief heeft betrekking op de periode 1832-1914 en biedt een zicht op de organisatorische, sociale, culturele en economische aspecten die verbonden waren aan de uitrusting van de troepen.

VANDENABEELE (J.). *Inventaris van het archieffonds "Bewapening"*. Brussel, 1990.

Daarnaast wordt eveneens een (niet-geïntariseerd) fonds omtrent de Rijkswacht bewaard. De documenten hebben voornamelijk betrekking op de uitrusting van deze instelling.

Naast de reeds aangehaalde collectie van kaarten en plannen zijn er eveneens een aantal archieffondsden die van belang zijn voor de studie van de militaire gebouwen, meer bepaald:

BOIJEN (R.). *Inventaris van het archieffonds "Versterkingen – militaire domeinen"*. Brussel, 2005.

Herneemt de archiefstukken per versterking, inclusief een aantal militaire domeinen (zoals de kampen van Beverlo, Brasschaat en Diest). Het fonds omvat niet alleen stukken omtrent de situatie in deze sites zelf, maar ook documenten uit het buitenland (Frankrijk, Nederland en het Groothertogdom Luxemburg). Het omvat inspectieverslagen en rapporten, memoranda omtrent de verdediging van en de aanval op versterkingen, briefwisseling, detailplannen en lastenboeken, enz. voor 30 sites (gaande van de late 17^e eeuw tot het laatste kwart van de 19^e eeuw).

In de door het CHD overgedragen stukken (2000-2001) zijn eveneens gegevens (met plannen en kaarten) omtrent de militaire gebouwen terug te vinden, zoals werken aan fortificaties, defensielijnen en versperringen of dossiers omtrent onteigeningen en militaire dienstbaarheden, voornamelijk omtrent het interbellum maar in een aantal gevallen eveneens voor de periode daarvoor.

8.3.2.4. Ondersteunende diensten en andere aspecten

Een laatste thema omvat de ondersteunende diensten of behelst andere, specifieke aspecten van de militaire kwesties of de krijgsmacht. De onderstaande fondsen geven een indruk van de verscheidenheid aan gegevens in het Koninklijk Legermuseum.

VILAIN (M.). *Inventaire du fonds d'archives «Service de santé et Croix-Rouge, 1831-1914»*. Brussel, 1981.

Behandelt de organisatie en de werking van de gezondheidsdienst, epidemieën en de gevreesde "ophthalmie militaire". Het bestand bevat ook documenten met betrekking tot het internationale en Belgische Rode Kruis.

Daarnaast zijn er bijvoorbeeld ook fondsen over militaire kerkhoven, militaire muziek of medailles. In bepaalde gevallen wordt het strikt Belgisch militaire karakter overstegen. Zo is er onder meer een fonds omtrent de Duitse krijgsgevangenen in België op het einde van de Tweede Wereldoorlog en de onmiddellijke naoorlogse periode. Zie:

DUVOSQUEL (J.-M.). *Inventaris van het archieffonds "Duitse krijgsgevangenen in België, 1945-1948"*. Brussel, 1981.

Ten slotte verdient eveneens het fonds Burgerwacht aandacht. Het werd geïnventariseerd en onder meer voorzien van een biografische index. Het fonds omvat onder andere de geschiedenis van de eenheden van de Burgerwacht, vaak sinds hun ontstaan. Zie:

VELDEMAN (P.). *Fonds Burgerwacht: voorlopige inventaris van het archief van het hoofdkwartier van de burgerwacht voor de provincies Antwerpen en Brabant, 1897-1920*. Brussel, 2003.

8.3.3. *Het Centrum voor Historische Documentatie van de Krijgsmacht (CHD) – Evere*

Zoals gezegd fungeert het CHD (officieel nu “Sectie Archieven van de Strijdkrachten”) als een zogenaamd tussenarchief, in afwachting van een definitieve overdracht van de stukken aan het Koninklijk Legermuseum (zie hierboven) of een uiteindelijke vernietiging van de documenten. De instelling kan bogen op meer dan 110 fondsen (zij het onderling sterk variërend qua omvang). In een (ondertussen enigszins achterhaalde) brochure wordt een korte introductie gegeven:

Le Centre de Documentation historique des Forces armées – Het Centrum voor Historische Documentatie van de Krijgsmacht. Brochure de présentation – Presentatiebrochure. Brussel, z.j.

Het CHD conserveert, zoals gezegd, het militaire archief van de periode na 1939. We hebben al gezien dat in de praktijk de werkverdeling tussen de beide bewaarplaatsen (KLM en CHD) niet te strikt genomen moet worden. Het CHD bewaart deels gesloten, deels toegankelijke archieffondsen van Landsverdediging en van de diverse eenheden. Verschillende fondsen worden enkel via een onuitgegeven, ruwe inventaris ontsloten. Doorgaans wordt gebruik gemaakt van de zogenaamde overdrachtslijst die door de producerende instelling werd opgesteld.

De archieffondsen hebben betrekking op verschillende thema's: militaire operaties, organisatie, personeel, bevoorrading en materiaal, huisvesting en gebouwen, transport en communicatie, opleiding, financiën, militaire vraagstukken en extramilitaire activiteiten. Het meest omvangrijke fonds bestaat uit personeelsdossiers. Logischerwijs is veel ruimte gereserveerd voor de stukken met betrekking tot (de militaire operaties tijdens) de Tweede Wereldoorlog (gecatalogeerd onder de noemer *Campagne '40-'45*). De inhoud van dit fonds is verscheiden: naast documenten omtrent de strijd zelf (per militaire eenheid), werden ook stukken verzameld omtrent de krijgsgevangenkampen, de gezondheidsdienst, subversieve propaganda, het kabinet, persartikels, enz. Bovendien werden ook documenten van andere staten (voornamelijk de grootmachten) ingezameld. Ten slotte zijn er ook stukken omtrent de gewapende weerstand (organisatie, soldij en vergoedingen, activiteiten, propaganda, enz.).

Ook de militaire operaties na de Tweede Wereldoorlog komen in dit archief aan bod. Het gaat dan uiteraard om Congo (verschillende fondsen), Korea en de Belgische strijdkrachten in Duitsland. Ook stukken omtrent de recente “humanitaire operaties” in het buitenland worden er bewaard.

Verschillende andere archieffondsen hebben te maken met de organisatie en de werking van de Belgische krijgsmacht. Naast archieven van de verschillende eenheden en specifieke instellingen (werken van de Generale Staf, papers van de Koninklijke Militaire school, enz.) zijn er ook de stukken van het Ministerie van Landsverdediging. Een andere reeks van archieffondsen in het CHD heeft te maken met specifieke thema's, zoals ongevallen met vliegtuigen, fortificaties of scheepsjournalen.

Naast deze officiële archieven bezit het CHD eveneens een hele reeks van privé-documenten, waaronder stukken van vooraanstaande militairen zoals generaal

Keyaerts en generaal van Overstraeten. Ook de fondsen van andere militairen bevatten bijzonder relevante informatie voor de analyse van het Belgisch militair beleid en de Belgische krijgsmacht. Van al deze archieven bestaan in een aantal gevallen slechts onuitgegeven inventarissen, te raadplegen in de leeszaal.

Een bijzondere vermelding verdienen de jaarverslagen, die door elke legereenheid verplicht worden opgesteld (sinds 1960). Dit activiteitenrapport omvat niet alleen de kenmerken en de middelen (aantal militaire, mutaties, budget, enz.) van de eenheid, maar ook andere aspecten zoals interne controle en (sociaalculturele) activiteiten. Het CHD beschikt eveneens over een omvangrijke collectie reglementen, handboeken en (opleiding)brochures, die op zijn minst teruggaan tot de tweede helft van de 19^e eeuw. Hetzelfde gaat op voor de brede waaier van tijdschriften en periodieken, vaak van de militaire eenheden zelf. De fototheek omvat verschillende reeksen van foto's.

Wat deze beide laatste elementen betreft, kan er eveneens verwezen worden naar twee andere bewaarplaatsen binnen het Ministerie van Landsverdediging. De centrale bibliotheek van het Ministerie (gelegen in Evere) omvat uiteraard eveneens een reeks van gespecialiseerde werken. De Algemene directie imago en PR (met verschillende vestigingsplaatsen) beschikt bovendien over een archief waar foto- en beeldmateriaal uit de periode sinds 1916 wordt bewaard. Het gaat om materiaal dat gegenereerd werd door (eenheden van) de krijgsmacht zelf, burgerinstanties en particulieren. Uiteraard gaat het om een dynamisch archief, waaraan nieuw materiaal wordt toevertrouwd. De foto's en beelden kunnen door onderzoekers geconsulteerd worden en zijn ontsloten aan de hand van verschillende databanken (waaronder een aantal in papieren vorm). Zie de hoger genoemde website van het Ministerie van Landsverdediging voor algemene informatie over dit departement.

8.3.4. *Andere relevante archieven in België en het buitenland*

Naast de reeds vermelde instellingen worden ook op andere plaatsen archiefstukken bewaard die informatie opleveren over de Belgische krijgsmacht en/of het Belgisch militair beleid. Dat is zowel voor het Algemeen Rijksarchief (dat zelf een aantal stukken van het ministerie bewaart) als het SOMA het geval, maar ook voor andere overheidsinstellingen zoals de FOD Buitenlandse zaken. Op zijn minst één andere instelling is in België eveneens relevant: (het documentatiecentrum van) het In Flanders Fields Museum – Ieper. Logischerwijs spitst de collectie zich toe op de Eerste Wereldoorlog, maar er werd eveneens materiaal verzameld uit de periode vlak voor en na het conflict. Het documentatiecentrum omvat niet alleen een rijke collectie aan binnen- en buitenlandse publicaties, zoals ca. 20.000 nummers van tijdschrift- en krantenartikels, een uitzonderlijke collectie regimentgeschiedenissen, egodocumenten, brochures, verhandelingen, enz. Onder andere door schenkingen van private personen werd en wordt ook een interessant archiefbestand uitgebouwd. De inhoud van de verschillende fondsen, afkomstig van personen met verschillende nationaliteiten, is bijzonder divers: dagboeken, briefwisseling, tekeningen en aquarellen, foto's, postkaarten, enz. Bovendien werden ook interviews afgenomen. Deze mondelinge geschiedenissen werden vastgelegd via schriftelijke enquêtes en/of audio/videomateriaal.

Het spreekt voor zich dat het Belgisch militair beleid eveneens een internationale relevantie heeft. Behalve de thematiek van de Belgen in het buitenland (die hoger reeds aan bod kwam) is er de informatie omtrent de Belgische krijgsmacht die door niet-Belgen (bijvoorbeeld de militaire attachés) werd aangelegd. Daarbij spelen de militaire archieven in de buurlanden een belangrijke rol.

Voor België zijn volgende publicaties omtrent de Franse militaire archieven van tel:

DUCHESNE (A.). *Les archives de la guerre et de la marine à Paris et l'histoire de Belgique*. Brussel, 1962.

DUCHESNE (A.). Note additionnelle à l'inventaire des archives de la guerre et de la marine à Paris intéressant l'histoire de la Belgique, in *HKCG*, 1964, p. XLI-XLVI.

Naast de "Franse Tijd" hebben de stukken ook betrekking op de militaire expedities die België en zijn kolonie aanbelangen evenals de rapporten van de Franse militaire attachés in België. Uittreksels werden gepubliceerd door:

DUCHESNE (A.). L'armée et la politique militaire belges de 1871 à 1920 jugées par des attachés militaires de France à Bruxelles, in *BTFG*, 1961, p. 391-430; p. 1092-1126; 1963, p. 371-384, p. 1188-1219.

De Franse militaire archieven (met bewaarplaatsen in Vincennes en Châtelerault) omvatten stukken die op België betrekking hebben. Het gaat om onuitgegeven documenten, maar ook om beelden, kaarten, foto's, films, enz. Bovendien werden er door verschillende departementen gespecialiseerde bibliotheken opgericht. Vanaf 1972 werd eveneens begonnen met de registratie van mondelinge geschiedenissen. Momenteel zijn de collecties ontsloten via 50 bibliografieën en via een veertigtal werken genaamd "Etat thématique des sources d'archives", die de fondsen per thema weergeven. Een aantal stukken is digitaal en online consulteerbaar. Voor de exploitatie van de stukken speelt de Historische Dienst van de Franse defensie een cruciale rol: zie www.servicehistorique.sga.defense.gouv.fr/. Deze instelling geeft de reeksen "Articles", "Travaux" en "Dossiers" uit, evenals het tijdschrift *Revue historique des Armées*. Parijs, 1945-.

Een omvangrijke collectie van stukken omtrent de Britse militaire geschiedenis wordt bewaard door de *National Archives* (o.a. *Public Record Office*). Het omvat zowel de *War Office Papers* als de *Cabinet Papers*. Verschillende catalogi, waaronder een aantal elektronische, zorgen voor de ontsluiting ervan: www.nationalarchives.gov.uk/militaryhistory/.

Voor de studie van het hedendaags Brits defensiebeleid – ook de relaties met andere West-Europese landen in het algemeen en België in het bijzonder – kunnen de archieven van het *Liddell Hart Centre for Military Archives* van het King's College – London worden geconsulteerd: www.kcl.ac.uk/iss/archives/about/lhcma.html. Het omvat de private papieren van honderden vooraanstaande militairen en betreft diverse thema's.

Het *Imperial War Museum* bezit een brede waaier van gegevens omtrent conflicten uit de 20^e eeuw. Naast de persoonlijke papieren van vooraanstaande officieren en stukken van minder bekende militairen (met o.a. dagboeken, brieven, memoires, enz.) bestaat de collectie uit kunststukken, films en video's, geluidop-

names, vastgelegde mondelinge geschiedenissen en zo'n acht miljoen foto's. Een belangrijk deel van de collectie is elektronisch ontsloten. Zie: www.iwm.org.uk.

Het Duitse *Militärarchiv* in Freiburg vormt een onderdeel van het *Bundesarchiv*. Zie: www.bundesarchiv.de/. Hier worden de stukken van de Duitse strijdkrachten sinds het midden van de 19^e eeuw bewaard. Naast een interessant beeldarchief hebben verschillende fondsen met onuitgegeven stukken betrekking op de situatie in België. Dat geldt voor de militaire operaties zelf (de veldtocht in België tijdens de Tweede Wereldoorlog), maar ook voor de bezettingstijd in beide oorlogen en de naoorlogse periode (internationale veiligheidsvraagstukken, de kwestie van de oorlogsschuld). Voor het interbellum zijn er eveneens rapporten en documenten van de militaire attachés. Zie:

www.bundesarchiv.de/bestaende_findmittel/findmittel_online/online_fm_abt_ma/index.html.

In Berlijn-Potsdam is een onderzoeks- en opleidingscentrum gevestigd: het *Militärgeschichtliches Forschungsamt* (www.mgfa-potsdam.de).

Voor de Nederlandse situatie, ten slotte, moet er in de eerste plaats gekeken worden naar het *Nationaal Archief*: www.nationaalarchief.nl/ Daar worden stukken van het Ministerie van Oorlog (1813-1945), de Landmacht (1840-1940), het Hoofdkwartier (1914-1940), het militair gezag, de kolonies, enzovoort bewaard. Zie:

Oorlogsgids. Welke oorlogsarchieven vind ik bij het Nationaal Archief? Den Haag, z.j.

Daarnaast worden interessante gegevens (onuitgegeven documenten, boeken, tijdschriften, foto's, enz.) bijgehouden door het Nederlands Instituut voor Militaire Historie NIMH (www.nimh.nl/nl/), waarbij er veel aandacht gaat naar de verschillende militaire operaties (voornamelijk de Tweede Wereldoorlog en de naoorlogse periode). Ten slotte is eveneens de Nederlandse Defensie Academie NLDA (www.nlda.nl/) van tel. Deze overkoepelt verschillende deelorganisaties (waaronder het net genoemde NIMH), onder meer in het kader van de Nederlandse militaire opleiding. Naast deze onderwijsfunctie wordt er binnen de instelling wetenschappelijk onderzoek verricht. Daarbij worden rapporten, nota's en lezingen gepubliceerd.

8.4. *Publicaties*

De Belgische krijgsmacht heeft zelf verschillende (types van) publicaties, met verschillende doelen en verschillende doelpublieken gerealiseerd. Een overzicht wordt geboden via verschillende werken. Zo is er een catalogus van de bibliotheek van het Ministerie van Oorlog / Landsverdediging:

Catalogue des accroissements de la bibliothèque du Dépôt de la Guerre. Brussel, verschillende edities (vanaf 1838).

Omvat verschillende rubrieken, met niet alleen aandacht voor militaire geschiedenis. Het gaat om werken zowel uit België als het buitenland (o.a. Frankrijk, Duitsland, Italië, Groot-Brittannië). Wordt voortgezet als:

Catalogue de la bibliothèque du ministère de la Guerre. Brussel, verschillende edities (onder andere 1882, 1924).

Hetzelfde geldt voor de centrale bibliotheek van het Ministerie van Landsverdediging in de naoorlogse periode. Zie o.a.:

Catalogus der kostbare werken. Catalogue des ouvrages précieux. Brussel, verschillende edities (waaronder 1975, 1979 en 1981).

Voor bepaalde thema's werden eveneens specifieke publicaties gerealiseerd:

BOTTEMANE (D.). *De Tweede Wereldoorlog. Bibliografie van de documentatie van de centrale bibliotheek, Landsverdediging. La Deuxième Guerre mondiale. Bibliographie de la documentation à la bibliothèque centrale, Défense nationale.* Brussel, 1980 (eveneens in het Engels en het Duits).

Recueil administratif contenant les arrêtés, règlements, instructions et circulaires relatifs à l'administration de l'armée. Brussel, 1833.

Bulletin de la presse et la bibliographie militaires. Brussel, 1879-1914.

Catalogue des publications officielles du département de la Guerre. Brussel, verschillende edities (waaronder 1906, 1907, 1911, 1912 en 1913).

Omvat de titels van reglementen, handboeken, tarieven, gidsen, instructies enz. uitgegeven door het Ministerie van Oorlog.

Verschillende andere reeksen bieden een zicht op de organisatie en de werking van de krijgsmacht:

Journal militaire officiel. Officieel militair dagblad. Brussel, 1835-1940, 1943-1946.

Publiceert de officiële berichtgeving van de krijgsmacht, zoals besluiten, omzendbrieven, reglementen, enz.

Almanach de l'armée belge. Brussel, 1860-1914.

Neemt organogrammen en personeelslijsten op.

Annuaire militaire de la Belgique. Brussel, 1833-1834.

Annuaire de l'état militaire de la Belgique. Brussel, 1835-1843.

Annuaire militaire officiel. Brussel, 1844-1862.

Annuaire de l'armée belge. Brussel, 1863-1881.

Annuaire officiel de l'armée belge. Brussel, 1882-1940/41.

Omvat lijsten met namen, functie, eenheid en enkele biografische notities.

Ministerie van Landsverdediging. Officieel jaarboek. Ministère de la défense nationale. Annuaire officiel. Brussel, 1951-.

Bevat organogrammen en personeelslijsten.

Handboek van landsverdediging. Brussel, 1985, 1987, 1988.

Biedt een algemeen overzicht van de structuur van het Belgisch leger, van het militair beleid, van de belangrijkste cijfergegevens, enz.

De staat van het Belgisch leger en zijn functies en disfuncties werden op bepaalde tijdstippen ontleed via zogenaamde militaire commissies. Die konden een gemengd statuut krijgen, indien ook parlementsleden aan de commissie werden toegevoegd (toegepast op tijdstippen met zware disputen over al dan niet specifieke aspecten van het militair beleid). Zie bijvoorbeeld:

Procès-verbaux des séances de la Commission mixte pour examiner l'établissement militaire du Pays, pour étudier les questions relatives à l'organisation de l'armée. Brussel, 1852 en 1873.

Commission chargée de l'étude des questions relatives à la situation militaire. Procès-verbaux des séances, 16 novembre 1900 – 30 avril 1901. Brussel, 1901.
Commission mixte chargée d'étudier les mesures de réorganisation militaire que requiert la défense effective du territoire. Brussel, 1928.

In de naoorlogse periode werden eveneens verschillende witboeken gepubliceerd omtrent de staat van de krijgsmacht en de voortgang van de modernisering ervan, zoals:

Witboek van landsverdediging. Livre blanc de la défense nationale. Brussel, 1961-1965, 1965, 1961-1969, 1977, 1985, 1994.

Betreft onder andere het Atlantisch en het Belgisch defensiebeleid, de defensie-uitgaven, de organisatie van de Belgische krijgsmacht en het personeel.

Le Plan Stratégique – Bilan 1999-2003. Brussel, 2003.

Le Plan Stratégique – évaluation et perspectives. Brussel, 2003.

La Défense au rapport. Brussel, 2006.

La Défense à mi-parcours du Plan Stratégique 2000-2015. Brussel, 2007.

(Onderdelen van) het Belgisch Leger publiceerden eveneens een aantal periodieken, waaronder:

La Revue militaire. Brussel, 1833-1838. Verscheen onregelmatig. Vanaf april 1834: *Revue militaire et de la marine*; vanaf april 1835: *Journal de l'armée belge*, 1835-1874.

Bulletin belge des sciences militaires. Brussel, 1920-1939.

Uitgegeven door de Belgische Generale Staf.

Revue militaire belge. Brussel, 1875-1914.

Revue militaire belge. Organe de défense nationale et d'éducation périodique. Brussel, 1938-1940.

Le Soldat belge. De Belgische soldaat. Brussel, 1885-1914.

L'Echo de l'Armée. Brussel, 1898-1914.

La Vie militaire. Brussel, 1912-1914.

Archives médicales belges. Organe du corps sanitaire de l'armée. Brussel, 1904-1917.

Statistique médicale de l'armée belge. Année 1910-1912. Brussel, 1911-1913.

Le Courrier de l'armée / De Legerbode. Brussel, 1914-1940.

La Belgique militaire. Brussel, 1871-1940 (afwisselend wekelijks, tweemaandelijks, ...).

Gericht op een breder publiek, met verschillende rubrieken waaronder artikels met historische terugblikken, actuele debatten, persuittreksels, kroniek, bibliografie.

L'Organe des Anciens Militaires. Brussel, 1903-1914.

Tijdschrift militaire documentatie. Brussel, 1945-1961.

Gazette du soldat. De Soldatenpost. Brussel, 1945-1958.

FM. Militair weekblad / Hebdomadaire militaire. Brussel, 1967-1973.

Direct. L'hebdo de l'armée belge / Het weekblad van de Belgische Krijgsmacht. Brussel, 2002-2008.

Er bestaan eveneens verschillende periodieken uitgaande van eenheden van de krijgsmacht, reserveofficieren en onderofficieren, oud-strijders, slachtoffers van de oorlogen, enz. Vele zijn raadpleegbaar in de bibliotheek van het Koninklijk Legermuseum of in de Koninklijke Bibliotheek.

Gericht op een breder publiek:

Nos forces. Onze macht. Brussel, 1959-1966.

Het Leger – de Natie / L'Armée – la Nation. Brussel, 1946-1960.

Algemeen tijdschrift bestemd voor een breed publiek.

Vox. Militair weekblad (later als ondertitel vervangen door *Magazine*). Brussel, 1974-2006.

Informatief en propagandatijdschrift dat de activiteiten van het Belgisch leger voor een breed publiek belicht.

Tal van brochures en eigentijdse publicaties van en over het Belgisch leger kunnen teruggevonden worden dank zij de bibliografieën over militaire geschiedenis vermeld in de bibliografie bij het begin van dit hoofdstuk.

9. De FOD Financiën⁽¹⁾

Marij Preneel en Juul Verhelst

9.1. Bibliografie

De fiscaliteit en boekhouding van de overheid zijn tot vandaag schatplichtig aan de Franse Revolutie, in het bijzonder aan het Directoire en aan het Napoleontisch regime. Bekijk dus zeker ook de bibliografische referenties in het hoofdstuk over de “Franse tijd”.

Voor de evolutie van de openbare financiën en voor de geschiedenis van de belastingen zie:

Histoire des finances publiques en Belgique – Geschiedenis van de openbare financiën in België. Brussel-Parijs, 1950-1955, 3 dln.; 1950-1980. Brussel, 1988, 2 dln.; 1980-1990. Gent, 1993; 1990-2000. Brussel, 2002.

De Inspectie van financiën. 1938-1963. Brussel, 1964.

Institutionele geschiedenis van de Hoge Raad van Financiën. Opdracht, samenstelling en activiteiten, in *Documentatieblad van het Ministerie van Financiën*, 1996, p. 305-361.

Het Ministerie van Financiën en zijn administratie in het algemeen staatsbestel. Le Ministère des finances et ses administrations dans l'appareil général de l'état. Brussel, 1980.

CHAPEL (Y.). *L'Inspection des finances et le Comité supérieur de Contrôle en Belgique. Le contrôle de l'administration.* Parijs, 1983.

(1) Met zeer veel dank aan de collega's die de afgelopen jaren met het archief van de FOD Financiën hebben gewerkt: Pieter De Reu, Pierre-Alain Tallier, Michel Trigalet, Luc Vandeweyer en de andere leden van de werkgroep Financiën van het Rijksarchief.

- FRANK (M.). *Analyse macroéconomique de la fiscalité belge. 1913-1958*. Brussel, 1960.
- HARDEWYN (A.). *Tussen sociale rechtvaardigheid en economische efficiëntie. Een halve eeuw fiscaal beleid in België (1914-1962)*. Brussel, 2003.
- JANSSENS (P.), VERBOVEN (H.), TIBERGHIE (A.). *Drie eeuwen Belgische belastingen: van contributies, controleurs en belastingconsulenten*. Brussel, 1990.
- SYMOENS (R.). *Het zegelrecht in België. Historisch overzicht*. Brussel, 1942.
- PARISIS (A.). *Budget-Trésor-Monnaie. Les fonctions du Ministère des Finances en Belgique*. Brussel, 1953.
- VAN DE VOORDE (A.). *De penningmeesters van de Wetstraat: het Ministerie van Financiën en al zijn ministers tussen 1831 en 2005. Met biografieën van Jules Malou, Walthère Frère-Orban, Auguste Beernaert, Camille Gutt en Gaston Eyskens*. Leuven, 2005.
- VAN DE VOORDE (A.). De secretarissen-generaal van het Ministerie van Financiën van 1937-2002. De overgang van secretaris-generaal naar Voorzitter van het Directiecomité van de FOD-Financiën, in *Documentatieblad van het Ministerie van Financiën*, 2004, nr. 6, p. 3-37.

Voor de evolutie van de centrale administratie van het ministerie sinds 1830:

- DESMAELE (B.). *Le Ministère des Finances. Étude de l'évolution structurelle de l'administration centrale et de ses organes consultatifs. Première partie: 1831-1945*. Brussel, 1990.
- BOURGEOIS (P.). *Le Ministère des Finances. Étude de l'administration centrale et répertoires des services publics et commissions. Deuxième partie: 1946-1994*. Brussel, 1995.
- VANDEWEYER (L.). Activisten op veroveringstocht in de administratie. Machtsverwerving in het Ministerie van Financiën tijdens de Eerste Wereldoorlog, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1996, p. 29-59.

Enkele administraties werden na de Tweede Wereldoorlog zelfstandige ministeries:

- BOURGEOIS (P.). *Le Ministère du Budget (1946-1948). Le Ministère de l'Administration générale et des Pensions (1948-1949). Organisation et compétences*. Brussel 1992.
- CARPREAU (J.). Het Ministerie van Financiën en zijn administraties: historiek, opdrachten, organisatie, bevoegdheden en werking, in *Documentatieblad van het Ministerie van Financiën*, 1990, nr. 5 (geeft vooral de toestand in 1989 weer).

9.2. Historisch overzicht

Het Ministerie van Financiën wordt in 1831 opgericht als één van de vijf nationale ministeries. Het neemt grotendeels de bevoegdheden over van zijn rechtsvoorgangers uit de "Franse periode" (opgericht bij decreet van 10 vendémiaire iv (2 oktober 1795) en bevoegd voor de "Belgische departementen" vanaf 13 brumaire iv [4 november 1795]) en uit de "Hollandse periode" (departement van Financiën, onder leiding van een Algemeen Commissaris, opgericht bij orga-

niek besluit van 12 augustus 1814). Na de Belgische onafhankelijkheid preciseert het organiek regentsbesluit van 18 maart 1831 de opdrachten van het nieuwe ministerie. In essentie gaat het om het bijhouden van de rijksboekhouding en het uitvoeren van de fiscale wetgeving. De rijkscomptabiliteit omvat drie grote onderdelen:

- De begroting (voorzien van ontvangsten en uitgaven)
- De rekening (boeken van reële ontvangsten en uitgaven)
- Het volgen van het vermogen (de “patrimoniale boekhouding”)

Van bij zijn oprichting wordt het Ministerie van Financiën geleid door een secretaris-generaal, die ondersteuning krijgt van het Algemeen secretariaat. Het Algemeen secretariaat staat in voor de begroting, de boekhouding, het materiaal, het personeelsbeleid, de logistiek en de centrale bibliotheek van het ministerie. Na de Tweede Wereldoorlog wordt het Algemeen secretariaat opgedeeld in de Algemene diensten, met een vertaaldienst en een sociale dienst, en een Studie- en documentatiedienst. De oprichting van een dienst Automatisering volgt vanaf de jaren 1970. Onder het secretariaat vallen ook de advies- en overlegorganen, zoals de Hoge Raad van Financiën. Af en toe krijgt het Algemeen secretariaat ook kortlopende, externe opdrachten toegewezen, zoals het beheer van de pensioenen van alle ministeries, gestipuleerd bij KB van 20 februari 1936. Deze tijdelijke taak wordt bij KB van 8 februari 1939 overgeheveld naar de Thesaurie.

Van bij het ontstaan van het Ministerie van Financiën wordt een deel van de taken uitbesteed aan adviserende en uitvoerende commissies en aan openbare diensten. Het aantal commissies dat in de loop der jaren wordt opgericht, is bijzonder talrijk. De Hoge Raad van Financiën werd opgericht bij KB van 31 januari 1936 met de bedoeling om alle adviserende commissies in één enkel adviesorgaan samen te smelten.

De eigenlijke administraties van Financiën zijn onder te verdelen in fiscale administraties en niet-fiscale administraties. De vier grote fiscale administraties, die teruggaan tot 1831 (en zelfs tot de “Franse” en “Hollandse tijd”), zijn: de Directe belastingen, Douane en Accijnzen, Registratie en Domeinen en het Kadaster. De administratie van de Directe belastingen staat in voor de inning, de invordering en de controle van de belastingen die periodiek en volgens belastingregisters worden geïnd. Tijdens de 19^e eeuw zijn dat hoofdzakelijk de grondbelasting, de personele belastingen, de belasting op werkelijke inkomsten en winsten en het patentrecht; vanaf 1919 de inkomstenbelastingen, die in 1962 worden hervormd en onderverdeeld in personenbelasting, vennootschapsbelasting, rechtspersonenbelasting en de belasting van de niet-verblijfhouders. De administratie van de Douane en Accijnzen vormt tot 1925 (KB van 2 april 1925) één geheel met de administratie van de Directe belastingen. Ook het Kadaster opereert tussen 1835 en 1930 onder de koepel van de Directe belastingen. De indirecte belastingen vormen het terrein van Douane en Accijnzen (douanerechten en accijnzen) en van Registratie (registratie-, zegel-, griffie-, hypotheek- en successierechten en de omzetbelastingen). Domeinen, dat in feite geen fiscale dienst is maar steeds een eenheid vormt met Registratie, is verantwoordelijk voor de aankoop en de onteigeningen van onroerende goederen, het beheer van de private domeinen van

de Staat en de verkoop van onroerende en roerende goederen. Het Kadaster ten slotte staat in voor de inventaris van grondeigendommen.

Van de traditionele niet-fiscale administraties zijn de Thesaurie, tussen 1863 en 1971 “Thesaurie en Staatsschuld” genoemd, en de Munt de oudste. De Thesaurie is *de facto* de boekhouder van de staat. Naarmate de rijkscomptabiliteit complexer wordt, groeit het aantal diensten. In 1934 wordt het opstellen en de controle van de begroting toevertrouwd aan de nieuwe administratie Begroting en Controle van de Uitgaven. Als in 1936 de toekenning en de berekening van de overheidspensioenen (vanaf 1946 ook de pensioenen van militairen) gebeurt door het Ministerie van Financiën, voert eerst het Algemeen secretariaat, en vanaf 1939 de Thesaurie deze opdracht uit. Zowel de bevoegdheid begroting als die van pensioenen wordt na de Tweede Wereldoorlog even losgekoppeld van het Ministerie van Financiën. In 1950 wordt Pensioenen een aparte administratie binnen het ministerie.

De Munt ten slotte is belast met het toezicht op het slaan van muntgeld en verleent waarborgen voor edelmetalen. Deze kleine administratie wordt in 1939 toegevoegd aan de Thesaurie. Sinds de wet van 4 april 1995 vigeert De Munt als staatsbedrijf onder de Thesaurie. In het najaar van 2008 kondigt de top van Financiën aan dat De Munt eind 2009 zou worden opgedoekt, maar de regering heeft dat nog niet officieel bevestigd (zie ook het desbetreffende onderdeel in het hoofdstuk over de parastatalen van de FOD Financiën).

In de jaren 1970 en in de jaren 1990 ondergingen vooral de fiscale administraties een aantal grondige reorganisaties. Sinds 1 januari 1971 vervangt de Belasting over de Toegevoegde Waarde (BTW) de met het zegel gelijkgestelde taksen inzake omzetbelastingen. De BTW krijgt meteen een plaats in het organogram: Registratie en Domeinen wordt BTW, Registratie en Domeinen. De dienst van de Fiscale coördinatie wordt in 1974 opgericht om de structuur van de fiscale administraties te verbeteren en bij KB van 16 november 1978 worden alle fiscale administraties onder de koepel van de nieuwe Algemene administratie van de Belastingen ondergebracht, net als de gloednieuwe Bijzondere belastinginspectie voor fraudebestrijding. De hervorming wordt in de tweede helft van de jaren 1990 verder gezet, met de omvorming van de dienst Fiscale coördinatie tot een volwaardige administratie (administratie van de Fiscale zaken) in 1996. In 1997 en 1998 worden de bevoegdheden van Directe belastingen, Registratie, Domeinen en BTW en Kadaster herschikt in drie nieuwe administraties. De Administratie van de ondernemings- en inkomensfiscaliteit (AOIF) verenigt de opdrachten met betrekking tot heffing en controle op het vlak van directe belastingen en BTW; het innen van deze belastingen wordt een taak voor de administratie van de Invordering (AINV). De administratie van het Kadaster, de Registratie en de Domeinen (AKRED) staat in voor de patrimoniale diensten. Niet alle wijzigingen worden onmiddellijk doorgevoerd. Zo blijven de buitendiensten van AOIF verdeeld in aparte kantoren voor Directe belastingen en BTW en wordt het oprichtingsbesluit van AKRED en AINV in 2002 door de Raad van State nietig verklaard. Coperfin (de Copernicushervorming voor Financiën) start in 2001 opnieuw een reeks interne hervormingen op om de administratie andermaal efficiënter, duidelijker en eenvoudiger te maken. Het KB van 17 februari 2002 stipuleert formeel de oprichting van de Federale Overheidsdienst (FOD) Financiën. De algemene dien-

sten worden gereorganiseerd rond zes clusters: Budget & Beheerscontrole, Personeel & Organisatie, ICT, Secretariaat & Logistieke diensten, Studie & Onderzoek en Cel Beleidsvoorbereiding. De administratie van de Pensioenen wordt overgedragen aan de FOD Sociale zekerheid en de Rijksdienst voor Pensioenen. De algemene comptabiliteit – de “staatsboekhouding” – gaat naar de FOD Budget en Beheerscontrole. De FOD Financiën neemt op zijn beurt op 1 januari 2003 het leeuwendeel van het financieel beheer over van de Regie der Gebouwen en de Automobiendienst van de FOD Mobiliteit & Vervoer. Financiën bestaat op dit moment – althans op papier – uit drie “algemene administraties”, die telkens vijf of zes “operationele diensten” onder hun vleugels hebben:

- algemene administratie van de Belastingen en Invordering met zes operationele diensten: Douane & Accijnzen, Particulieren, kmo's, Grote opmetingen, Fiscale invorderingen, Fraudebestrijding.
- algemene administratie van de Patrimoniumdocumentatie met vijf operationele diensten: Patrimoniumdiensten, Opmetingen & Waarderingen, Informatieverzameling & -uitwisseling, Rechtszekerheid, Niet-Fiscale invorderingen (rechtstreekse opvolger van de administratie van het Kadaster, Registratie en Domeinen)
- algemene administratie van de Thesaurie (de diensten van de schatkist) met vijf operationele diensten: Internationale & Europese financiële aangelegenheden, Beheer van de Munt, Financiering van de Staat & van de Financiële markten, Betalingen, Beheer van Kassen.

9.3. *Archieven*

9.3.1. *Bewaring en inventarisatie*

Sinds 2004 werden er heel wat archieven van Financiën overgedragen aan het Rijksarchief. Dat is het gevolg van systematische acties (overdracht van registratie-, domein- en hypotheekkantoren) en van interne verhuisoperaties van de administratie zelf. De belangrijkste verhuizing is ongetwijfeld die van de centrale diensten van Financiën van de Financietoren naar de North Galaxy aan het Noordstation in Brussel in 2005. Alleen al voor de centrale diensten van Patrimoniumdocumentatie werd sinds 2004 6308 strekkende meter archief neergelegd in het Rijksarchief; het gros van die archieven (6042 m) betreft evenwel archief afkomstig van de dienst van het Sekwester die ressorteerde onder Registratie en Domeinen (zie hoofdstuk over de bronnen van de Eerste en Tweede Wereldoorlog). Door de combinatie van de enorme hoeveelheid documenten en de tijdsdruk waaronder archivarissen moesten werken bij het ontruimen van bepaalde gebouwen konden nog niet alle overgedragen bestanden worden geïnventariseerd. Het Rijksarchief bewaart op dit moment ruim 13 km archief van Financiën. Bepaalde diensten (zoals de aankoopcomités) bewaren nog al hun archief zelf. Zie ook:

TRIGALET (M.), VANDEWEYER (L.), PRENEEL (M.). Cinq années de collecte d'archives du SPF Finances aux Archives de l'Etat. Nouvelles perspectives pour la recherche, in *8e Congrès de l'Association des Cercles francophones*

d'Histoire et d'Archéologie de Belgique. Congrès de Namur (28-31 août 2008). Actes. Namen, 2008, dl. 1, p. 248.

9.3.2. Algemene bestanden

De meest algemene series waarin de functies, de organisatie en de werking van het ministerie worden geregeld, zijn de koninklijke en de ministeriële besluiten. Voor de periode 1830-1890 werden ze neergelegd in het Rijksarchief:

VERHELST (J.). *Ministerie van Financiën. Reeks koninklijke besluiten (1830-1890). Overdrachtslijst.* Brussel, 1993.

VERHELST (J.). *Ministerie van Financiën. Reeks ministeriële besluiten (1830-1890). Overdrachtslijst.* Brussel, 1993.

Het archief van het Secretariaat-generaal bevat in principe de neerslag van alle algemene taken van het ministerie, naast sporen van bijzondere, op hoog niveau afgehandelde aangelegenheden. De eerste neerleggingen bij het Rijksarchief zijn erg heterogeen en omspannen de hele periode 1830-1932. Het Kabinet (wellicht: de Secretaris-generaal als archiefvormer voor de minister) en de Thesaurie zijn de voornaamste archiefvormers:

COSEMANS (A.). *Ministère des Finances. Ancien fonds. Nos. 1-229, 404-614 (1830-1932). Inventaire en Ministère des Finances. Ancien fonds. Nos. 230-403 (1830-1914). Inventaire.* Brussel, 1989.

Voorts bewaart het Algemeen Rijksarchief archief gevormd door de verschillende diensten die ressorteren onder het Algemeen secretariaat: de dienst Comptabiliteit (Ministerie van Financiën. Algemeen secretariaat. Algemene diensten Comptabiliteit (ca. 1830-1960), Comptabiliteit neerlegging 1971 (1929-1949) en Comptabiliteit overdracht 2005 (1924-1951): het oudste en omvangrijkste bestand van de drie beslaat de periode 1830-1960, maar werd nog niet ontsloten; de Personeelsdienst (Ministerie van Financiën. Algemeen secretariaat. Personeelsdienst. Dienst voor de vereffening (na de Eerste Wereldoorlog). Personeelsdossiers. Reeks I (1918-1940) en reeks II (na de Tweede Wereldoorlog) (1940-1980) en Ministerie van Financiën. Algemeen secretariaat. Personeel. Overdracht 2005 [1940-1960]); de Studie- en Documentatiedienst (Ministerie van Financiën. Algemeen secretariaat. Studie- en Documentatiedienst [1920-1987]).

9.3.3. Patrimoniumdocumentatie

9.3.3.1. Hypotheek, Registratie en Domeinen

Sinds 1796 staan de registratiekantoren in voor de verplichte registratie (in- of overschrijving) van o.m. alle notariële akten, onderhandse akten en erfenisaangiften. Voor de oorsprong van registratie en domeinen en hoe het systeem zich ontwikkelde in de «Franse tijd», lees MASSALOUX (J.-P.). *La Régie de l'enregistrement et des domaines aux XVIIIe et XIXe siècles. Étude historique.* Genève, 1989. Specifiek voor het Groothertogdom Luxemburg is er *Chronique de l'enregistrement et des domaines. Des origines de l'Administration de l'Enregistrement et des Domaines à aujourd'hui 1795-1995.* Luxemburg, 1995.

Hypotheekkantoren registreren voornamelijk akten waarin zakelijke rechten op onroerend goed (zoals een bankhypotheek) worden vastgelegd. Zie:

VAN ZEGHBROECK (J.G.). *Onderzoek naar de structuur en de werking der hypotheekbewaringen*. Wemmel, 1989.

Het leeuwendeel van het archief van Registratie, Domeinen en Hypotheek is afkomstig van de “buitendiensten”, kantoren die verspreid zijn over het hele land met elk hun eigen territorium en bevoegdheid. In Vlaanderen werd in totaal al zo’n 2,5 km registers overgedragen naar het Rijksarchief voor de periode 1796 tot ca. 1965. In Brussel zijn de overdrachten naar het Rijksarchief in Anderlecht volop aan de gang; de registers worden reeks per reeks neergelegd. Zo zijn de aangiften van nalatenschap (reeks 187) voor alle Brusselse kantoren tot 1934 al overgedragen. In Wallonië zit er op dit moment nog veel archief bij de registratiekantoren zelf, maar de systematische overdracht start in 2009. Over de selectie en inhoud van de archieven van registratie en domeinen zie:

HAECK (T.), VANDAELE (D.), VANCOPPENOLLE (C.). Archieven van Registratie en Domeinen in het Rijksarchief Beveren: valorisatie en nieuwe aanpak, in *Bibliotheek- en Archiefgids*, 2004, p. 3-9.

HAECK (T.), VANDAELE (D.). Conserveren en valoriseren. Archieven van Registratie en Domeinen in het Rijksarchief te Beveren, in *ABB*, 2006, p. 105-132.

BUNTINX (J.). De archieven van het Bestuur der registratie en domeinen: bewaring en vernietiging, in *ABB*, 1973, p. 181-185 (extranummer).

De archieven van de registratie- en domeinkantoren in de rijksarchieven zijn bijna allemaal ontsloten, hetzij door plaatsinglijsten, hetzij door gepubliceerde inventarissen (van BEKERS (J.), HAECK (T.), VANCOPPENOLLE (C.), VANDAELE (D.) voor de kantoren in Antwerpen, Oost- en West-Vlaanderen; van VAN MEERBEEK (L.) en NOTEBAERT (A.) voor Brabant en Brussel; van VAN DER EYCKEN (M.) voor Limburg en van GADISSEUR (P.) voor het registratiekantoor in Hoei). Er zijn inmiddels te veel gepubliceerde toegangen op archief van de Registratie om ze hier op te sommen, maar wie op de website van het Rijksarchief doorklikt naar “publicaties” en de zoekterm “registratie” en/of “enregistrement” intikt, vindt ze allemaal. De archiefbestanden met hypotheekregisters zijn voornamelijk ontsloten door onuitgegeven plaatsingslijsten, een minderheid door gepubliceerde inventarissen.

GADISSEUR (P.). *Administration de l'enregistrement et des domaines. Conservation des hypothèques de Huy. Registres aux transcriptions des actes translatifs de propriété d'immeubles (an 7-1879)*. Brussel, 1996.

PRENEEL (M.). *Inventarissen van de archieven van het enige Hypotheekkantoor van Antwerpen (1794-1913) (...)*. Brussel, 2005.

Het is het een hele klus om een bepaalde akte of aangifte terug te vinden, als je niet weet hoe je moet zoeken. De zoekstrategie wordt goed toegelicht in de inleiding van archiefinventarissen als HAECK (T.), VANDAELE (D.). *Inventarissen van de archieven van het Kantoor der Registratie van Geraardsbergen (1795-1979)*. Brussel, 2005. Er is verder de uitgebreide studie van BONQUET (W.). *De administratie der registratie en domeinen en haar archief*. Handzame, 1971 en de prak-

tische gids van DEMUYNCK (G.). *De archieven van de registratie- en hypotheekkantoren (Vlaanderen en Brussel) bewaard in de Rijksarchieven: handleiding voor de genealoog en biograaf*. Deinze, 1991 en BONQUET (W.). *De archieven van de registratie en domeinen*, in *ABB*, 1973, p. 169-180 (extranummer). Als wegwijs in de reeksen van de hypotheekkantoren, kan men de inleiding op de eerder genoemde inventaris van de Antwerpse hypotheekkantoren gebruiken.

De indrukwekkende reeksen registers die de registratie- en de hypotheekkantoren hebben aangemaakt, bevatten heel wat historisch nuttige informatie. Dit geldt in het bijzonder voor aangiften van nalatenschap, de transcripties (van akten van eigendomsovergang), het stamboek van de schepen, de alfabetische tafels van kopers en verkopers, de vestiging van hypotheeken en beslagleggingen door schuldeisers. De reeks van aangiften van nalatenschap bij de registratiekantoren is wellicht het best gekend bij historici. Zij levert immers belangrijke bouwstenen voor het opstellen van een sociale stratificatie van de bevolking van een bepaalde streek, stad of gemeente. Voor het verzamelen van gedetailleerde informatie inzake het vermogen van bepaalde personen of families blijkt deze bron, vooral in combinatie met minuten van het notariaat, bijzonder nuttig.

Het archief van een 25-tal kantoren van de Belasting op het Kapitaal kwam samen met het archief van de registratiekantoren in het Rijksarchief terecht. De “belasting op het kapitaal” werd ingevoerd in het kader van de Gutt-operatie, die noodzakelijk was om het enorme overschot aan bankbiljetten dat in omloop was na de Tweede Wereldoorlog op te slorpen. Het bevat dossiers op naam van de belastingplichtige met daarin een aanslagnota, een aangifte van abatementen, inclusief vermelding van de gezinssamenstelling. De dossiers van de bedrijven zijn deels verloren gegaan, deels overgebracht naar het Algemeen Rijksarchief (50-tal meter), en deels bewaard bij de administratie zelf. Ze zijn voorlopig nauwelijks toegankelijk.

De werking op het centrale niveau van de administratie van Registratie en Domeinen wordt gedocumenteerd in: Ministerie van Financiën. Administratie der Registratie en Domeinen. Algemene zaken (1952-1970) en Aanschrijvingen en dienstbrieven (1822-1989). Verder zijn er, ook in het ARA, drie kleine maar interessante archiefbestanden van centrale commissies van Registratie en Domeinen uit de jaren 1930: archief van de Commissie voor de coördinatie van de fiscale wetten, archief van de Commissie ter opstelling van de wet op de registratierechten en archief van de Commissie voor de algemene inventaris van de goederen van de Staat. De “reeksen 2/24” in het Algemeen Rijksarchief bevatten dossiers inzake de financiële afwikkeling van tot geldboeten veroordeelde collaborateurs – de “speciale leggers nr. 33” die o.m. werden bewaard in het Rijksarchief in Anderlecht, sluiten hierbij aan.

9.3.3.2. Kadaster

Voor de beginperiode van het kadaster wordt er in België (1794-1830) sowieso geen archief bewaard van de centrale administratie. Daarvoor moet men naar de Franse *Archives nationales* of naar het Nederlandse Nationaal Archief. Van groot belang zijn de provinciale en de gemeentelijke archieven, zowel voor het archief van de rijksfiscaliteit als voor de oprichting en werking van het Kadaster. Onder het “Franse” en “Hollandse bewind” zijn de provincies immers in hoge mate

betrokken geweest bij de uitvoering en de archiefvorming. Bij de uitbouw van de centrale administratie en de departementale buitendiensten is op die manier veel “nutteloos” archief in de provincies achtergebleven. Ook de gemeenten blijven tot in de 20^e eeuw betrokken partij. We vinden er de dubbels van kadastrale basisbescheiden. Het gaat om de werkdocumenten, terwijl de netexemplaren worden bijgehouden bij de gewestelijke directies van het Kadaster. Hoewel de stukken eigendom zijn van het Kadaster, worden ze vaak samen met het gemeentearchief bewaard.

Het overgrote deel van het archief van de gewestelijke directies vanaf het primitief kadaster (ca. 1834 en later) is – ondanks de archiefwet – niet neergelegd bij het Rijksarchief. Dit is alleszins zo voor de basisdocumenten zoals parcellaire sectieplannen, leggers en mutatieschetsen (meer uitleg in het hoofdstuk over kaarten en plannen). Men kan ze wel consulteren bij het Kadaster. Wat er wel in het Rijksarchief ligt, verschilt erg van provincie tot provincie. In Wallonië en Brussel werd doorgaans meer gedeponeed dan in Vlaanderen. Het opmerkelijkste verschil is dat de Waalse gewestelijke directies hun preprimitieve plannen meestal wel hebben neergelegd in het Rijksarchief, terwijl dat in Vlaanderen enkel voor Oost-Vlaanderen het geval is. Bijna overal zijn “Ozalidplannen” gedeponeed (een papieren afdruk van de kadastrale plannen op Ozalidfilm) uit de referentieperiode 1955-1985. In 2009 wordt een selectielijst goedgekeurd, die zorgt voor een meer systematische overdracht aan het Rijksarchief van alle kadastrale documenten die geen administratief nut meer hebben. Volgend artikel geeft achtergrondinformatie bij de selectie en het beheer van de archieven van het kadaster door de administratie zelf, al dan niet in samenwerking met het Rijksarchief:

PRENEEL (M.). Op de grens van het archiefperceel. De bewogen geschiedenis van het archief van het Belgische kadaster, in *LACH. Liber Amicorum Coppens Herman*. Brussel, 2007, p. 291-301.

Het gros van het archief dat naar het Rijksarchief werd overgedragen, is wel geïnventariseerd.

Inventaire des archives du cadastre primitif de la province de Liège (1812-1840). Brussel, 1994.

BROUWERS (D.), COURTOY (F.). *Administration du cadastre (Province de Namur) (1796-1865)*. Brussel, 1988.

Betreft in hoofdzaak archief van voor 1834.

DUMONT (C.). *Plans du cadastre de la province de Hainaut*. Brussel, 1992.

Betreft hoofdzakelijk de periode jaar XI-1830 en omvat sectieplannen die bijgewerkt werden tot 1984.

HANSOTTE (G.), FORGEUR (R.). *Inventaire des archives du cadastre primitif de la province de Liège (1812-1840)*. Brussel, 1994.

GRUNZWEIG (A.), NOTEBAERT (A.). *Inventaire des archives du Cadastre du Brabant avant 1865*. Brussel, 2001.

OCKELEY (J.). *Inventaris van de verzameling kaarten berustend op de Directie van het Kadaster van Brabant. I. Het Kadaster met teeltblokken (Cadastre par masse de culture)*. Brussel, 2005.

VERHELST (J.). *Inventaris van het archief van de gewestelijke directie van het Kadaster van Oost-Vlaanderen, 1806-1834, nog bewaard bij de Directie te Gent of in het Rijksarchief te Gent*. Brussel, 1986.

VERMOTE (J.). *Inventaris van het archief van de Gewestelijke Directie van het Kadaster van Oost-Vlaanderen. Overdracht 1993 (1798-1957)*. Brussel, (ter perse).

De inhoud van het kadastraal archief is bijzonder rijk, maar het is niet evident om je weg te vinden in alle types leggers, tafels en plannen. In volgende publicaties komen zowel de instellingsgeschiedenis als het archief aan bod:

VERHELST (J.). *De documenten uit de ontstaansperiode van het moderne kadaster en van de grondbelasting (1790-1835)*. Brussel, 1982.

ZOETE (A.). *De documenten in omloop bij het Belgisch kadaster (1835-1975)*. Brussel, 1979.

HANNES (J.). De voorbereiding van het parcellair kadaster. Een bronnenstudie, in *Driemaandelijks Tijdschrift van het Gemeentekrediet*, 1967, p. 81-90.

HANNES (J.). De kadastrale bronnen uit de Franse tijd en het primitief kadaster, in *Bronnen voor de historische geografie van België. Handelingen van het colloquium te Brussel, 24-27 april 1979*. Brussel, 1979, p. 195-202.

Specifiek voor het “Hollands bewind” is er:

KRUIZINGA (P.). De kadastrale legger en aanverwante bronnen, 1812-1990, in *Broncommentaren 3. Bronnen betreffende de registratie van onroerend goed in de negentiende en twintigste eeuw*. Den Haag, 1997, p.17-73.

KRUIZINGA (P.), VAN DOORNALEN (S.E.M.). De kadastrale kaart, 1812-1990, in *Broncommentaren 3. Bronnen betreffende de registratie van onroerend goed in de negentiende en twintigste eeuw*. Den Haag, 1997, p. 74-111.

HANNES (J.). *Provincie Limburg 1842-1844. Uitgave van kadastrale statistieken*. Brussel-Leuven, 1973, 2 dln.

De “Popp-kaarten” vormen interessant materiaal. Het gaat om de niet-officiële publicatie van kadastrale sectiekaarten (toestand midden 19^e eeuw). Zie:

HANNES (J.). De «Atlas cadastral parcellaire de la Belgique» van P.C. Popp. Zijn betekenis voor de historische geografie der gemeenten, in *Driemaandelijks Tijdschrift van het Gemeentekrediet*, 1968, p. 137-146.

RONSIJN (W.). *De kadasterkaarten van Popp: een sleutel tot uw lokale geschiedenis. Historische geografie van Aarschot, Asse, Halle en Tienen aan de hand van de kadasterkaarten van Popp*. Leuven, 2007.

Over de gebruikswaarde van het kadaster voor historici zijn er volgende studies:

HANNES (J.). Het primitieve kadaster (voor 1840) als bron voor de studie van de plattelandseconomie, in *ABB*, 1973, p. 193-201 (extranummer).

DERUELLE (A.C.). Le cadastre. Instrument d'analyse économique et sociale des sociétés urbaines au 19e siècle, in *Ibid.*, p. 187-192.

OCKELEY (J.). *Landboek en primitief kadaster, instrumenten voor de reconstructie van de agrarische structuur. Methodologie en resultaten toegelicht voor Kobbegem*. Brussel, 1984.

VAN DER HAEGEN (H.). Bronnen voor de reconstructie van de agrarische structuur: landschap, bedrijven, huur en eigendomsverhoudingen in Vlaanderen, in *Bronnen voor de historische geografie van België. Handelingen van het colloquium te Brussel, 24-27 april 1979*. Brussel, 1979, p. 113-127.

De informatie uit registratie- en hypotheekakten en de gegevens uit het kadaster vormen in combinatie een stevige basis voor het huizenonderzoek. Een aantal Vlaamse stadsarchieven heeft zich daarin gespecialiseerd. Het Antwerpse stadsarchief biedt online een aantal handige brochures aan via www.felixarchief.be. Verder zijn er nog:

CHARLES (L.), ed. *Erf, huis en mens. Huizenonderzoek in Gent*. Gent, 2001.

DENEWETH (H.), D'HONDT (J.), LENDERS (K.). *Een huis in Brugge. Vadamecum voor de historische studie van woningen, eigenaars en bewoners*. Brugge, 2001.

9.3.4. Belastingen en invordering

9.3.4.1. Douane en Accijnzen

Over de geschiedenis van douane en accijnzen in ons land werd weinig gepubliceerd.

PRICKEN (J.). *De Belgische douane van 1814 tot 1840*. Brussel, 1956.

MAHIEU (R.G.W.). *La douane et les douaniers au Royaume de Belgique (...). Essai historique*. Brussel, 1991.

DE KEYZER (E.), HELLINX (J.), VAN PUYMBROECK (A.). *Essay over de geschiedenis van douane en accijnzen*. Antwerpen, 1995.

Bij de meeste fiscale administraties ligt het zwaartepunt van het archief bij de buitendiensten. Douane & Accijnzen vormt de uitzondering op de regel. Twee omvangrijke archiefbestanden in het ARA van de dienst Wetgeving (Bestuur Douane en Accijnzen. Wetgeving (neerleggingen 1971, 1973 en 1984 (1854-1946) en Ministerie van Financiën. Administratie der Douane en Accijnzen. Douane Wetgeving (overdracht 2004) [1830-2001]) worden aangevuld met een kleiner, algemeen bestand (Ministerie van Financiën. Administratie der Douane en Accijnzen. Algemene Zaken [1840-1962]) en een bestand gevormd door de dienst Personeel en vorming. Het archief van de personeelsdienst omvat o.m. ca. 25.000 dienststaten van douanepersoneel uit de periode 1870-1980. Het Nationaal Archief en Museum van Douane en Accijnzen in Antwerpen heeft daarnaast nog een collectie dienststaten afkomstig van buitendiensten (zie <http://home.scarlet.be/douanemuseum/welkom.htm>). De genoemde bestanden zijn voorlopig enkel door een overdrachtslijst ontsloten. Het archief van de dienst Accijnzen bestaat hoofdzakelijk uit dossiers van bedrijven die aan accijns onderworpen producten produceerden of opsloegen, met technische informatie over de gebouwen en het gehanteerde productieproces. De administratie zelf bewaart o.m. de dossiers inzake wet- en regelgeving en de archieven van een aantal commissies.

CARREIN (K.). *Inventaris van het archief van de Administratie der Douanen en Accijnzen. Dienst Accijnzen (1884-1996)*. Brussel, 2004.

9.3.4.2. Directe belastingen

Voor archief uit de “Franse” en “Hollandse tijd” is er de inventaris van:

VAN MEERBEECK (L.). *Inventaire des archives des contributions du Brabant. Régimes français et hollandais (an IV-1830)*. Brussel, 1995 (Toegangen in beperkte oplage).

Voor de 20e eeuw wordt in diverse rijksarchieven hoofdzakelijk een selectie bewaard van de kohieren 239 opgemaakt door de kantoren van de Directe belastingen (met gegevens van alle belastingplichtigen uit een bepaald ambtsgebied). Het Rijksarchief te Kortrijk bewaart dossiers die afkomstig zijn van een controlekantoor van vennootschappen in Kortrijk, maar die werden elders niet systematisch bewaard:

DERWAEL (J.). *Inventaris van de vennootschapsdossiers van het kantoor controle vennootschappen 2 te Kortrijk (1904-2001)*. Brussel, 2005.

9.3.4.3. Overdrachttaks en BTW

In 1939 richtte de administratie een speciale dienst op van de overdrachttaks. Kort na de Eerste Wereldoorlog wordt immers het systeem van directe belastingen vervangen door een nieuw stelsel van inkomstenbelastingen. De wet van 28 augustus 1921 voert bovendien de overdrachttaks in, die de verkoop of uitwisseling van goederen belast. Registratie en Domeinen staat in die periode in voor de inning. Het Algemeen Rijksarchief bewaart twee archiefbestanden van de centrale administratie inzake overdracht- en luxetaks: Ministerie van Financiën. Registratie en Domeinen. Overdracht- en luxetaks (hoofdreeks) (1921-1960) en (reeks 17760) (1921-1930). Van het archief van de buitendiensten (controlekantoren van de overdrachttaks) wordt slechts een staal bewaard o.m. in het Rijksarchief te Beveren. Op 1 januari 1971 wordt de omzetbelasting volledig hervormd en vervangen door de Belasting over de Toegevoegde Waarde (BTW). In het Algemeen Rijksarchief kan men de dossiers van de voorbereiding van de omvorming tot de btw consulteren: Ministerie van Financiën. Registratie en Domeinen. Dossiers voorbereiding btw (1965-1970). Het archief van de btw-controlekantoren is in Vlaanderen op basis van een gegronde selectiebeslissing in 2005 vernietigd, in Wallonië vindt men nog bepaalde reeksen in de rijksarchieven te Saint-Hubert en Namen.

9.3.5. Thesaurie / Begroting en Controle

Twee archiefbestanden van de Thesaurie worden ontsloten door:

LELOUP (G.). *Inventaris van het archief van de administratie Thesaurie en Staatsschuld met betrekking tot de buitenlandse en binnenlandse obligatieleningen*. Brussel, 2008.

LELOUP (G.). *Inventaris van het archief van de administratie Thesaurie en Staatsschuld met betrekking tot de na de Tweede Wereldoorlog doorgevoerde munt-sanering*. Brussel, 2008.

Een deel van het personeelsarchief van de Thesaurie (1851-1969) wordt momenteel geïnventariseerd. Resten nog een aantal niet-ontsloten archiefbestanden, waaronder het omvangrijke, voornamelijk 19^e-eeuwse archief van de Openbare schuld (Administratie van de Thesaurie. Archief van de Openbare schuld [1890-1914]), en het archief van de administratie van de Begroting en Controle op de Uitgaven (1937-1965).

9.4. Publicaties

9.4.1. Internet

De FOD Financiën is goed vertegenwoordigd op het internet. Uiteraard verandert alles snel in cyberspace, maar anno 2009 zijn dit de belangrijkste webadressen: De portaalsite van de FOD Financiën is <http://minfin.fgov.be/portail2/nl/index.htm>.

De portaalsite van de federale belastingsadministraties is <http://fiscus.fgov.be/interfisc/nl/index.htm>.

De meeste diensten vindt men terug via de portaalsite. Sommige diensten hebben evenwel een eigen webstek:

Patrimoniumdiensten: <http://fiscus.fgov.be/interfpatrnl/Green/WieZijnWij.htm>

Administratie van de Douane & Accijnzen: <http://fiscus.fgov.be/interfdan/>.

Administratie van de Bijzondere Belastinginspectie: <http://fiscus.fgov.be/interfbbin/>.

Administratie Fiscale zaken: <http://fiscus.fgov.be/interfafzn/>.

Algemene administratie van de Thesaurie: <http://treasury.fgov.be/>.

Studie- en Documentatiedienst & Hoge Raad van Financiën: <http://www.docufin.fgov.be/>.

Via <http://annuaire.fiscus.fgov.be/qw/index.php?lang=nl> vindt men makkelijk de coördinaten terug van alle bestaande diensten van Financiën.

Fisconet(plus) is de online fiscale gegevensbank van de FOD Financiën, opgebouwd rond “fiscaliteit”, “financiën” en “extern recht”. Per thema vindt men er wetgeving en reglementering, recente omzendbrieven, (wet)commentaren, jurisprudentie, parlementaire vragen: <http://ccff02.minfin.fgov.be/KMWeb/>.

9.4.2. Periodieke publicaties en monografieën

Alle administraties van Financiën hebben periodieken uitgegeven (en geven er nog uit) en dit voor alle vormen van fiscaliteit. De oudste series zijn:

Recueil des lois, arrêtés et décisions concernant les contributions directes, douanes et accises de 1823 à 1830. Brussel, 1834.

Recueil administratif des lois, arrêtés et décisions concernant les contributions directes, la douane, les accises, les droits de vérification des poids et mesures et la garantie des matières d'or et d'argent. Brussel, 1834-1853.

Recueil général des décisions administratives et judiciaires en matière de droits d'enregistrement, de timbre, de greffe, de succession, d'hypothèque et de notariat. Brussel, 1849-1928.

Recueil administratif des contributions directes, douanes et accises. Brussel, 1854-1923.

Bulletin des contributions directes et du cadastre. Bulletin van de rechtstreekse belastingen en het kadaster. Brussel, 1925-1930.

Bulletin des contributions. Bulletin der belastingen. Brussel, 1925-2003 (voor de Franstalige uitgave; voor de Nederlandstalige: 1936-2003).

Bulletin de l'Administration du cadastre. Bulletin van het Bestuur van het kadaster. Brussel, 1930-1989.

In de tijdschriften verschenen niet enkel wetten, besluiten en onderrichtingen maar besteedde men ook aandacht aan de jurisprudentie, de parlementaire vragen en de statistieken.

Recueil général de l'enregistrement. Brussel, 1928-1938.

Revue de l'enregistrement et domaines. Revue der registratie en domeinen. Brussel, 1937-1944.

Recueil général de l'enregistrement et du notariat. Brussel, 1939.

De Belgische statistieken van buitenlandse handel werden tussen 1841 en 1949 opgesteld door het Ministerie van Financiën, nadien nam het Nationaal Instituut voor de Statistiek die taak over.

Tableau général du commerce avec les pays étrangers. Brussel, 1841-1914.

Tableau annuel du commerce de la Belgique avec les pays étrangers. Brussel, 1920-1931.

Tableau du commerce extérieur de la Belgique et du Grand-Duché de Luxembourg. Brussel, 1922.

Union Economique Belgo-Luxembourgeoise. Tableau annuel du commerce avec les pays étrangers. Brussel, 1924-1932.

Tableau mensuel du mouvement commercial de la Belgique avec les pays étrangers, en ce qui concerne les principales marchandises. Brussel, 1840-1895.

Bulletin mensuel du commerce spécial de la Belgique avec les pays étrangers en ce qui concerne les principales marchandises. Brussel, 1896-1922.

Bulletin mensuel du commerce spécial de l'Union Economique Belgo-Luxembourgeoise avec les pays étrangers. Brussel, 1922-1949.

Statistique des recettes et dépenses du Royaume de Belgique, 1840-1895. Brussel, 1900.

Comptes rendus par les ministres, en exécution des articles 44 et 45 de la loi du 15 mars 1846, sur la comptabilité de l'état. Brussel, 1850-1912.

Documentatieblad. Bulletin de documentation. Brussel, 1941-.

Bevat jaarverslagen (vanaf 1990), studies, rapporten, statistieken (in een afzonderlijke band) en een bibliografie. Het behandelt ook de openbare instellingen die onder toezicht stonden/staan van de minister van Financiën. Men kan de inhoudstafel online raadplegen vanaf de jaargang 2000, en volledige artikels en abstracts vanaf 2005.

De Juridische dienst van Financiën publiceerde gedurende enkele jaren ook het *Maandbulletin over administratieve rechtspraak. Bulletin mensuel de jurisprudence administrative.* Brussel, 1950-1956 en de *Speciale verzameling van rechtspraak der gerechtshoven en rechtbanken. Recueil spécial de la jurisprudence des cours et tribunaux.* Brussel, 1950-1978.

De administraties geven ook wetboeken en commentaren op wetboeken uit. Dit gebeurt onder de vorm van basismappen die op regelmatige tijdstippen worden bijgewerkt. Ten behoeve van de burger wordt nuttige informatie over de belastingen gepubliceerd in het *Fiscaal memento – Memento fiscal*, een uitgave van de Studie- en documentatiedienst. De folders *Wegwijs in ... – Guide ...* (het kadaster / de directe belastingen / douane en accijnzen / registratie en domeinen), die worden uitgebracht sinds het midden van de jaren 1980, zijn bedoeld voor het grote publiek. De laatste versie van de brochures vindt men in PDF-formaat op de website van Financiën.

BTW-revue. Revue de la TVA. Brussel, 1971-2002.

Bevat studies, besluiten, onderrichtingen en parlementaire vragen en besteedt aandacht aan de jurisprudentie.

Sinds 1991 is er de tweemaandelijks *Conjunctuurnota – Note de conjoncture* met statistische informatie en internationale economische indicatoren. De meeste studies, ook monografieën, verschijnen in het *Documentatieblad. Bulletin de documentation* (1941-). Het bevat jaarverslagen (vanaf 1990), studies, rapporten, statistieken (in een afzonderlijke band) en een bibliografie.

Het *Vade-mecum* van de Thesaurie (1992-) is bijzonder interessant vanuit archivistisch oogpunt omdat het per dienst taken, werkwijze en gebruikte formulieren omschrijft. Het is echter voor intern gebruik bedoeld en wordt niet gepubliceerd.

Fininfo (augustus 1989-) is het blad voor ambtenaren van Financiën, met informatie over de interne werking van de administratie, en onderwerpen als informatisering, personeel en organisatorische hervormingen.

Financiën staat ook in voor een hele reeks niet-periodieke uitgaven. De meeste studies, ook monografieën, verschijnen nu in het vermelde *Documentatieblad*.

Een actueel overzicht van de beschikbare publicaties vindt men via <http://fiscus.fgov.be/nl/publicaties/index.htm>. Financiën heeft ook een eigen “Infotheek”. De catalogus kan men raadplegen via <http://opac.libis.be> (kies FOD/SPF FIN-Catalogus).

10. De FOD Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal overleg en zijn voorgangers

Dirk Luyten

10.1. Bibliografie

DURIEU (J.L.). Le Ministère de l’emploi et du travail: un siècle de croissance et d’ajustement, in *Revue du Travail*, 1995, p. 9-62.

PEEMANS (F.). *L’évolution du rôle social de l’Etat belge. Le Ministère belge de l’Industrie et du Travail, 1895-1940. La réponse d’un système politico-administratif aux besoins d’une société globale.* Z.p., z.j.

SIMONS (P.). Het Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid, in *Arbeidsrecht*, 1985, dl. I, 5.

Sociaal zakboekje. Mechelen, verschijnt tweemaal per jaar.

TERRIZZI (R.). *Les Ministères de l'Emploi et du Travail et de la Prévoyance sociale (1895-1990)*. I. *Etude structurelle de l'administration centrale et répertoire des organes y attachés*. Brussel, 1990.

WARNOTTE (D.). Le Ministère du Travail et de la Prévoyance sociale. Première partie. Historique et organisation des services, in *Revue du Travail*, 1939, p. 525-557.

10.2. *Historisch overzicht*

Van de onafhankelijkheid tot en met de oprichting van een Ministerie voor landbouw, nijverheid en openbare werken op 16 juni 1884, behoorde de Industrie tot de bevoegdheid van het Ministerie van Binnenlandse zaken. Op 25 mei 1895 werd het Bestuur van de nijverheid en het Beheer van de mijnen van dit departement afgescheiden en werd een afzonderlijk Ministerie voor nijverheid en arbeid opgericht. Het Arbeidsambt dat reeds op 12 november 1894 was gecreëerd, werd bij dit departement ondergebracht. Op 3 oktober 1898 werd het Bestuur van de nijverheid opgesplitst in een Bestuur van de nijverheid en een Bestuur van het nijverheids- en beroepsonderwijs.

Het KB van 15 januari 1906 richtte het Ambt van het middenstandswezen op, dat op 25 maart 1908 tot Ambt van ambachten en neringen zou worden herdoopt. Het Ambt voor maatschappelijk verzekerings- en verzorgingswezen werd aan deze structuur toegevoegd op 31 oktober 1913.

De Eerste Wereldoorlog en zijn nasleep hadden implicaties voor de structuur en naamgeving van het departement. In 1915 zag het Nationaal Belgisch Arbeidsambt het licht. De nieuwe dienst stond in voor de belangenverdediging van de Belgische arbeiders die in het buitenland waren tewerkgesteld. Verder diende dit ambt de activiteiten te coördineren van de buitendiensten van het Ministerie van Nijverheid en Arbeid, die waren opgericht bij de instellingen voor de Belgische vluchtelingen in Le Havre en Londen. Deze initiatieven werden genomen door de Belgische regering die vanuit Le Havre opereerde. De Duitse bezetter van zijn kant wijzigde eveneens de organisatorische structuur van het ministerie. Die maatregelen lagen in de lijn van de nationaliteitenpolitiek die de Duitsers voerden. Op 5 mei 1917 werd het "unitaire" ministerie opgesplitst in twee departementen, een voor Vlaanderen, met zetel in Brussel en een voor Wallonië, gevestigd in Namen.

Na de Eerste Wereldoorlog werden de bevoegdheden van het ministerie uitgebreid tot de ravitaillering. Deze taakverruiming weerspiegelde zich in de naamgeving. Tussen 21 november 1918 en 16 december 1921 heette het departement Ministerie van Nijverheid, Arbeid en Bevoorrading. In feite ging het om een coördinatie van bevoegdheden met betrekking tot ravitaillering die tot dan toe verdeeld waren over verschillende ministeries. In de schoot van het Ministerie van Nijverheid, Arbeid en Bevoorrading ontstonden verschillende diensten die uitsluitend bevoegd waren voor de bevoorrading. Zij verdwenen op het moment dat het ministerie zijn oorspronkelijke benaming van Nijverheid en Arbeid terug aannam. Het Bevoorradingsambt, op 29 december 1918 opgericht en rechtstreeks

ondergeschikt aan het kabinet van de minister, werd evenwel pas opgeheven op 4 augustus 1924.

In 1919 werden de Diensten van toezicht over arbeid en over de vergunningsplichtige, gevaarlijke, ongezonde of hinderlijke inrichtingen evenals de Medische arbeidsdienst geïntroduceerd. Op 8 september 1924 creëerde men de Algemene directie van het arbeidswezen waarin beide voormelde diensten, samen met het Arbeidsambt, werden opgenomen. Diezelfde dag keerde de Algemene directie van het nijverheidswezen terug, die op 2 juni 1920 naar het Ministerie van Economische zaken was verhuisd. Vermelden we dat het Ambt van ambachten en neringen op 31 december 1921 eveneens naar Economische zaken was overgeheveld.

Het departement was ondertussen, op 6 september 1924, omgedoopt tot Ministerie van Nijverheid, Arbeid en Maatschappelijke voorzorg. Het KB van 17 december 1932 splitste het departement op in een Ministerie van Nijverheid en Arbeid en een Ministerie van Maatschappelijke voorzorg en Volksgezondheid.

De bevoegdheid inzake het technisch onderwijs werd kort daarop aan het Ministerie van Openbaar onderwijs toevertrouwd. Op 10 januari 1934 werd de scheiding tussen de sociale en economische aspecten doorgetrokken en werden een departement van Arbeid en Sociale voorzorg en een departement van Nijverheid, Middenstand en Binnenlandse handel opgericht. Het laatstgenoemde ministerie werd op 12 juni 1934 omgedoopt tot Ministerie van Economische zaken. Bij die gelegenheid werd de Algemene directie van het mijnwezen aan dit departement afgestaan.

Omdat de bevoegdheid inzake beroepsonderwijs, nijverheid en mijnwezen aan andere departementen was toegewezen, bleef bij het Ministerie van Arbeid en Sociale voorzorg enkel een Algemene directie van het sociaal verzekerings- en verzorgingswezen bestaan. Op 6 maart 1936 werd voor de arbeidsbescherming een algemene directie in het leven geroepen. De Algemene directie van het arbeidswezen werd op 20 juni 1938 afgeschaft.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog onderging het departement een ingrijpende institutionele wijziging. De Duitse bezetter legde de Paritaire comités stil en voerde een stelsel in van controle van prijzen en lonen volgens het nazistische *Führerprinzip*. Er werd een Commissariaat voor Prijzen en Lonen opgericht. De commissaris moest waken over het niveau van prijzen en lonen. Voor de lonen werd hij bijgestaan door een Algemeen-gevolmachtigde voor de arbeid, die geadviseerd werd door Comités van Sociale Experts. Het Commissariaat was administratief gehecht aan het departement van Arbeid en Sociale voorzorg.

Na de Tweede Wereldoorlog bestonden volgende diensten:

- Bestuur der technische arbeidsbescherming
- Bestuur der sociale arbeidsbescherming
- Betrekkingen tussen bedrijfschefs en werknemers.

Het KB van 11 mei 1953 gaf aan deze bevoegdheden enigszins andere benamingen:

- Administratie van arbeidsveiligheid en hygiëne
- Administratie van sociale voorzorg en sociale zekerheid
- Administratie van arbeidsbetrekkingen en reglementering

Op 15 juni 1957 werd de Administratie van arbeidsveiligheid en hygiëne gesplitst.

Na de oprichting van een afzonderlijk Ministerie van Sociale voorzorg op 27 januari 1959 werd de bevoegdheid inzake sociale voorzorg en sociale zekerheid aan dit departement overgedragen en werd het ministerie herdoopt in Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid, vanaf 1981 voorafgegaan “federaal”. Het KB van 1 juli 1959 introduceerde een Administratie voor de werkgelegenheid. Dit kaderde in de politiek van tewerkstelling die in deze periode van werkloosheid en sociale spanningen werd gevoerd. Deze maatregel werd op 3 september 1960 gevolgd door de wijziging van de naam van het departement in Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid.

In 1963 werd aan deze structuur een Commissariaat-generaal voor de Bevordering van de Arbeid toegevoegd. Het KB van 23 juli 1969 richtte een Dienst van de collectieve arbeidsbetrekkingen op. Herinneren we eraan dat op 5 december 1968 een wet met betrekking tot de collectieve arbeidsovereenkomsten en de Paritaire comités werd gestemd, die toelaat dat de Nationale Arbeidsraad CAO's afsluit op nationaal interprofessioneel niveau (zie het hoofdstuk over de parastatalen van deze FOD).

De federalisering van de Belgische staat heeft ook voor het Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid consequenties gehad. Hoewel de sociale politiek grotendeels een bevoegdheid van het federale niveau is gebleven (sociale zekerheid, arbeidsrecht en loonvorming), werden aangelegenheden die geheel of gedeeltelijk tot de bevoegdheid van het onderhavige ministerie behoorden, overgeheveld naar gewesten en gemeenschappen ten gevolge van de bijzondere wet van 8 augustus 1980 tot hervorming van de instellingen (zie het hoofdstuk over de gewesten en gemeenschappen). Dat was onder meer het geval voor materies als arbeidsbemiddeling, beroepsopleiding en tewerkstellingsprogramma's voor werklozen (met uitzondering van dergelijke programma's in de administraties). Dit had vooral gevolgen voor de Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening (RVA), waarvan de vroegere taken op het vlak van arbeidsbemiddeling en beroepsopleiding werden overgenomen door nieuwe instellingen op het niveau van gewesten en gemeenschappen. Omgekeerd speelt het ministerie sinds 1995 wel een rol in de coördinatie van het werkgelegenheidsbeleid met de oprichting van de Federale Raad voor de Werkgelegenheid, een adviesorgaan van experts waarin ambtenaren van de Nationale Bank, het Planbureau, de leidende ambtenaren van de RVA en de regionale instellingen voor arbeidsbemiddeling en universitaire specialisten zitting hebben. De Raad wordt ingepast in het Europees werkgelegenheidsbeleid door verslag uit te brengen over de mate waarin België de Europese doelstellingen op dat vlak haalt. De Raad publiceert sinds 2001 een verslag dat op de website van de FOD kan geraadpleegd worden.

De opdrachten van het ministerie op het vlak van de bevordering van gelijke kansen van mannen en vrouwen op het werk, werd in 1992 uitgebreid tot alle domeinen van het leven. Dit ging gepaard met institutionele wijzigingen: het secretariaat van de commissie vrouwenarbeid evolueerde in 2002 tot het Instituut voor Gelijkheid van Mannen en Vrouwen, dat beleidsondersteunend werkt. De Raad voor Gelijke kansen voor Mannen en Vrouwen is het adviesorgaan.

Op 1 januari 2003 werd de naam ministerie vervangen door FOD Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal overleg.

Op de website van de FOD (www.werk.belgie.be) treft men een elektronische gids op de diensten, adviesorganen en parastatalen van deze instelling aan. Verder kan men er terecht voor een overzicht van brochures en andere publicaties, met de mogelijkheid de elektronische versie ervan te raadplegen. Ook de uitslagen van de sociale verkiezingen kan men er vinden, de samenstelling van de Paritaire comités, wetteksten en vanaf 1999 de teksten van de CAO's per sector. De drie-maandelijke index van de conventionele lonen en arbeidsduur wordt er eveneens gepubliceerd, retroactief tot 1959. Ook over het aantal arbeidsvergunningen en tewerkstellingsmaatregelen vindt men er statistieken. Het Instituut voor Gelijheid van Mannen en Vrouwen heeft een eigen website, met onder meer de publicaties van het Instituut zoals het *Loonkloofrapport* 2008.

10.3. Archieven

De archieven van deze FOD zijn slechts voor een deel overgebracht naar het Algemeen Rijksarchief. Dat heeft onder meer te maken met het verloren gaan van een aantal belangrijke verzamelingen bij de verhuis van het ministerie op het einde van de jaren zestig. Wat nog aanwezig was in de jaren zeventig was dispaaraat, had vooral betrekking op de twintigste eeuw en wordt beschreven in:

PEEMANS (F.). L'organisation administrative et l'action du Ministère du Travail 1895-1940. L'enquête heuristique et ses résultats, in *Miscellanea archivistica*, 1981, nr. 29.

Bij de tweede verhuis enkele jaren geleden werden deze en andere fondsen overgebracht naar het Algemeen Rijksarchief, dat beschikt over uiteenlopende archieven, voornamelijk uit de twintigste eeuw. We geven hieronder de belangrijkste fondsen.

Het archief van de Hogere Arbeidsraad werd al in 1967 geïnventariseerd door: PAGNOUL (A.-M.). *Ministère de l'Emploi et du Travail. Inventaire d'archives (1887-1914) du Conseil supérieur du Travail*. Brussel, 1967.

Over de jaren 1917-1918 is er een klein bestand met stukken over de financiën van het departement en enkele personeelsdossiers. Voor meer details zie:

DE SMET (J.), DEPOORTERE (R.). *Inventaire des archives du "Ministerie van Nijverheid en Arbeid" (1917-1918)*. Brussel, 1996 (Toegangen in beperkte oplage).

Het archief van het Commissariaat voor Prijzen en Lonen bevindt zich eveneens op het Algemeen Rijksarchief. Het bestaat uit verschillende onderdelen. Van één ervan is een inventaris voorhanden:

MADDENS (N.), PERSOONS (E.). *Het archief van het Commissariaat voor Prijzen en Lonen (1940-1944)*. Brussel, 1970.

Verzamelingen ministeriële en koninklijke besluiten, archief uit 1940 en het archief van het Koninklijk Instituut der Eliten van de Arbeid van België (1929-2004) berusten eveneens op het Algemeen Rijksarchief. Het Algemeen Rijks-

archief verwierf ook het archief van de Directie van het Onderzoek over de Verbetering van de Arbeidsomstandigheden (DIOVA), de opvolger van Instituut Verbetering Arbeidsvoorwaarden (IVA) en de Belgische Dienst voor de Opvoering van de Productiviteit (BDOP). Het gaat om thematische dossiers, notulen van de beheersorganen en archief van thematische werkgroepen.

Voor de archieven geproduceerd door de Paritaire comités verwijzen we naar het hoofdstuk over de parastatalen van deze FOD. Het Rijksarchief te Hasselt bewaart het archief van de aldaar gevestigde buitendienst van de sociale inspectie.

10.4. *Publicaties*

Voor de publicaties van het ministerie voor de Tweede Wereldoorlog beschikken we over een bibliografie:

WARNOTTE (D.). Le Ministère du Travail et de la Prévoyance sociale. Deuxième partie. Publications du Ministère de l'Industrie, du Travail et de la Prévoyance sociale depuis sa création en 1895, in *Revue du Travail*, 1939, p. 737-752.

Een overzicht van recente publicaties treft men aan op de hoger vermelde website.

Revue du Travail. Arbeidsblad. Brussel, 1896-1998 is over het algemeen een rijke informatiebron. Een greep uit de rubrieken: studies, overzichten van de economische situatie en de arbeidsmarkt, jaarverslagen van sommige diensten, kroniek van het syndicale en sociale leven in binnen- en buitenland, normatieve teksten, jurisprudentie, kroniek van parlementaire werkzaamheden, economische en sociale statistieken, bibliografie, enz. In bepaalde periodes was het *Arbeidsblad* ook een spreekbuis van de overheid die er haar sociale hervormingspolitiek mee wou ondersteunen. Dat was bijvoorbeeld het geval voor de uitbouw van de overlegeconomie na 1944.

Rapports annuels de l'Inspection du Travail. Brussel, 1896-.

Vanaf 1933 opgenomen in het *Arbeidsblad*.

Annuaire de la législation du travail. Brussel, 1898-1926.

Per land worden telkens de teksten met betrekking tot de arbeidswetgeving afgedrukt.

Unions professionnelles. Rapports relatifs à l'exécution de la loi du 31 mars 1898 1898/1901-1911/1921. Brussel, 1904-1923.

Verscheen in de jaren 1926-1932 in het *Arbeidsblad*.

Bulletin du Service médical du Travail. Brussel, 1920-1930.

Bevat studies, verslagen, rapporten, wetgeving en statistieken. Sinds 1931 gepubliceerd in het *Arbeidsblad*.

Verslag over de wet van 25 juni 1930 betreffende de controle over de levensverzekeringsondernemingen. Rapport sur l'exécution de la loi du 25 juin 1930 relative au contrôle des entreprises d'assurances sur la vie 1933-. Brussel, 1935-.

Sedert 1952 gepubliceerd door het Ministerie van Economische zaken.

Jaarboek voor arbeidsveiligheid en hygiëne. Annuaire de la sécurité du travail. Brussel, 1965-.

Besteedt aandacht aan de wetgeving, de instellingen die zich met arbeidsveiligheid inlaten en publicaties in verband met deze problematiek. Bevat statistieken. *Resultaten van de sociale verkiezingen. Résultats des élections sociales.* Brussel, 1967-. Bijvoorbeeld: *Resultaten van de sociale verkiezingen 2000. Gedetailleerde resultaten.*

In de reeks *Arbeidsmarkt: studies en statistieken. Marché du travail: études et statistiques* (1985-) verschijnen volgende reeksen: *De beroepsbevolking in België. La population active en Belgique* (jaarlijks, tot 1999 met afzonderlijke reeksen voor België, Vlaanderen, Wallonië en Brussel), *Werkloosheid in België. Statistische reeksen. Chômage en Belgique. Séries statistiques* (jaarlijks), *Werkloosheid en hertewerkstelling. Basisgegevens. Chômage et remise au travail. Données de base* (maandelijks), *Indexcijfer van de conventionele lonen en van de conventionele arbeidsduur. Indice des salaires conventionnels et l'indice de la durée du travail conventionnel* (trimestrieel).

Indexcijfer van de conventionele lonen en van de conventionele arbeidsduur: methodologie en overzicht 1958-1998. Indice des salaires conventionnels et indice de la durée du travail conventionnelle: méthodologie et aperçu 1958-1998. Brussel, 1998.

Le marché du travail en Belgique: emploi et chômage. Brussel, 1998.

Van de Dienst (directie) gelijke kansen, de voorloper van het Instituut voor Gelijkheid van Mannen en Vrouwen gingen onder meer volgende publicaties uit:

De draad van Ariadne. Tijdschrift van de Dienst gelijke kansen. Le fil d'Ariane. Périodique du Service de l'égalité des chances. Brussel.

Verslag van de Dienst gelijke kansen voor mannen en vrouwen. Rapport du Service de l'égalité des chances entre femmes et hommes. Brussel, 1998.

Vrouwen (on)zichtbaar in statistieken. (In)visibilité des femmes dans les statistiques belges. Brussel, 1997, 2 dln.

Vrouwelijke verkozenen: cijfers en statistieken. Femmes élues: chiffres et statistiques. Brussel, 1996.

Tussen de oprichting van het ministerie en de late jaren 1920 kwamen in de schoot van het departement tal van belangwekkende publicaties tot stand. Enkele voorbeelden van deze niet-periodieke uitgaven:

Travail du dimanche. Brussel, 1896-1898, 5 dln.

Rapport sur la situation des sociétés mutualistes pendant les années 1891-1895. Brussel, 1897.

Rapport sur l'enseignement industriel et professionnel en Belgique (1884-1896). Brussel, 1897.

Les industries à domicile en Belgique. Brussel, 1899-1909, 10 dln.

Commissions des pensions ouvrières. Brussel, 1900, 3 dln.

VARLEZ (L.). *Les salaires dans l'industrie gantoise.* Brussel, 1901-1904, 2 dln.

Monographies industrielles (aperçu économique, technologique et commercial). Brussel, 1903-1923, 14 dln.

Commission nationale de la petite Bourgeoisie. Séance d'enquête orale. Brussel, 1903-1904, 7 dln.

- Commission nationale de la petite Bourgeoisie. Enquête écrite.* Brussel, 1904-1905, 3 dln.
- Rapport général sur la situation de l'enseignement technique en Belgique (1897-1901).* Brussel, 1903, 2 dln.; 1902-1910, 1912, 2 dln.
- La Belgique. Institutions, industrie, commerce.* Brussel, 1905.
- L'Office du Travail de 1895 à 1905.* Brussel, 1905.
- Salaires et durée du travail dans les industries textiles au mois d'octobre 1901.* Brussel, 1905.
- Salaires et durée du travail dans les industries des métaux au mois d'octobre 1903.* Brussel, 1907.
- Commission d'enquête sur la durée du travail dans les mines de houille.* Brussel, 1907-1919, 13 dln.
- DE ZUTTERE (C.). *Enquête sur la pêche maritime en Belgique.* Brussel, 1909-1914, 3 dln.
- Les sociétés coopératives en Belgique 1873-1922.* Brussel, 1924.
- Enquête sur la situation des industries (établissements de dix ouvriers et plus).* Brussel, 1927, 2 dln.
- Compte rendu des travaux de la commission chargée de s'enquérir des effets de la loi du 14 juin 1921 instituant la journée de huit heures et la semaine de quarante-huit heures.* Brussel, 1927.

De centrale bibliotheek van de FOD WASO is vrij toegankelijk, maar vele publicaties die dateren van de periode voor de Tweede Wereldoorlog werden verwijderd. Men kan eveneens gebruik maken van het documentatiecentrum van het Commissariaat-generaal voor de Bevordering van de Arbeid.

11. De FOD Sociale zekerheid, zijn voorgangers en de POD Maatschappelijke integratie, Armoedebestrijding, Sociale economie en Grootstedenbeleid

Guy Vanthemsche

Door de Copernicushervorming werden in 2003 twee nieuwe FOD's opgericht: enerzijds Sociale zekerheid en anderzijds Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu. Voordien ressorteerden die materies onder één zelfde departement, het Ministerie van Sociale zaken, volksgezondheid en leefmilieu. Dat departement kwam zelf voort uit een aantal voorlopers (die we hieronder bespreken). De bevoegdheden van het Ministerie van Sociale zaken, volksgezondheid en leefmilieu situeren zich in het vlak van de sociale zekerheid voor werknemers, de maatschappelijke integratie, de volksgezondheid, het leefmilieu, de medische expertise en de burgerlijke oorlogsslachtoffers.

11.1. Bibliografie

Ministerie van Sociale voorzorg. Diensten van het ministerie. Commissies en instellingen welke er onder ressorteren. Brussel, 1968.

Wat men weten moet over het Ministerie van Sociale verzorging en het Belgisch systeem van maatschappelijke zekerheid. Brussel, 1974.

TERRIZZI (R.). *Les Ministères de l'Emploi et du Travail et de la Prévoyance sociale (1894-1990).* Brussel, 1993-1994, 3 dln.

ANTOINE (F.). *Archives du SPF Sécurité sociale. Direction générale Politique sociale. Tableau de tri.* Brussel, 2008.

Zie ook de werken betreffende de sociale zekerheidsinstellingen die vermeld worden in het hoofdstuk over de parastatalen van de sociale zekerheid.

11.2. Historisch overzicht

Het Ministerie van Sociale verzorging werd als dusdanig opgericht door het KB van 27 januari 1959. Tot op die datum hoorde de sociale verzorging bij het Ministerie van Nijverheid en Arbeid (later van Arbeid en Sociale verzorging), waarvan enkele diensten zich speciaal bezighielden met die materie (zoals de Dienst voor verzekering en sociale verzorging, opgericht door het KB van 31 oktober 1913 en de Dienst voor kinderbijslag, opgericht door het KB van 31 mei 1929). Deze materie vormde wel kortstondig het onderwerp van een afzonderlijk departement, namelijk het Ministerie van Maatschappelijke verzorging en Volksgezondheid, dat gecreëerd werd door het KB van 17 december 1932. In 1934 werd sociale verzorging terug met arbeid verenigd. Het ministerie was er eigenlijk enkel gekomen om de katholieke verkiezingsoverwinning van 1932 met een bijkomende ministerportefeuille te honoreren.

Het ministerie dat in 1959 werd opgericht (KB's van 8 december 1958 en van 27 januari 1959) ging met een relatief eenvoudige structuur van start. Naast een aantal algemene diensten onderscheidde men enkel een Administratie van de sociale verzorging en de sociale zekerheid. Vanaf 1964 werd daar een Algemene directie van de familiale prestaties aan toegevoegd die door het KB van 12 februari 1975 Algemene directie van de gezinsbijslagen en uitkeringen aan minder-validen genoemd werd.

Op 1 oktober 1995 werden de Ministeries van Sociale verzorging en van Volksgezondheid en leefmilieu gefusioneerd tot een enkele instelling: het Ministerie van Sociale zaken, Volksgezondheid en Leefmilieu. Naast het Secretariaat-generaal en de algemene diensten (personeelsbeleid en informatica), die de werking van het ministerie respectievelijk coördineren en ondersteunen), had men een aantal besturen (met een wisselende benaming) die zich elk toelegden op een specifieke opdracht: de informatie en studies, de sociale zekerheid, de gezondheidszorg, de bescherming van de gezondheid, de maatschappelijke integratie (voorheen de uitkeringen aan de gehandicapten), de medische expertise en ten slotte de sociale inspectie. Daarnaast waren er twee specifieke diensten: de dienst voor het leefmilieu en de dienst voor de oorlogsslachtoffers.

Door het KB van 23 mei 2001 werden zoals gezegd twee FOD's opgericht, enerzijds Sociale zekerheid en anderzijds Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu. De besturen die betrekking hadden op gezondheid en leefmilieu werden toevertrouwd aan het laatstgenoemde departement, terwijl de FOD Sociale zekerheid (www.socialsecurity.fgov.be) volgende besturen behield: infor-

matie en studies, sociale zekerheid, maatschappelijke integratie, sociale inspectie en de dienst voor oorlogsslachtoffers (voordien bij het Ministerie van Volksgezondheid). Daaraan werd toegevoegd het Bestuur van de sociale zekerheid voor de zelfstandigen dat voorheen deel uitmaakte van het Ministerie voor de middenstand (KB van 1 oktober 2002). Twee jaar later werd de interne organisatie van de FOD gewijzigd. Naast de algemene stafdiensten (en later ook afzonderlijke diensten voor communicatie en beleidsondersteuning), bestond het departement vanaf 2004 uit volgende directies-generaal (DG):

- Sociaal beleid
- [Uitvoering] Zelfstandigen
- [Uitkering aan] Personen met een handicap (handicap.fgov.be)
- [Uitvoering] Oorlogsslachtoffers (warvictims.fgov.be)
- Sociale inspectie
- Pensioenen van de ambtenaren

Deze laatste dienst werd in 2006 overgeheveld naar de nieuwe Pensioendienst van de overheidssector (PDOS) (zie hiervoor het hoofdstuk over de parastatalen van de sociale zekerheid). Momenteel, begin 2009, bestaat deze FOD nog steeds uit de vijf andere vernoemde DG's (de term tussen [...] is weggefallen vanaf 2006).

Ten slotte telt de FOD Sociale zekerheid nog een aantal commissies en raden die advies verstrekken betreffende een aantal specifieke beleidsdomeinen. Zo heeft men de Hoge Raad voor de Vrijwilligers (opgericht door het KB van 2 oktober 2002), het Raadgevend Comité voor de Pensioensector (opgericht door het KB van 5 oktober 1994), de Raad (en de Commissie) voor Aanvullende Pensioenen, de Nationale Hoge Raad voor Personen met een Handicap, de Commissie voor Sociaal hulpbetoon aan de Gehandicapten, de Commissie voor Vrijstelling van Bijdragen en de Commissie voor de Normalisatie van de Boekhouding der Instellingen van Openbaar nut in de Sociale zekerheid.

Functioneel los van de FOD Sociale zaken werkt ook nog de POD Maatschappelijke integratie, Armoedebestrijding en Sociale economie, opgericht in 2003 en operationeel het jaar daarop (www.mi-is.be). Zijn actiedomein wordt nauwkeurig aangeduid door zijn benaming. Hij wil, naar eigen zeggen, een menswaardig bestaan garanderen aan alle personen die door de mazen van het sociale zekerheidsnet zijn geglipt. Hij promoot ook de sociale economie (www.socialeconomy.be) en is belast met de conceptie en de uitvoering van het grootstedenbeleid, twee actiedomeinen die door de federale regering in 1999 werden gelanceerd. Sinds zijn oprichting staat de POD Maatschappelijke integratie onder de leiding van één of twee afzonderlijke staatssecretarissen, die lid zijn van de federale regering en een deel van die bevoegdheden beheren. Onder deze POD, bestaande uit een aantal administratieve diensten (OCMW's, armoedebeleid, sociale economie, grootstedenbeleid) ressorteren twee specifieke organismen. Ten eerste is er Fedasil, het overheidsagentschap dat materiële hulp verstrekt aan asielzoekers en dat meehelpt bij het uitdenken en uitvoeren van het opvangbeleid. Het werd opgericht in 2001 als "Federaal Agentschap voor de Opvang van de Asielzoekers" en kreeg zijn huidige benaming het jaar daarop. Ten tweede is er het Kringloopfonds / Fonds de l'Economie sociale et durable, opgericht op 13 mei 2003. Deze coöperatieve

vennootschap met beperkte aansprakelijkheid en sociaal oogmerk heeft tot doel organisaties en bedrijven te steunen die initiatieven nemen op het vlak van sociale economie en duurzame ontwikkeling. Daartoe verstrekt het leningen en/of kapitaalparticipaties. Een Federale Raad van de Sociale economie en een Federale Adviescommissie Maatschappelijk Welzijn voltooiën de institutionele structuur die werd opgebouwd rond de thematiek van armoedebestrijding en sociale economie.

11.3. *Archieven*

Terwijl de FOD Sociale zekerheid begin 2009 beschikte over naar schatting 28 km archief, herbergde het Algemeen Rijksarchief amper 223 m van dit departement en zijn voorlopers. Het belangrijkste onderdeel daarvan wordt gevormd door een archiefbestand van de dienst ontbonden mutualiteiten (1895-1896). Een ander bestand heeft betrekking op de beslissingen van de Beroepscommissie verplichte ziekte- en invaliditeitsverzekering (1949-1970); verder heeft men nog een reeks koninklijke en ministeriële besluiten (1958-1995), zijn er bestanden over de gehandicaptenzorg (1920-1961) en dossiers over personeelaangelegenheden. Een andere neerlegging van deze FOD bij het ARA betreft het reglementaire kader van de parastatalen en het managementplan (jaren 1990). Ten slotte is er nog archief van de Administratie van de pensioenen (1880-1980) (niet openbaar, geen toegangen). Naar aanleiding van een verhuis en een daarmee verbonden hervorming van de werkmethoden, werd in 2008 een nieuw intern (digitaal) documenten archiefbeheersysteem ingevoerd, genaamd NoVo, in samenwerking met het Algemeen Rijksarchief. Zie hierover:

VANDEPONTSEELE (S.). NoVo Record: un projet de records management pour le SPF Sécurité sociale, in *Info AAFB*, maart 2008, nr. 4, p. 4 (online op www.archivistes.be).

ANTOINE (F.). *Archives du SPF Sécurité sociale*, op. cit.

11.4. *Publicaties*

Enkele publicaties van het voormalige Ministerie van Sociale zaken beschrijven het beleid van dit departement, hetzij voor de sociale voorzorg in haar totaliteit, hetzij voor een bepaald onderdeel daarvan. Ze recapituleren de belangrijkste verwezenlijkingen of gaan in op mogelijke hervormingen:

De maatschappelijke zekerheid in België. Een jaar toepassing van het regime. La sécurité sociale en Belgique. Une année d'application du régime. Brussel, 1946.

Vier jaar bedrijvigheid in het Ministerie van Sociale voorzorg. Synthèse van de voornaamste verwezenlijkingen (25 april 1961 – 25 april 1965). Quatre ans d'activité au Ministère de la Prévoyance sociale. Synthèse des principales réalisations (25 avril 1961 – 25 avril 1965). Brussel, 1965.

Twee jaar regeringsactiviteit op het Ministerie van Sociale voorzorg. Maart 1966 – maart 1968. Deux ans d'activité au Ministère de la Prévoyance sociale. Mars 1966 – mars 1968. Brussel, 1968.

18 maanden sociale voorzorg. 18 mois de prévoyance sociale. Brussel, 1970.

- Rijkscommissarissen voor de maatschappelijke zekerheid. Verslag over de hervorming van de maatschappelijke zekerheid. Commissaires d'état à la sécurité sociale. Rapport sur la réforme de la sécurité sociale.* Brussel, 1951.
- Verslag voorgelegd aan de Heer Minister door de werkgroep belast met de studie van de algemene hervorming van de kinderbijslag. Rapport présenté à Monsieur le Ministre par le groupe de travail chargé de l'étude de la réforme générale des allocations familiales.* Brussel, 1964.
- Verslag over de ziekteverzekering, voorgelegd door de interdepartementale werkgroep voorgezeten door de Heer Albert Delpérée (...). Rapport sur l'assurance maladie présenté par le groupe de travail interdépartemental présidé par Monsieur Albert Delpérée (...).* Brussel, 1976.
- Synthetische uiteenzetting van de in het eindverslag geformuleerde voorstellen van de Commissie belast met de studie van de verschillende pensioenregelingen. Exposé synthétique des propositions formulées dans le rapport final de la Commission d'étude des différents régimes de pension.* Brussel, 1978.
- Groupe de travail pour la simplification de la législation relative à l'assurance maladie invalidité.* Brussel, 1979.
- CALIFICE (A.). *Plan ter hervorming van de sociale zekerheid. Plan de réforme de la sécurité sociale.* Brussel, 1979.
- Demografische evolutie en sociale zekerheid. Evolution démographique et sécurité sociale.* Brussel, 1988.
- Voorstellen van de Minister van sociale zaken tot hervorming van de sociale zekerheid. Propositions du Ministre des affaires sociales en vue de la réforme de la sécurité sociale.* Brussel, 1983.
- Beleidsnota van de Minister van sociale zaken i.v.m. de ziekenhuizen, de rust- en verzorgingstehuizen en de thuisgezondheidszorg. Note politique du Ministre des affaires sociales concernant les hôpitaux, les maisons de repos et de soins et les soins à domicile.* Brussel, 1987.

Belangrijke hervormingsvoorstellen (respectievelijk met betrekking tot de ziekteverzekering en de sociale zekerheid in het algemeen) werden eveneens geformuleerd door Koninklijk commissaris Petit (1976) en door de commissie-Dillemans (1985), maar die werden niet gepubliceerd door het Ministerie van Sociale voorzorg, wel in de *Parlementaire Documenten Kamer*, 1975-76, nr. 892 en 1984-85, nr. 1352 en *Parlementaire Documenten Senaat*, 1984-85, nr. 953.

Alles wat je altijd al wilde weten over de Belgische sociale zekerheid. Brussel, 2004- (enkel online).

Een ander type publicaties biedt een overzicht van de structuur en de werking van het ministerie (of een van zijn onderdelen) of brengt verslag uit over de werking tijdens het voorbije jaar:

- Beknopt overzicht van de sociale zekerheid in België. Aperçu de la sécurité sociale en Belgique.* Brussel, 1963 (verschillende andere uitgaven).
- Leven – Vivre. Vereniging van het personeel van het Ministerie van Arbeid en Sociale voorzorg.* Brussel, 1946-50.
- Maandelijks verschijnend personeelsblad.

- Vademecum van de sociale zekerheid. Vade-mecum de la sécurité sociale.* Brussel, 1988-1989.
- De instellingen van de sociale zekerheid. Les institutions de la sécurité sociale.* Brussel, 1995.
- De kosten van de sociale zekerheid in België 1968-1978.* Brussel, 1978.
- Vademecum. Begroting van de sociale zekerheid. Vade-mecum. Budget de la sécurité sociale.* Brussel, 1988-. Vervolgd door:
- Vademecum van de financiële en statistische gegevens van de sociale bescherming in België.* Brussel, 2007- (online).
- Nieuwsbrief sociale zekerheid. Ministerie van Sociale voorzorg – Steunpunt sociale zekerheid. Lettre d'information sécurité sociale. Ministère de la Prévoyance sociale – Point d'appui sécurité sociale.* Brussel, 1995- (driemaandelijks). Vervolgd door twee elektronische nieuwsbrieven, te lezen op de website van de huidige FOD:
- E-News.* Brussel, 2007- (bestemd voor een breed publiek).
- Social News.* Brussel, 2007- (bestemd voor professionals).
- Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid. Officieel orgaan van het Ministerie van Sociale voorzorg. Revue belge de Sécurité sociale. Organe officiel du Ministère de la Prévoyance sociale.* Brussel, 1959- (de recente jaargangen staan ook online op www.socialsecurity.fgov.be/bib/rbss.htm).
- Publiceert wetten, besluiten, studies, een bibliografie en geeft tevens een overzicht van de jurisprudentie en de parlementaire werkzaamheden.
- Statistisch jaarboek van de sociale zekerheid. Annuaire statistique de la sécurité sociale.* Brussel, 1960-.
- Algemeen verslag over de sociale zekerheid. Rapport général de la sécurité sociale 1960/61-.* Brussel, 1963-.
- Verslag over de uitvoering van de arbeidsongevallenwet. Rapport relatif à l'exécution de la loi sur les accidents de travail.* Brussel, 1963-.
- Jaarverslag "Arbeidsongevallen". Rapport annuel "Accidents du travail" 1994-.* Brussel, 1996-.
- Handigids. Overzicht van de nationale voorzieningen [voor gehandicapten]. Guide de la personne handicapée. Aperçu des dispositions nationales.* Brussel, 1988 (verschillende andere uitgaven, ook online op de website van deze FOD).
- Jaarverslag. Algemene Directie [later: Bestuursdirectie] van de uitkeringen aan de gehandicapten. Rapport annuel de la Direction générale [later: Direction d'administration] des prestations aux handicapés.* 1992-. Brussel, 1993-.
- Deze Bestuursdirectie publiceerde eveneens een *Maandelijks bulletin*.
- Dienst voor tegemoetkomingen aan minder-validen. Statistieken. Januari 1975-. Service des allocations aux handicapés. Statistiques. Janvier 1975-.* Brussel, 1975-1993. Voortgezet door: *Tegemoetkomingen aan gehandicapten. Indeling van de rechthebbenden en van de maandelijks uitgaven. Allocations aux handicapés. Répartition des bénéficiaires et des dépenses mensuelles.* Brussel, 1995- en door *Jaarlijkse statistiek van de rechthebbenden op tegemoetkomingen aan gehandicapten. Statistique annuelle des bénéficiaires d'allocations aux handicapés.* 1997-. Brussel, 1998-.
- Nationale Hoge Raad voor Gehandicapten. Activiteitenverslag. Jaar 1982-. Rapport d'activité du Conseil supérieur national des Handicapés.* 1982-. Brussel, 1983-.

Deze Raad, opgericht door KB van 9 juli 1981, heeft tot taak adviezen te verlenen – op eigen initiatief of op verzoek – inzake gehandicaptenbeleid, en is de opvolger van de Hoge Raad voor Gehandicapten, zelf in het leven geroepen door KB van 10 november 1967; laatstgenoemde Raad publiceerde een *Jaarverslag van de werkzaamheden van de Hoge Raad voor Gehandicapten. Rapport annuel d'activités du Conseil supérieur des handicapés*. Brussel, 1969-1973.

Sociale Inspectie. Jaarverslag. Inspection Sociale. Rapport annuel 1966-2002.

Brussel, 1967-2003 (in 2008 was 2002 het laatste jaarverslag dat gepubliceerd werd).

Activiteitenverslag 2005- van de Sociale Inlichtingen- en Opsporingsdienst (SIOD).

Brussel, 2006-.

Activiteitenverslag van de Hoge Raad voor Vrijwilligers 2003-2006-. Brussel, 2007-.

Jaarverslag van de Directie-generaal Oorlogsslachtoffers. Brussel, 2004- (online).

Het departement publiceert eveneens officieuze coördinaties van de Belgische sociale wetgeving. Deze uitgave neemt de vorm aan van een basismap met periodieke bijwerkingen.

Informatie over de organisatie en de reglementering van de sociale zekerheid in België kan sinds 1997 ook gevonden worden op de reeds vernoemde site van de FOD: www.socialsecurity.fgov.be. Hierop vindt men een voorstelling van de betrokken administratieve besturen, maar ook de elektronische versie van tal van lopende publicaties en brochures van de FOD (vooral vanaf 2004), gegevens over de sociale zekerheidsinstellingen, statistische databanken, teksten van wetten en reglementen, de persberichten van de FOD (2007-). Op deze site worden ook links naar andere binnen- en buitenlandse sites met betrekking tot de sociale zekerheid aangeboden.

De POD Maatschappelijke integratie verzorgt verschillende publicaties die ook allemaal op zijn website te vinden zijn:

E-cho. Brussel, 2004- (elektronische nieuwsbrief).

Activiteitenrapport 2004-. Brussel, 2005- (omgedoopt tot *Jaarverslag 2006-* vanaf 2007-).

Managementplan 2003-2006. Brussel, 2003. Voortgezet door:

Managementplan 2007-2009. Brussel, 2007.

Daarnaast vindt men er nog tal van studies, gemaakt door of voor de POD, de beleidsnota's van de betrokken minister of staatssecretaris, statistieken over die specifieke domeinen.

Fedasil, het agenschap belast met de opvang van de asielzoekers, publiceert tal van brochures, online te zien op www.fedasil.be, alsook volgende publicaties:

Jaarverslag 2002-. Brussel, 2003- (online).

GEVAERT (J.), RYDBERG (E.). *Meer dan een bed. Twintig jaar opvang van asielzoekers*. Berchem, 2007.

Het Kringloofonds, van zijn kant, publiceert een *Jaarverslag 2003-*. Brussel, 2005-, dat te raadplegen is op de website van deze instantie (www.kf-fesd.be).

12. De FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu

Karel Velle en Filip Strubbe

12.1. Bibliografie

- Annuaire de la santé publique et des institutions sanitaires, rédigé d'après les renseignements recueillis auprès du Département de la Santé publique.* Brussel, 1939.
- BRIELS (M.). *Medisch zakboekje. Instellingen.* Antwerpen, 1983.
- CARNEL (S.), COPPIETERS (G.), PIRLOT (V.), PLISNIER (F.). *Guide des organismes d'intérêt public en Belgique. Gids van de instellingen van openbaar nut in België.* Brussel, 2008, 5 dln.
- CEUTERICK (G.), DUVILLIER (G.). *De wet op de ziekenhuizen: gecoördineerd op 7 augustus 1987.* Heule, 2005.
- DE BUSSCHERE (A.). *La législation de police sanitaire.* Brussel, 1901.
- DEGIVE (A.). *L'Office vaccinogène central de l'Etat. Son organisation et son fonctionnement.* Brussel, 1913.
- DE MAEYER (J.), ed. *Er is leven voor de dood. Tweehonderd jaar gezondheidszorg in Vlaanderen.* Kapellen, 1998.
- GALLEZ (L.). *Histoire de l'Académie royale de Médecine de Belgique (1841-1902).* Brussel, 1903, 2 dln.
- Hygiène publique, in *Répertoire pratique du droit belge.* Brussel, dl. 6, p. 242-270.
- KESTENS (C.). *Voeding en recht. Historische en juridische inleiding op het voedingsrecht. 100 jaar Rijkseetwareninspectie in België.* Brugge, 1990.
- KUBORN (H.) e.a. *Aperçu historique sur l'hygiène publique en Belgique depuis 1830.* Brussel, 1904.
- LARUELLE (L.). *L'administration de l'hygiène 1906-1908.* Brugge, 1909 (uit *Le Mouvement hygiénique*, 1909, p. 112-127).
- LEMAIRE (G.), FELIX (G.). *Code de l'hygiène publique. I. Exercice des professions médicales.* Brussel, 1939.
- NYS (L.), DE SMAELE (H.), TOLLEBEEK (J.), WILS (K.), eds. *De zieke natie: over de medicalisering van de samenleving 1860-1914.* Groningen, 2002.
- PICARD (E.), DELACROIX (G.). *Code de l'hygiène et salubrité publiques.* Brussel, 1909.
- SCHOOFS (E.). *La législation et l'organisation sanitaires en Belgique. La médecine sociale et les institutions de prévoyance dans leurs rapports avec l'hygiène.* Brussel, 1908.
- THIBAUT (L.J.). La santé publique, in *Les Nouvelles. Corpus juri belgici. Lois politiques et administratives.* Brussel, 1956, dl. 5.
- VAN ACKER (K.), VANDEWEYER (L.), DEFERME (J.). *Hoeders van de volksgezondheid. Artsen en mutualiteiten tijdens het interbellum: het Antwerpse voorbeeld.* Gent, 2005.
- VANDEWEYER (L.). *Het Ministerie van Volksgezondheid (1936-1990). Organisatie en bevoegdheden.* Brussel, 1995.

- VELGHE (O.). Organisation et fonctionnement de l'Administration de l'Hygiène publique en Belgique, in *Bulletin de la Société de Médecine du Travail*, 1924-1925, p. 214-225.
- VELLE (K.). De centrale gezondheidsadministratie in België voor de oprichting van het eerste Ministerie van Volksgezondheid (1849-1936), in *BTNG*, 1990, p. 162-210.
- VERHAEGHE (J.). De oprichting van de Vlaamse Academiën voor Wetenschappen en Geneeskunde in 1938, in *De weg naar eigen Academiën. Acta van het colloquium der Koninklijke Academiën van België*. Brussel, 1982, p. 291-317.

De recente ontwikkelingen in het bevoegdheidsdomein “gezondheidszorg” kan men op de voet volgen in het *Vlaams Tijdschrift voor Gezondheidsrecht* (Kortrijk-Heule, 1980-), vanaf jaargang 1995-1996 omgevormd tot het tweetalig *Tijdschrift voor Gezondheidsrecht. Revue de Droit de la Santé* (Gent). Daarnaast dient vermeld dat de wetenschappelijke instituten en openbare instellingen die een deel van de opdracht van de FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu op zich hebben genomen, over goed uitgeruste bibliotheken beschikken. Hun collecties zijn opgenomen in een geïntegreerde catalogus, die kan worden geraadpleegd via de website van het met de FOD verbonden Vesalius Documentatie- en Informatiecentrum (www.vesalius.be). De catalogus omvat naast het voornoemde documentatiecentrum ook de bibliotheken van de Hoge Gezondheidsraad, het Wetenschappelijk Instituut Volksgezondheid, het Federaal Agentschap voor Geneesmiddelen en Gezondheidsproducten, het Centrum voor Onderzoek in Diergeneeskunde en Agrochemie, het Federaal Kenniscentrum voor de Gezondheidszorg en het Raadgevend Comité voor Bio-ethiek. Ten slotte verwijzen we naar de bibliotheek van Kind en Gezin, een intern verzelfstandigd agentschap met rechtspersoonlijkheid, tot voor 1 april 2006 een Vlaamse openbare instelling en ten dele de rechtsopvolger van het Nationaal Werk voor Kinderwelzijn (online catalogus: www.kindengezin.be/KG).

De FOD Volksgezondheid beschikt zelf ook over een website (<https://portal.health.fgov.be>) met daarop onder meer de organisatie van de overheidsdienst (organogram, taakgebieden en opdrachten van de diverse diensten en directoraten-generaal, ...), berichtgeving over de meest recente kwesties inzake het gezondheidsbeleid (voedselveiligheid, gezondheidszorg, geneesmiddelen, dierenwelzijn en leefmilieu), informatie over de organisatie van de gezondheidszorg en de uitoefening van de geneeskunde in België (lijsten van ziekenhuizen, overlegstructuren, instellingen voor gespecialiseerde zorgen, reglementeringen, wetteksten en studies van diverse commissies) en algemene documentatie en informatie (omzendbrieven, adviezen, statistische analyses en jaarverslagen).

12.2. Historisch overzicht

12.2.1. Naar een autonoom departement Volksgezondheid

Het toezicht op de uitoefening van de geneeskunde en op de openbare gezondheidszorg ressorteerde in 19^e eeuw voornamelijk onder de bevoegdheid van de minister van Binnenlandse zaken. De krankzinnigenzorg, de medische dienst van de gevangenen en van de gemeentelijke burelen van weldadigheid vielen onder

de verantwoordelijkheid van de minister van Justitie, de gezondheidsdienst van het leger (nadien “medische dienst”) onder die van de minister van Oorlog (in 1920 Landsverdediging), de medische arbeidsinspectie onder de bevoegdheid van het in 1895 opgerichte Ministerie van Nijverheid en Arbeid (nadien Sociale voorzorg). De idee van een autonoom departement voor volksgezondheid zou slechts heel geleidelijk groeien, naarmate de centrale overheid een steeds actievere rol in het gezondheidsbeleid opeiste.

Tot omstreeks 1870 was het gezondheidsbeleid vrijwel uitsluitend gericht op het toezicht op de uitoefening van de geneeskunde en op de bestrijding van de cholera-, tyfus- en pokkenepidemieën. In deze aangelegenheden liet de minister zich bijstaan door enkele adviesorganen: de *Conseil supérieur de Santé*, opgericht in het cholerajaar 1831 (formeel afgeschaft in 1841), de *Académie royale de Médecine de Belgique* (1841-, in 1938 gesplitst in een Nederlandstalige en een Franstalige academie) en de *Conseil supérieur d'Hygiène publique* (1849-). Vooral dit laatste orgaan zou vanaf het laatste kwart van de 19e eeuw een belangrijke rol spelen in het bepalen van het gezondheidsbeleid. Op 18 september 1845 werd de eerste Belgische gezondheidsinspecteur benoemd die aan het hoofd stond van een autonome *Service de Santé civile et de l'Hygiène*. Deze dienst werd een jaar later verheven tot een van de zes afdelingen van het Bestuur van gemeentelijke en provinciale zaken (KB van 10 juni 1846). De afdeling werd belast met het toezicht op de naleving van de wetgeving op de uitoefening van de verschillende takken van de geneeskunde, met het sanitair toezicht van havens en kusten en met de coördinatie van maatregelen op het vlak van huisvestings-, voedings- en milieuhygiëne (sanering van krottenwijken, aanleg van water- en rioleringsnetten, enz.). Via de Centrale Commissie voor de Statistiek, die zich sinds het midden van de eeuw ook met de registratie van de doodsoorzaken inliet, en via een netwerk van lokale en provinciale medische commissies (waarvan de organisatie teruggaat tot de Nederlandse wet van 12 maart 1818) en van stedelijke gezondheidsraden en -comités (opgericht door het KB van 12 december 1848) probeerde de overheid epidemiologische en statistische informatie te bekomen voor het nemen van passende sanitaire maatregelen.

Door toedoen van de Hoge Gezondheidsraad werd op 11 juli 1868 het *Institut pour la Production du Vaccin animal* opgericht en belast met de productie van dierlijke vaccins tegen de pokken. Deze instelling werd bij KB van 15 februari 1882 omgevormd tot de Rijksentstofinrichting. De Hoge Gezondheidsraad verstreekte advies bij de bouw van de sociaal-medische infrastructuur (hospitalen, poliklinieken, sanatoria), vaardigde tientallen richtlijnen uit inzake preventieve gezondheidszorg en bereidde een reeks sociaal-medische hervormingen voor, waaronder de wetgeving in verband met de kinderen- en vrouwenarbeid (wet van 13 december 1889) en de veiligheid en gezondheid in de industriële en handelsondernemingen (wet van 2 juli 1899), de wet van 27 november 1891 op de gratis medische hulpverlening van behoeftigen, de wet op de intercommunale hospitalen van 6 augustus 1897 en de wet van 17 juli 1905 op de verplichte zondagsrust. De raad zag verder toe op de werking van de beschermcomités voor de arbeidershuisvesting, opgericht bij de wet van 9 augustus 1889.

Enkele jaren na de regeringwissel van 1884 werd gezondheidszorg de bevoegdheid van de *Administration du service de santé, de l'hygiène, de la voirie communale*

et des cours d'eau non navigables ni flottables die vanaf 1889 bij het Ministerie van Landbouw, Nijverheid en Openbare werken werd gevoegd (KB van 17 december 1888). Het takenpakket van het Bestuur voor volksgezondheid en gemeentewegen werd sinds de jaren 1880 verder uitgebreid: de inspectie van gevaarlijke, ongezonde en hinderlijke bedrijven en het verlenen van exploitatievergunningen (tot de oprichting, bij KB van 22 oktober 1895, van het Ministerie van Nijverheid en Arbeid), het sanitair toezicht op begraafplaatsen (1880), huisdieren (1882) en onbevaarbare waterwegen (1886) en de controle van eetwaren en geneesmiddelen (1890). Zoals hierboven reeds aangegeven, viel de medische arbeidsinspectie onder de bevoegdheid van het Ministerie van Nijverheid en Arbeid, meer bepaald onder het Arbeidsambt. De oorsprong van de medische arbeidsinspectie gaat terug tot 1895, maar de dienst werd pas formeel opgericht bij KB van 25 juni 1919 en ging in 1936 op in het Bestuur voor arbeidsbescherming van het Ministerie van Arbeid en Sociale verzorging.

In 1906 werd de centrale gezondheidsadministratie opgedeeld in twee afzonderlijke besturen, de ene bevoegd voor de gezondheidszorg, de andere voor de gemeentewegen en de onbevaarbare waterwegen. In datzelfde jaar werd de Inspectiedienst van de gemeentelijke gezondmakingswerken in het leven geroepen (KB van 11 juni 1906). Twee jaar later keerde het Bestuur voor gezondheidszorg en hygiëne naar het Ministerie van Binnenlandse zaken terug. In 1911 werd naast de Eetwareninspectie en de Inspectie van de gezondheidswerken een Dienst (algemene) gezondheidsinspectie in het leven geroepen die een gedecentraliseerde structuur meekreeg (KB's van 19 juli en 20 december 1911). De gezondheidsinspecteurs werden belast met het toezicht op de ongezonde en hinderlijke bedrijven, en met het bijstaan van gemeentebesturen bij het uitbouwen van een gemeentelijke gezondheidsdienst. De geneesheren-gezondheidsinspecteurs kregen technische bijstand van het Centraal Laboratorium voor Bacteriologie en Scheikunde dat sinds 1909 belast was met het opsporen en de studie van besmettelijke ziekten en met de controle van sera, vaccins en desinfectans.

De talrijke oorlogsslachtoffers en de Spaanse griep epidemie in de nasleep van de Eerste Wereldoorlog maakten de weg vrij voor meer overheidsingrijpen in de gezondheidszorg. Zo werd het departement bevoegd voor volksgezondheid ook verantwoordelijk voor aangelegenheden die met het gezin te maken hadden. Bij KB van 2 juni 1920 werd de Dienst kindervelzijn van het Ministerie van Justitie overgeheveld. Het belang van de volksgezondheid binnen het takenpakket van de centrale staat werd benadrukt door de benaming van de departementen waaronder de centrale gezondheidsadministratie ressorteerde: Ministerie van Binnenlandse zaken en Volksgezondheid (1921), Ministerie van Maatschappelijke verzorging en Volksgezondheid (1932).

Het KB van 13 juni 1936 richtte het eerste onafhankelijk Ministerie van Volksgezondheid op. Het departement werd geboren uit de samenvoeging van het Bestuur van de onderstand (Ministerie van Justitie), het Bestuur voor volksgezondheid (Ministerie van Binnenlandse zaken) en de Hoge Raad voor de Lichamelijke Opvoeding en de Sport (in 1934 opgericht onder het Ministerie van Openbaar onderwijs). De medische dienst van het Ministerie van Post, Telegraaf en Telefoon, opgericht in 1929, werd bij KB van 16 oktober 1936 overgeheveld en omgevormd tot Bestuur van de administratieve gezondheidsdienst, dat later zou

uitgroeien tot het Bestuur der sociale geneeskunde. Bij KB van 19 augustus 1938 kreeg het Bestuur voor volksgezondheid ook de administratie van de goedkope woningen onder zijn hoede.

De bevoegdheid "volksgezondheid" bleef echter sterk versnipperd. Het departement was niet bevoegd voor de industriële hygiëne, noch voor de gezondheidszorg in de kolonie, voor de medische dienst van het leger en van de spoorwegen, voor de zorg voor geesteszieken, voor het gezondheidstoezicht op huisdieren en voor het medisch schooltoezicht. Om het gezondheidsbeleid op al deze terreinen te coördineren, werd op 15 september 1936 een nieuw overlegorgaan in het leven geroepen: de Interministeriële Commissie voor Sanitaire Actie. De minister liet zich verder bijstaan door een Koninklijke Commissie voor de Volksgezondheid, opgericht bij KB van 23 december 1937 en belast met het voorstellen van alle mogelijke maatregelen die de bescherming en ontwikkeling van de volksgezondheid ten goede komen. Ten slotte was er de Hoge Raad der Verpleegstersscholen, opgericht bij MB van 8 mei 1937, die op vraag van de minister adviezen moest verstrekken omtrent de uniformering van het verplegingsonderwijs.

Voor de Tweede Wereldoorlog "pendelde" de gezondheidsadministratie nog enkele keren heen en weer tussen het Ministerie van Volksgezondheid en het Ministerie van Binnenlandse zaken. In april 1939 werd het departement opnieuw een autonoom ministerie (KB van 16 april 1939). Allicht kaderde dit in de voorbereidingen op de nadere oorlogsdreiging: in geval van een gewapend conflict zou het departement een leidinggevende rol spelen in de evacuatie van burgers, de verzorging van gewonden en het voorkomen van besmettingsgevaar. Op 13 november 1939 werd de bevoegdheid voor de zuivering van afvalwater van het Ministerie van Openbare werken naar Volksgezondheid overgeheveld.

Na de Duitse inval op 10 mei 1940 kreeg het departement ook de voedselvoorziening in handen, waardoor de naam werd uitgebreid tot Ministerie van Volksgezondheid en Bevoorrading. Eenmaal de Duitsers België hadden veroverd, werd het ministerie evenwel in sneltempo ontbonden. De diensten voor ravitaillering en de inspectie van de eet- en vleeswaren kwamen bij het Ministerie van Landbouw terecht, de Dienst voor goedkope woningen verhuisde naar de Administratie van arbeid en maatschappelijke voorzorg en de Diensten van sanitaire bouwkunde belandden bij het nieuwe Commissariaat voor de Wederopbouw. Wat nog restte aan bevoegdheden werd als een Bestuur voor volksgezondheid overgebracht naar Binnenlandse zaken. Het autonome departement had opgehouden te bestaan.

12.2.2. *Naoorlogse evolutie*

Na de Tweede Wereldoorlog werd het Ministerie van Volksgezondheid terug in ere hersteld (besluit van de Ministerraad van 13 september 1944). Midden 1945 omvatte het departement de volgende onderdelen: het Algemeen bestuur van volksgezondheid (Algemene inspectie van de gezondheidswerken, Dienst van het afvalwater, eetwareninspectie en vleeskeuringsdienst), het Algemeen bestuur van de onderstand, de Dienst der goedkope woningen en het Algemeen bestuur van lichamelijke opvoeding, sport en de openluchtwerken (opgericht bij RB van 5 april 1945). Een aantal bevoegdheden op het vlak van gezondheidszorg viel onder de verantwoordelijkheid van andere ministeries, zoals de ziekte- en

invaliditeitsverzekering (Ministerie van Sociale verzorging), arbeidsgeneeskundige inspectie (Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid), de prijsbepaling van de geneesmiddelen (Ministerie van Economische zaken) en de opleiding van medische en paramedische beroepen en het toezicht op de PMS-centra (Ministerie van Nationale opvoeding). Overleg met de medische en paramedische beroepen kwam tot stand via de Medische Adviesraad, opgericht bij RB van 11 december 1944, en via de Hoge Raad van het Verplegingswezen, ten dele de rechtsopvolger van de Hoge Raad der Verpleegstersscholen, opgericht bij RB van 20 juli 1947. De planning van de ziekenhuissector werd kort na de oorlog voorbereid in de schoot van de Raadgevende Commissie belast met de studie van de inrichting van het hospitaalwezen in het land (MB van 25 juni 1947) en van de Vaste Commissie voor de Erkenning van de Verzorgingsinstellingen (RB van 20 juli 1947 en 28 januari 1948).

In 1948 werd het bevoegdheidspakket van het departement uitgebreid met het toezicht op de instellingen voor geesteszieken (RB van 10 februari), en enkele jaren later met alle aspecten inzake gezinsbeleid. De naam van het ministerie werd gewijzigd in Ministerie van Volksgezondheid en van het Gezin (8 juni 1950). Eind 1951 omvatte het departement vijf besturen: het Bestuur der volksgezondheid, het Bestuur der sociale geneeskunde, het Bestuur van het gezin, van de huisvesting en van de onderstand, het Bestuur voor lichamelijke opvoeding, sport en openluchtwerken en het Bestuur der gezondheidswerken. Het Ministerie van Volksgezondheid en van het Gezin werd in 1953 uitgebreid met een Bestuur voor schade aan personen (vanaf 1957 Bestuur voor de oorlogsslachtoffers), in 1963 met een Bestuur der verzorgingsinstellingen (nadien Bestuur voor de verplegingsinrichtingen) en in 1977 met een Bestuur voor de sanitaire bouwkunde. Aan het departement werden ook een aantal bevoegdheden onttrokken: het Bestuur voor lichamelijke opvoeding verhuisde in 1963 naar het Ministerie van Nationale opvoeding en Cultuur; in 1972 werd het Bestuur voor de huisvesting naar het Ministerie van Openbare werken overgeheveld. De omvorming van de Commissies voor Openbare Onderstand (COO) tot ocmw's was de aanleiding voor de naamsverandering van het Bestuur van de onderstand in Bestuur voor maatschappelijk welzijn (KB van 4 maart 1977).

Op het einde van de jaren 1970 was het Ministerie van Volksgezondheid en van het Gezin samengesteld uit acht grote onderdelen die de voornaamste taakgebieden van het departement weerspiegelden:

- De Bestuursafdeling algemene diensten was onder meer verantwoordelijk voor de uitvoering van de wetten en reglementen op de geneeskunde en onderhield contacten met de verschillende instellingen en verenigingen uit het beroepsveld, waaronder de Koninklijke Vlaamse Academie voor Geneeskunde (1938), de Orde der Geneesheren (1938) en het Fonds voor Geneeskundig Wetenschappelijk Onderzoek FGWO (1965).
- Het Bestuur der volksgezondheid was verantwoordelijk voor de gezondheids-, eetwaren-, milieu- en farmaceutische inspectie en voor de dringende medische hulpverlening (dienst 900).
- Het Bestuur der sociale geneeskunde oefende toezicht uit op de medisch-sociale werken (Nationaal Werk voor Kinderwelzijn, Rode Kruis e.a.), de

gerechtelijk geneeskundige dienst, de gezondheidsopvoeding en de administratieve gezondheidsdienst.

- De Bestuursafdeling voor maatschappelijk welzijn was bevoegd voor de rustoorden en het bijzonder maatschappelijk dienstbetoon. Zij controleerde de werking van de COO's, sinds 1 oktober 1977 omgevormd tot OCMW's (organieke wet van 8 juli 1976) en was belast met het beheer van het Speciaal Onderstandsfonds (wet van 27 juni 1956, voorheen het Gemeen Fonds) en van het sinds 1 december 1969 operationeel Fonds voor Medische, Sociale en Pedagogische Zorg voor Gehandicapten (Fonds '81, opgericht bij KB nr. 81 van 10 november 1967).
- De Bestuursafdeling voor de gezinszorg en voor de huisvesting was begaan met het demografisch beleid. Hieronder viel ook het Centrum voor Bevolkings- en Gezinsstudien (opgericht bij KB van 20 juni 1962).
- De Bestuursafdeling voor de sanitaire bouwkunde richtte zich op de sector van de waterbedeling en waterzuivering.
- De Bestuursafdeling voor de verplegingsinrichtingen coördineerde de werkzaamheden van de commissies voor ziekenhuisprogrammatie, van de Nationale Ziekenhuisraad (wet van 23 december 1963, in 1982 Nationale Raad voor Ziekenhuisvoorziening) en van het Fonds voor de bouw van ziekenhuizen en medisch-sociale instellingen, alsook het toezicht op de rijksinstellingen voor geesteszieken en gehandicapte kinderen, de diensten voor Tele-Onthaal en de controle op de organisatie en de werking van de scholen voor verpleegpersoneel. Dit belangrijke bestuur onderhield verder nauwe contacten met enkele private organisaties: met de Caritas Confederatie van Instellingen CCI (opgericht in 1974 als opvolger van Caritas Catholica, zelf opgericht in 1932), met de Vereniging van Openbare Verzorgingsinstellingen vov (opgericht in 1968) en met de Nationale Vereniging voor Geestelijke Gezondheidszorg NVGG (op 24 maart 1977 opgericht als opvolger van de in 1923 gestichte Nationale Belgische Bond voor Geesteshygiëne).
- Het Bestuur voor de oorlogsslachtoffers oefende ten slotte controle uit op de nationale stichtingen voor de oorlogsgetroffenen en voor de pensioenen van de burgerlijke oorlogsgetroffenen.

Met de overheveling van nationale bevoegdheden naar de gemeenschappen, bij de bijzondere wet tot hervorming van de instellingen van 8 augustus 1980, werden een aantal persoonsgebonden aangelegenheden die verband hadden met het gezondheidsbeleid, met de bijstand aan personen en met het toegepast wetenschappelijk onderzoek gecommunautariseerd. Hoewel de politieke bevoegdheden inzake volksgezondheid duidelijk bij wet waren vastgelegd, duurde het enkele jaren alvorens de administratieve structuren zich aan de nieuwe wettelijke context hadden aangepast. Na de staatshervorming van 1980 (en na de "verhuis" van de bevoegdheden inzake gezinszorg in 1982) werd de naam van het departement gewijzigd in Ministerie van Volksgezondheid en Leefmilieu (KB van 27 januari 1987). Op 7 maart 1992 werden de leden van de regering-Dehaene I benoemd, waaronder een minister van Sociale zaken en een minister van Maatschappelijke integratie, Volksgezondheid en Leefmilieu. De respectieve bevoegdheden van beide departementen werden geregeld bij KB van 27 mei 1992. In nogal wat taakgebieden waren beide ministers

bevoegd. De KB's van 12 december 1994 en 7 april 1995 lieten het Ministerie van Volksgezondheid en Leefmilieu en het Ministerie van Sociale voorzorg vanaf 1 oktober 1995 samensmelten tot het Ministerie van Sociale zaken, Volksgezondheid en Leefmilieu.

De staatshervormingen van 1980 en 1988 hebben voor het bevoegdheidspakket "sociale zekerheid" geen gevolgen gehad. De sociale zekerheid is (voorlopig) een federale bevoegdheid gebleven. De bevoegdheid "volksgezondheid" werd wel gedeeltelijk gecommunautariseerd. Op de negen besturen die in 1997 van het departement deel uitmaakten waren er drie bevoegd voor gezondheidszorg, namelijk het Bestuur van de gezondheidszorgen, het Bestuur van de bescherming van de gezondheid en het Bestuur van de medische expertise.

- Het Bestuur van de gezondheidszorgen verzamelde de statistische gegevens die de ziekenhuizen verplicht dienen te verstrekken, analyseerde hen, publiceerde de belangrijkste onderzoeksresultaten en bepaalde het beleid van de intramurale en extramurale zorgenverstrekking. Het was belast met het uitwerken van het wettelijke kader en van de algemene erkenningsnormen voor ziekenhuizen, rust- en verzorgingstehuizen, psychiatrische verzorgingstehuizen en plaatsen voor beschut wonen. Ze stelde de basisregels op voor de programmering en voor de financiering van de exploitatie van de infrastructuur (verpleegdagprijs en dergelijke), met inbegrip van de zware medische apparatuur. De gemeenschappen en gewesten pasten deze algemene regels toe. Het Bestuur van de gezondheidszorgen was verder bevoegd voor de uitoefening van en de toegang tot de medische en paramedische beroepen. Iedere beoefenaar van een van die beroepen wordt in een speciaal daartoe bestemd register ingeschreven.
- De bescherming van de gezondheid van de consument (toezicht op eetwaren en geneesmiddelen), alsook het secretariaat van de raden en commissies voor volksgezondheid vielen onder de verantwoordelijkheid van het Bestuur van de bescherming van de gezondheid. Onder dit bestuur ressorteerde ook het voormalige Instituut voor Veterinaire Keuring (IVK), opgericht door de wet van 13 juli 1981 en belast met onder meer de keuring, het laboratoriumonderzoek, het gezondheidsonderzoek en de gezondheidscontrole betreffende de vleeskeuring en de vleeshandel. Door de wet van 15 juli 1985 was het IVK tevens begaan met het toezicht op het gebruik bij dieren van stoffen met hormonale of met antihormonale werking.
- Tot de taken van het Bestuur van de medische expertise behoorden de bedrijfs-geneeskundige, de arbeidsgeneeskundige en de gerechtelijk geneeskundige diensten. De Administratieve gezondheidsdienst was belast met de controle op het ziekteverzuim, de aannemings- en geschiktheidsonderzoeken, de expertise bij arbeidsongevallen, het onderzoek bij een vroegtijdige pensionering en het medisch onderzoek van autobestuurders en piloten. De Dienst arbeidsgeneeskunde verrichtte voor de federale departementen de onderzoeken zoals voorgeschreven door het ARAB. De Gerechtelijk geneeskundige dienst voerde medische expertises uit bij oorlogsinvaliden en gelijkgestelden, bij militairen in vredetijd en bij de Rijkswacht. Een aantal afdelingen van de besturen bevoegd voor de volksgezondheid waren sterk gedecentraliseerd, meer bepaald de eetwaren- en farmaceutische inspectie, de administratieve gezondheidsdienst en de gerechtelijk geneeskundige dienst. Het departement was ten slotte

verantwoordelijk voor alle aspecten van de internationale betrekkingen voor zover ze met de volksgezondheid verband hielden, zoals het verspreiden van informatie afkomstig van de Wereldgezondheidsorganisatie en van de Europese Unie, alsook het verlenen van medewerking aan internationale gezondheidsprojecten.

Door de federale regering en de drie gemeenschappen werd op 15 januari 1993 via een samenwerkingsakkoord het Raadgevend Comité voor Bio-ethiek opgericht. De werking van het comité werd twee jaar later, in de wet van 6 maart 1995, en in verschillende decreten geregeld. Het comité, samengesteld uit 35 leden van verschillende ideologische en filosofische strekkingen, behandelt de ganse waaier van ethische vraagstukken uit de sector van de biologie, de geneeskunde en de gezondheidszorg (zoals experimenten op de menselijke soort, sterilisatie van mentaal gehandicapten, euthanasie en het klonen van levende wezens) met als algemene achtergrond: de eerbiediging van de rechten van de mens. Het comité legt aan de verschillende parlementen een jaarverslag voor, beheert een documentatie- en informatiecentrum en houdt om de twee jaar een openbare conferentie. De adviezen van het comité zijn ook via het internet raadpleegbaar op de website van de FOD Volksgezondheid.

De minister liet zich ten slotte op verschillende domeinen bijstaan door adviesorganen, waaronder de Nationale Raad voor de Voeding (opgericht bij KB van 19 juni 1991), de Nationale Raad voor Dringende Geneeskundige Hulpverlening (KB van 5 juli 1994) en de Nationale Raad voor het Bloed (KB van 21 maart 1995).

12.2.3. *Recente ontwikkelingen*

In het kader van de Copernicushervorming onderging de structuur van het departement een grondige wijziging. Bij KB van 23 mei 2001 werd het Ministerie van Sociale zaken, Volksgezondheid en Leefmilieu gesplitst in de FOD Sociale zekerheid en de FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu. Vanaf oktober 2002 ging de FOD Volksgezondheid effectief van start (MB van 27 september 2002) en erfde van het voormalige ministerie de diensten belast met volksgezondheid, leefmilieu en de Eetwareninspectie, alsook een deel van de bevoegdheden van het gereorganiseerde Ministerie van Middenstand en Landbouw, met name het beheer van het dierenwelzijn; de productnormering inzake grondstoffen en de plantaardige sector; de productnormering inzake de dierengezondheid en de dierlijke productie; en ten slotte het onderhoud van internationale relaties met betrekking tot deze normen. De Dienst oorlogsslachtoffers werd evenwel overgeheveld naar de FOD Sociale zekerheid, waar ze tot op heden als Directie-generaal oorlogsslachtoffers is ondergebracht.

De FOD oefent de volgende bevoegdheden uit: 1° de voorbereiding van het beleid inzake de volksgezondheid en de uitvoering ervan, 2° de voorbereiding van het beleid inzake de voedselveiligheid en de vrijwaring van de volksgezondheid en het leefmilieu en de uitvoering ervan, 3° de medische expertise en 4° de voorbereiding en de coördinatie van de uitvoering van het beleid inzake duurzame ontwikkeling en de terbeschikkingstelling van de expertise in het kader van dit beleid (KB van 8 oktober 2004).

De huidige FOD is opgebouwd uit een aantal horizontale diensten (het directiecomité, de diensten van de voorzitter en drie stafdiensten) en vijf verticale diensten: het Directoraat-generaal organisatie gezondheidsvoorzieningen (DG1), het Directoraat-generaal basisgezondheidszorg en crisisbeheer (DG2), het Directoraat-generaal dier, plant en voeding (DG4), het Directoraat-generaal leefmilieu (DG5) en ten slotte het Bestuur van de medische expertise, kortweg Medex genoemd. Tot 31 december 2006 telde de FOD ook een Directoraat-generaal geneesmiddelen (DG3). Vanaf 1 december 2007 werd deze dienst echter vervangen door het Federaal Agentschap voor Geneesmiddelen en Gezondheidsproducten (FAGG) (zie het hoofdstuk over de parastatalen betreffende volksgezondheid). Ook andere instellingen die met de FOD verbonden zijn, komen daar aan bod (het Federaal Agentschap voor de Veiligheid van de Voedselketen en het Wetenschappelijk Instituut voor Volksgezondheid, het Centrum voor Onderzoek in Diergeneeskunde en Agrochemie).

De Hoge Gezondheidsraad (HGR) (www.health.fgov.be) geeft als raadgevend orgaan onafhankelijk wetenschappelijk advies en aanbevelingen over alle mogelijke kwesties die de volksgezondheid aanbelangen, zoals weefselbanken, nieuwe voedingsmiddelen, biociden, voedselveiligheid, ioniserende stralingen en problemen inzake geestelijke gezondheid. De HGR (oorspronkelijk opgericht bij KB van 15 mei 1849) is een van de oudste en belangrijkste adviesorganen in België en kende in die hoedanigheid talrijke interne hervormingen. Tot de meest recente ontwikkelingen behoren de opheffing en opname in de HGR van de Nationale Raad voor de Voeding (KB van 31 mei 1996) en van de Nationale Raad voor het Bloed (KB van 16 november 2001). Het KB van 3 maart 2007 en de programawet van 27 april 2007 (hoofdstuk VI, artikel 35) voorzagen in de heroprichting van de HGR en maakten zo een eind aan een lange periode van herstructurering met als doel een verhoogde efficiëntie van het adviesorgaan. De mededelingen, adviezen en aanbevelingen van de HGR kunnen online worden geraadpleegd via zijn website.

12.3. *Archieven*

De bestanden van het Ministerie van Volksgezondheid die aan het Rijksarchief werden overgedragen, zijn doorgaans slechts toegankelijk via summiere overdrachtslijsten en depotlijsten. In de periode 2003-2005 vond nog een grote archiefoverdracht plaats naar aanleiding van de verhuis van de FOD Volksgezondheid uit het rijksadministratief centrum te Brussel naar Eurostation. Hierbij werd circa 263 meter archief, afkomstig van diverse archiefvormers, overgedragen aan het Algemeen Rijksarchief. De voorgeschiedenis en het verloop van deze operatie zijn goed gedocumenteerd in een onuitgegeven syntheserapport van Harald Deculaer, één van de archivariissen die de overdrachten verzorgde. Na de operatie stelde hij tevens een degelijke staat van ontsluiting op van de archieven van Volksgezondheid en Sociale voorzorg die reeds bij het Algemeen Rijksarchief berustten. Dit instrument werd nog niet uitgegeven, maar kan op aanvraag wel in de leeszaal geraadpleegd worden.

Recent werden ook enkele selectielijsten afgewerkt voor een aantal diensten en organen verbonden met de FOD Volksgezondheid:

JACQUEMIN (M.). *Archief van de horizontale diensten van de FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu en van de Hoge Gezondheidsraad. Archiefsselectielijst*. Brussel, 2008.

LEFÈVRE (J.-N.). *Archives de l'Agence fédérale pour la Sécurité de la Chaîne alimentaire (AFSCA). Tableau de tri*. Brussel, 2008.

LEFÈVRE (J.-N.). *Archives de l'Agence fédérale des Médicaments et des Produits de santé. Tableau de tri*. Brussel, ter perse.

Hieronder volgt een bondig overzicht van de archiefbestanden van Volksgezondheid die tot op heden op het Algemeen Rijksarchief zijn neergelegd. De uiteenzetting, gebaseerd op de voornoemde staat van ontsluiting, is als volgt ingedeeld: in eerste instantie wordt stilgestaan bij de archieven van de administratie voor volksgezondheid binnen het departement Binnenlandse zaken, vervolgens komen de diensten van de centrale administratie van het autonome departement Volksgezondheid aan bod en ten slotte worden de archieven van de aan het departement verbonden adviesorganen besproken.

12.3.1. *Archieven van Volksgezondheid onder Binnenlandse Zaken*

De “eerste reeks” archieven van het Ministerie van Binnenlandse zaken (het zogenaamde “oud fonds”) bevat een aantal bescheiden die verband houden met de activiteiten van de centrale gezondheidsadministratie tijdens de jaren 1920-1929 (waaronder tuberculosebestrijding), bescheiden betreffende de uitreiking van eretekens aan personen die zich in tijden van epidemieën verdienstelijk hadden gemaakt (geordend per provincie), alsook dossiers betreffende de strijd tegen het alcoholisme (periode 1887-1913). Dit bestand is al geruime tijd ontsloten:

DEPOORTERE (R.). *Inventaire des archives du Ministère de l'Intérieur. Première série (ancien fonds)*. Brussel, 1995.

Er zijn ook omvangrijke archieven neergelegd afkomstig van het Ministerie van Binnenlandse zaken en Volksgezondheid tijdens de Tweede Wereldoorlog, goed voor ruim anderhalve kilometer. Hoewel deze bescheiden nog niet zijn geïnventariseerd en er evenmin een overdrachtslijst voorhanden is, kan men vermoeden dat het bestand niet alleen stukken bevat voor de periode 1940-1945, maar dat er ook flink wat bescheiden afkomstig van vooroorlogse archiefvormers in zullen opduiken.

Ten slotte berust er in het Rijksarchief een kleine hoeveelheid archief over de werking van de Provinciale Medische Commissies, neergelegd in 2005. Dit bestand bevat stukken over de organisatie van de commissies, hun jaarverslagen en de notulen van hun vergaderingen voor de periode 1885-1947, alsook dossiers inzake de opleiding tot vroedvrouw. Dit bestand werd kort na de overdracht ontsloten:

DECEULAER (H.). *Ministerie van Binnenlandse zaken en Volksgezondheid. Bestuur van de Volksgezondheid. Series en dossiers betreffende de Provinciale Medische Commissies, 1885-1947*. Brussel, 2007.

In de Rijksarchieven in de provincies zijn doorgaans bescheiden terug te vinden van de afzonderlijke Provinciale Medische Commissies: het archief van de PMC van Aarlen (1830-1937, Rijksarchief te Aarlen), van de provincie Antwerpen en haar rechtsvoorgangers (1799-1859, Rijksarchief te Antwerpen), van Namen en Dinant en hun rechtsvoorgangers (1803-1942, Rijksarchief te Namen), van Oost-Vlaanderen en haar rechtsvoorgangers (1764-1924, Rijksarchief te Gent) West-Vlaanderen (1818-1910, Rijksarchief te Brugge) en ten slotte van Zuidwest-Vlaanderen (1854-1924, Rijksarchief te Kortrijk). Voor deze archieven zijn inventarissen of plaatsingslijsten beschikbaar.

12.3.2. *Archieven afkomstig van de centrale administratie van Volksgezondheid*

Onder de archieven die in 2003-2005 werden overgedragen naar aanleiding van de verhuis van de FOD, bevinden zich een aantal bestanden afkomstig van de algemene diensten van het voormalige Ministerie van Volksgezondheid: twee reeksen koninklijke en ministeriële besluiten (1830-2005), een reeks notulen van de Directieraad (1944-2001), een reeks personeelsdossiers ouder dan 100 jaar (1850-1904) en bescheiden afkomstig van het Secretariaat-generaal (1944-1987). Van dit laatste bestand is tot op heden nog geen inventaris verschenen, maar er bestaat wel een voorlopig werkinstrument. De personeelsdossiers zijn toegankelijk via een lijst opgemaakt door de personeelsdienst van de FOD. De overige bestanden zijn ontsloten door de volgende toegangen:

DECEULAER (H.), DOCKX (Y.). *Ministerie van Volksgezondheid. Koninklijke en Ministeriële Besluiten, 1830-1978*. Brussel, 2004.

DECEULAER (H.), TALLIER (P-A.). *Notulen van de Directieraad van het Ministerie van Volksgezondheid, 1944-2001*. Brussel, 2006.

STRUBBE (F.). *Series koninklijke en ministeriële besluiten afkomstig van het Ministerie van Volksgezondheid en van de FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu, 1949-2005*. Brussel, ter perse.

Begin 2009 vond ook een overdracht plaats van archief afkomstig van de juridische dienst van de FOD Volksgezondheid. Het betreft een reeks dossiers inzake de voorontwerpen van RB's, KB's of wetten over diverse materies in het gezondheidsbeleid, zoals de uitoefening van de tandheelkunde, voorschriften inzake voedingswaren, de reglementering van de prostitutie en de bewaring van bloedstalen. De dossiers hebben betrekking op de periode 1938-1986.

Van het voormalige Bestuur der volksgezondheid werden in de loop der jaren diverse archiefbestanden op het Algemeen Rijksarchief neergelegd. In 1972 vonden twee overdrachten plaats. De eerste reeks bescheiden bestaat voornamelijk uit statistieken over besmettelijke ziekten en geslachtsziekten uit de jaren 1952-1964, maar telt ook dossiers met retroacta uit de 19^e eeuw inzake diverse aspecten van de gezondheidszorg, onder meer over kinderbewaarplaatsen, borstvoeding in materniteiten en de drinkwatervoorziening. Het tweede bestand bevat briefwisseling en dossiers van zeer uiteenlopende aard uit de periode 1876-1956, onder meer inzake hondsdoelheid, tering, kinderverlamming, sanitaire verbouwingen, onderzoeken naar huisvesting en vleeswareninspecties. In 2005 werd

hiervan een voorlopige (en dus ongepubliceerde) inventaris opgesteld door Frank Seberechts. In datzelfde jaar vond een nieuwe archiefoverdracht plaats: andermaal ging het om briefwisseling en dossiers van zeer uiteenlopende aard over de jaren 1953-1969.

In 1973 werd belangrijk archief neergelegd afkomstig van de Inspectie der Apotheken. De bescheiden, doorgaans dossiers, omspannen de periode 1951-1972 en behandelen diverse thema's, waaronder studies van de Belgische en Europese wetgeving inzake farmaceutische producten, inbreuken hierop en statistieken betreffende de in- en uitvoer van farmaceutische middelen. Hiervan werd destijds een summiere overdrachtslijst opgemaakt.

In 1980 werd ook archief van de Eetwareninspectie neergelegd uit de periode 1953-1976. Het merendeel van de bescheiden zijn dossiers inzake ontledingsverslagen van voedingsstalen, geklasseerd per jaar en per inspecteur. Daarnaast bevat het bestand stukken over bacteriologische onderzoeken en diverse bescheiden omtrent het toenmalig wettelijk kader. Een inventaris is nog niet voorhanden.

Van het voormalige Bestuur der sociale geneeskunde zijn tot op heden twee archiefbestanden overgedragen. In de eerste plaats gaat het om een kleine hoeveelheid onontsloten archief van de Directie medisch-sociale werken, dat omstreeks 1975 werd neergelegd. Het betreft hier dossiers inzake alcoholisme, overstromingen, instortingen en andere calamiteiten.

Na een inspectie in oktober 1977 werden enkele restanten overgedragen van het archief van het *Office central d'Identification des Œuvres sociales et d'Assistance* dat op 10 november 1914 werd opgericht en belast was met het houden van individuele fiches en dossiers van alle personen die door een private of openbare weldadigheidsinstelling werden gesteund. De instelling onderging verschillende naamsveranderingen, ressorteerde tot 1936 onder het Ministerie van Justitie en verhuisde nadien naar Volksgezondheid waar het in 1977 als documentatiedienst werd geïntegreerd in het Bestuur voor maatschappelijk welzijn. Het overgedragen archief omvat jaarrapporten van de activiteiten van de dienst (1914-1918, 1925-1976), boekhoudkundige registers (1920-1970), personeelsdossiers (ca. 1950-1970), briefwisseling (1968-1975), dossiers en fichesystemen betreffende gesteunden (1949-) en steunverlenende instellingen (1917-).

Het voormalige Bestuur voor de gezinszorg heeft tot nog toe drie archiefbestanden nagelaten. Het grootste is afkomstig van de Dienst gezins- en bejaardenhulp en omvat onder meer correspondentie, begrotingen, statistieken, dagboeken en dossiers inzake vervolmakingscursussen tot gezins- en bejaardenhelpster uit de periode 1955-1973. Het tweede bestand is eveneens afkomstig van de Dienst voor gezinshulp en bevat naast verslagen van beursstudenten ook staten van gezinnen die in het jaar 1961 financiële steun kregen. Ten slotte bewaart het Rijksarchief een kleine hoeveelheid archief over de centra voor prematrimoniale, matrimoniale en familiale consultatie, hoofdzakelijk dagboeken van gezinsconsultaties uit de jaren 1970-1975. Hoewel de drie voornoemde archieven beperkt zijn qua omvang en werden overgedragen tussen 1978 en 1983, zijn geen van hen geïnventariseerd. Opzoeken dienen te verlopen via uiterst summiere plaatsingslijsten.

Door het verwante Bestuur van de openbare onderstand werd er een klein bestand neergelegd over de comptabiliteit van de dienst burgerhulp uit de jaren

1941-1960, meer bepaald de boekhouding over de burgerlijke steun aan vluchtelingen.

Het departement Volksgezondheid heeft in de jaren 1970 en 1980 omvangrijke archiefbestanden overgedragen betreffende de sanitaire bouwkunde (Nationale Maatschappij der Waterleidingen, subsidiëring van intercommunales voor waterbedeling, waterzuivering en de aanleg van rioleringen), bouwplannen van het nieuwe Instituut Pasteur, de inspectie van de vleeshandel, de farmaceutische inspectie, het toezicht op slachthuizen, sportpleinen, zwembaden, begraafplaatsen, ziekenhuizen en andere gezondheidsinstellingen. Een deel van de archiefbescheiden die betrekking hebben op de eerste helft van de twintigste eeuw, werd geordend volgens een geografisch criterium. Deze bevinden zich in dichtgebonden pakken en zijn toegankelijk via een summiere overdrachtslijst.

In 2005 werd ten slotte ook historisch waardevol archief overgedragen van het oude Bestuur voor de verplegingsinrichtingen. Naar hun aard en inhoud is het in twee helften te verdelen. Het eerste deel bestaat uit dossiers inzake het financieel beheer van verzorgingsinstellingen voor geesteszieken rond de periode 1950-1980. De overige bescheiden zijn voornamelijk medische registers over de verzorging van geesteszieken in Doornik, uiterst interessante documenten met gegevens over de opname en behandeling van elke individuele patiënt van 1848 tot ongeveer 1968. Het is niet meteen duidelijk hoe deze registers destijds bij de centrale administratie van volksgezondheid zijn beland.

12.3.3. *Adviesorganen en verbonden instellingen*

Een deel van de archieven van de Hoge Gezondheidsraad, een van de oudste adviesorganen in België, werd in 2005 overgedragen aan het Rijksarchief. Deze bescheiden bestaan uit notulen van vergaderingen van de diverse afdelingen binnen de raad voor de periode 1922-1940, 1947-1949 en 1969-1993. Een inventaris is nog niet beschikbaar.

Het archief van de Rijksentstofinrichting is qua omvang minder dan een meter lang, maar bevat belangrijke bescheiden zoals de processen-verbaal van de toezichtcommissie van de instelling en briefwisseling betreffende de productie, uitvoer en controle van vaccins uit de periode 1882-1957. Hoewel het bestand nog niet werd geïnventariseerd, is er een gedetailleerde overdrachtslijst voorhanden.

Op het Rijksarchief berust ook een kleine hoeveelheid archief van het Nationaal Werk voor Kinderwelzijn met diverse stukken (publicaties en notulen van het bureau) die voornamelijk uit de jaren 1950 en 1960 dateren.

Tussen de archieven die in 2005 werden neergelegd, bevonden zich ook bescheiden afkomstig van de Hoge Raad van het Verplegingswezen en diens rechtsvoorgangers, met name de Hoge Raad der Verpleegstersscholen en de Algemene Raad voor het Verplegingswezen. Als adviesorgaan richtte de Hoge Raad van het Verplegingswezen zich voornamelijk op de onderwijsprogramma's en het beroepsstatuut van verplegers en paramedisch personeel (onder meer kinderverzorgsters, sociale verpleegsters, kinesitherapeuten, logopedisten en vroedvrouwen). Tijdens de inventarisatie van het bestand werden niet alleen notulen van de plenumvergadering en van de verschillende afdelingen binnen de Hoge Raad teruggevonden, maar ook bescheiden van een verwant adviesorgaan:

de Nationale Raad voor Verpleegkunde. Aangezien het secretariaat van beide instellingen werd verzorgd door administratief personeel van het Bestuur der verplegingsinrichtingen, gaat het vermoedelijk om een vermenging van archief bij de redactie van de stukken. Van beide bestanden zijn weldra volgende inventarissen beschikbaar:

STRUBBE (F.). *Archief van de Hoge Raad van het Verplegingswezen en zijn rechtsvoorgangers (1928) 1937-1983 (vnl. 1945-1982)*. Brussel, ter perse.

STRUBBE (F.). *Deelarchief van de Nationale Raad voor Verpleegkunde, afkomstig uit het archief van de Hoge Raad van het Verplegingswezen, 1976-1983*. Brussel, ter perse.

Onder de archieven overgedragen in 2005 bevond zich ten slotte ook een halve meter bescheiden van de Consultatieve Commissie voor de Ziekenhuisinrichting van het Land. Deze commissie, opgericht in 1947, moest de naoorlogse hospitaal-inrichting bestuderen.

12.4. Publicaties

Het gebrek aan archiefbronnen voor de sector “volksgezondheid” voor de 19^e en eerste helft van de 20^e eeuw wordt in belangrijke mate gecompenseerd door de rijkdom van het gedrukte bronnenmateriaal. Sinds het midden van vorige eeuw hebben de opeenvolgende ministeries bevoegd voor de volksgezondheid en voor het toezicht op de uitoefening van de verschillende takken van de geneeskunde een grote verzameling publicaties nagelaten: verzamelingen wetten en reglementen betreffende alle aspecten van het takenpakket “volksgezondheid” (de organisatie van de medische dienstverlening op het platteland of in grensgebieden, de inrichting van hospitalen, de bestrijding van besmettelijke ziekten, de registratie van doodsoorzaken, bedrijfs-, huisvestings- en voedingshygiëne, het sanitair toezicht in havens, enz.), enquêtes en statistieken, verslagen van adviesorganen, wetsontwerpen, gezondheidsgidsen, en dies meer. In de hierna volgende lijst worden voor de verschillende aspecten van de bevoegdheidspakket “volksgezondheid” enkele representatieve publicaties opgesomd.

Annuaire statistique de la santé publique. Statistisch jaarboek van volksgezondheid. Brussel, 1951-.

Arrêtés, circulaires et instructions concernant le choléra (1893). Brussel, 1893.

Bevolking en gezin. Population et famille. Brussel, 1963- (publicatie van het CBGS).

Bulletin (spécial) du service de santé et de l'hygiène publique. Brussel, 1893- (vanaf 1909: *Bulletin de l'Administration du service de santé et de l'hygiène*).

Maandschrift van het Beheer van den gezondheidsdienst; na de Eerste Wereldoorlog: *Bulletin de l'Administration de l'hygiène. Bulletin van het Beheer (van de Dienst / van het Bestuur) der volksgezondheid*; van 1936 tot 1938 (nr. 5): *Bulletin du Ministère de la Santé publique. Bulletin van het Ministerie van Volksgezondheid*, nadien *Bulletin de la santé publique. Bulletin van volksgezondheid*; van 1971 tot 1984: *Bulletin du Ministère de la Santé publique et de la Famille. Bulletin van het Ministerie van Volksgezondheid en van het Gezin*).

Catalogue de la bibliothèque de l'Administration du service de santé et de l'hygiène. Brussel, 1913.

- Code de l'hygiène publique. T. I. Lois et règlements concernant l'hygiène et la salubrité publiques. T. II. Lois et règlements sur l'exercice des professions médicales.* Brussel, 1926.
- Commission d'études relatives à la question de l'alcoolisme, 1895-1897. Rapports généraux.* Brussel, 1895.
- Enquête sur l'épidémie de grippe qui a régné en Belgique en 1889-1890. Documents et rapports.* Brussel, 1890.
- Guide de l'hygiéniste en Belgique (Congrès international d'hygiène et de démographie. Bruxelles. 2-8 septembre 1903).* Brussel, 1903.
- Hygiène publique. Documents et instructions, 1848 à 1858.* Brussel, 1859.
- Instructions sur le choléra.* Brussel, 1892.
- Instructions pratiques à l'usage du personnel enseignant pour prévenir l'apparition des maladies transmissibles et combattre leur propagation (Administration du service de santé et de l'hygiène).* Brussel, 1909.
- Instructions pratiques à l'usage des services publics de désinfection (Ministère de l'Intérieur. Administration du service de santé et de l'hygiène).* Brussel, 1911.
- Introduction à l'annuaire sanitaire de la Belgique. Situation au 1er janvier 1912 (Administration du service de santé et de l'hygiène publique).* Brussel, 1913.
- Législations étrangères concernant l'hygiène publique.* Brussel, 1912.
- Loi du 26 août 1913 instituant une Société nationale des Distributions d'Eau. Discussions parlementaires.* Brussel, 1913.
- Loi sanitaire du 18 juillet 1831 et arrêtés pris pour son exécution (Administration du service de santé et de l'hygiène).* Brussel, 1909.
- Maandblad van de Dienst algemene studiën.* Brussel, 1966-1977.
- Office vaccinogène de l'Etat. Commission de surveillance. Compte rendu annuel. Rapport au Ministre de l'Intérieur. Années 1883 à 1885.* Brussel, 1884-1886.
- Onderrichtingen betreffende de prophylaxis der venerische ziekten (Ministerie van Binnenlandse zaken en Volksgezondheid. Beheer der volksgezondheid).* Luik, 1934.
- L'organisation sanitaire du Royaume de Belgique (Ministère de l'Intérieur et de l'Hygiène. Administration de l'hygiène).* Brussel, 1926.
- Projet de loi sanitaire déposé à la Chambre des Représentants, le 5 décembre 1911, par M. P. Berryer, ministre de l'Intérieur. Chambre des Représentants, séance du 5 décembre 1911, n° 25.* Brussel, 1911.
- Recueil des dispositions légales et réglementaires concernant l'exercice des professions médicales.* Brussel, 1910.
- Recueil des dispositions légales et réglementaires concernant l'hygiène et la salubrité publiques (Administration du service de santé et de l'hygiène).* Brussel, 1910-1911, 3 dln.
- Recueil des rapports du Conseil supérieur d'Hygiène publique.* Brussel, 1880-1914.
- Reglement van de Administratieve Gezondheidsdienst.* Brussel, 1947.
- Service sanitaire de l'Escaut. Règlements.* Brussel, 1903.
- Tableau statistique à l'appui du projet d'organisation d'un service médical rural.* Brussel, 1849.
- Textes réunis en vue d'un règlement sur l'entretien et l'occupation des habitations ainsi que sur la propreté de la voirie (Administration du service de santé et de l'hygiène).* Brussel, 1914.

Wat recente publicaties betreft, verwijzen we andermaal naar de website van de FOD Volksgezondheid (<https://portal.health.fgov.be>). Via de zoekmachine of de sitemap kan men jaarrapporten en activiteitenverslagen terugvinden, onder meer van de FOD zelf (2003-), de Hoge Gezondheidsraad (1996-), het Raadgevend Comité voor Bio-ethiek (1996-), het Federaal Agentschap voor de Veiligheid van de Voedselketen (2000-), het Federaal Kenniscentrum van de Gezondheidszorg (2004-) en het Centrum voor Onderzoek in Diergeneeskunde en Agrochemie (1998-).

13. De FOD Economie, KMO, Middenstand en Energie (het voormalige Ministerie van Economische zaken en zijn voorgangers)

Erik Buyst

13.1. Bibliografie

ANNAERT (P.), GUINAND (M.). *Le Ministère des Affaires économiques (1934-1992)*. Dl. 1: *Etude de l'organisation et répertoire des commissions et parastataux*. Brussel, 1994.

GUINAND (M.). *Le premier Ministère des Affaires économiques (1917-1926), et les ministères de l'Intendance (1917-1918) et de la Reconstitution nationale (1918)*. Dl. 1: *Etude de la structure de l'administration centrale et répertoire des commissions et parastataux qui en dépendent*. Brussel, 1992 en Dl. 2: *Etude des compétences*. Brussel, 1993.

BOURGEOIS (P.). *Le Ministère du Ravitaillement (1944-1948). Organisation et compétences*. Brussel, 1993.

BOURGEOIS (P.). *Le Ministère du Combustible et de l'Energie (1947-1948). Le Ministère du rééquipement national (1946-1947). Le Ministère de la Coordination économique et du Rééquipement national (1947-1948). Le Ministère de la Coordination économique (1948-1949). Organisation et compétences*. Brussel, 1992.

13.2. Historisch overzicht

Het Ministerie van Economische zaken werd opgericht op 12 oktober 1917. Dit ministerie had vooral tot taak het economisch herstel na de Eerste Wereldoorlog in goede banen te leiden. In deze logica werd het ministerie, eens de wederopbouw was afgelopen, afgeschaft (KB van 24 februari 1926). De diensten van het departement werden verdeeld over het Ministerie van Landbouw en het Ministerie van Financiën.

Het KB van 10 januari 1934 creëerde een Ministerie van Nijverheid, Middenstand en Binnenlandse handel, dat op 12 juni 1934 werd omgedoopt tot Ministerie van Economische zaken. In de tweede helft van de jaren 1930 kende het ministerie een turbulent bestaan door het voortdurend toevoegen en onttrekken van bevoegdheden, bijvoorbeeld inzake middenstandsangelegenheden. De naweeën

van de Tweede Wereldoorlog zorgden eveneens voor heel wat instabiliteit. De wederopbouw leidde tot de creatie van nieuwe ministeries met bevoegdheden op economisch gebied, zoals het Ministerie van Ravitaillering en het Ministerie van Brandstof en Energie. Na een kortstondig bestaan werden deze departementen geïntegreerd in Economische zaken. Op 15 juni 1954 werd middenstandsangelegenheden afgesplitst van Economische zaken om gedurende een halve eeuw een apart Ministerie van Middenstand te worden.

De opeenvolgende staatshervormingen sinds de jaren 1970 leidden tot de overheveling van heel wat bevoegdheden van het ministerie naar de gewesten. Met het KB van 25 februari 2002 werd het ministerie omgevormd en uitgebreid tot de Federale Overheidsdienst (FOD) Economie, KMO, Middenstand en Energie. Alle federale bevoegdheden betreffende het toezicht op de goede werking van de goederen- en dienstenmarkten, inclusief de federale restbevoegdheden inzake landbouw, kwamen bij de nieuwe FOD terecht. Voor meer details over de opdracht en organisatiestructuur, zie de website <http://economie.fgov.be>. Verder treft men er informatie aan over internationale samenwerking, het ondernemersbeleid en de economische regelgeving, evenals een catalogus van publicaties, feiten en cijfers betreffende de Belgische economie, en informatie afgestemd op consumenten en buitenlandse investeerders. Andere nuttige informatie is te vinden in publicaties zoals:

Organisation du Ministère des Affaires économiques – Inrichting van het Ministerie van Economische zaken. Brussel, 1955, 1957, 1959.

Praktische gids van het Ministerie van Economische zaken. Guide pratique du Ministère des Affaires économiques. Brussel, 1997, 2000.

Administratieve organisatie van het departement. Brussel, 1984, 1986, 1992, 1997.
Jaarverslag van het Ministerie van Economische zaken. Rapport annuel du Ministère des Affaires économiques. Brussel, 1996-2002.

Jaaroverzicht van de Federale Overheidsdienst Economie, KMO, Middenstand en Energie. Aperçu du Service public fédéral Economie, PME, Classes moyennes et Energie. Brussel, 2003-.

13.3. Archieven

Het hoofdbestuur en de buitendiensten van het Ministerie van Economische zaken hebben aardig wat materiaal overgemaakt aan het Algemeen Rijksarchief en zijn provinciale diensten. Het geïnventariseerde gedeelte heeft voornamelijk betrekking op de wederopbouw na de Eerste Wereldoorlog, en op het Bestuur en de Inspectie van het mijnwezen. De archieven van het Mijnwezen handelen niet alleen over de technische aspecten van de uitbating van mijnen, steengroeven en fabrieken. We treffen er ook statistieken en verslagen aan over de algemene toestand van de industrie, zoals productie, werkgelegenheid en rendabiliteit. De sociale geschiedenis komt eveneens aan bod in documenten over bijvoorbeeld sociale wetgeving, vrouwen- en kinderarbeid, zondagswerk, beroepsziekten, stakingen, conflicten, adviserende organen, paritaire commissies, ongevallen en lonen.

CAULIER-MATHY (N.). Les archives de l'Administration des Mines, in *Economische geschiedenis van België. Handelingen van het colloquium. Secties I-IV*. Brussel, 1973, p. 171-193.

Verschillende toegangen in beperkte oplage ontsluiten deze bestanden:

DOEHAERD (R.), KUMPS (L.). *Administration des mines. Première série dite «Ancien fonds»*. Brussel, 1989.

Administration des mines. Deuxième série dite «Nouveau fonds». Brussel, 1989.

Administration des mines. Troisième série. Brussel, 1989.

Inventaires des archives de l'Administration des Mines. Troisième et quatrième séries. Brussel, 1995.

DOEHAERD (R.), KUMPS (L.). *Mijnwezen. Algemene inspectie. Aangevuld en verbeterd door C. Vleeschouwers in juni 1972*. Brussel, 1995.

Inventaire des archives de la Première inspection générale des mines. Mons (1831-1937). Brussel, 1995.

Inventaire des archives de la Deuxième inspection générale des mines. Liège (1831-1933). Brussel, 1995.

VANDERVENNET (M.). *Inventaire des archives du SPF Economie, PME, Classes moyennes et Energie, Direction générale «Qualité et sécurité», Archives de l'Administration des Mines, accidents de personnes, 1920-2002*. Brussel, 2007.

Voor de archieven van twee andere diensten bestaan eveneens toegangen in beperkte oplage:

DE BOCK-DOEHAERD (R.). *Inventaire du Ministère des Affaires économiques. Service des licences. Statistiques annuelles des licences d'importation et d'exportation (1945-1955)*. Brussel, 1997.

DE BOCK-DOEHAERD (R.). *Inventaire du Ministère des Affaires économiques. Contrôle des assurances et prêts hypothécaires*. Brussel, 1997.

Andere inventarissen bestrijken uiteenlopende onderwerpen:

ANTOINE (F.). *Ministère des Affaires économiques. Archives de l'Office de Récupération économique (ORE): Dossiers individuels 1940-1967*. Brussel, 2007.

VANDERVENNET (M.). *Inventaire des archives du Ministère des Affaires économiques: Direction de l'Organisation professionnelle 1935-1945*. Brussel, 2008.

VANDERVENNET (M.). *Inventaire des archives du Service de Promotion de la recherche technologique du Ministère des Affaires économiques (versement 2004) 1956-1993*. Brussel, 2006.

Toegang in beperkte oplage:

DEPOORTERE (R.), VANDEWEYER (L.). *Inventaire des archives des expositions universelles organisées en Belgique entre 1880 en 1913: Fonds provenant du Ministère des Affaires économiques*. Brussel, 1994.

De archieven die zich op het hoofdbestuur en de buitendiensten van het Ministerie van Economische zaken bevinden, zijn in principe niet raadpleegbaar.

13.4. Publicaties

Een lijst van de recentste publicaties (inbegrepen het Nationaal Instituut voor de Statistiek) vindt men op de website <http://economie.fgov.be>. Hierna volgt een overzicht van de belangrijkste publicaties die het ministerie en de FOD resp. voortbracht en nog voortbrengt. Heel wat van de lopende publicaties zijn momenteel enkel nog elektronisch beschikbaar.

Annales des mines de Belgique. Annalen der mijnen van België. Brussel, 1896-1983.

Tot 1934 gepubliceerd door het Ministerie van Nijverheid en Arbeid. Bevat technische studies, rapporten, verslagen en statistieken. Publiceert tevens wetten, besluiten, instructies evenals een overzicht van de jurisprudentie.

Maandstatistieken. Statistiques mensuelles. Brussel, 1954-1963.

Statistieken. Staalnijverheid, cokes, steenkolen, agglomeraten. Statistiques. Sidérurgie, houille, agglomérés, cokes. Brussel, 1964-1971. Voortgezet als:

Statistieken. Steenkolen, cokes, agglomeraten, metaalnijverheid, groeven. Statistiques. Houille, cokes, agglomérés, métallurgie, carrières. Brussel, 1972-1990.

Voortgezet als:

Statistieken der mijnen van België. Statistiques des mines de Belgique. Brussel, 1990-1992.

Kolenmijnen. Weekstatistiek. Mines de houille. Statistique hebdomadaire. Brussel, 1945-1990.

Voorlopige / definitieve maandstatistiek der Belgische kolenmijnen. Statistique provisoire / définitive des charbonnages belges. Brussel, 1963-1992.

Overzicht van de brandstoffenmarkt. Maandstatistieken. Situation d'ensemble du marché des combustibles: statistiques mensuelles. Brussel, 1963-1991.

Netto maandelijkse productie van elektrische energie. Production mensuelle nette d'énergie électrique. Brussel, 1950-1971. Voortgezet als:

Maandelijks bulletin van de elektrische energie. Bulletin mensuel de l'énergie électrique. Brussel, 1972-.

Elektriciteitsstatistieken. Statistiques électricité. Brussel, 1954-1991.

Energiebalansen. Bilans énergétiques. Brussel, 1973-1988.

De energiemarkt in ... Le marché de l'énergie en ... Brussel, 1996-.

Geeft cijfergegevens per energiedrager wat productie, verbruik en dergelijke betreft.

Weekoverzicht van de petroleumstatistieken in België. Revue hebdomadaire des statistiques pétrolières en Belgique. Brussel, 1982-.

Economische berichten. Halfmaandlijksch tijdschrift van het Ministerie van Economische zaken. Informations économiques. Bulletin bimensuel du Ministère des Affaires économiques. Brussel, 1941-1944.

De Belgische economie in ... L'économie belge en ... Brussel, 1948-2003. Voortgezet als:

Panorama van de Belgische economie. Panorama de l'économie belge. Brussel, 2004-.

Maandschrift van de Algemene directie van algemene studiën en documentatie. Bulletin mensuel de la Direction générale des études et de la documentation générale. Brussel, 1949-1963.

Overzicht van de economische ontwikkeling. Aperçu de l'évolution économique.

Brussel, 1964-1983. Voortgezet door volgende twee publicaties:

Kwartaaloverzicht van de economie. Aperçu trimestriel de l'économie. Brussel, 1984-1996.

Conjunctuurbrief. Lettre de conjoncture. Brussel, 1984-1996.

Beide publicaties werden opnieuw samengebracht in:

Trefpunt economie. Carrefour de l'économie. Brussel, 1997-.

Rapport betreffende het probleem der investeringen. Rapport relatif au problème des investissements. Brussel, 1944-1960.

Buitenlandse investeringen in België. Verslag. Investissements étrangers en Belgique. Rapport. Brussel, 1949-1982.

Planning van de Belgische industriële productie. Planning de la production industrielle belge. Brussel, 1949-1962.

Wetten van 17 juli 1959 en van 14 juli 1966 (en van 30 december 1970). Drie-maandelijkse statistieken. Lois du 17 juillet 1959 et du 14 juillet 1966 (et du 30 décembre 1970). Statistiques trimestrielles, Brussel, 1968-1982.

Bezetting van de terreinen ten behoeve van de industrie, het ambachtswezen of de diensten. Occupation des terrains à l'usage de l'industrie, de l'artisanat ou des services. Brussel, 1973-1982.

Recueil des brevets d'invention. Verzameling der uitvindingsoctrooien. Brussel, 1851-.

Verslag aan de wetgevende Kamers betreffende de toepassing van de wet van 27 mei 1960 tot bescherming tegen het misbruik van economische machtspositie. Rapport aux Chambres législatives concernant l'application de la loi du 27 mai 1960 sur la protection contre l'abus de puissance économique. Brussel, 1963-1992 (voorgezet als Raad voor de Mededinging).

Rapport sur l'exécution de la loi relative au contrôle des entreprises d'assurances sur la vie. Verslag over de wet betreffende de controle over de levensverzekeringsondernemingen. Brussel, 1935-1975.

Vanaf 1976 gepubliceerd door de Controledienst voor de Verzekeringen.

Daarnaast publiceerde het Ministerie van Economische zaken heel wat monografieën, zoals:

Het energieprobleem in België. Behoeftte en voorziening in de periode 1955-1975. Brussel, 1975.

Het nieuwe indexcijfer der consumptieprijzen. Basis 1981=100. Brussel, 1981.

Het Ministerie van Economische zaken beschikt over een goed georganiseerde bibliotheek, *Queteletfonds* genaamd. De elektronische catalogus ontsluit alle aanwinsten vanaf 1969.

13.5. Het Nationaal Instituut voor de Statistiek en zijn voorgangers

BIBLIOGRAFIE

BRACKE (N.). *Een monument voor het land. Overheidsstatistiek in België, 1795-1870.* Gent, 2008.

HISTORISCH OVERZICHT

Het decreet van 24 februari 1831 richtte in de schoot van het Ministerie van Binnenlandse zaken een Bureel voor algemene statistiek op. Deze dienst werd op 20 november 1924 omgedoopt tot Bestuur van algemene statistiek, om op 2 december 1932 de benaming Centrale Dienst voor de Statistiek te krijgen. Ondanks deze benaming was er geen sprake van een echte gecentraliseerde statistische dienst. De verschillende besturen bleven dikwijls op eigen houtje tal van statistieken opstellen. Pas met het KB van 7 augustus 1939 werd de centralisatie van de statistische informatieverzameling in België een feit. Voortaan beschikte België over een administratie die niet enkel algemene informatie verzamelt ten dienste van alle departementen, maar die op aanvraag van ministeries ook gespecialiseerde tellingen en enquêtes organiseert en verwerkt. Op 5 januari 1940 werd deze dienst overgeheveld van het Ministerie van Binnenlandse zaken naar dat van Economische zaken. Op 2 mei 1946 kreeg deze instelling de naam van Nationaal Instituut voor de Statistiek (NIS). De wet van 21 december 1994 hevelde de eindverantwoordelijkheid voor het opstellen van de nationale en regionale rekeningen, de input-outputtabellen en de statistieken van de buitenlandse handel over van het NIS naar het Instituut voor de Nationale Rekeningen. In 2003 werd het NIS opgeslorpt in de nieuwe FOD Economie, KMO, Middenstand en Energie en omgevormd tot de Algemene directie statistiek en economische informatie (ADSEI). De naam NIS blijft wel verder in gebruik.

Vermelden we tevens de oprichting van de Centrale Commissie voor de Statistiek als adviserend orgaan in 1841. De processen-verbaal van de zittingen van de Commissie werden gepubliceerd in:

Bulletin de la Commission centrale de Statistique. Brussel, 1843-1909.

Deze publicatie bevat ook statistische informatie. In 1946 werd deze commissie omgedoopt tot Hoge Raad voor de Statistiek. De niet gepubliceerde verslagen (vanaf 1909) kunnen op het NIS geraadpleegd worden.

De archieven van het NIS daterend van voor 1970 zijn neergelegd bij het Algemeen Rijksarchief. Voor een overzicht van de oudere documenten, zie:

BOUMANS (R.). *Inventaire des archives de l'Institut national de Statistique*. Brussel, 1997 (Toegang in beperkte oplage).

Van het meer recente archief werden de afgelopen jaren vooral de grote tellingen geïnventariseerd:

BUNTINX (J.). *Inventaris van het archief van het Nationaal Instituut voor de Statistiek. Handels- en nijverheidstelling van 1930. Neerlegging 2001 (Registers)*. Brussel, 2002.

BUNTINX (J.). *Nationaal Instituut voor de Statistiek. Inventaris van het archief van de Economische en sociale telling van 1937 en vergelijkend onderzoek met de gepubliceerde resultaten*. Brussel, 2003.

BUNTINX (J.). *Nationaal Instituut voor de Statistiek. Inventaris van het archief van de Handelsnijverheidstelling van 1947 en vergelijkend onderzoek met de gepubliceerde resultaten*. Brussel, 2003.

- DEVOLDER (K.), PRENEEL (M.). *Inventaris van het archief van het Nationaal Instituut voor de Statistiek. De algemene volkstelling van 31 december 1947 (1947-1954)*. Brussel, 2006.
- DEVOLDER (K.), PRENEEL (M.). *Inventaris van het archief van het Nationaal Instituut voor de Statistiek. De algemene volkstelling van 31 december 1930*. Brussel, 2007.
- KIRCA (S.), VAN DAMME (I.). *Handels- en nijverheidstelling van 1930. Recensement commercial et industriel de 1930*. Brussel, 1995 (Toegangen in beperkte oplage).
- PRENEEL (M.). *Inventaris van het archief van het Nationaal Instituut voor de Statistiek. Algemene landbouwtelling van 1959*. Brussel, 2001.
- PRENEEL (M.). *Inventaris van het archief van het Nationaal Instituut voor de Statistiek. Telling van de beteelde gronden 1942-1950 (1965)*. Brussel, 2001.

De archieven van na 1970 bevinden zich nog bij het NIS en zijn in principe niet raadpleegbaar. Toch kunnen listings en andere werkdocumenten geraadpleegd worden op voorwaarde dat het statistische geheim niet in het gedrang komt.

Voor het opsporen van statistische publicaties beschikken we over volgende bibliografieën:

- HEUSCHLING (X.). Aperçu des principales publications statistiques faites en Belgique, depuis l'incorporation de ce pays à la France en 1794 jusqu'à ce jour, in *Bulletin de la Commission centrale de Statistique*, 1843, p. 579-614.
- Publications statistiques officielles de la Belgique de 1830 à 1912, in *Statistisch jaarboek van België en Belgisch-Kongo*, 1911, p. CXIII-CXXIII.
- JANSSENS (K.), VERBOVEN (H.). *Statistisch repertorium. Een bibliografisch overzicht van de statistieken met betrekking tot België (19e-20e eeuw)*. Brussel, 1995.

Ook het NIS stelt catalogi op van statistische publicaties. Een overzicht van de publicaties gerealiseerd voor 1950 door het NIS en zijn voorgangers vindt men in:

Catalogus van de publikaties uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Statistiek (30.12.1990). *Catalogue des publications de l'Institut national de Statistique (30.12.1990)*.

Voor de publicaties gerealiseerd in de tweede helft van de twintigste eeuw kunnen we terecht in *Catalogus van de produkten en diensten van het Nationaal Instituut voor de Statistiek. Catalogue des produits et services de l'Institut national de Statistique*. Deze brochure, die tot 2000 geregeld verscheen, geeft tevens een erg nuttig overzicht van de beschikbare statistische informatie op andere gegevensdragers: cd-rom, listings, microfilm en voorgeprogrammeerde diskette. Vanaf de jaren 1970 verschaffen die gegevensdragers op een sterk gedesaggregeerd niveau soms bijkomende informatie ten opzichte van gedrukt materiaal. De BTW-statistiek bijvoorbeeld geeft op voorgeprogrammeerde diskette data over het aantal aangevers, omzetcijfers, uitvoer, aankopen en investeringen volgens de NACE-nomenclatuur op vier cijfers en dit per gewest.

Voor courante publicaties vanaf 2000 en een selectie oudere publicaties kunnen we via de website http://statbel.fgov.be/pub/home_nl.asp of http://statbel.fgov.be/pub/home_fr.asp de *Catalogus publicaties. Catalogue des publications* aanklikken

Dezelfde websites geven toegang tot een hele reeks gedetailleerde databestanden. We vermelden ook nog “Ecodata. Databank van macro-economische tabellen en tijdreeksen” te bereiken via de interactieve website <http://ecodata.mineco.fgov.be>. De meeste aflaadbare cijferreeksen gaan slechts een decennium terug in de tijd, zodat gedrukt materiaal een noodzakelijke aanvulling blijft.

ALGEMENE PUBLICATIES

Documents statistiques recueillis et publiés par le ministre de l'Intérieur. Brussel, 1836-1841.

Exposé de la situation du Royaume 1841-1850. Brussel, 1852; 1851-1860, 1865; 1861-1875, 1885; 1876-1900, 1912.

Verschaft informatie over grondgebied, bevolking, politieke organisatie, handel, nijverheid, verkeer, openbare werken, weldadigheid, onderwijs, godsdienst, enz.

Documents statistiques publiés par le département de l'Intérieur avec le concours de la Commission centrale de Statistique 1851-1867. Brussel, 1857-1869.

Poging om de statistieken opgesteld door het Ministerie van Binnenlandse zaken, het Ministerie van Justitie en het Ministerie van Openbare werken te centraliseren. Behandelt demografie, verkiezingen, administratie, mijnwezen, post, gevangenen, spoorwegen, wegen en waterwegen.

Annuaire statistique de la Belgique. Statistisch jaarboek van België. Brussel, 1870-1995. In de periode 1910-1959 gepubliceerd als *Annuaire statistique de la Belgique et du Congo belge. Statistisch jaarboek van België en Belgisch-Kongo.*

Bevat een schat aan informatie over tal van aspecten van de Belgische samenleving.

Statistisch zakjaarboek. Annuaire statistique de poche. Brussel, 1965-1997.

Gecondenseerde versie van vorige publicatie.

Kerncijfers. Statistisch overzicht van België. Chiffres-clés. Aperçu statistique de la Belgique. Brussel, 2000-.

Regionaal statistisch jaarboek. Annuaire de statistique régionale. Brussel, 1976-1999.

Spitst zich toe op gegevens per gemeenschap, gewest, provincie en arrondissement.

Bulletin trimestriel publié par le Bureau de la Statistique générale du Ministère de l'Intérieur. Driemaandelijks blad uitgegeven door het Bureau voor Algemene Statistiek van het Ministerie van Binnenlandse zaken. Brussel, 1909-1935.

Voortgezet als:

Statistisch tijdschrift. Bulletin de statistique. Brussel, 1936-.

Bevat artikelen en maandelijkse statistieken over onderwerpen die ook in het *Statistisch jaarboek* aan bod komen. Men vindt er bijvoorbeeld ook de resultaten van de budgetenquête die door het NIS werden gehouden.

Weekbericht. Communiqué hebdomadaire. Brussel, 1945-.

Verschaft financiële, industriële, sociale, commerciële en andere statistische informatie.

Statistische en econometrische studiën. Etudes statistiques et économétriques.

Brussel, 1961-1966. Voortgezet als *Statistische studiën. Etudes statistiques.*

Brussel, 1967-2002. Voortgezet als *Statistische studies. Etudes statistiques.*

Brussel, 2004-.

Publiceert studies, overzichten, syntheses, evenals de nationale en regionale rekeningen (tot 1993) en de input-outputtabellen van België (tot 1993).

Statistics Belgium Working Papers. Brussel, 2000-.

Publiceert eveneens studies.

PUBLICATIES OVER BEVOLKING, ONDERWIJS, WONINGEN EN GEBOUWEN

De resultaten van de *algemene volkstellingen* van 15 oktober 1846, 31 december 1856, 31 december 1866, 31 december 1876, 31 december 1880, 31 december 1890, 31 december 1900, 31 december 1910, 31 december 1920, 31 december 1930, 31 december 1947, 31 december 1961, 31 december 1970, 1 maart 1981, 1 maart 1991 en 1 oktober 2001 werden gepubliceerd. Zij delen de bevolking in naar geboorteplaats, leeftijd, geslacht, burgerlijke stand, taal (tot 1947), beroep, enz. Zij maken tevens melding van het aantal gezinnen, het aantal gebouwen, enz.

Population. Relevé décennal 1831 à 1840. Mouvement de l'état civil de 1840.

Brussel, 1842.

Population. Mouvement de l'état civil pendant les années 1841 à 1850. Brussel, 1843-1851.

Statistique du mouvement de la population et de l'état civil en 1890. Brussel, 1895; 1900, 1904; 1901-1910, 1921; 1911-1920, z.j.

Relevé officiel du chiffre de la population. Officiële opgave van 's rijks bevolkingscijfer. Brussel, 1904-1969.

Wordt sinds 1887 ook opgenomen in het *Belgisch Staatsblad*.

Loop van de bevolking der gemeenten. Mouvement de la population des communes. Brussel, 1954-1969. Voortgezet als:

Bevolkingsstatistieken. Statistiques démographiques. Brussel, 1969-1999.

Bevat ook gegevens over volksgezondheid, onderwijs, cultuur. Voortgezet door:

Bevolking en huishoudens. Population et ménages. Brussel, 2001-.

Statistieken van de volksgezondheid. Statistiques de santé publique. Brussel, 2000-.

Demografie van België 1921-1939. Démographie de la Belgique 1921-1939. Brussel, 1944; 1940-1945, 1947.

Demografische statistieken. Statistiques démographiques. Brussel, 1956-1966.

Klimatologie. Grondgebied, demografie en volksgezondheid. Onderwijs. 1900-1961.

Climatologie. Territoire, démographie et santé publique. Enseignement. 1900-1961. Brussel, 1965.

Statistiek van de doodsoorzaken. Statistique des causes de décès. Brussel, 1954-1994. Voortgezet als:

Gezondheid. Doodsoorzaken. Santé. Causes de décès. Brussel, 1995-1997.

Nadien geïntegreerd in hoger genoemde publicatie *Bevolking en huishoudens. Population et ménages.*

- Bevolkingsvooruitzichten 1976-2000. Perspectives de population 1976-2000.* Brussel, 1979, 4 dln.; 1981-2025, 1985, 11 dln.; 1988-2040, 1989; 1992-2050, 1993; 1995-2050, 1996; 2000-2050, 2001; 2007-2060, 2008.
- Statistisch jaarboek van het onderwijs. Annuaire statistique de l'enseignement.* Brussel, 1956/1957-1971/1972.
- Statistiek van de bouwvergunningen. Statistique des autorisations de bâtir.* Brussel, 1952-1955/56. Voortgezet als:
- Statistiek van de gebouwen en woningen. Statistiques des bâtiments et des logements.* Brussel, 1956-1967. Voortgezet als:
- Statistieken over bouwnijverheid en huisvesting. Statistiques de la construction et du logement.* Brussel, 1971-1999. Voortgezet als:
- Industrie en bouwnijverheid. Industrie et construction.* Brussel, 2000-.
- Kadastrale statistiek van het gebouwenbestand op 1.1.1989. Statistique cadastrale du fichier des bâtiments -1.1.1989.* Brussel, 1989, 10 dln.
- Statistiek van de bodembezetting. Statistique de l'occupation du sol.* Brussel, 1980.
- Grondgebied en leefmilieu. Territoire et environnement.* Brussel, 2002-.

PUBLICATIES OVER LANDBOUW

De resultaten van de *algemene landbouwtellingen* van 15 oktober 1846, 31 december 1866, 15 september 1880, 31 december 1895, 31 december 1910, 31 december 1929, 15 mei en 31 december 1950, 15 mei en 31 december 1959, 15 mei en 1 december 1970, 15 mei 1979 werden gepubliceerd. Zij verschaffen gegevens over teelten, uitbatingswijze, grondversnippering, veestapel, werktuigen, zaai- en pootgoed, grondverbeteringen, lonen, pacht prijzen, enz. Ook bedrijfs- hoofden en arbeidskrachten komen aan bod. De bosbouwtelling, die voorheen doorgaans geïntegreerd was in de algemene landbouwtelling, maakte in 1980 het voorwerp uit van een aparte publicatie:

- Algemene bosbouwtelling van 1980. Recensement général des forêts de 1980.* Brussel, 1986.
- Landbouwstatistieken 1900-1961. Statistiques agricoles 1900-1961.* Brussel, 1965.
- Raming van de landbouwproductie. Estimation de la production agricole.* Brussel, 1942-1985.
- Statistisch landbouwjaarboek van België. Annuaire statistique agricole de la Belgique.* Brussel, 1947-1950.
- Telling der winterbezaaiingen en van het vee. Recensement des emblavures d'hiver et du bétail.* Brussel, 1944-1968.
- Land- en tuinbouwtelling op 15 mei. Recensement agricole et horticole au 15 mai.* Brussel, 1941-1968.
- De landbouwstatistiek. La statistique agricole.* Brussel, 1953-1967.

De drie voorgaande publicaties werden voortgezet als:

Landbouwstatistieken. Statistiques agricoles. Brussel, 1967-.

Verschaft gegevens over klimaat, teelten, visserij, zuivelnijverheid, geslachte dieren, veestapel, prijzen, lonen, pachten, enz.

Basisgegevens betreffende de landbouw per administratieve eenheid (1983).
Données de base sur l'agriculture par unité administrative (1983). Brussel, z.j.,
6 dln.

PUBLICATIES OVER DE NIJVERHEID

De resultaten van de *nijverheidstellingen* van 15 oktober 1846, 31 december 1880, 31 oktober 1896 en de *handels- en nijverheidstellingen* van 31 december 1910, 27 februari 1937, 31 december 1947, 31 december 1961, 31 december 1970 werden uitgegeven. Zij hebben betrekking op het aantal nijverheids- en handelsinrichtingen, de werkgelegenheid, arbeidsduur, enz.

Industriële statistieken 1900-1961. Statistiques industrielles 1900-1961. Brussel, 1965.

Industriële investeringen 1980-1984. Investissements industriels 1980-1984. Brussel, z.j.

Jaarlijkse productiestatistieken. Statistiques annuelles de la production. Brussel, 1953-1997. Voortgezet en uitgebreid naar andere sectoren als:

Economie. Jaarlijkse enquête naar de structuur van de ondernemingen. Economie. Enquête annuelle sur la structure des entreprises. Brussel, 2000-.

Industriële statistieken. Statistiques industrielles. Brussel, 1967-2000.

Bevat onder meer gegevens over de industriële productie, geleverde hoeveelheden, waarde van de leveringen, werkgelegenheid, aantal gewerkte uren, lonen, bouwvergunningen, begonnen gebouwen. Voortgezet en uitgebreid als:

Industrie en bouwnijverheid. Industrie et construction. Brussel, 2000-.

PUBLICATIES OVER HANDEL, VERVOER EN COMMUNICATIE

Handel. Toerisme. Verkeer en vervoer 1900-1961. Commerce. Tourisme. Transports et communications 1900-1961. Brussel, z.j.

Maandelijks bulletin over de buitenlandse handel van de Belgisch-Luxemburgse Economische Unie. Bulletin mensuel du commerce extérieur de l'Union Economique Belgo-Luxembourgeoise. Brussel, 1948-1983 (zie Ministerie van Financiën voor voorlopers). Voortgezet als:

Statistieken over de buitenlandse handel van de Belgisch-Luxemburgse Economische Unie. Statistiques du commerce extérieur de l'Union Economique Belgo-Luxembourgeoise. Brussel, 1984-1994.

Jaarlijkse publicaties; de maandelijkse publicaties lopen slechts tot 1992. Voor voortzetting, zie Instituut voor de Nationale Rekeningen.

Statistieken van handel en vervoer. Statistiques du commerce et des transports. Brussel, 1967-1971.

Voortgezet door volgende twee publicaties:

Handelsstatistieken. Statistiques du commerce. Brussel, 1972-1984.

Vervoersstatistieken. Statistiques des transports. Brussel, 1972-1984.

Beide publicaties werden opnieuw samengebracht in:

Statistieken van binnenlandse handel en vervoer. Statistiques du commerce intérieur et des transports. Brussel, 1985-2000.

- Beide statistieken werden nadien weer opgesplitst:
- Binnenlandse handel. Compendium. Compendium commerce intérieur.* Brussel, 2002-.
- Vervoer. Transport.* Brussel, 2001-.
- Statistiek der Rijnvaart. Statistique de la navigation du Rhin.* Brussel, 1949-1981.
- Voortgezet als:
- Statistiek der Binnenscheepvaart. Statistique de la navigation intérieure.* Brussel, 1982-1994.
- Statistiek over de internationale trafiek in de havens. Statistique du trafic international des ports.* Brussel, 1950-1994.
- Statistiek der zeevaart. Statistique de la navigation maritime.* Brussel, 1951-1980.
- Sinds 1981 gepubliceerd door het Benelux-secretariaat.
- Telling van het wegverkeer. Recensement de la circulation routière.* Brussel, 1953-1985.
- Statistiek van de verkeersongevallen op de openbare weg. Accidents de circulation sur la voie publique.* Brussel, 1932-1972. Voortgezet als:
- Verkeersongevallen op de openbare weg met doden of gewonden. Accidents de la circulation sur la voie publique avec tués et blessés.* Brussel, 1973-1998. Voortgezet als:
- Gezondheid: Verkeersongevallen op de openbare weg met doden en gewonden. Santé. Accidents de la circulation sur la voie publique avec tués et blessés.* Brussel, 2001-.
- Statistiek van de motorvoertuigen. Statistique des véhicules à moteur.* Brussel, 1953-1970. Voortgezet als:
- Motorvoertuigenpark. Parc des véhicules à moteur.* Brussel, 1971-.
- Statistiek van de nieuwe tot het verkeer toegelaten motorvoertuigen. Statistique des véhicules à moteur neufs mis en circulation.* Brussel, 1955-1999. Voortgezet als:
- Vervoer. In het verkeer gebrachte nieuwe en tweedehands motorvoertuigen. Transport. Véhicules à moteur neufs et d'occasion mis en circulation.* Brussel, 2002-.
- Aantal houders van radio- en televisietoestellen op 31 december Nombre des détenteurs d'appareils de radio et télévision au 31 décembre* Brussel, 1964-1985. Voortgezet als:
- Aantal houders van autoradio's en televisietoestellen op 31 december Nombre des détenteurs d'autoradios et de téléviseurs au 31 décembre* Brussel, 1986-1994. Voortgezet als:
- Aantal vergunningen voor autoradio's en televisietoestellen op 31 december Nombre de licences d'appareils de radio sur véhicule et de télévision au 31 décembre* Brussel, 1995-2001.

PUBLICATIES OVER ARBEID, PRIJZEN EN LONEN

- Prijzen, arbeids- en sociale statistieken 1900-1961. Statistique des prix. Statistiques du travail. Autres statistiques sociales 1900-1961.* Brussel, 1965.
- Statistiek der arbeidsongevallen. Statistique des accidents du travail.* Brussel, 1931, 1937-1940, 1947, 1955, 1959-1964.

Voorheen gepubliceerd door het Ministerie van Nijverheid en Arbeid. Verschijnt vanaf 1948 in *Statistisch tijdschrift*. Voortgezet als:

Sociale statistieken. Statistiques sociales. Brussel, 1970-2001.

Betreft onder meer lonen, prijzen, arbeidsduur, arbeidsongevallen, werkgelegenheid, werkloosheid, stakingen en lock-outs. Voortgezet als:

Werkgelegenheid en werkloosheid. Arbeid en tewerkstelling volgens verschillende administratieve bronnen. Emploi et chômage. Emploi et travail selon les différentes sources administratives. Brussel, 2001-.

Enquête naar de beroepsbevolking. Enquête sur les forces de travail. Brussel, 1991-1998. Voortgezet als:

Enquête naar de arbeidskrachten. Enquête sur les forces de travail. Brussel, 2000-.

Gezinsbudgetonderzoek 1978-1979. Enquête sur les budgets des ménages 1978-1979. Brussel, 1983-1984, 7dln. (voorheen gepubliceerd in *Statistische studiën*).

Huishoudbudgetonderzoek. Enquête sur les budgets des ménages 1987-1988. Brussel, 1994; 1995-1996, 1997.

Financiële statistieken. Consumentprijzen: indexen, gemiddelde prijzen en inflatie. Statistiques financières. Prix à la consommation: indices, prix moyens et inflation. Brussel, 2001-.

PUBLICATIES OVER FINANCIËLE AANGELEGENHEDEN

Statistiek der gemeentelijke financiën. Statistique des finances communales. Brussel, 1939-1941 (rekeningen), 1941-1943 (begrotingen), 1955-1978.

Voor de periode 1939-1953: *Statistisch tijdschrift*.

Statistiek van de provinciale financiën. Begrotingen van de dienstjaren 1954 tot 1964. Statistique des finances provinciales. Budgets des exercices 1954 à 1964. Brussel, 1968.

Verslag over de uitvoering van de wet van 25 juni 1930 betreffende de controle op de levensverzekeringsondernemingen. Rapport sur l'exécution de la loi du 25 juin 1930 relative au contrôle des entreprises d'assurances sur la vie. Brussel, 1951-1970. Voortgezet in *Financiële statistieken*.

Fiscale statistiek van de inkomens onderworpen aan de personenbelasting en aan de belasting der niet-verblijfhouders. Statistique fiscale des revenus soumis à l'impôt des personnes physiques et à l'impôt des non-résidents. Brussel, 1964-1968. Voortgezet in:

Financiële statistieken. Statistiques financières. Brussel, 1972-1999.

Bevat cijfermateriaal over openbare financiën, fiscaliteit, verzekeringsondernemingen, aandelen, enz. Voortgezet in volgende publicaties:

Levensstandaard. Fiscale statistiek van de inkomens. Niveau de vie. Statistique fiscale des revenus. Brussel, 2001-.

Financiën. Consumentkrediet. Finances. Crédit à la consommation. Brussel, 2003-.

Financiën. Verkopen van onroerende goederen. Finances. Ventes de biens immobiliers. Brussel, 2001-.

PUBLICATIES OVER GERECHTELIJKE AANGELEGENHEDEN

Gerechtelijke statistieken 1900-1961. Statistiques judiciaires 1900-1961. Brussel, 1965.

Gerechtelijke statistiek van België. Statistique judiciaire de la Belgique. Brussel, 1931-1968.

Criminele statistiek van België. Statistique criminelle de la Belgique. Brussel, 1944-1967.

Beide voorgaande publicaties werden voortgezet als:

Gerechtelijke statistieken. Statistiques judiciaires. Brussel, 1969-1999.

Verschaft onder meer cijfergegevens over het aantal misdrijven en veroordeelden, de activiteiten van hoven en rechtbanken, echtscheidingen, faillissementen. Voortgezet door het Ministerie van Justitie.

13.6. Publicaties van het Instituut voor de Nationale Rekeningen

De wet van 21 december 1994 richtte het Instituut voor de Nationale Rekeningen (INR) op. Deze instelling, ressorterend onder de Minister van economische zaken, heeft de eindverantwoordelijkheid over de nationale en regionale rekeningen, de rekeningen van de openbare besturen, de input-outputtabellen, de economische vooruitzichten en de statistieken van de buitenlandse handel. Voor het opstellen van deze statistieken doet het INR een beroep op drie geassocieerde instellingen: het Nationaal Instituut voor de Statistiek, het Federaal Planbureau en de Nationale Bank van België. Onderstaande publicaties kan men terugvinden op de websites van de Nationale Bank en het Federaal Planbureau.

Nationale rekeningen. Comptes nationaux. Brussel, 1995-.

Regionale rekeningen. Comptes régionaux. Brussel, 1996-.

Statistieken van de buitenlandse handel. Statistiques du commerce extérieur (Maandbericht, Kwartaalbericht, Jaarboek). Brussel, 1995-.

Tot 1997 hebben deze cijfers betrekking op de Belgisch-Luxemburgse Economische Unie, vanaf 1998 enkel op België.

De input-outputtabel. Le tableau entrées-sorties. Brussel, 1998-.

14. Het voormalige Ministerie van Landbouw en Middenstand

14.1. Het voormalige Ministerie van Landbouw

Chantal Bisschop en Leen Van Molle

14.1.1. Bibliografie

VAN MOLLE (L.). *100 jaar Ministerie van Landbouw 1884-1984*, themanummer van *Agricontact*, sept. 1984.

VAN MOLLE (L.). *Katholieken en landbouw. Landbouwpolitiek in België 1884-1914.* Leuven, 1989.

BOURGEOIS (P.) e.a. *Het Ministerie van Landbouw (1884-1990)*. Dl. 1: *Organisatiestructuur van de centrale administratie en adviesorganen*. Dl. 2: *Overzicht van de bevoegdheden*. Brussel, 1993.

SEGBERS (Y.), VAN MOLLE (L.), eds. *Leven van het land. Boeren in België 1750-2000*. Leuven, 2004.

VAN DIJCK (M.). *De wetenschap van de wetgever. De klassieke politieke economie en het Belgische landbouwbeleid, 1830-1884*. Leuven, 2008.

14.1.2. Historisch overzicht

De jonge Belgische staat voorzag in 1831 nog geen afzonderlijk Ministerie van Landbouw. De bevoegdheid voor landbouw werd waargenomen door het Ministerie van Binnenlandse zaken. Pas in 1846 werd voor landbouw een afzonderlijke administratieve directie opgericht, de achtste afdeling, die een goede twaalf jaar later werd omgevormd tot *Direction générale de l'Agriculture et de l'Industrie*. Na haar verkiezingsoverwinning in 1884 kwam de katholieke partij evenwel haar belofte na om voor landbouw een ministerie op te richten, zij het in een ministerie met meerdere opdrachten. Het nieuwe Ministerie van Landbouw, Nijverheid en Openbare werken werd ook bevoegd voor de niet-bevaarbare waterlopen, het boswezen en de ontginning en bebossing van onbebouwde gronden. Vanaf dat jaar tot 2002 was landbouw een aparte beleidsmaterie, of in wisselende combinaties in de naam van een ministerie terug te vinden.

Vanaf 25 mei 1895, bij de creatie van een afzonderlijk Ministerie voor nijverheid en arbeid, vormden landbouw en openbare werken een apart departement. In 1899 werd openbare werken daaruit gelicht, zodat van 1899 tot oktober 1908 een autonoom en vrij homogeen Ministerie van Landbouw bestond dat tevens bevoegd was voor waters en bossen en voor jacht. Die autonomie was ook aanwezig in de perioden 1918-1921, 1929-1932, 1934, 1835-1938, 1939-1944, 1944-1972, 1973-1977 en vanaf 1980 tot 1995. In de tussenliggende jaren en sinds 1995 werd landbouw periodiek gecombineerd met het eerste ministerschap (1926; 1932; 1939), binnenlandse zaken (1908-1910; 1944), openbare werken (1910-1918; 1921-1925), economische zaken (1926; 1938-1939) en middenstand (1932-1934; 1934-1935; 1939; 1972-1973; 1977-1980; 1995-2002).

De term "landbouw" in de naam van een departement heeft in de loop der jaren een zeer uitgebreide waaier aan activiteiten omvat, met als kernmateries: akkerbouw, veeteelt en diergeneeskunde, tuinbouw (groente-, fruit- en sierplantenteelt), waters en bossen, jacht, rivier- en zeevisvangst. Vanaf 1908 werd een dienst gevormd die zich inliet met aspecten van landbouwtechniek (onder meer elektrificatie, drinkwatervoorziening, mechanisatie, boerderijbouw, landbouwboekhouding vanaf 1937 en ruilverkaveling vanaf 1957). Vanaf 1911 kwam een aparte tuinbouwdienst tot stand. Na de Eerste Wereldoorlog werden een aantal bevoegdheden inzake het herstel van de verwoeste gewesten aan het landbouwdepartement toegevoegd. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd ook de bevoorrading onder landbouw ondergebracht; de landbouw- en voedingseconomie werd bestuurd vanuit de Nationale Landbouw- en Voedingscorporatie. De regionalisering van België had vanaf de staats hervorming van 1980 een gevoelig bevoegdheidsverlies tot gevolg, met name inzake natuurbescherming, bosbeheer, jacht, vis- en vogelvangst, ruimtelijke ordening, waterhuishouding en naschools landbouwonderwijs.

Soms werden onder landbouw diensten ondergebracht die slechts onrechtstreeks of niets met de agrarische sector te maken hadden: zo bijvoorbeeld volksgezondheid (1888-1910), buurtwegen en gemeentelijke wegen (1888-1929) en zelfs

schone kunsten (1895-1907). Het uitgebreide aanbod aan landbouwonderwijs dat binnen het Ministerie van Landbouw tot stand kwam, werd vanaf 1932 overgeheveld naar het nieuwe departement Openbaar onderwijs, maar vanaf 1951 kwam een omgekeerde beweging op gang waarbij landbouw opnieuw de bevoegdheid verwierf inzake naschools landbouwonderwijs. Vooral na de Tweede Wereldoorlog werden door het Ministerie nieuwe instellingen en diensten gecreëerd die de modernisering van de landbouwsector, mede in het kader van de Europese eenmaking, moesten ondersteunen: zo bijvoorbeeld het Landbouwfonds (1955), het Landbouweconomisch Instituut (1960), het Landbouwinvesteringsfonds (1961), het Landbouwsaneringsfonds (1965) en een twintigtal rijksstations voor landbouwkundig onderzoek.

Op 15 oktober 2002 werd het toenmalige Ministerie van Landbouw en Middenstand opgeheven en werden de bevoegdheden overgedragen aan de gewesten. Deze regionalisering zorgde voor een versplintering van bevoegdheden en instellingen. Gezien de snelle en ingrijpende veranderingen binnen het bevoegdheidsdomein landbouw is volgend overzicht van de bevoegdheidsverdeling een momentopname.

Op federaal niveau werden delen van de competenties overgedragen aan de FOD Economie, KMO, Middenstand en Energie (inzake “middenstand en kweekproducten”), de FOD Sociale zekerheid (inzake “sociale zekerheid voor zelfstandigen”) en de FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu (voor “productnormering van plantaardige en dierlijke producten”). Het secretariaat van de minister van Middenstand en Landbouw bestaat nog, maar valt nu onder de FOD Economie, KMO, Middenstand en Energie. België heeft momenteel overigens nog een federale minister van Middenstand en Landbouw. Verder hangen veel instellingen, raden en commissies voor landbouw af van verschillende FOD's of zelfs nog van het voormalige Ministerie van Landbouw en Middenstand.

14.1.3. *Archieven*

De Centrale Archiefdienst van het Ministerie van Middenstand en Landbouw werd opgericht in 1996 om de statische archieven van het ministerie en zijn verschillende diensten te beheren. Hij werd bij de bestaande bibliotheek met annex foto- en filmotheek gevoegd. De versnippering van bevoegdheden en instellingen in het beleidsdomein landbouw sinds 2001 leidde niet tot een even grote gedecentraliseerde bewaring van de archieven.

Op 18 juni 2003 werd het “Samenwerkingsakkoord tussen de Federale Staat, het Vlaamse Gewest, het Waalse Gewest en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest met betrekking tot de uitoefening van de geregionaliseerde bevoegdheden op het gebied van Landbouw en Visserij” ondertekend. In dit akkoord staat gestipuleerd dat de Federale Landbouwbibliotheek evenals de Centrale Archiefdienst van het vroegere Ministerie van Middenstand en Landbouw worden overgedragen aan de FOD Economie, KMO, Middenstand en Energie. De archiefdienst blijft dus het oude archief (tot en met 2001) beheren. Nog niet afgehandelde dossiers verhuisden mee met de nieuwe bevoegde instanties. Dat heeft als grote voordeel dat de situatie van landbouwarchieven bij overheidsinstellingen redelijk eenduidig is: als er

nog archiefmateriaal bestaat, dan wordt dat in bijna alle gevallen bewaard door de Centrale Archiefdienst van het Ministerie van Middenstand en Landbouw. In principe berusten enkel de dynamische archieven, en in een aantal gevallen ook wat oudere archiefstukken, nog bij de instellingen zelf.

De oprichting in 1996 van een eigen Centrale Archiefdienst heeft niet kunnen goedmaken dat een groot deel van de archieven van het Ministerie van Landbouw verloren zijn gegaan. Hoewel het oudste document uit 1886 stamt, gaan weinig van de bewaarde bescheiden terug tot vóór de jaren 1960-1970. Oudere archieven van onderafdelingen van het ministerie kunnen deels in het Algemeen Rijksarchief en de Rijksarchieven in de Provinciën worden teruggevonden, zoals het geval is met de archivalia van het Instituut tot Aanmoediging van het Wetenschappelijk Onderzoek in Nijverheid en Landbouw (IWONL), de Nationale Dienst voor de Afzet van Land- en Tuinbouwproducten (NDALTP) en de Administraties van waters en bossen. Het meeste archief van het Ministerie van Landbouw werd evenwel vernietigd.

Het archief en de bibliotheek kunnen niet alleen door de eigen administraties, maar eveneens door onderzoekers van buitenaf worden geraadpleegd. In principe gelden er geen beperkingen op de consultatie van de collecties, behalve in verband met privacygevoelige gegevens (het gaat hier in de eerste plaats om personeelsdossiers). De beleidsdossiers, die overigens veeleer beperkt zijn, en de documenten van veeleer technische aard kunnen normaliter vrij worden ingekeken. In onderstaand overzicht van de bibliotheek, de audiovisuele documentatie en de archieven beperken we ons tot enkele hoofdpunten.

De Federale Bibliotheek Landbouw telt ca. 350.000 à 400.000 volumes, grotendeels met betrekking tot landbouwtechnische materies. Er zijn onder meer collecties van het vroegere Ministerie van Landbouw en zijn verschillende diensten aanwezig. De oudste volumes gaan terug tot de 18e eeuw en het geheel vormt zowel kwantitatief als kwalitatief de rijkste landbouwbibliotheek van België. Ze wordt ontsloten door een uitgebreid steekkaartensysteem. Daarnaast telt de bibliotheek een groot aantal Belgische en buitenlandse tijdschriften en kranten uit de 19^e en voornamelijk 20^e eeuw.

Bij deze bibliotheek hoort ook een uitgebreide foto- en filmcollectie. De fotocollectie telt wellicht ca. 20.000 items, maar is niet geklasseerd. Dat is wel het geval voor de ongeveer 700 video's, 550 films en 100 diareeksen die worden bewaard. Ter plaatse kan een catalogus worden ingekeken die per film, video of diareeks een korte inhoudelijke beschrijving geeft.

De archiefdienst van het vroegere Ministerie van Middenstand en Landbouw bestaat uit vier grote delen: het archief van het Ministerie van Landbouw (1884-1994), het archief van het Ministerie van Middenstand (1899-1994), het archief van het Ministerie van Middenstand en Landbouw (1995-2001) en de archieven van een aantal instellingen die onder deze Ministeries ressorteerden (met betrekking tot de landbouwmaterie zijn dat er zeven).

FOD Economie, KMO, Middenstand en Energie – Bibliotheek Queteletfonds, heeft het beheer van de archieven van het Ministerie van Landbouw gekregen. Er is geen inventaris beschikbaar. Om de archieven te consulteren, moet voorafgaandelijk een afspraak worden gemaakt.

Meer informatie is te vinden in de volgende publicaties:

- MATTHYS (C.), LEFEBVRE (W.). *Gids van landbouwarchieven in België, 1975-2000*. Leuven, 2006.
- ANNAERT (P.). La situation des archives du Ministère des Classes moyennes et de l'Agriculture, in *ABB*, 1996, p. 105-123.
- WELLENS (P.). Les archives du Ministère des Classes moyennes et de l'Agriculture. Historique – Organigramme – Inspection des archives, in *Archieftoezicht. Handelingen van de studiedag gehouden te Brussel op 15 september 1997*. Brussel, 1998.
- JACQUEMIN (A.). *Les archives du Ministère des Classes moyennes et de l'Agriculture. Guide des fonds des services centraux*. Brussel, onuitgegeven stageverhandeling, 2002.
- BOONEN (H.). *Repertorium van de actuele Belgische landbouwers in de Hoofdbibliotheek van het Ministerie van Landbouw*. Brussel, 1984.

De neerleggingen van het hoofdbestuur en de buitendiensten van het Ministerie van Landbouw hebben vooral betrekking op het bestuur van Waters en Bossen in de periode 1860-1940:

- DE BOCK-DOEHAERD (R.). *Inventaris van de archieven van Waters en Bossen*. Brussel, 1960.

Voor de provincie Luxemburg:

- PETIT (R.). *Inventaire des archives de l'administration des eaux et forêts*. Brussel, 1974.

Deze neerleggingen omvatten onder meer stukken betreffende aan- en verkoop van bosgronden en hout, metingen, uitgevoerde werken en bosbouwstellingen.

Verder zijn er nog volgende inventarissen te vermelden:

- CARNEL (S.). *Inventaire des archives du Ministère de l'Agriculture: 1re Direction générale: Office de la Reconstitution agricole (1919-1926)*. Brussel, 2004.
- DEVOLDER (K.). *Inventaris van het archief van het Bestuur van Land- en Tuinbouw, Ministerie van Landbouw (1927-1953). Neerlegging 1962*. Brussel, 2006.

Als algemene archiefgids voor bosbouwgeschiedenis:

- BILLEN (C.), VANRIE (A.). *Les sources de l'histoire forestière de la Belgique. Bronnen voor de bosbouwgeschiedenis in België*. Brussel, 1994.
- TALLIER (P.-A.). *Guide de sources de l'histoire forestière de Belgique (1830-1945)*. Brussel, 1994.

Van een kabinetchef (1897-1908) en later secretaris-generaal (1911-1931) van het Ministerie van Landbouw zijn de archivalia in het ARA gedeponeed, met name van Joseph Manneback (zie het hoofdstuk over de archieven van privé-personen).

14.1.4. *Publicaties*

Bulletin administratif du Ministère de l'Agriculture, de l'Industrie et des Travaux publics. Brussel, 1884-1885.

Bulletin de l'agriculture. Brussel, 1885-1908.

Bulletin de l'administration de l'agriculture. Maandschrift van het beheer van landbouw. Brussel, 1908-1911.

Bulletin de l'agriculture et de l'horticulture. Maandschrift van land- en tuinbouw. Tijdschrift voor land- en tuinbouw. Brussel, 1911-1933.

Bulletin du Ministère de l'Agriculture. Mededelingen van het Ministerie van Landbouw. Brussel, 1938-1939.

Revue de l'agriculture. Landbouwtijdschrift. Brussel, 1948-1988; 1989-1992.

Publiceert onder meer wetten, besluiten, instructies, statistieken en wetenschappelijke studies.

Agricontact. Koerier van het Ministerie van Landbouw. Agricontact. Courier du Ministère de l'Agriculture. Brussel, 1971-1998.

Bevat korte ambtelijke en ge vulgariseerde wetenschappelijke informatie.

Leidersblad der NLVC. Brussel, 1941-1942.

Officiële berichten der NLVC. Brussel, 1941-1945.

Moniteur der bevoorrading. Moniteur du ravitaillement. Brussel, 1941-1943.

Dienstmededelingen van de NLVC. Brussel, 1942.

Tijdschrift voor landbouw- en voedingseconomie. Brussel, 1943-1944.

Volk en Bodem. Brussel, 1940-1944.

Ceux de la terre: organe mensuel du secteur agriculture de la CNAA. Edition spéciale de Terre et Nation. Brussel, 1943-1944.

Tijdschriften met verordeningen, rapporten, informatieve en propagandistische informatie van de Nationale Landbouw- en Voedingscorporatie tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Recensements agricoles de 1900 à 1909. Brussel, 1901-1910.

Rapport sur la situation de l'agriculture pendant l'année.... Verslag over den toestand van de landbouw gedurende het jaar... 1922-1931. Brussel, 1923-1932.

Bulletin mensuel des maladies contagieuses des animaux domestiques. Brussel, 1887-1895.

Bulletin de la police sanitaire des animaux domestiques. Brussel, 1896-1928.

Bulletin sanitaire du service vétérinaire du Ministère de l'Agriculture. Gezondheidsbulletin van de veeartsenijkundige dienst van het Ministerie van Landbouw. Brussel, 1929-1984.

Situation de l'enseignement vétérinaire et agricole. Rapport triennal. 1882/1885-1912/1914. Brussel, 1885-1919.

Exposé statistique de la situation des associations d'intérêt agricole. 1895-1911. Brussel, 1898-1913.

Renseignements sur l'activité des associations d'intérêt agricole. Inlichtingen over de werking der landbouwverenigenen. 1921/23-1929. Brussel, 1925-1932.

FOD Economie, KMO, Middenstand en Energie is aanwezig op het internet:

<http://mineco.fgov.be>.

14.2. *Het voormalige Ministerie van Middenstand*

Peter Heyrman

14.2.1. *Bibliografie*

ANNAERT (P.). *Classes moyennes et administration publique. De l'Office des Métiers et Négoce au Ministère des Classes moyennes. Origine et évolution structurelle d'une administration, 1899-1992*. Brussel, stageverhandeling Ministère de l'Intérieur et de la Fonction publique, 1992.

ANNAERT (P.). La situation des archives du Ministère des Classes moyennes et de l'Agriculture, in *ABB*, 1996, p. 105-123.

BODDEWYN (J.J.). *Belgian Public Policy Towards Retailing Since 1789. The Socio-politics of Distribution*. East Lansing, 1971.

BOURGEOIS (P.) e.a. *Het Ministerie van Landbouw (1884-1990). Structuur en bevoegdheden*. Brussel, 1994, 2 dln.

THYS (P.). *De organisatie van de middenstand in België*. Antwerpen, 1961 en 1967.

14.2.2. *Historisch overzicht*

Het in 1899 opgerichte Bureau van de middenstand binnen het Ministerie van Nijverheid en Arbeid werd onder de Luikse minister Gustave Francotte (1902-1907) uitgebouwd tot een Ambt van de middenstand (1906), later Ambt van ambachten en neringen (1908). Vanaf 1901 keerde het Bureau subsidies uit aan middenstandsbonden die lessenreeksen organiseerden. Via lokale "uitrustingssyndicaten" verleende het premies aan patroons die zich nieuwe machines wilden aanschaffen. Hiertoe werd een technische adviesdienst opgericht. Drie jaar later kreeg het Ambt de opdracht actief de oprichting van leersecretariaten te stimuleren. Het keerde premies uit aan patroons en leerlingen die bij een erkend secretariaat een contract afsloten. Het Ambt steunde de organisatie van tentoonstellingen en het opzetten van allerlei coöperatieve initiatieven in de bonden, verleende subsidies aan middenstandscongressen, reikte eretekens uit en ondersteunde de propaganda van de bestaande middenstandsfederaties. Leidinggevend ambtenaar was Hector Lambrechts (1865-1938). Het Ambt van ambachten en neringen zou tot 1921 deel uitmaken van het Ministerie van Nijverheid en Arbeid (en Bevoorrading). Toen werd het overgeheveld naar het Ministerie van Economische zaken. Toen dit departement in 1926 werd opgeheven, werd het Ambt herdoopt tot Dienst van de middenstand en overgeheveld naar het Ministerie van Landbouw (in 1932 van Landbouw en Middenstand). Daar bleef het tot in 1934, mede onder druk van de middenstandsbeweging, een Ministerie van Nijverheid, Middenstand en Binnenlandse handel werd opgericht, met Frans Van Caulewaert (1880-1961) als eerste titularis. Het departement werd in hetzelfde jaar nog herdoopt tot Ministerie van Economische zaken. Hoewel de Dienst in 1934-1935 en in 1939 nog enkele maanden onder de bevoegdheid zou vallen van de minister van Landbouw, verwierf de overheidsdienst (sinds 1938 een Algemene directie) een vaste plaats binnen het snelgroeiende Ministerie van Economische zaken (en Middenstand). De leidinggevende ambtenaar in de jaren 1930 was Antoine Van

Caillie (1882-1944). Hij werd in 1945 opgevolgd door Jean Bonneville (1901-1995).

In 1954 werd uiteindelijk een afzonderlijk Ministerie van Middenstand opgericht, met de liberaal Oscar Bossaert (1887-1956) als eerste titularis. Tijdens de jaren 1960 en 1970 maakte het departement een grote expansie door. Het kader werd merkelijk vergroot en de administratie meermaals heringericht. Het Ministerie van Middenstand omvatte bij de oprichting een Algemene directie (met een Studiedienst, Dienst wetgeving/reglementering/vertegenwoordiging en een Raad voor economisch onderzoek inzake vreemdelingen) en een Technische administratie (met een Dienst voor technische bijstand, inlichtingen, krediet en economische expansie en een Dienst voor beroepsopleiding en -vervolmaking). De administratie was sinds haar oprichting belast met een duidelijke studieopdracht, die ze vanaf 1946 in zekere mate zou delen met het Economisch en Sociaal Instituut van de Middenstand (ESIM). Ook heeft ze altijd een grote rol gespeeld in de organisatie, subsidiëring en controle van het leerwezen en de middenstandsopleiding. Sinds 1956 hield een dienst het centrale handels- en (vanaf 1958) ambachtsregister bij. In 1957 kwam er bovendien een Pensioendienst die de toepassing van de recente wet moest begeleiden. Naarmate de sociale wetgeving voor zelfstandigen in de jaren 1960 toenam, groeide die dienst uit tot een afzonderlijke Administratie sociale zaken. De vestigingwet (1958) bracht ook nieuwe taken met zich. Verder vervulde de administratie belangrijke taken inzake de economische reglementering van de kleinhandel en de ambachten (bijvoorbeeld de controle van de leurhandel, de verkoop met premies en andere handelspraktijken, internationale onderhandelingen, bijvoorbeeld in Beneluxverband), de reglementering van de vrije beroepen (vanaf ca. 1963), de kredietverlening aan de KMO en de wekelijkse rustdag (1960). De diensten van het Ministerie van Middenstand oefenden daarboven een controlerende bevoegdheid uit over de diverse parastatalen die voor de zelfstandigen werden opgericht. Vanaf 1982 werden belangrijke bevoegdheden (bijvoorbeeld inzake de economische expansie en de beroepsopleiding) van het federale departement overgedragen aan de gewesten en de gemeenschappen. De Directie van het handelsregister werd in 1987 geprivatiseerd. In 1995 werden de Ministeries van middenstand en landbouw samengevoegd tot één departement. In februari 2002 werden de diensten gevat in de overkoepelende FOD Economie, KMO, Middenstand en Energie.

14.2.3. Archieven

Uit de archieven van het voormalige Ministerie van Economische zaken zijn een beperkt aantal dossiers bewaard gebleven met betrekking tot de werking van de Dienst van de middenstand.

De archieven van het Ministerie van Landbouw en Middenstand worden binnenkort overgedragen aan het Algemeen Rijksarchief. Belangrijke reeksen zijn echter verloren gegaan.

Een stand van zaken :

ANNAERT (P.). *La situation des archives du Ministère des Classes moyennes et de l'Agriculture, op. cit.*

JACQUEMIN (A.). *Les archives du Ministère des Classes moyennes et de l'Agriculture. Guide des fonds des services centraux.* Brussel, 2002.

14.2.4. Publicaties

Activiteitenverslag van het Ministerie van Middenstand en Landbouw. Brussel, 1995.

Belgisch middenstandswezen, ambachten, klein-nijverheid, neringen. Jaarboek 1936. Classes moyennes de Belgique: artisanat, petites industries, négoce. Annuaire 1936. Brussel, 1937.

Belgisch middenstandswezen, ambachten, klein-nijverheid, neringen. Jaarboek 1938. Classes moyennes de Belgique: artisanat, petites industries, négoce. Annuaire 1938. Brussel, 1938.

Bulletin de l'Office des Métiers et Négoce. Brussel, 1908-1926.

Bulletin de l'Office des Classes moyennes. Brussel, 1907-1908.

Het Ministerie van Middenstand (Wat men weten moet over). Brussel, 1969, 1974, 1978 en 1988.

Het Ministerie van Middenstand en Landbouw tot uw dienst. Brussel, 1995.

Jaarverslag van het Ministerie van de Middenstand. Brussel, 1990-1994.

LAMBRECHTS (H.). *Rapport sur l'activité de la section des classes moyennes de 1899 à 1906.* Brussel, 1907.

LAMBRECHTS (H.). *Trente années au service des classes moyennes.* Dison, 1935.

Middenstand 1971. Brussel, 1971.

Tijdschrift van de middenstand in België. Brussel, 1957-1959.

15. De FOD Mobiliteit en Vervoer en zijn voorgangers

Caroline Six en Bart van der Hertem

In deze sectie komen drie departementen aan bod die in de loop van de Belgische geschiedenis bevoegd waren voor een aantal aspecten van de economische infrastructuur, en die als de voorlopers kunnen worden beschouwd van de huidige FOD Mobiliteit en Vervoer. Ze hebben in de loop der jaren een aantal structurele en organisatorische veranderingen ondergaan. Samengevat komen die hierop neer:

- 1) In 1837 werd een Ministerie van Openbare werken opgericht, dat een aantal bevoegdheden kreeg toegewezen die voordien deel uitmaakten van andere departementen.
- 2) Bij de grote hervorming van het overheidsapparaat in 1884 werden twee afzonderlijke departementen gecreëerd. Het oude Ministerie van Openbare werken kreeg een andere naam, meer bepaald het Ministerie van Spoorwegen, Postwezen en Telegrafien. Dit departement kreeg in 1929 de naam van Ministerie van Verkeerswezen (a). Tegelijk werden een aantal bevoegdheden in verband met openbare werken overgeheveld naar een nieuw departement met onder

meer landbouw. Vanaf 1929 bestond opnieuw een afzonderlijk Ministerie voor Openbare werken (b).

- 3) Door de wet van 1988 met betrekking tot de derde fase van de staatshervorming werden een groot aantal bevoegdheden in verband met verkeerswezen en openbare werken overgeheveld naar het regionale niveau. De resterende bevoegdheden werden samengebracht in een nieuw federaal Ministerie van Verkeer en Infrastructuur (1990). Daarmee werd, op federaal niveau, de opsplitsing uit 1884 ongedaan gemaakt.

In wat volgt, komen de verschillende hierboven vermelde departementen aan bod. Voor de structurering van deze sectie kwamen diverse mogelijkheden in aanmerking. Het meest logisch leek de afbakening in functie van de bevoegdheden van het ministerie. Daarnaast was een bespreking mogelijk op basis van de naam van de ministeries. Uiteindelijk werd geopteerd voor deze laatste optie, waardoor kon worden aangesloten bij de reeks monografieën over de Belgische ministeries die werden gepubliceerd door het Algemeen Rijksarchief. Concreet houdt deze werkwijze in dat het Ministerie van Openbare werken uit 1837 wordt behandeld tot 1990 (paragraaf 1). Het departement van Spoorwegen, Postwezen en Telegrafien, later het Ministerie van Verkeerswezen, komt aan bod in een afzonderlijk stuk (paragraaf 2). In paragraaf 3 tot slot wordt ingegaan op het Ministerie van Verkeer en Infrastructuur dat in 2001 omgevormd werd tot de ROD Mobiliteit en Vervoer. De naar de gewesten overgeheveld bevoegdheden van de federale ministeries worden besproken in de desbetreffende secties.

15.1. *Het voormalige Ministerie van Openbare werken (1837-1990)*

15.1.1. *Bibliografie*

BOURGEOIS (P.). *Le Ministère des Victimes de la Guerre (1945-1946). Le Ministère des Dommages de Guerre (1945-1946). Le Ministère de la Reconstruction (1946-1952). Organisation et compétences*. Brussel, 1993.

GRÉGOIRE (J. M.). *Autosnelwegen in België. Ontstaan en verwezenlijking*. Brussel, 1984.

INDEKEU (B.). Een halve eeuw ten dienste van de Belgische waterwegen en dijken: Ulrich Kümmer (1792-1862), ingenieur van Bruggen en Wegen, in *Monumenten en Landschappen*, mei-juni 2004, p. 4-30.

VELLE (K.). *Het Ministerie van Openbare werken (1837-1990)*. Brussel, 1993, 2 dln.

In dit werk vindt men bronnen en een zeer uitgebreide bibliografie, organogrammen, een algemene organisatorische ontwikkeling, verwijzingen naar de wettelijke bepalingen in verband met het departement, informatie over de gedecentraliseerde diensten, adviesorganen en commissies. Het tweede deel is gewijd aan de bevoegdheden.

WATELET (M.). *Cartografie en politiek in het België van de 19^e eeuw. Bronnen voor de nationale en lokale geschiedschrijving*. Brussel, 1987.

15.1.2. Historisch overzicht

15.1.2.1. Het Ministerie van Openbare werken voor de hervorming van 1884

Vóór de oprichting van het Ministerie van Openbare werken in 1837, ressorteerden een aantal bij dit departement ondergebrachte diensten onder de Ministeries van Binnenlandse zaken, Buitenlandse zaken en Financiën. Bronnen over bijvoorbeeld de spoorwegen, de post, het zeezezen en het wegtransport kunnen voor de periode 1830-1836 eveneens in die rubrieken worden opgezocht.

Reeds kort na de onafhankelijkheid startte de Belgische overheid met grote plannen voor openbare werken. Belangrijke kredieten voor de uitbreiding van het wegennet en de ambitieuze spoorwegplannen namen in de centrale administraties een steeds belangrijker plaats in. Daarbij kwam dat de regering de terugname overwoog van een aantal belangrijke waterwegen die sinds 1819 aan de lagere overheden in beheer waren gegeven of door private ondernemingen waren aangelegd. Dit alles leidde in 1837 (KB van 13 januari 1837) tot de oprichting van een nieuw departement dat bevoegd was voor openbare werken.

Naast het wegennet met de dienst Bruggen en wegen en de administratie van de spoorwegen werden een aantal andere diensten ondergebracht in het nieuwe ministerie. In de eerste plaats de post (oorspronkelijk Financiën), omwille van de nauwe organisatorische banden met de spoorwegen. Voorts werd het zeezezen onttrokken aan het Ministerie van Buitenlandse zaken en werd, omwille van het technische karakter, het mijnzezen toegevoegd. Minder begrijpelijk was het toevoegen aan Openbare werken van de militie, de burgerwacht (oorspronkelijk Binnenlandse zaken) en de bevoegdheden met betrekking tot munt, maten en gewichten en de waarborg voor goud en zilver (oorspronkelijk Financiën). Nog in 1837 werd teruggekomen op deze maatregel en werden de laatstgenoemde administraties niet naar Openbare werken overgeheveld. Het KB van 27 december 1837 deelde het departement als volgt in :

- Division des routes
- Division des chemins de fer
- Division des mines
- Administration générale des postes
- Division garde civique, milice
- Marine

Tijdens de volgende jaren werden meerdere organisatorische wijzigingen doorgevoerd. Bij diverse KB's van 18 april 1840 werd het Bestuur van het zeezezen opnieuw naar Buitenlandse zaken overgeheveld, werden de *Division garde civique* en de *milice* gevoegd bij Binnenlandse zaken. Ten slotte werden de bevoegdheden inzake onderwijs, letteren, wetenschappen en schone kunsten bij Openbare werken gevoegd. Bij KB van 13 april 1841 werd de laatste verordening ongedaan gemaakt en werden deze administraties opnieuw bij Binnenlandse zaken gevoegd.

Bij KB's van 21 november 1846 en 27 januari 1850 werd tot een tweedelige organisatorische structuur overgegaan. De *Administration des ponts et chaussées et des mines* omvatte naast deze materies ook de waterwegen en de spoorwegen in aanleg. Daarnaast bestond de *Administration des chemins de fer*, waarbij de post

was ondergebracht. Wegens de nauwe banden tussen de wetgeving op de post en op de telegrafie, en het organisatorisch samengaan van spoorwegen en telegrafie, werd deze laatste afdeling ondergebracht bij de administratie van het spoor (KB van 1 augustus 1850).

Bij KB van 29 mei 1872 werd het Bestuur van het zeezezen opnieuw bij Openbare werken gevoegd. Ten slotte werd bij KB van 4 augustus 1882 het Bestuur van bruggen en wegen gevoegd bij het Ministerie van Binnenlandse zaken.

Vanaf 1884 werden een aantal verschuivingen in de namen en de bevoegdheden van de ministeries doorgevoerd. Dit had ook gevolgen voor Openbare werken. Zoals eerder opgemerkt, was de eigenlijke opvolger van het oude Ministerie van Openbare werken het Ministerie van Spoorwegen, Postwezen en Telegrafien (zie verder).

15.1.2.2. De periode 1884-1929: samenvoeging van openbare werken en landbouw, met frequente veranderingen in naam en bevoegdheden

In 1884 werd een belangrijke reorganisatie afgekondigd in de nationale administraties. In de eerste plaats werden de spoorwegen en de (tele)communicatie ondergebracht in een nieuw departement, namelijk het Ministerie van Spoorwegen, Postwezen en Telegrafien. De overige bevoegdheden van Openbare werken werden gevoegd bij de administraties landbouw en industrie (voorheen Binnenlandse zaken), in het nieuwe departement van Landbouw, industrie en openbare werken (KB van 16 juni 1884). Bij dit nieuwe ministerie werden ook de bevoegdheden ondergebracht inzake schone kunsten, wetenschappen en letteren.

In de loop van de volgende jaren werden nieuwe verschuivingen van bevoegdheden doorgevoerd. Zo werd bij KB van 20 april 1885 de Administratie van het bosbeheer toegevoegd (oorspronkelijk Ministerie van Financiën, beheer van registratie en domeinen) aan de Administratie van landbouw, nijverheid, waters en bossen. In 1888 (KB van 6 augustus 1888) werd het Ministerie van Binnenlandse zaken en Openbaar onderwijs opgericht en werden de bevoegdheden inzake wetenschappen, letteren en schone kunsten daaraan toegevoegd. Nog in dat jaar werd de bouw en het onderhoud van kolonies, gestichten en gevangenen toevertrouwd aan Openbare werken, evenals de Dienst voor openbare gezondheidszorg en gemeentewegen (oorspronkelijk Binnenlandse zaken; KB van 17 december 1888).

In 1894 (KB van 12 november 1894) werden een aantal bevoegdheden van het departement overgeheveld naar het Ministerie van Spoorwegen, Postwezen en Telegrafien. Tegelijk werd de Dienst der waterbouwkunde van het Bestuur van het zeezezen overgeheveld naar de dienst Bruggen en wegen van het Ministerie van Landbouw, Industrie en Openbare werken (KB van 12 november 1894). Ten slotte werd de administratie van de tramwegen en het wegvervoer (de *messageries*) gevoegd bij de Dienst voor openbare gezondheidszorg en gemeentewegen (KB van 12 november 1894).

Bij de oprichting van een afzonderlijk departement van Nijverheid en arbeid werd het Ministerie van Landbouw en Openbare werken gevormd (KB van 25 mei 1895). Alle materies betreffende de industrie en het mijnwezen werden naar het nieuwe Ministerie van Nijverheid en Arbeid overgebracht. Bij KB van 18 juni 1895 werd de Administratie van schone kunsten opnieuw bij Openbare werken

ondergebracht. Bij KB van 23 februari 1899 werden de bevoegdheden inzake gevangenissen, gestichten en kolonies bij het Ministerie van Justitie gevoegd.

Op 5 augustus 1899 werd het Bestuur van bruggen en wegen bij het Ministerie van Financiën gevoegd, dat vanaf dan de naam kreeg van Ministerie van Financiën en Openbare werken. De resterende bevoegdheden van het oude Ministerie van Landbouw en Openbare werken werden ondergebracht in een afzonderlijk Ministerie voor Landbouw.

Bij KB van 2 mei 1907 werd een afzonderlijk Ministerie van Openbare werken opgericht. Bij KB van 5 augustus 1910 werd opnieuw een Ministerie van Landbouw en Openbare werken opgericht. Het beheer van Bruggen en wegen werd in dit departement ondergebracht. Bij KB van 21 november 1918 werd een afzonderlijk Ministerie van Landbouw gevormd, maar op 16 december 1921 werd deze maatregel ongedaan gemaakt en werd opnieuw een Ministerie van Landbouw en Openbare werken opgericht. In 1925-26 werden nieuwe naamsveranderingen doorgevoerd: KB van 17 juni 1925 houdende de oprichting van een Ministerie van Openbare werken en KB van 20 mei 1926 houdende de oprichting van een Ministerie van Landbouw en Openbare werken. Bij KB van 4 april 1928 werd een Centrale dienst voor elektriciteit en elektromechanica (CDEE) opgericht, als een samenvoeging van diverse elektriciteitsdiensten.

15.1.2.3. De periode 1929-1990: het Ministerie van Openbare werken

Bij KB van 19 oktober 1929 werden Landbouw en Openbare werken opnieuw van elkaar gescheiden. In de loop der jaren werden verdere organisatorische veranderingen aangebracht, naargelang van de concrete noden van het moment. Zo werd op 18 januari 1932 een Dienst van het wegverkeer opgericht bij het Bestuur bruggen en wegen en in 1934 een Dienst voor de zuivering van afvalwaters. Deze laatste werd bij KB van 13 november 1939 gevoegd bij het Ministerie van Volksgezondheid. Bij KB van 25 maart 1935 werd een naamsverandering doorgevoerd naar Ministerie van Openbare werken en Werkloosheidsbestrijding, en tegelijk werd een Tijdelijke dienst voor de werkverschaffing opgericht. In 1936 veranderde de naam in Ministerie van Openbare werken en Werkverschaffing (KB van 9 januari 1936). Bij KB van 11 april 1836 werd een Dienst urbanisatie opgericht en op 31 juli 1936 een Dienst voor de binnenscheepvaart. Bij KB van 22 februari 1939 werd het Ministerie van Verkeerswezen en Openbare werken opgericht, maar reeds een paar maanden later veranderde de naam opnieuw in Ministerie van Openbare werken en Werkverschaffing. Op 5 januari 1940 werd het opnieuw Ministerie van Openbare werken.

Bij besluit van de Secretarissen-generaal van 9 augustus 1940 werden de bevoegdheden van alle rijksgebouwen ondergebracht bij Openbare werken. In 1943 veranderde de naam in Ministerie van Openbare werken, Transport en Verkeerswezen (besluit Secr.-gen. van 6 april 1943) en in 1944 werd het opnieuw Ministerie van Openbare werken (BS van 28 september 1944).

Het Commissariaat van 's Lands Wederopbouw werd bij KB van 14 september 1944 bij het Ministerie van Openbare werken gevoegd. In 1946 werd een afzonderlijk Ministerie van Wederopbouw opgericht, dat bij KB van 14 augustus 1952 werd afgeschaft. Het departement kreeg toen de benaming Ministerie van Openbare werken en Wederopbouw, en omvatte toen de volgende diensten:

- Bestuur van bruggen en wegen met daarin :
 - Bestuur der waterwegen
 - Bestuur der wegen
 - Bruggenbureau
- Bestuur der gebouwen
- Bestuur voor stedenbouw
- Bestuur voor elektriciteit en elektromechanica
- Bestuur voor wederopbouw

Bij KB van 4 oktober 1958 werd het Bestuur van de stedenbouw uitgebreid met een dienst Ruimtelijke ordening. In 1961 werd opnieuw geopteerd voor de benaming van Ministerie van Openbare werken (KB van 25 april 1961). Bij KB van 1 april 1971 werd een Regie der Gebouwen opgericht. In 1972 werd Huisvesting bij Openbare werken gevoegd (voorheen Volksgezondheid) (KB van 19 april 1972).

Na een verdeling van bevoegdheden inzake Openbare werken tussen nationale overheid en gewestregeringen tijdens de derde staatshervorming (1988), werd bij KB van 27 juni 1990 overgegaan tot de afschaffing van het Ministerie van Openbare werken en de oprichting van een nieuw federaal Ministerie van Verkeer en Infrastructuur, een samenvoeging van de resterende bevoegdheden van Openbare werken met die van het Ministerie van Verkeerswezen.

15.1.3. Archieven

Het Algemeen Rijksarchief heeft talrijke archiefreeksen in bewaring van de diensten van het vroegere Ministerie van Openbare werken. Deze geïnventariseerde reeksen vindt men terug in :

DE MECHELEER (L.). *Overzicht van de archieftoegangen in de leeszaal van het Algemeen Rijksarchief: Toestand op 1 januari 2008*. Brussel 2008.

Hieronder vindt men daarom alleen de belangrijkste reeksen en deze waarvan de inventaris slechts gepubliceerd werd na het verschijnen van dit werk, of waarvoor geen zoekinstrument verschenen is. Om de beperkte zichtbaarheid van dit soort archiefbestanden voor onderzoekers te compenseren, loopt er op dit ogenblik een project bij het Algemeen Rijksarchief onder leiding van P.-A. Tallier om te komen tot een “Staat van ontsluiting voor het onderzoek van archiefbestanden van centrale besturen van de hedendaagse periode”.

De koninklijke en ministeriële besluiten van de diensten van het Ministerie van Openbare werken maakten het voorwerp uit van diverse overdrachten en werden geïnventariseerd :

SIX (C.). *Administrations des Ponts et Chaussées, Mines, Chemins de Fer, Postes, Télégraphes, Téléphones, Marine et Aéronautique. Inventaire des arrêtés royaux et du Régent (1831-1979) versés par le SPF Mobilité & Transports, successeur en droit du Ministère des Travaux publics et du Ministère des Communications*. Brussel, 2008, p. 1-26.

SIX (C.). *Administrations des Ponts et Chaussées, Mines, Chemins de Fer, Postes, Télégraphes, Téléphones, Marine et Aéronautique. Inventaire des arrêtés minis-*

tériels et du Secrétaire général (1830-1979) versés par le SPF Mobilité & Transports, successeur en droit du Ministère des Travaux publics et du Ministère des Communications. Brussel, 2008, p. 1-38.

DEPOORTERE (R.), VANDEWEYER (L.). *Inventaire des recueils d'arrêtés royaux relatifs à l'Administration des Ponts et Chaussées (1882-1984) conservés aux Archives générales du Royaume.* Brussel, 1994.

DEPOORTERE (R.), VANDEWEYER (L.). *Inventaire des recueils d'arrêtés ministériels relatifs à l'Administration des Ponts et Chaussées (1882-1984) conservés aux Archives générales du Royaume.* Brussel, 1994.

DEPOORTERE (R.), VANDEWEYER (L.). *Inventaire d'arrêtés ministériels relatifs à l'Administration des Ponts et Chaussées, Urbanisme (1946-1963).* Brussel, 1994.

Arrêtés royaux et ministériels et subsides concernant la voirie vicinale, voirie urbaine et les cours d'eau, 1848-1939, onuitgegeven inventaris. Het archiefbestand kan worden geraadpleegd als dit vooraf schriftelijk wordt aangevraagd.

Voor de Franse periode heeft het Ministerie van Openbare werken in Parijs in het midden van de 20e eeuw een archiefbestand met dossiers en plannen teruggegeven:

ANTOINE (F.). *Inventaire des archives de l'Administration centrale des Ponts & Chaussées, de la Direction générale des Ponts et Chaussées et des ingénieurs en chef des départements de la Dyle et de l'Escaut 1795-1814 [1739-1814].* Brussel, 2007.

Staten van de voorschotten toegekend door de “Société coopérative d'Avances et de Prêts” via het Secretariaat-generaal van het Ministerie van Landbouw en Openbare werken zijn voor de periode 1913-1919 bewaard. Er is een overdrachtslijst en het archiefbestand kan worden geraadpleegd als dit vooraf schriftelijk wordt aangevraagd.

Zeven archiefbestanden en elf registerreeksen voor de periode 1814 tot het eerste derde van de 20^e eeuw zijn geïnventariseerd in:

COSEMANS (A.), LAVELLEYE (J.). *Inventaris van het archief Waterstaat (1814-1830), van het archief van het Ministerie van Openbare werken (Beheer bruggen en wegen) en van de archiefbestanden Concessies van spoorwegen (enz.) en Buurtspoorwegen* [uitgegeven door D. DE STOBBELEIR]. Brussel, 1975.

Behalve de archiefbestanden vermeld in de titel, bevat deze inventaris ook beschrijvingen van archieven i.v.m. de wegen, civiele gebouwen, trams, de Bijzondere dienst voor de studie van kunstwerken en waterwegen.

De dienstorders van het Bestuur der Staatsspoorwegen werden voor de periode 1836-1851 bewaard. Er is een overdrachtslijst en ze kunnen worden bestudeerd na voorafgaand schriftelijk verzoek. Zie de archieven van het Ministerie van Verkeerswezen en van Posterijen, Telegrafie en Telefonie hieronder voor de concessies van de spoorwegen.

De archieven van de Exploitatiedienst der scheepvaartwegen die afhing van het Bestuur der waterwegen, beslaan de periode 1898-1990. Deze archieven zijn afkomstig van de bureaus algemene zaken, berichten aan de binnenscheepvaart

en documentatie en hebben niet alleen betrekking op de nationale, maar ook op de internationale bevoegdheden van deze dienst, onder meer in het kader van de Europese instellingen, die toen in volle ontwikkeling waren. Ze maken ook duidelijk welke bijdrage het Bestuur der waterwegen heeft geleverd aan de grote werken en investeringen die vanaf 1956 werden opgestart. Ze zijn geïnventariseerd in:

SIX (C.). *Ministère des Travaux publics. Administration des Voies hydrauliques, inventaire des archives du Service d'exploitation des voies navigables 1898-1990*. Brussel, 2009.

Vijf archiefbestanden van het Bestuur van de stedenbouw hebben betrekking op de wederopbouw van het land en de schadevergoedingen voor de periode 1940-1990. Ze werden geïnventariseerd door François Antoine.

Het Algemeen Rijksarchief bevat tot slot ook documenten van de adviesorganen van het Ministerie van Openbare werken, zoals het Geschillencomité, daarna het Comité voor Wetgeving (1879-1885), de Hoge Raad voor de Binnen(scheep)vaart (1930-1939), de Nationale Commissie voor de Grote Werken (1927) en de Nationale Commissie voor het Havenbeleid (1978-1983). Het grootste deel van deze archiefbestanden is geïnventariseerd (behalve dat van de Nationale Commissie voor het Havenbeleid, waarvan alleen een overdrachtlijst bestaat en de toegang tot 2033 beperkt blijft):

SIX (C.) *Inventaires des archives produites par les services décentralisés et les organes consultatifs du Ministère des Travaux publics. Office de la Navigation; Comité de Contentieux; Conseil supérieur de la Navigation intérieure; Commission nationale des Grands Travaux*. Brussel, 2009.

De Rijksarchieven in de Provinciën hebben verschillende archiefbestanden in bewaring over de buitendiensten van het Ministerie van Openbare werken. Antwerpen bewaart een archiefbestand met kaarten en plannen voor de periode 1815-1975 (1134 archiefnummers) en dearchieven van de Speciale dienst Kempisch Kanaal voor de periode 1854-1964:

HOUTMAN (E.). *Overzicht van dearchieven en verzamelingen van het Rijksarchief te Antwerpen. Band I: Overheidsarchieven*. Brussel, 2006, p. 311-312.

Beveren is een hulpdepot voor het departement Vlaanderen van het Rijksarchief. In dat opzicht beschikt het over een schat van archiefbestanden van verschillende buitendiensten van Brugge en wegen voor de afdelingen Oostende, Gent, Antwerpen, Brugge en Turnhout van 1793 tot 1972; voor diezelfde afdelingen vindt men er ook talloze archiefbestanden van waterwegen voor de periode 1847-1983:

PRENEEL (M.). *Overzicht van dearchieven in het Rijksarchief te Beveren. Archiefvormers van het ressort Vlaanderen*. Brussel, 2006, p. 545-558.

Het depot van Beveren bewaart ook een archiefbestand van de Dienst voor topografie en fotogrammetrie, die onder de Algemene technische diensten van het Hoofdbestuur viel, voor de periode 1974-1978 (*Ibidem*, p. 553).

Deze dienst had ook een opmerkelijke fotocollectie met duizenden negatieven opgebouwd. De collectie wordt nu bewaard door de Persdienst van de Regie der Gebouwen.

Bij het Rijksarchief te Bergen worden twee archiefbestanden van het Bestuur der bruggen en wegen bewaard. In totaal gaat het om enkele tientallen strekkende meters voor de periode 1842-1966 en de periode 1966-1984. Voor die tweede periode gaat het om de registers van briefwisseling van de dienst wegen-signalisatie van Henegouwen:

HONNORÉ (L.). *Guide des fonds et collections des archives de l'État à Mons*. Brussel 2006, p. 285-286.

Daarnaast vindt men er ook nog drie archiefbestanden van de provinciale directie voor Henegouwen van het Bestuur voor stedenbouw en ruimtelijke ordening. Ze beslaan de periode 1946-1982 (*Ibidem*, p. 286-288).

Het Rijksarchief te Luik tot slot bewaart een archiefbestand Bruggen en wegen van de provincie voor de periode 1815-1928. Dit archiefbestand bevat dossiers van de afdelingen wegen, civiele gebouwen, waterwegen, enz. De inventarisering door Anne Jacquemain zal in juni 2010 voltooid zijn.

Ten slotte worden in de reeds geciteerde studie van VELLE (K.). *Het Ministerie van Openbare werken ...*, dl. 1, p. 17 een aantal gedrukte inventarissen opgenomen waarin archiefmateriaal in verband met het ministerie wordt vermeld.

15.1.4. Publicaties

Deze sectie bevat diverse soorten publicaties. Vooreerst zijn er werken die werden uitgegeven door het Ministerie van Openbare werken of die door ambtenaren ervan werden samengesteld. Daarnaast werden overheidspublicaties opgenomen die informatie bevatten over het betrokken departement. Ten slotte worden ook een aantal niet-periodieke publicaties vermeld, uitgaande van Openbare werken. In de documentatiedienst van het huidige Ministerie van Verkeer en Infrastructuur wordt de bibliotheek bewaard van het voormalige Ministerie van Openbare werken en het voormalige Ministerie van Spoorwegen, Post en Telegrafie. Daar vindt men een uitgebreide bibliografie over zeer verscheiden onderwerpen, naast statistische bronnen en publicaties.

In de onderstaande lijst werd geen volledigheid nagestreefd. Een meer exhaustieve lijst met publicaties vindt men in VELLE (K.). *Het Ministerie van Openbare werken*, *op. cit.*, dl. 1, p. 17-25. Zie ook *Ibidem*, p. 25-69 voor een aantal werken die informatie geven over het departement of delen daarvan. Zie voor officiële publicaties ook DE WEERDT (D.). *Bibliographie rétrospective*, *op. cit.*

Chemins de fer. Compte rendu. Brussel, 1835-1884.

Jaarverslagen van de staatsspoorwegen voor de periode 1835-1884. Deze verslagen werden jaarlijks gepubliceerd in de *Parlementaire Documenten*. Ze bevatten veel informatie over de private spoorwegen, de post (vanaf 1867), de telegrafie (vanaf 1850), de telefonie (vanaf 1883), de wegen (geen systematische informatie), en het zeewezen (vanaf 1873).

Annales des Travaux publics de Belgique. Tijdschrift der Openbare Werken van België. Brussel, 1843-1992.

Dit tijdschrift bevat veel informatie over technologische ontwikkelingen, transport, openbare werken, telegrafie (periode na 1850), bibliografieën, biografische notities.

Chemins de fer et routes ordinaires. Rapport présenté aux Chambres législatives par le Ministre des Travaux publics 1830-1843. Brussel, 1844.

Annuaire du Ministère des Travaux publics. Brussel, 1880-1884.

Bevat organogrammen en personeelslijsten.

Notice sur le recensement de la circulation sur les routes de l'État en 1908. Brussel, 1920.

Administration des chemins de fer de l'État. Recueil des principaux jugements et arrêts rendus en matière d'exploitation de chemins de fer. Brussel, 1879³.

Chemins de fer. Rapports de la commission des tarifs, instituée par arrêté royal du 14 juin 1841. Brussel, 1841.

LOISEL (F.). *Annuaire spécial des chemins de fer belges (période de 1835 à 1865 inclus).* Publié sous la direction du Cercle de la Conférence des Chemins de fer belges par son secrétaire Félix Loisel. Brussel, 1867.

Procès-verbaux des séances du comité consultatif des chemins de fer, postes et télégraphes. Z.p., z.j.

PIEYNS (J.). Les archives de l'Administration des Ponts et Chaussées, in *Economische geschiedenis van België. Behandeling van bronnen en problematiek. Handelingen van het Colloquium te Brussel.* Brussel, 1973, p. 223-228.

Dit artikel gaat in op de productie, de bewaring en de klassering van de archieven van die administratie.

Recueil des conventions et documents divers relatifs notamment à la reprise des chemins de fer exploités par la société concessionnaire des bassins houillers du Hainaut. Brussel, 1880.

Le chemin de fer et le parlement 1835-1860. Traits d'histoire relatifs à la politique des transports et particulièrement à la politique des tarifs. Brussel, 1935.

Documents à consulter sur la question des péages des canaux et rivières. Brussel, 1842.

Statistique du mouvement des transports ou les voies navigables de la Belgique. Brussel, 1880.

VIFQUAIN (J.-B.). *Des voies navigables en Belgique. Considérations historiques suivies de propositions diverses ayant pour objet l'amélioration et l'extension de la navigation.* Brussel, 1843.

Album du développement progressif du réseau des routes et des voies navigables de 1830 à 1880. Annexe au compte rendu des opérations du Département des Travaux publics pendant l'année 1880. (Brussel), z.j.

Album statistique des dépenses et recettes faites par l'État sur le réseau des voies navigables de 1830 à 1880. Brussel, 1881.

15.2. *Het voormalige Ministerie van Verkeer en van Post, Telegrafie en Telefonie (1884-1990)*

15.2.1. *Bibliografie*

DEVOLDER (C.). *Het Ministerie van Verkeer en van Post, Telegrafie en Telefonie (1884-1990)*. Brussel, 1995.

Dit werk werd op dezelfde wijze opgebouwd als de studie van K. Velle over het Ministerie van Openbare werken.

GRÉGOIRE (J. M.). *Autosnelwegen in België. Ontstaan en verwezenlijking*. Brussel, 1984.

VAN DER HERTEN (B.). De evolutie van de Belgische post, 1830-1913, in *BTFG*, 1996, p. 805-837.

VAN DER HERTEN (B.). De verre voorlopers van Belgacom: van optische naar elektrische telegrafie in België, 1803-1850, in *BTNG*, 1996, nrs. 3-4, p. 5-28.

VAN DER HERTEN (B.). *België onder stoom: transport en communicatie tijdens de 19^e eeuw*. Leuven, 2004.

15.2.2. *Historisch overzicht*

Bij KB van 16 juni 1884 werd het Ministerie van Spoorwegen, Postwezen en Telegrafien opgericht. Dit gebeurde in een algemene herstructurering van het Belgische overheidsapparaat na de verkiezingen van 1884. In strikte zin is dit departement de voortzetting van het Ministerie van Openbare werken zoals dat was opgericht in 1837. Het bestond uit volgende afdelingen:

- Administration des chemins de fer de l'État
- Administration des postes et télégraphes
- Administration de la marine

Bij KB van 23 mei 1888 werden de administraties van de post en de telegrafie gescheiden. Het laatste onderdeel kreeg in 1913 een andere naam: Beheer van telegrafien en telefonen. Omwille van het groeiende belang van de elektriciteit, werd in 1910 een aparte sectie opgericht binnen het departement, namelijk het Bestuur der elektriciteit (KB van 30 juni 1910).

In 1912 werden de staatsspoorwegen en de telecommunicatie ondergebracht in twee afzonderlijke departementen, namelijk een Ministerie van Zeewezen, Posterijen en Telegrafien en een Ministerie van Spoorwegen (KB van 30 november 1912). In 1914 werd de opsplitsing ongedaan gemaakt, en werden de diverse besturen ondergebracht in het Ministerie van Spoorwegen, Zeewezen, Posterijen en Telegrafien (KB van 28 februari 1914).

Na de Eerste Wereldoorlog werd de Dienst voor het vervoer over de binnenwaters van het Ministerie van Oorlog overgeheveld naar het Ministerie van Spoorwegen, Posterijen en Telegrafien (KB van 31 juli 1919). Dat bleef zo tot 1931, toen deze sectie bij Openbare werken werd gevoegd (KB van 23 juni 1931). Nadat de luchtvaart aanvankelijk behoorde tot het Ministerie van Landsverdediging (KB van 21 september 1919), werd in 1925 de burgerlijke luchtvaart ondergebracht bij het Ministerie van Spoorwegen, Posterijen en Telegrafien (KB van 26 augustus 1925). Daarop werd de naam veranderd in Ministerie van Spoorwegen, Posterijen en Telegrafien, Telefonen en Luchtvaart (KB van 8 december 1925).

In 1926 werd de Nationale Maatschappij van Belgische Spoorwegen opgericht (KB van 7 augustus 1926). In 1929 werd het ministerie uitgesplitst in twee afzonderlijke departementen. Het Ministerie van Vervoer, later gecorrigeerd naar Ministerie van Verkeerswezen (KB van 19 oktober 1929) beheerde het zeewezen en de luchtvaart. Het Ministerie van Posterijen, Telegrafien en Telefonen was bevoegd voor de overblijvende diensten (KB van 19 oktober 1929). In 1930 werd een Regie van Telegrafie en Telefonie opgericht (wet van 19 juli 1930) (zie hiervoor het hoofdstuk over de parastatalen van dit ministerie).

In 1938 werd de opdeling in twee ministeries ongedaan gemaakt, en werd overgegaan tot de oprichting van een Ministerie van Verkeerswezen, Posterijen, Telegrafie en Telefonie en het Nationaal Instituut voor Radio-omroep (KB van 15 mei 1938). In 1939 werd kortstondig een fusie doorgevoerd van Openbare werken en werkverschaffing met het Ministerie van Verkeerswezen, Posterijen, Telegrafie en Telefonie en het Nationaal Instituut voor Radio-omroep in een Ministerie van Verkeerswezen en Openbare werken (KB van 22 februari 1939). Nog in datzelfde jaar werd deze maatregel ongedaan gemaakt (KB van 16 april 1939).

Na de Tweede Wereldoorlog bestond het departement uit volgende diensten :

- Bestuur van het vervoer
- Bestuur van het zeewezen
- Bestuur van de luchtvaart
- Commissariaat-generaal voor toerisme
- Bestuur der posterijen

In 1953 werd binnen het Ministerie van Verkeerswezen een afzonderlijk Bestuur voor de binnenvaart opgericht, toen deze sectie werd overgedragen door het Ministerie van Openbare werken en wederopbouw (KB van 23 februari 1953). In 1959 werd de binnenvaart gevoegd bij het zeewezen, in een nieuw gevormd Bestuur van het zeewezen en van de binnenscheepvaart (KB van 25 november 1959). Bij KB van 9 oktober 1961 werd de benaming veranderd in Ministerie van Verkeerswezen en van Post, Telegraaf en Telefoon. Bij wet van 6 juli 1971 werd een Regie der Posterijen ingesteld. In 1974 werd een nieuwe naamsverandering doorgevoerd, namelijk Ministerie van Verkeerswezen (KB van 19 augustus 1974).

Bij wet van 8 augustus 1988 met betrekking tot de derde staatshervorming werd overgegaan tot de overheveling van een groot aantal bevoegdheden naar de gewesten. In 1990 werd een nieuw nationaal departement gevormd waarin de overgebleven nationale materies van Verkeerswezen en openbare werken werden samengevoegd. Het departement kreeg de naam van Ministerie van Verkeer en Infrastructuur en trad in werking op 1 juli 1990.

15.2.3. Archieven

Sinds 2005 houdt het Algemeen Rijksarchief de koninklijke en ministeriële besluiten van het Ministerie van Verkeerswezen en zijn rechtsvoorgangers voor de periode 1884-1979 in bewaring :

SIX (C.). *Administrations des Ponts et Chaussées, Mines, Chemins de Fer, Postes, Télégraphes, Téléphones, Marine et Aéronautique. Inventaire des arrêtés royaux et du Régent (1831-1979)*, op. cit.

SIX (C.). *Administrations des Ponts et Chaussées, Mines, Chemins de Fer, Postes, Télégraphes, Téléphones, Marine et Aéronautique. Inventaire des arrêtés ministériels et du Secrétaire général (1830-1979)*, op. cit.

Het vervolg van deze reeksen wordt bewaard door het Informatie- en Documentatiecentrum van de FOD Mobiliteit en Vervoer. Ze kunnen na afspraak worden geraadpleegd.

Een archiefbestand van één strekkende meter archieven van dit centrum wordt door het Algemeen Rijksarchief bewaard. Het gaat vooral om dossiers die duidelijk maken wat er tijdens de Eerste Wereldoorlog met de documenten van het ministerie is gebeurd, en om briefwisseling:

SIX (C.). *Ministère des Communications, Secrétariat général. Archives du Centre d'Information et de Documentation ainsi que de ses prédécesseurs en droit, 1881-1982, versées en 2005*. Brussel, 2009.

Het ARA heeft ook documenten in bewaring over de opleiding en het statuut, vooral dan het syndicale statuut, van de ambtenaren, opgemaakt door de personeelsdienst van het ministerie. Het gaat maar om één strekkende meter, maar die beslaat wel de periode 1894 tot 1960. Het is een uiterst interessante bron voor wie de vakbeweging binnen de ministeries wil bestuderen. Er is een overdrachtslijst en het archiefbestand kan volgens afspraak worden geraadpleegd.

Het ARA heeft verder ook twee archiefbestanden in bewaring met betrekking tot de spoorwegconcessies voor de periode 1845-1927. Deze kunnen worden geraadpleegd (zie: *Inventaris van de archieven van concessies van spoorwegen*, in *Inventaris van het archief Waterstaat*, op. cit., p. 129-131; het tweede archiefbestand heeft een niet gepubliceerde beknopte inventaris en kan op verzoek worden geconsulteerd).

Al in 1940 heeft het Zeewezen een aanzienlijke hoeveelheid documenten bij het ARA neergelegd. De bestanden die tot 1978 zijn gedeponneerd, worden ontsloten door:

VLEESCHOUWERS (C.). *Inventaris van het archief van het Bestuur van het Zeewezen (1830-1976)*. Brussel, 1979.

Dit archief heeft betrekking op de koopvaardij, de binnenscheepvaart, de zeevisserij en de Regie van het Zeewezen (Londen).

Met een overdracht in 2005 werden de archieven van dit bestuur vervolledigd:

SIX (C.). *Archives de l'Administration de la Marine, 1882-1993. Versement 2005*. Brussel, 2009.

Binnen die administratie werden ook de archieven van de Directie binnenvaart en zijn rechtsvoorgangers aan het ARA overgedragen. Deze documenten beslaan niet alleen het volledige bestaan van die Directie, i.e. de periode 1919-1990, maar bevatten ook oudere documenten die verband houden met die activiteit. Ze hebben betrekking op de nationale en de internationale bevoegdheden van de dienst (onder meer binnen de Europese instellingen) die toen in volle ontwikkeling waren:

SIX (C.). *Administration de la Marine et de la Navigation intérieure. Archives du Service de la Navigation intérieure, 1898-1991, versées en 2005*. Brussel, 2009.

Voor het overige werden ook de koninklijke en ministeriële besluiten van het Bestuur van het zeewezen (en van de binnenvaart) voor de periode 1830-1988 neergelegd. Ze vullen de bovengenoemde verzameling aan, vooral dan wat de periode voor juli 1872 betreft, toen het Beheer van het zeewezen onder Openbare werken werd ondergebracht. Ze zijn geïnventariseerd in:

SIX (C.). *Inventaire des recueils d'arrêtés royaux et du Régent relatifs à l'Administration de la Marine, 1831-1988, originaux et copies versés par le service Personnel & Organisation du SPF Mobilité & Transports*. Brussel, 2009.

SIX (C.). *Inventaire des recueils d'arrêtés ministériels relatifs à l'Administration de la Marine 1831-1988, originaux et copies versés par le service Personnel & Organisation du SPF Mobilité & Transports*. Brussel, 2009.

De archieven van het Bestuur der posterijen zijn in twee reeksen aan het ARA neergelegd. De eerste reeks bevatte een aantal financiële documenten:

THIELEMANS (M.-R.), herzien door DEPOORTERE (R.). *Inventaire des archives de l'administration des postes. Première série. Documents comptables (1830-1965)*. Brussel, 1995.

De tweede reeks omvat documenten van de dienst Personeel en Algemene zaken en van zijn rechtsvoorgangers:

DEVOLDER (K.). *Inventaris van het archief van het Bestuur van de Posterijen (1894-1965), tweede reeks*. Brussel, 2006.

De Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis hebben de verzamelingen van het Museum van de Post overgenomen toen de instelling in 2003 werd opgeheven. Deze collecties bevatten niet alleen voorwerpen, maar ook archieven van het Bestuur der posterijen, waarvan de belangrijkste reeksen zijn: dienstnota's en reglementen (1830-1990); dossiers van de centrale diensten (ca. 1888-1990); dossiers over de vestiging van postkantoren per gemeente (ca. 1910-1990); dossiers over de organisatie en over de lokalen van de postkantoren (ca. 1910-1990). Deze archieven werden aan de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis overgedragen om de collecties te kunnen documenteren. Op termijn worden ze aan het Rijksarchief overgemaakt.

In 2002 heeft Belgacom een archiefbestand aan het ARA overgedragen over de activiteiten van Belgacom zelf, maar vooral over die van de rechtsvoorgangers, i.e. het Beheer van telegrafien en telefonen tot 1929 en daarna van de Regie van Telegrafie en Telefonie (RTT). Het betreft vooral documenten over de geschiedenis van de telecommunicatie in België, de buurlanden en Belgisch Congo (oorsprong van de telegraaf en de telefoon, structuur en organisatie van de sector, situatie tijdens de twee wereldoorlogen, enz.); over telegrafie- en telefonietalen en -technieken; over het beheer van het telegrafie- en telefoonverkeer in België en onze buurlanden, over de diensttelegrafie; over de directie en het personeel van het bestuur; over de internationale telegrafie- en telefonie-instellingen, -conferenties en -onderhandelingen:

DE BRUYN (O.). *Inventaire des archives de Belgacom et de ses prédécesseurs conservées aux Archives générales du Royaume 1809-2001*. Brussel, 2009.

Het ARA heeft tot slot ook documenten in bewaring van de directiecomités en de adviesorganen van het Ministerie van Verkeerswezen en zijn rechtsvoorgangers, zoals de Hoge Raad voor Vervoer (1928-1933) en de tweede afdeling van het Wetgevend Comité. Naast deze adviesorganen *stricto sensu* zijn er ook de archieven van internationale instellingen waarin vertegenwoordigers van het ministerie zitting hadden:

SIX (C.). *Inventaires des archives produites par les services décentralisés et les organes consultatifs du Ministère des Communications: Conseil supérieur des Transports. Commission centrale pour la Navigation du Rhin. Société des Nations. Commission consultative et technique des Communications et du Transit. Office national pour l'Achèvement de la Jonction Nord-Midi*. Brussel, 2009.

SIX (C.). *Inventaires des archives produites par les services décentralisés et les organes consultatifs du Ministère des Travaux publics, op. cit.*, p. 17-25.

De Rijksarchieven in de Provinciën bewaren verschillende archiefbestanden over de buitendiensten van het Ministerie van Verkeerswezen. In Antwerpen wordt een inschrijvingsregister voor emigranten bewaard dat door de zeevaartpolitie (nu scheepvaartpolitie) voor 1855 werd opgemaakt:

HOUTMAN (E.). *Overzicht van de archieven, op. cit.*, p. 309-310.

In Beveren worden eerst en vooral archiefbestanden van de diensten Scheepsbouw, Overzees vervoer, Binnenvaart, Zeevaartinspectie en Scheepsmeting voor de periode 1876-1990 bewaard (PRENEEL (M.). *Overzicht van de archieven, op. cit.*, p. 559-568). In het bijzonder voor Scheepsmeting: ASAERT (G.). *Inventaris van meetbrieven (1884-1913)*. Brussel, 1981, en *Plaatsinglijst van het archief van de Zeevaartinspectie en Scheepsmeetdienst te Antwerpen (1883-1988)*. Z.p., 1984-1989; wat de regeling van de binnenvaart betreft, is er: *Plaatsinglijst van het archief van de Dienst Regeling Binnenvaart. Bijzonder Comité België-Rijn (1946-1973)*. Z.p., 1961.

Daarnaast moeten we ook de archiefbestanden van de Waterschoutsambten van Antwerpen, Oostende en Zeebrugge voor de periode 1826-1999 vermelden. Het merendeel heeft een plaatsingslijst; cf. PRENEEL (M.). *Overzicht van de archieven, op. cit.*, p. 569-573. De archieven van het Waterschoutsambt van Oostende werden geïnventariseerd: ASAERT (G.). *Analytische inventaris van monsterrollen ter visserij (1818-1843 en 1860-1910)*. Brussel, 1986. Tot slot zijn er nog vier archiefbestanden van de afdeling Vloot van Oostende voor de periode 1931-1999, die door de buitendiensten van de Vlaamse Gemeenschap werden overgedragen. De plaatsingslijsten werden in 1999 en 2004 opgesteld; cf. PRENEEL (M.). *Op. cit.*, p. 579-582.

15.2.4. Publicaties

In de Documentatiedienst van het huidige Ministerie van Verkeer en Infrastructuur wordt de bibliotheek bewaard van het voormalige Ministerie van Openbare werken en het voormalige Ministerie van Spoorwegen, Post en Telegrafie.

Daar vindt men een uitgebreide bibliografie over zeer diverse onderwerpen, naast statistische bronnen en publicaties.

Algemene statistische werken en verwijzingen naar de budgetten van de ministeries werden al vermeld in de sectie over Openbare werken. Zie ook in de reeds vermelde studie van C. DEVOLDER (p. 15-28) voor een uitvoerige lijst met publicaties.

Annuaire du Ministère des Chemins de fer, Postes et Télégraphes pour l'année ...
Brussel, 1885-1912.

Annuaire du Ministère de la Marine, des Postes et des Télégraphes pour l'année 1913. Brussel, 1913.

Annuaire du Ministère des Chemins de fer pour l'année 1914. Brussel, 1914.

Annuaire du Ministère des Chemins de fer, Marine, Postes, Télégraphes, Téléphones et Aéronautique pour l'année Jaarboek van het Ministerie van Spoorwegen, Zeewezen, Posterijen, Telegrafen, Telefonen en Luchtvaart voor het jaar Brussel, 1926, 1927, 1929. *Annuaire du Ministère des Transports pour l'année Jaarboek van het Ministerie van Verkeerswezen voor het jaar* Z.p., 1936-1938.

Annuaire du Ministère des Communications pour l'année Jaarboek van het Ministerie van Verkeerswezen voor het jaar Brussel, 1940-1941.

Jaarboek van het personeel van het Ministerie van Verkeerswezen. Annuaire du personnel du Ministère des Communications. Brussel, 1969-1989.

Ministère des Chemins de fer, Postes et Télégraphes. Compte-rendu des opérations 1885-1923. Brussel, 1886-1924 (voortzetting van: *Chemins de fer. Rapports présentés aux Chambres législatives*, met andere woorden de jaarverslagen van de staatsspoorwegen. Zie ook de sectie over Openbare werken).

Echo's van Verkeerswezen. Échos des Communications. Brussel, 1958-.

Het Belgisch toerisme in 1952-. Le tourisme belge en 1952-. Brussel, 1953-.

Verkeer en vervoer in België. Statistische gegevens. Les transports en Belgique. Recueil de statistiques. Brussel, 1962-.

15.3. Ministerie van Verkeer en Infrastructuur (1990-2001) en FOD Mobiliteit en Transport (2001-)

15.3.1. Bibliografie

Wegwijs in de federale administratie. Deel 1. De federale ministeries, op. cit.,
p. 379-410.

Ministerie van Verkeer en Infrastructuur. Brussel, 1997 (onuitgegeven brochure).

La passion du service. Brussel, 2007.

15.3.2. Historisch overzicht

Dit departement beheert een fors afgeslankt takenpakket, zoals vastgelegd in de wet van 8 augustus 1988 tot wijziging van de bijzondere wet van 8 augustus 1980 tot hervorming van de instellingen. Het ministerie werd opgericht bij KB van 27 juni 1990 en trad in werking op 1 juli 1990. Het behandelt een aantal nationale materies, vooral dan in verband met verkeer. Een groot aantal bevoegdheden die

voordien nationaal werden opgevolgd in de Ministeries van Openbare werken en van Verkeer, werden immers aan de gewesten afgestaan.

Van belang is ook de vorming van een aantal overheidsbedrijven (wet van 21 maart 1991) waarin de Belgische Spoorwegen, Belgacom, De Post en de (nooit onder die naam tot stand gebrachte) Nationale Maatschappij der Luchtwegen werden ondergebracht (zie hierover het hoofdstuk over de parastatalen). Het departement bevatte de volgende diensten :

- Bestuur van de luchtvaart
- Bestuur van de maritieme zaken en van de scheepvaart
- Bestuur van het vervoer te land
- Bestuur van de verkeersreglementering en van de infrastructuur
- Algemene diensten

De Federale Overheidsdienst Mobiliteit en Vervoer werd op 20 november 2001 bij KB opgericht in het raam van de modernisering van de administratie (de Copernicushervorming). De FOD nam de belangrijkste bevoegdheden van het Ministerie van Verkeer en Infrastructuur over, met uitzondering van de volgende diensten :

- Dienst kwaliteit van de bouw, opgenomen in de FOD Economie, KMO, Middenstand en Energie.
- Dienst rampenschade en de dienst belast met de uitwerking van burgerlijke verdedigingsplannen, opgenomen in de FOD Binnenlandse zaken.
- Bureau voor burgerlijke verdedigingsplannen, opgenomen in het Ministerie van Landsverdediging (in 2009 is deze bevoegdheid overgenomen door de FOD Mobiliteit en Vervoer. Het bureau valt onder de rechtstreekse bevoegdheid van Secretariaat en Logistieke diensten).
- Dienst voertuigen, opgenomen in de FOD Financiën.

De FOD Mobiliteit en Vervoer heeft drie stafdiensten :

- Budget en Beheerscontrole
- Personeel en Organisatie
- Informatie- en communicatietechnologie

Deze diensten worden aangevuld met drie ondersteuningsdiensten :

- Secretariaat en Logistieke diensten
- Juridische dienst
- Interne audit

De dienst omvat ook nog vier Directoraten-generaal. Volgens het organogram is de indeling als volgt :

- Mobiliteit en Verkeersveiligheid
- Vervoer te land
- Maritiem vervoer
- Luchtvaart

15.3.3. *Archieven*

De meeste archivalische bronnen worden beheerd door de bevoegde ambtenaren. Men kan bij de respectieve diensten terecht voor verdere informatie.

15.3.4. *Publicaties*

Het departement verzorgde een aantal niet-periodieke publicaties, in de vorm van brochures. Ze bevatten onder meer statistieken over vervoer, het wegennet en het voertuigenpark. De website van het departement (www.mobiliteit.fgov.be) bevat wettelijke en reglementaire teksten, praktische informatie en cijfergegevens over elk van de grote opdrachten van het departement (weg-, water- en luchtvervoer).

16. Het voormalige Ministerie van Onderwijs en Cultuur

Jeffrey Tyssens

16.1. *Bibliografie*

De belangrijkste publicatie over de geschiedenis van het ministerie, zijn wijzigende organisatie, de dienstgewijze gedecentraliseerde diensten en de adviesorganen is ongetwijfeld:

VAN DER CRUYSSSEN (C.). *Het Ministerie van Onderwijs en Cultuur (1878-1884, 1907-1991). Deel I. Organisatie*. Brussel, 1995.

Andere publicaties kunnen opgespoord worden via:

DEPAEPE (M.), DE VROEDE (M.), LORY (J.), SIMON (F.) e.a. *Bibliografie van de bronnen voor de geschiedenis van het voorschools, lager, normaal- en buitengewoon onderwijs in België, 1830-1959*. Gent, 1991.

DE VROEDE (M.), LORY (J.), SIMON (F.) e.a. *Bibliografie van de geschiedenis van het voorschools, lager, normaal- en buitengewoon onderwijs in België, 1774-1986*. Leuven, 1988.

16.2. *Historisch overzicht*

Vanaf de onafhankelijkheid tot 1840 kwamen de bevoegdheden inzake onderwijs, wetenschappen, letteren en schone kunsten toe aan het Ministerie van Binnenlandse zaken. Van 18 april 1840 tot 13 april 1841 werd deze competentie op aanzetten van Charles Rogier overgeheveld naar de portefeuille Openbare werken die hij dan beheerde, maar meteen daarna werden de bewuste materies weer ondergebracht bij Binnenlandse zaken waar zij zouden blijven tot 1878. De liberale regering geleid door Frère-Orban innoveerde in dat bewuste jaar door op 19 juni 1878 een gespecialiseerd Ministerie van Openbaar onderwijs op te richten. De bevoegdheden werden gedefinieerd door het KB van 26 november 1878 (dat nog geen culturele materies aan het departement toeweest). Wanneer de katholieke partij de parlementsverkiezingen van 10 juni 1884 glansrijk won en een

homogene regering kon vormen, werd het omstreden ministerie meteen afgeschaft (reeds op 16 juni). De zuiver educatieve competenties werden overgeheveld naar het departement van oorsprong, dat werd omgedoopt tot Ministerie van Binnenlandse zaken en Openbaar onderwijs. De bevoegdheden inzake wetenschappen, letteren en schone kunsten verhuisden voorlopig naar het Ministerie van Landbouw, Nijverheid en Openbare werken, tot zij op 26 augustus 1888 weer naar Binnenlandse zaken en Openbaar onderwijs werden toegeschoven. Op 18 juni 1895 kwam het pakket schone kunsten weer bij Landbouw en Openbare werken terecht. Een zekere concentratie van deze educatieve en culturele bevoegdheden in een gespecialiseerd ministerie werd pas weer doorgevoerd op 2 mei 1907 met de oprichting van het Ministerie van Wetenschappen en Kunsten (dat men kost wat kost niet met de symbolische naam “Openbaar onderwijs” wilde tooien). De interne organisatie van het departement onderging nog wel wat wijzigingen in de daaropvolgende jaren, maar het verloor geen van deze competenties (voor de organogrammen verwijs ik naar het boek van Christine Van der Cruyssen, zie de bibliografie bij dit onderdeel). De bevoegdheden inzake technisch onderwijs, landbouwonderwijs en andere specifieke opleidingstypes werden nooit bij deze educatieve bevoegdheidspakketten ingedeeld, ook niet in de periode 1878-1884. Zij ressorteerden zowat steeds onder de aanverwante diensten van het Ministerie van Binnenlandse zaken en vervolgens onder de “technische” ministeries die er vanaf de jaren 1880 van werden afgesplitst. Het betreft in hoofdzaak de departementen Landbouw, Industrie en Arbeid, tenslotte ook Economische zaken.

Een “echt” Ministerie van Openbaar onderwijs werd pas weer opgericht door het KB van 17 december 1932 (dit was een liberale eis na de schoolpolitiek geladen verkiezingen van november). Voor de eerste maal werd geprobeerd om meteen ook de bevoegdheden inzake technisch en agrarisch onderwijs naar het herdoopte departement over te hevelen, maar dat lukte slechts zeer gedeeltelijk. De desbetreffende bevoegdheden werden nu immers gedeeld met de departementen van herkomst, enerzijds Landbouw, anderzijds Nijverheid en Arbeid (tot in 1934 deze “halve” bevoegdheid inzake technisch onderwijs werden overgedragen aan Economische zaken). Deze laatste behielden een technische bevoegdheid (waaronder de inspectie), terwijl enkel administratieve bevoegdheden (zoals de subsidiëring) naar Openbaar onderwijs gingen. De coördinatie moest worden verzorgd door een interministerieel comité dat door de minister van Openbaar onderwijs werd voorgezeten en dat het gezag uitoefende over de Dienst van het technisch onderwijs van hetzelfde departement. Deze bevoegdheidsdeling leidde op korte tijd naar een administratief imbroglio, wat de roep op een werkelijke bevoegdhedenconcentratie natuurlijk versterkte. De verklaring voor deze constructie was louter politiek: de katholieke partij wilde de steevast liberale of socialistische minister van Openbaar onderwijs geen alomvattende competentie over het veld toestaan. Een quasi volledige concentratie kwam er dan ook maar pas met het besluit van de Regent van 8 januari 1946, niet toevallig op het moment dat de CVP in de oppositie was gestapt. Daarmee was de bevoegdhedenproblematiek evenwel nog niet afgehandeld. Het departement Openbaar onderwijs moest immers ook de bevoegdheid over de scholenbouw van het rijk delen met het Ministerie van Openbare werken. Ook hier was bevoegdheidsdeling synoniem met wanorde. De diverse stappen naar een eigen dienst voor schoolgebouwen die in de loop van de

jaren 1950 werden genomen, bleken overigens niet echt te leiden naar een duidelijke toewijzing van een unilaterale bevoegdheid van het departement. Zo werd de Dienst der gebouwen zeker niet altijd in de organogrammen van het ministerie opgenomen.

In 1960 werd de naam van het departement veranderd in Ministerie van Nationale opvoeding en Cultuur. Daarmee werd aangegeven dat het culturele luik meer nadruk zou krijgen dan in het verleden. Parallel werd ook een eerste stap gezet naar een taalgebonden opdeling van het departement. Dat was een vrij delicate zaak. De eerste concrete plannen inzake de splitsing van het departement Openbaar onderwijs in een Nederlandstalig en een Franstalig ministerie werden geformuleerd in de winter 1939-1940, maar zij lokten zoveel misbaar uit dat ze bijna leidden tot de val van de regering. Na het herdopen van het departement in 1960 werd echter begonnen met de opdeling volgens taalrol, eerst van enkele minder belangrijke diensten, vanaf 1963 – parallel met de evolutie van de taalwetgeving – in steeds essentiëlere onderdelen van de administratie. Op 28 juli 1967 werd uiteindelijk het KB getekend waarmee het departement uitdrukkelijk zou worden opgedeeld naar taalregime. Met het KB van 25 september 1969 werd nog een stap verder gezet door het ministerie eenvoudigweg te splitsen in een Ministerie van Nationale opvoeding en Nederlandse cultuur en een Ministère de l'Éducation nationale et de la Culture française, waarvoor aparte ministers werden aangesteld. Aanvankelijk hadden de twee ministeries een zelfde organieke structuur, maar na verloop begonnen er zich, zoals te verwachten, enige verschillen te vertonen.

De eerste stappen van de staatshervorming hadden een belangrijke impact op deze departementen. Indien het overgrote deel van het onderwijs in 1970 voornog uit het pakket van gecommunautariseerde materies werd gelicht, dan werden de culturele materies wel degelijk toegeschoven aan de Cultuurraden van de respectieve gemeenschappen (deze bevoegdhedentransfer werd geregeld door de wetten van 3 en 21 juli 1971). De uitvoerende macht bleef echter berusten bij de nationale regering (meer bepaald bij de ministercomités voor gemeenschapsaangelegenheden). In een tweede fase, meer bepaald met de bijzondere wet van 8 augustus 1980, kwam de cultuurbegroting volledig terecht in de dotatie aan de gemeenschappen, werd het kunstonderwijs nu ook een gemeenschapsmaterie en bovendien kon de voor Cultuur bevoegde minister – zoals de andere leden van de gemeenschapsexecutieven – niet langer tot de nationale regering behoren. De quasi volledige communautarisering van het onderwijs werd echter pas doorgevoerd met de wijziging van het grondwetsartikel 59*bis* op 15 juli 1988, een communautarisering die overigens gepaard ging met een grondige herziening van het artikel 17 en met het voorzien van bevoegdheden voor het Arbitragehof inzake de bescherming van de in dat laatste artikel geëxpliciteerde rechten inzake onderwijs. De officiële overdracht vond plaats op 16 januari 1989. De grondwetsherziening van 1988 behield slechts drie bevoegdheden op het federaal niveau: het vastleggen van de schoolplicht, de bepaling van de minimumvoorwaarden voor diploma's, het pensioenregime van het personeel.

Voor de verdere institutionele evolutie inzake onderwijs verwijzen we naar het hoofdstuk over de instellingen van de gewesten en de gemeenschappen.

16.3. Archieven

De grote brand die het Ministerie van Openbaar onderwijs in 1947 in de as legde, heeft het grootste deel van de archieven van het departement vernietigd. Wat dus nog beschikbaar is, is vrij fragmentarisch en hoogst onvolledig, een situatie die overigens in de hand wordt gewerkt door de hoger beschreven bevoegdheidsverdeling wat de diverse onderwijsvormen betreft. Dit materiaal werd gaandeweg van inventarissen voorzien.

Inzake de Administratie schone kunsten en het Bestuur hoger onderwijs waren enige belangrijke archieven gedeponereerd in het Algemeen Rijksarchief (ARA), die naderhand door een "nieuw fonds", met dossiers van na 1947, zijn aangevuld. Daaraan kunnen ook de recenter gedeponereerde archieven van het latere Hoofdbestuur hoger onderwijs worden toegevoegd. Verder werden in het ARA nog stortingingen verricht van archieven afkomstig van de administratie der internationale culturele betrekkingen, de internationale wetenschappelijke activiteiten voor de jaren 1970, de beursstudenten van de Raad van Europa, de Afdeling jeugd en sport. Het ARA bewaart voor de 19e en 20e eeuw uitvoerige collecties koninklijke en ministeriële besluiten aangaande het middelbaar en het hoger onderwijs. Die kunnen nuttig worden aangevuld met het kleine archief van het Comité van Wetgeving van het Ministerie van Binnenlandse zaken voor de eeuwwisseling 19e-20e eeuw. Het ARA bewaart een stuk archief van het Nationaal Fonds voor de Studiebeurzen voor de jaren 1960 en heeft ook de papieren voor de jaren 1970 en 1980 van de in 1964 gestichte Nederlandstalige Raad voor het Rijksonderwijs. Het RA Beveren heeft inspectiedossiers voor het lager onderwijs vanaf 1944 in bewaring. Voor het Technisch Onderwijs vormt het fonds Hogere Raad voor het technisch onderwijs, bewaard in het ARA, een bijzonder belangrijke bron, ook al gaat het slechts om minder dan 2 strekkende meter. Voor de oorlogsjaren, zijn een beperkt aantal subsidiedossiers bewaard van de toenmalige Directie technisch onderwijs. Het RA Beveren bewaart archief voor het zeevisserijonderwijs vanaf 1926. In het archief van het Mijnwezen, eveneens bewaard in deze instelling, bevinden er zich ook enige dossiers over het technisch onderwijs. In het ARA wordt van het Ministerie van Binnenlandse zaken archief bewaard van de administratie van bewaarscholen, lager onderwijs en van het daaraan verbonden normaalonderwijs voor de periode 1846-1912.

Volgende inventarissen ontsluiten voormelde bescheiden :

COSEMANS (A.), DE BOCK-DOEHAERD (R.). *Enseignement supérieur*. Brussel, 1988.
VLEESCHOUWERS (C.), POLART (M.-T.). *Ministère de l'Intérieur. Enseignement gardien, primaire et normal. Registres*. Brussel, 1994.

DE BOCK-DOEHAERD (R.), herzien en aangevuld door DEPOORTERE (R.). *Inventaire des archives de l'administration de l'enseignement supérieur. Nouveau fonds (1831-1953)*. Brussel, 1995.

Ministère de l'Instruction publique. Inventaire des arrêtés royaux et ministériels concernant l'administration de l'enseignement supérieur (1831-1898). Brussel, 1995.

Ministère de l'Instruction publique. Inventaire des arrêtés royaux et ministériels concernant l'enseignement moyen (1830-1928). Brussel, 1995.

- VAN DER CRUYSSSEN (C.). *Inventaris van het archief van de Nederlandstalige Nationale Raad voor het Rijksonderwijs (1964), 1970-1987*. Brussel, 1996.
- POLART (M.-T.). *Inventaire des archives du Conseil supérieur de l'Enseignement technique (1874-1941)*. Brussel, 1996.
- THERRY (M.). *Koninklijke, Ministeriële en andere Besluiten voorbereid door het Bestuur van het Hoger Onderwijs, Wetenschappen en Letteren (1900-1922) enz.* Brussel, 1997.
- LELOUP (G.). *Plaatsingslijst van het archief van de afdeling Jeugd en Sport van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. Overdracht 2005 (1962-2005)*. Brussel, 2005.
- DROSSENS (P.), DE SMET (S.), VAN HAECHE (L.), WAUTERS (S.). *Inventaris van het archief van de directie Technisch Onderwijs*. Brussel, 2006.
- IDEM. *Inventaris van het archief van het bestuur Hoger Onderwijs en Wetenschappelijk Onderzoek*. Brussel, 2006.
- DE SMET (S.). *Inventaris van het archief van de Inspectie Basisonderwijs en zijn rechtsvoorgangers. Overdracht 2005 (1944-1998)*. Beveren, 2006.
- DROSSENS (P.), VAN HAECHE (L.). *Inventaris van het archief van de Algemene Diensten Onderwijs en Zeevisserijonderwijs (1926-1990)*. Brussel, ter perse.

De archieven van de Koninklijke Bibliotheek en van de Rijksuniversiteit Gent, beide instellingen die onder het bewuste ministerie ressorteerden, werden geïnventariseerd:

- VLEESCHOUWERS (C.). *Inventaris van het archief van de Koninklijke Bibliotheek Albert I*. Brussel, 1979.
- SIMON-VAN DER MEERSCH (A.-M.). *Inventaris van het archief van de Rijksuniversiteit te Gent (1817-1975)*. Brussel, 1978 (Bijlagen: Gent, 1980).

Gegevens over de rol van de ministers en hun kabinetten kunnen worden teruggevonden in de privé papieren van politici of topambtenaren. Rijk zijn de persoonlijke papieren van Camille Huysmans (minister van Wetenschappen en Kunsten van 1925 tot 1927, van Openbaar onderwijs van 1947 tot 1949), bewaard in het AMVC-Letterenhuis. De papieren van Jules Destrée (minister 1919-1921), een kleine collectie die consulteerbaar is in het ARA, blijken in feite niet veel meer te zijn dan enige kabinetsdossiers van Destrée zelf en kennelijk ook enkele dossiers die werden geërfd van zijn katholieke voorganger Alphonse Harmignie (1918-1919). Kabinetsdossiers zijn ook terug te vinden in de privépapieren van Gaston Colenbunders, kabinetschef van meerdere socialistische ministers in de jaren 1970, die zijn gedeponneerd in het AMSAB-ISG. Het zeer uitgebreide archief van het kabinet van CVP-onderwijsminister Daniël Coens (minister 1981-1992) bevindt zich in KADOC. Het ARA bewaart verder de papieren van Marcel Nyns, secretaris-generaal van het departement in de jaren 1930 en tijdens de Tweede Wereldoorlog, archief ontsloten door:

- THIELEMANS (M.-R.), VLEESCHOUWERS (C.). *Inventaire des archives de Marcel Nyns*. Brussel, 1996.

16.4. Publicaties

- Bulletin administratif du Ministère de l'Instruction publique.* Brussel, 1878-1884.
- Bulletin du Ministère de l'Intérieur et de l'Instruction publique.* Brussel, 1884-1907.
- Bulletin du Ministère des Sciences et des Arts – Mededelingen van het Ministerie van Wetenschappen en Kunsten.* Brussel, 1907-1932.
- Bulletin du Ministère de l'Instruction publique – Mededelingen van het Ministerie van Openbaar onderwijs.* Brussel, 1933-1960.
- Documentatie – Documentation.* Brussel, 1950-?.
- Cahiers JEB – Jeunesse. Education populaire. Bibliothèques publiques.* Brussel, 1957-.
- Bladen van het Ministerie van Nationale opvoeding en Cultuur.* Brussel, 1959-1961.
- Wekelijkse tijdingen van het Ministerie van Nationale opvoeding en Cultuur.* Brussel, 1961-1970.
- Jaarverslag van het Ministerie van Nationale opvoeding en Cultuur – Rapport annuel du Ministère de l'Education nationale et de la Culture.* Brussel, 1961-1966.
- Bulletin du Ministère de l'Education nationale et de la Culture – Bulletin van het Ministerie van Nationale opvoeding en Cultuur.* Brussel, 1961-1969.
- Informatieblad – Information.* Brussel, 1966-?.
- Open deur. Tijdschrift van het Ministerie van Nederlandse cultuur.* Brussel, 1969-.
- Bulletin van het Ministerie van Nationale opvoeding en Nederlandse Cultuur.* Brussel, 1969-? (Franse uitgave: *Bulletin du Ministère de l'Education nationale et de la Culture française.* Brussel, 1969-?).
- Ministère de l'Education nationale. Revue.* Brussel, 1984-?.
- Informatieblad van het Ministerie van Nationale opvoeding.* Brussel, 1966-1989.
- Bijzonder uitgebreide informatie kan worden teruggevonden in de *Rapports triennaux – Driejaarlijkse verslagen* over de grote sectoren van het onderwijs (lager, middelbaar en hoger). Deze rapportering aan de kamers was gewoonlijk voorzien door de organieke wet die de desbetreffende onderwijstak regelde. In de 19^e eeuw verschenen deze rapporten regelmatig, maar in het begin van de 20^e eeuw kwam er duidelijk de klad in. Er kwamen onderbrekingen en na de Eerste Wereldoorlog viel de publicatie stil. Na de Tweede Wereldoorlog werd er korte tijd weer aangeknoopt met de traditie door de publicatie van een nieuwe reeks, die alle niveaus en types samen behandelde.
- Rapport triennal sur l'état de l'enseignement moyen en Belgique, présenté aux Chambres législatives.* Brussel, 1830-1911 (met onderbrekingen).
- Rapport triennal sur la situation de l'instruction primaire en Belgique, présenté aux Chambres législatives.* Brussel, 1843-1929 (met onderbrekingen).
- Situation de l'enseignement supérieur donné aux frais de l'Etat. Rapport triennal présenté aux Chambres législatives.* Brussel, 1849-1924 (met onderbrekingen).
- Rapports triennaux – Driejaarlijkse verslagen.* Brussel, 1945-1953.
- Voor het technisch onderwijs verschenen er op het einde van de 19e en in het begin van de 20e eeuw enkele rapporten, niet onder auspiciën van Binnenlandse zaken of Wetenschappen en Kunsten evenwel, maar wel door toedoen van het Ministerie van Nijverheid en Arbeid. Ook voor het landbouwonderwijs werden dergelijke verslagen geproduceerd door het bevoegde ministerie (we vermelden

deze publicaties hier, hoewel ze formeel werden voortgebracht door andere ministeries die deze materie onder hun bevoegdheid hadden):

Rapport sur la situation de l'enseignement industriel et professionnel en Belgique présenté aux Chambres législatives par M. le Ministre de l'Industrie et du Travail. Brussel, 1884-1910.

Situation de l'enseignement (vétérinaire et) agricole: rapport triennal présenté aux Chambres législatives par le ministre de l'Agriculture et des Travaux publics. Brussel, 1870-1923 (met onderbrekingen).

De opeenvolgende ministeries van onderwijs verzorgden diverse publicaties met statistische reeksen, met nogal wat variatie in de titel van eenzelfde reeks:

Statistisch jaarboek van het onderwijs. Brussel, 1956-1992 (variante titel: *Statistieken Nederlandstalig onderwijs in België*, 1973-1976).

Statistische informatiebrochure. Brussel, 1989-.

Annuaire statistique de l'enseignement. Brussel, 1956-1972.

Etudes et documents de la direction générale de l'organisation des études. Brussel, 1973-1988.

Communauté Française. Ministère de l'Education, de la Recherche et de la Formation. Annuaire statistique. Brussel, 1988-1994.

Vanaf het begin van de 20e eeuw tot medio jaren 1950 verschenen uitstekende publicaties van wetteksten, voorbereidende stukken, koninklijke besluiten en rondzendbrieven, telkens voorzien van al dan niet omstandige commentaren. Zo kwamen er in de eerste jaren van de 20e eeuw publicaties over het middelbaar onderwijs op de markt van de hand van Louis De San. De meest consistente en gezaghebbende reeks, die niet alleen alle onderwijstypes behandelt maar ook frequent geactualiseerde heruitgaven bevat, werd verzorgd door Léon Bauwens, topambtenaar op het departement, hierin soms bijgestaan door andere specialisten.

16.5. Bronnenpublicaties

Het Algemeen Rijksarchief publiceerde een reeks statistieken omtrent het lager onderwijs voor de periode 1830-1992:

MINTEN (L.), DEPAEPE (M.), M. DE VROEDE (M.) e.a. *Les statistiques de l'enseignement en Belgique.* Brussel, 1991-1996, 5 dln.

17. Het voormalige Ministerie van Koloniën

Patricia Van den Eeckhout en Guy Vanthemsche

17.1. Bibliografie

VAN HOVE (J.). *Histoire du Ministère des Colonies.* Brussel, 1968.

LUTUMBA-LU-VILU NA WUNDU. *Histoire du Zaïre. L'administration centrale du Ministère belge des Colonies 1908-1940.* Kinshasa, 1972.

17.2. *Historisch overzicht*

Door de wet van 18 oktober 1908 werd de Onafhankelijke Congostaat een Belgische kolonie. Het KB van 30 oktober 1908 richtte het Ministerie van Koloniën op. Het bestond uit de volgende diensten:

- Algemeen bestuur van justitie en openbaar onderwijs
- Algemeen bestuur van binnenlandse zaken
- Algemeen bestuur van financiën
- Algemeen bestuur van nijverheid en handel

Het KB van 25 januari 1910 voegde hieraan een Algemeen bestuur van landbouw toe. In het kader van een administratieve decentralisatie werden de bevoegdheden, ingevolge het KB van 28 juli 1914, over een groter aantal besturen verspreid:

- Bestuur van rechtswezen en inlandse staatkunde
- Bestuur van staatkunde en bestuurlijke zaken
- Bestuur van financiën
- Bestuur van nijverheid en handel
- Bestuur van openbare werken en verkeerswezen
- Bestuur van erediensten en openbaar onderwijs
- Bestuur van landbouw

Het KB van 31 mei 1928 schroefde deze decentralisatie enigszins terug en introduceerde een Algemeen bestuur der economische zaken terwijl aan het Algemeen bestuur der inlandse zaken, de volksgezondheid werd toegevoegd. Daarmee werd de administratieve evolutie van het moederland bijgebeeld: wat daar doordrong in de titulatuur van een ministerie, drong hier door in de benaming van een algemeen bestuur. Ook voor de naoorlogse periode kan deze analogie worden vastgesteld.

Het besluit van de Regent van 21 december 1946 voerde een sterke centralisatie door. Het departement telde slechts drie algemene directies meer:

- Algemene directie van politieke, administratieve, gerechtelijke, sociale en geneeskundige zaken
- Algemene directie van economische zaken en landbouw
- Algemene directie van begroting, controle en financiën

Een dergelijke centralisatie bleek de werking van de administratie te belemmeren. Het besluit van de regent van 31 maart 1949 bracht weer een reorganisatie teweeg. Het ministerie bestond nu uit de volgende afdelingen:

- Algemene directie der politieke, administratieve, gerechtelijke en geneeskundige zaken
- Algemene directie van economische en sociale zaken, landbouw en kolonisatie
- Directie van bestuur van de economische en sociale politiek
- Directie van bestuur van de landbouw en de kolonisatie, van de handel en de voorraden
- Algemene directie der financiën

Met het KB van 25 januari 1952 kreeg het departement de organisatie die het tot de onafhankelijkheid zou behouden:

- Algemene directie van politieke, administratieve, gerechtelijke en geneeskundige zaken
- Algemene directie van inlandse zaken, onderwijs, wetenschappelijke bedrijvigheid en erediensten
- Algemene directie van domein en kadaster, openbare werken en verkeerswezen, voorraden
- Algemene directie van landbouw en kolonisatie, economische studies, handel, arbeid en sociale zekerheid
- Algemene directie van financiën

Op 18 augustus 1958 werd het Ministerie van Koloniën herdoopt tot Ministerie van Belgisch-Congo en Ruanda-Urundi. Op 23 juni 1960, enkele dagen voor Congo onafhankelijk werd, kreeg dit departement de naam van Ministerie van Afrikaanse zaken. De structuur vastgelegd in 1952 bleef behouden. Uiteindelijk werd ook dit ministerie op 1 augustus 1962 afgeschaft.

17.3. Archieven

Het archief van het Ministerie van Koloniën en zijn opvolgers wordt bewaard in het “Afrikaans archief” van het Ministerie van Buitenlandse zaken (zie hoger, bij deze FOD). Wat de raadpleegbaarheid betreft, gelden dezelfde regels. Hoewel een aanzienlijk deel van het archief van de Onafhankelijke Congostaat op bevel van koning Leopold II werd vernietigd, bezit het “Afrikaans archief” nog tal van documenten die op de jaren 1885-1908 betrekking hebben.

Als introductie op het “Afrikaans Archief” raadplege men:

LEGROS (H.), KEIM (C.A.). Guide to African archives in Belgium, in *History in Africa*, 1996, p. 401-409.

PEEMANS (F.). Les archives du ministère des Affaires étrangères et de l'ancien ministère des Colonies, in TALLIER (P.-A.), BOIJEN (R.), eds. *La Belgique et la Première Guerre mondiale. Etat des sources – Etat de la recherche*. Brussel, 2002, p. 69-75.

ROSS (R.). The Archives Africaines in Brussels, in *Itinerario*, 1984, p. 40-44.

VAN GRIEKEN-TAVERNIERS (M.). Archives, in *Livre blanc de l'Académie royale des Sciences d'Outre-mer*. Brussel, 1962, dl. I, p. 57-69.

VAN GRIEKEN-TAVERNIERS (M.). L'histoire de l'Etat Indépendant du Congo et les archives du Ministère du Congo belge et du Ruanda-Urundi, in *ABB*, 1959, p. 3-12.

Een algemeen overzicht van de bestanden die toen beschikbaar waren, vindt men bij:

VAN GRIEKEN (E.), VAN GRIEKEN-TAVERNIERS (M.). *Les archives inventoriées au Ministère des Colonies*. Brussel, 1958.

Een recenter en uitvoeriger overzicht is:

VAN GRIEKEN-TAVERNIERS (M.). *La colonisation belge en Afrique centrale. Guide des Archives Africaines du Ministère des Affaires africaines 1885-1962*. Brussel, 1981.

Supplément au Guide des Archives Africaines du Ministère des Affaires étrangères 1885-1962. Z.p., z.j.

Hoewel deze gids zeker geen gedetailleerde inventaris vormt, biedt hij toch een bruikbaar overzicht van de bestanden die het "Afrikaans Archief" bezit, met uitzondering evenwel van de reeksen die jonger zijn dan vijftig jaar. In zijn overzicht van de archiefbestanden weerspiegelt deze gids de administratieve structuur van het ministerie in 1962. Per algemene directie, directie, enz. somt hij niet enkel de bewaarde reeksen op, doch hij schetst tevens de geschiedenis en de bevoegdheden van de betrokken diensten.

Voor een aantal onderdelen van dit archief zijn er gedetailleerde inventarissen:

VANDEWOUDE (E.). Les archives du personnel d'Afrique de 1877 à 1918, in *Koninklijk Belgisch Koloniaal Instituut. Bulletin der zittingen*, 1954, p. 615-651.

VAN GRIEKEN-TAVERNIERS (M.). *Inventaire des archives des Affaires étrangères de l'Etat Indépendant du Congo et du Ministère des Colonies. 1885-1914*. Brussel, 1955.

Aangezien de veelzijdigheid van de activiteiten van het Ministerie van Koloniën wordt weerspiegeld in de nagelaten archieven, is het onmogelijk hier in kort bestek een overzicht te geven van de rijkdom die dit archief herbergt. Vermelden we slechts een aantal belangwekkende reeksen, met name documenten met betrekking tot de openbare gezondheid, de militaire aangelegenheden, de administratieve organisatie, buitenlandse zaken, inwijking, lokale arbeidskrachten, katholieke en protestantse missies, instituten voor de opleiding van koloniale ambtenaren, documenten aangaande openbare werken, verkeerswezen, telecommunicatie, financiën, personeel, tropische teelten evenals de archieven afkomstig van de cartografische dienst, de koloniale tuin en het Koloniaal bureau dat belast was met de economische documentatie.

Het "Afrikaans archief" bewaart daarnaast het historisch archief van het Koninklijk Belgisch Koloniaal Instituut. In de schoot van de commissie geschiedenis van deze instelling had men tal van documenten verzameld met het oog op het schrijven van de Congolese geschiedenis. Voor een inleiding op een inventaris van deze documenten verwijzen we naar:

VAN GRIEKEN (E.), VAN GRIEKEN-TAVERNIERS (M.). *La Commission d'histoire du Congo et les Archives historiques de l'Institut royal colonial belge*. Brussel, 1958.

Deze documenten vormden het onderwerp van diverse artikelen die door de leden van de commissie geschiedenis van de Koninklijke Academie voor Koloniale Wetenschappen in de *Mededelingen der zittingen* werden gepubliceerd. De bovenstaande bijdrage somt al deze artikelen op.

De archieven van de diensten van het gouvernement-generaal in Congo zelf werden bij de dekolonisatie overgebracht naar België. Pas onlangs werd werk gemaakt van een gedetailleerde inventarisering; die activiteit is momenteel nog

aan de gang. Die enorme massa documenten levert een schat aan gegevens over alle domeinen van het plaatselijke koloniale bestuur.

In het “Afrikaans archief” treft men eveneens documenten aan afkomstig van de Duitse administratie van Ruanda-Urundi. Noteren we ook de aanwezigheid van (al dan niet gemicrofilmde) etnografische studies die voor het bepalen van de Belgische politiek met betrekking tot de inlandse zaken werden opgesteld. Tot slot kunnen de microfilms worden vermeld, afkomstig van het Britse, Duitse en Amerikaanse Ministerie van Buitenlandse zaken. De personeelsdossiers bevinden zich op het Ministerie van Buitenlandse zaken. Men bewaart er ook een in 1896 ingebonden bundeling van *Les actes diplomatiques de l'Etat Indépendant du Congo et les lois belges se rapportant à l'Etat du Congo* die betrekking hebben op de periode 1884-1894. Voor een kort overzicht van de privépapieren verwijzen we naar het hoofdstuk in dit boek waarin de archieven van privépersonen worden behandeld.

Eind 2008 is het Algemeen Rijksarchief gestart met een *Gids van de bronnen voor de geschiedenis van Belgisch Congo en Ruanda-Urundi*. Uiteraard zullen de bronnen van het vroegere Ministerie van Koloniën daarin een belangrijke plaats innemen.

17.4. Publicaties

In volgende verzamelingen van wetten en besluiten namen we ook de uitgaven op die niet door het Ministerie van Koloniën werden gepubliceerd:
Bulletin officiel de l'Etat indépendant du Congo. Brussel, 1885-1908.

Publiceert wetten en besluiten. Aangevuld door *Document II* en *Document III* (zie hieronder, bij 17.5).

Bulletin officiel du Congo belge. Ambtelijk blad van Belgisch-Congo. Brussel, 1908-1959.

Publiceert wetten en besluiten. In bijlage verschijnen procesakten en vennootschapsakten.

Bulletin administratif du Congo belge. Bestuursblad van Belgisch-Congo. Boma, 1912-1959.

Neemt wetten, decreten, besluiten, ordonnances en beslissingen op. Bevat eveneens vonnissen, aanbestedingen en dagvaardingen.

Etat indépendant du Congo. Gouvernement local. Supplément contenant les ordonnances, arrêtés, circulaires, instructions et ordres de service. Boma, 1895.

Etat indépendant du Congo. Gouvernement local. Recueil mensuel des ordonnances, arrêtés, circulaires, instructions et ordres de service. Boma, 1896-1908.

“Ordonnances” valt uit de titel weg in 1908.

Congo belge. Gouvernement local. Recueil mensuel des ordonnances, circulaires, instructions et ordres de service. Boma, 1908-1910.

Congo belge. Gouvernement local. Recueil bimensuel des ordonnances, circulaires, instructions et ordres de service. Boma, 1911-1912.

Congo belge. Gouvernement local. Recueil mensuel des circulaires, instructions et ordres de service. Boma, 1913-1934.

- Congo belge. Journal officiel du Vice-Gouvernement général du Katanga. Staatsblad.* Elisabethstad, 1911-1912.
- Congo belge. Journal administratif du Vice-Gouvernement général du Katanga. Belgisch Congo. Bestuurlijk blad van het Onder Algemeen Bewind Katanga.* Elisabethstad, 1912-1922.
- Congo belge. Journal administratif de la Province du Katanga. Belgisch Congo. Bestuurlijk blad der Provincie Katanga.* Elisabethstad, 1923-1927.
Bevat verordeningen, statistieken, vergunningen, vonnissen.
- Bulletin officiel du Ruanda-Urundi. Ambtelijk blad van Ruanda-Urundi.* Usumbura, 1924-1962.
Publiceert besluiten, decreten, ordonnanties, reglementen en vennootschapsakten.
- Recueil usuel de la législation de l'Etat indépendant du Congo.* Brussel, 1876-1911.
- STROUVENS (L.), PIRON (P.). *Codes et lois du Congo belge.* Brussel-Leopoldstad, 1948.
- PIRON (P.), DEVOS (J.). *Codes et lois du Congo belge. Wetboeken en wetten van Belgisch-Kongo.* Brussel-Leopoldstad, 1954, met supplement; 1959, met supplement; 1960.
- PIRON (P.), DEVOS (J.). *Répertoire périodique de la législation coloniale belge. Codes et lois du Congo belge 1953/1954-1957.* Brussel-Leopoldstad, 1955-1958.
- Annuaire de l'Etat indépendant du Congo.* Brussel, 1903-1909.
- Annuaire officiel du Ministère des Colonies. Ministerie van Koloniën. Officieel jaarboek.* Brussel, 1910-1960.
Publiceert lijsten van personeelsleden en organogrammen. Besteedt aandacht aan de statuten en de werking van stichtingen, commissies, verenigingen, instituten, enz. Men treft er eveneens lijsten aan van koloniale maatschappijen en personen die in de kolonie actief waren.
- Statistique du commerce extérieur du Congo belge pendant les années 1911-1939. Statistiek van de buitenlandse handel van Belgisch-Congo over de jaren 1911-1939.* Brussel, 1912-1940.
- Statistique du commerce extérieur du Congo belge et du Ruanda-Urundi. Statistiek van de buitenlandse handel van Belgisch-Congo en Ruanda-Urundi 1940-1949.* Brussel, 1941-1950.
- Statistique du commerce extérieur de l'Union douanière du Congo belge et du Ruanda-Urundi. Statistiek van de buitenlandse handel van de Tohnie Belgisch-Congo en Ruanda-Urundi 1950-1958.* Brussel, 1951-1959.
- Conseil Colonial 1908/1909-1959.* Brussel, 1909-1960.
- Renseignements de l'Office colonial.* Brussel, 1907-1928.
- Bulletin de l'Office colonial.* Brussel, 1928-1940.
Publiceert statistieken en rapporten die handelen over de koloniale economie in het algemeen en de handel en de industrie in het bijzonder.
- Rapport sur l'administration de la colonie du Congo belge pendant l'année ... Verslag over het bestuur van de kolonie Belgisch-Congo gedurende het jaar ... 1927-1957.* Brussel, 1928-1958.
- Rapport sur l'administration belge du Ruanda-Urundi pendant l'année ... présenté aux Chambres par le Ministre des Colonies. Verslag over het Belgisch bestuur van Ruanda-Urundi gedurende het jaar ... bij de Wetgevende kamers ingediend*

door de Minister van koloniën 1939/44 en 1945/46. Brussel, 1947-1948. Voorafgegaan door:

Rapport présenté par le gouvernement belge au Conseil de la Société des Nations au sujet de l'administration du Ruanda-Urundi 1924-1938. Brussel, 1925-1939 en gevolgd door: *Rapport soumis par le gouvernement belge à l'Assemblée générale des Nations Unies au sujet de l'administration du Ruanda-Urundi 1947-1960.* Brussel, 1948-1961.

La situation économique du Congo belge en 1951-1954. De economische toestand van Belgisch-Congo 1951-1954. Brussel, 1952-1955.

La situation économique du Congo belge et du Ruanda-Urundi 1955-1960. De economische toestand van Belgisch-Congo en Ruanda-Urundi 1955-1960. Brussel, 1956-1961.

De directie die zich inliet met de landbouw was zeer actief en publiceerde tal van monografieën die de landbouw in het algemeen, de teelt van bepaalde gewassen of het kweken van vee behandelden. Er werden ook regelmatig rapporten uitgegeven van missies die naar de kolonie werden ondernomen. Vele van deze studies, monografieën, enz. werden afgedrukt in:

Landbouwkundig tijdschrift voor Belgisch-Congo. Bulletin agricole du Congo belge. Brussel, 1910-1961.

Door het Koloniaal bureau werden eveneens tal van monografieën uitgegeven betreffende economische en commerciële aangelegenheden.

Bulletin militaire, publié l'Etat-Major de la Force Publique. Leopoldstad, 1942-1960.

17.5. Bronnenpublicaties

Door het Ministerie van Koloniën werden een aantal bronnenuitgaven gerealiseerd, bijvoorbeeld:

Notes et documents relatifs à la politique des chemins de fer en Afrique tropicale. Brussel, 1914.

Correspondance diplomatique et politique relative à la guerre en Afrique. Rapport du Haut commandement. Violation des lois de la guerre par l'ennemi. Brussel, 1919.

Het "Afrikaans archief" publiceerde ter aanvulling van het *Bulletin officiel de l'Etat indépendant du Congo* (zie hoger):

Document II. Décrets de l'Etat indépendant du Congo, non publiés au Bulletin officiel. 1re partie de 1885 à 1895. 2e partie de 1896 à 1908. Brussel, 1968.

Document III. Arrêts de l'Etat indépendant du Congo non publiés au Bulletin officiel. 1886 à 1904. Brussel, 1968.

De Duitsers maakten gebruik van de bezetting tijdens de Eerste Wereldoorlog om een aantal documenten uit de Belgische koloniale archieven te publiceren:

Aus den Archiven des belgischen Kolonialministeriums. Berlijn, 1916.

Aus den Archiven des belgischen Kolonialministeriums. 1. Folge. Berlijn, 1918.

